

Gle.Fca|Wilno
sonius, M.

Psychol

PIOTR MARIAN MASSONIUS
NIWERSYTETU WILEŃSKIEGO
1781 - 1832

DZIEJE
UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO
1781—1832

NOTATKI Z WYKŁADÓW
W ROKU AKADEMICKIM 1924/1925

**MATERIAŁY DO TRADYCJI UNIwersYTETU
MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU
MISCELLANEA AD HISTORIAM UNIVERSITATIS COPERNICANAE
THORUNIENSIS PERTINENTES**

Pod redakcją Mirosława A. Supruniuka

Kolegium Redakcyjne: Janusz Kryszak, Józef Poklewski, Wojciech Popławski,
Andrzej Radzimiński, Andrzej Tomczak

1: Piotr Marian Massonius, *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781 – 1832*

4477h

II epz.

PIOTR MARIAN MASSONIUS

DZIEJE
UNIwersytetu Wileńskiego
1781 – 1832

NOTATKI Z WYKŁADÓW
W ROKU AKADEMICKIM 1924/1925

Do druku przygotowali,
przypisami, szkicami uzupełniającymi i posłowiem opatrzyli
Anna Supruniuk, Mirosław Adam Supruniuk

BIBLIOTEKA UNIwersytecka
TORUŃ 2005

Projekt okładki: Mirosław A. Supruniuk, Hanna Sierdzińska

Na okładce wykorzystano: Krystyna Wróblewska, *Dziedzinec Uniwersytecki Piotra Skargi w Wilnie*, miedzioryt 1937 (ze zb. Biblioteki Uniwersyteckiej)

Edycja na podstawie egzemplarza
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (syg. 427867)

Recenzenci: Piotr Hübner, Leszek Zasztowt

Copyright by Anna i Mirosław Supruniukowie
Copyright by Biblioteka Uniwersytecka
Copyright by UMK

ISBN 83-231-1828-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Gagarina 39, 87-100 Toruń
tel.: (056) 611 42 95, fax: 611 47 05
dwyd@uni.torun.pl

Dystrybucja: Biuro Promocji, ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax: (056) 611 42 38, books@umk.pl
www.wydawnictwo.uni.torun.pl

Wydanie pierwsze. Nakład 300 egz.
Skład: Dział Wydawnictw UMK
Druk: Zakład Usług Poligraficznych DRUK-TOR,
Toruń ul. Nieszawska 33

890761

W. W. 17/05

1. Piotr Marian Massonius

8

49

DZIEJE UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO 1781-1832.

Prof. Massonius.

Notatki z wykładów w r.ak.1924/25, wydane

przez Koło Polonistów U.S.B.

Przez
Sekcję pomocy naukowych
Bratniej Pomocy Pol. Młodz. Ak.
Un. Stefana Batorego w Wilnie.

21/IV-1925. Założony przez Kazimierza Wielkiego, a ugruntowany przez kr. Jadwigę, Uniwersytet Krakowski po krótkim stosunkowo okresie rozwoju popadł zupełnie i nie mógł wystarczyć dla kulturalnego życia Polski. Wówczas po latach, za inicjatywą Piotra Skargi założono drugą wyższą uczelnię w Wilnie. Skarga najlepiej ze swoich współczesnych rozumiał politykę i potrzeby umysłowe W.Ks. Litewskiego, pragnął stąd utworzenia instytucji, któraby/podniosła zaniedbaną naukę, stała się ogniskiem oświaty i kultury. Ku planom tym potrafił Skarga nakłonić kr. Stefana Batorego i za jego poparciem wypełnił swe wielkie i piękne zamiary.

Akt erekcyjny wydany został w r. 1578, otwar-

427867

D. 3550/31

DZIEJE UNIwersYTETU WILEŃSKIEGO 1781—1832

Prof. Massonius

Notatki z wykładów w r. ak. 1924/25, wydane
przez Koło Polonistów U.S.B.

[Wykład] — 21/IV—1925

Założony przez Kazimierza Wielkiego, a ugruntowany przez kr[ólową] Jadwigę, Uniwersytet Krakowski po krótkim stosunkowo okresie rozwoju podupadł zupełnie i nie mógł wystarczyć dla kulturalnego życia Polski¹. Wówczas po latach, za inicjatywą Piotra Skargi² założono drugą wyższą uczelnię w Wilnie. Skarga najlepiej ze swoich współczesnych rozumiał politykę i potrzeby umysłowe W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, pragnął stąd utworzenia instytucji, która by podniosła zaniedbaną naukę, stała się ogniskiem oświaty i kultury. Ku planom tym potrafił Skarga nakłonić kr[óla] Stefana Batorego i za jego poparciem wypełnił swe wielkie i piękne zamiary.

¹ Uniwersytet Jagielloński (nazwy historyczne: Studium Generale, Akademia Krakowska, Szkoła Główna Koronna) — najstarsza polska wyższa uczelnia i jeden z najstarszych w Europie Środkowej uniwersytetów. W okresie reformacji Akademia przeżywała kryzys, traciła studentów zagranicznych, a liczba studentów polskich i litewskich malała. Wieki XVII i XVIII pogłębiły kryzys uczelni. Akademia uwickła się w konflikt z jezuitami, popieranymi przez króla, którzy opierali się nowoczesnym prądom naukowym. Pozytywnym elementem było utworzenie sieci szkół związanych z uczelnią tzw. kolonii akademickich, z których pierwszym było Kolegium Nowodworskiego. W połowie XVIII wieku przeprowadzone zostały reformy, wprowadzono m.in. systematyczne nauczanie języków niemieckiego i francuskiego, wykłady na temat prawa polskiego, geografii i inżynierii wojskowej. Niepowodzeniem zakończyły się starania o sprowadzenie do Krakowa wykładowców z zagranicy. Gruntowną reformę przeprowadził działający z ramienia Komisji Edukacji Narodowej Hugo Kołłątaj (1750—1812) — na temat dziejów uniwersytetu zob.: K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*. T. 1—2. Kraków 1900; H. Barycz, *Alma Mater Jagiellonica. Studia i szkice z przeszłości Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków 1958; *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764*. T. 1. Praca zbiorowa pod red. K. Lepszego. Kraków 1964; M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765—1856*. T. 2 cz. 1. Kraków 1965; J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918—1939*. Kraków 2000; K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.

² Piotr Skarga Powęski herbu Radwan (1536—1612), jezuita, teolog i pisarz, polemista religijny, hagiograf, nadworny kaznodzieja króla Zygmunta III (1566—1632), pierwszy rektor Akademii Wileńskiej (1579—1584). Czołowy przedstawiciel kontrreformacji; występował przeciwko konfederacji warszawskiej (1573). Autor wielu dzieł religijnych, m.in. *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresiam Zwinglianam* (Wilno 1576), *Wzywania do pokuty obywatelów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Kraków 1610), *Kazania sejmowe* (Kraków 1597), a także homilii i prac o charakterze popularyzatorskim, m.in. *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu...* (Wilno 1579) — J. Tazbir, *Piotr Skarga*. Warszawa 1962; tenże, *Skarga Piotr*, [w:] *PSB* t. 38 s. 35—43.

Akt erekcyjny wydany został w r[oku] 1578, otwarcie zaś nastąpiło w r[oku] 1579. W ten sposób dawniejsza szkoła jezuicka zamieniona została przez Uniwersytet, noszący oficjalnie dziwną poniekąd nazwę: „Academia et Universitatis Societatis Jesu” (napis do dziś zachowany na tablicy wmurowanej na gmachu głównym³).

Pierwotny zamiar Uniwersytetu Wil[eńskiego] chciał się. Skarga chciał, aby uczelnia ta była narzędziem walki z innowierstwem, lecz przede wszystkim dążył do tego, aby była to dobra szkoła wyższa i spełnić mogła te zadania, jakie od podobnej instytucji wymagaćby można było.

Od Akademii Krakowskiej Wileńska różniła się tym, że miał to być zakład wyższy dla tych, którzy, mając wykształcenie średnie, pragną zdobyć wykształcenie wyższe, ale nie specjalne; miała to być szkoła dla tych, którzy po naukę sięgali nie ze względów materialnych lub nawet ściśle naukowych. Było to zatem jakby kolegium humanistyczne.

Uniwersytet Wil[eński] dzielił się początkowo faktycznie na dwa wydziały: teologiczny i filozoficzny, choć rektorowie starali się stale o to, aby w każdym ponowionym przywileju danym im było prawo na cztery wydziały. Teologia na Uniw[ersytecie] Wil[eńskim] nie odgrywała na razie większej roli; silniejszy nacisk kładziono na studium humanistyczne – literaturę rzymską i grecką – a to z racji, że filologię traktowano, jako narzędzie walki polemicznej.

Jezuici, którzy byli kierownikami nowej uczelni, dążyli do zupełnego opanowania szkolnictwa w całym kraju, aby w ten sposób mieć silniejszą podstawę do walki z reformacją. Pod wpływem tego powstał nawet plan zagarnięcia i Uniwersytetu Krakowskiego pod swoją władzę, ale to się nie udało. Uniw[ersytet] Krak[owski], mimo całej swej katolickości, stał w opozycji wobec Jezuitów i antagonizm ten przetrwał długo, bo aż do końca wieku XVII.

Za rektorstwa Skargi, a potem Wujka⁴ na Uniw[ersytecie] Wil[eńskim] istniały tylko wykłady teologii (bez prawa kanonicznego) oraz filozofii (logiki,

³ Dyplom erekcyjny króla Stefana Batorego (1533 – 1586) w sprawie przekształcenia jezuickiego kolegium wileńskiego w akademię pochodził z 7 lipca 1578 roku (nie zawierał jednak uroczystej arengi, wykazu świadków oraz pieczęci litewskiej). Wystawiony został ponownie przez Batorego – wraz z aktem fundacyjnym – w Wilnie 1 kwietnia 1579 roku. Na tej podstawie 26 lipca 1579 roku biskup wileński Walerian Protasewicz (ok. 1505 – 1579) zwrócił się do Stolicy Apostolskiej z prośbą o zatwierdzenie przywileju królewskiego. 30 października 1579 roku papież Grzegorz XIII (1572 – 1586) wydał bullę w sprawie podniesienia kolegium wileńskiego do rangi Uniwersytetu, ogłaszając niezależność uczelni od biskupów, metropolitów i władzy świeckiej. Najwyższą władzę nad Akademią sprawował generał Towarzystwa Jezusowego, który mianował rektora (podlegającego prowincjałowi i generałowi zakonu). Zob.: S. Jegelevičius, *Karty historii Uniwersytetu*, [w:] *Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus Universiteto steigimo dokumentai*. [Wilnius] 2004 s. 44 – 52, 75 – 78, 87 – 91, 105 – 110 – tam zamieszczono dokumenty fundacyjne; L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej 1570 – 1599*. Rzym 1984 s. 53 – 60 – okoliczności powstania Akademii; P. Rabikauskas, *Przywileje fundacyjne Akademii Wileńskiej*, [w:] *Z dziejów „Almae Matris Vilnensis”*. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Red. naukowa L. Piechnik, K. Puchowski. Kraków 1996 s. 19 – 31.

⁴ Jakub Wujek z Wągrowca (1541 – 1597), jezuita, matematyk, dogmatyk, twórca polskiego przekładu biblii (1599), rektor Kolegiów Jezuickich w Poznaniu (1571 – 1573), Wilnie (1578) i Kolozsvár (Siedmiogród). Studiował filozofię w Wiedniu (magisterium) i teologię w Rzymie

dialektyki i retoryki). Z czasem zakres ten się rozszerza: kanclerz Sapieha⁵ tworzy cztery katedry prawa, później zaś jeszcze Władysław IV daje zapomogi na otwarcie wydziału medycznego; wydział ten otwarty został w r[oku] 1641, na tym punkcie jednak nie bardzo się powiodło – wydział istniał, ale raczej tylko oficjalnie, gdyż faktycznie nic się na nim prawie nie robiło⁶.

(doktorat), był wykładowcą kolegium jezuickiego w Pułtusk. To głównie dzięki jego staraniom papież Grzegorz XIII wydał bullę erygującą Akademię Wileńską (1579). Autor licznych dzieł teologicznych, kaznodziejskich i polemicznych oraz przekładów. Napisał m.in. *Postilla catholica* (cz. 1–3, Kraków 1573) i *Postille mniejsze* (cz. 1–2, Poznań 1579–1580) – zob.: *Słownik polskich teologów katolickich*. Pod red. ks. H. Wyczawskiego. Warszawa 1983 T. 4 (S-Ż) s. 469–479; M. Inglot, *Jakub Wujek*. Kraków 2001.

⁵ Kazimierz Leon (Lew) Sapieha herbu Lis (1609–1656), syn Lwa Sapiehy (1557–1633), hetmana wielkiego litewskiego; pisarz wielki (1631), marszałek nadworny (1637), podkanclerzy litewski (1645), fundator klasztoru kartuzów w Berezie i Grodnie. Znana była jego kapela i wspaniała biblioteka w Różanej (ok. 3 tys. tomów), którą zapisał Akademii Wileńskiej (tzw. *Bibliotheca Sapiehana*). Przeniesiona została do Wilna w roku 1666. W roku 1641 ufundował dla Akademii katedry prawa kanonicznego i cywilnego (zapis 30 tys. florenów na pensje profesorskie i 15 tys. florenów na rozbudowę Uniwersytetu, tzw. *Schola Sapiehana*), a w roku 1655 zapisał jej ponadto dobra Poczajewicze (pow. orszański) na utrzymanie czterech profesorów prawa cywilnego i kanonicznego – A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Leon (Lew)*, [w:] *PSB* t. 35 s. 31–37; zob. też: L. Piechnik, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*. Rzym 1983 s. 163–165; tenże, *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach potopu i okresu kryzysu 1655–1730*. Rzym 1987 s. 26–27, 60, 170.

⁶ Do połowy XVII wieku w Akademii Wileńskiej nie było fakultetu medycznego, a wykłady z medycyny nie odbywały się, co spowodowane było małym zainteresowaniem tym przedmiotem wśród synów szlacheckich. Od czasów Stefana Batorego funkcjonowała klauzula, która wykluczała promocje na wydziale prawa i medycyny. W październiku 1641 roku król Władysław IV (1595–1648) wydał przywilej, w którym nadawał Akademii uprawnienia nie tylko do wykładania prawa i medycyny, ale również nadawania stopni naukowych na wspomnianych wydziałach. Medycynę w Akademii jezuickiej zaczęto wykładać dopiero w roku 1763. Nie powstał wprawdzie osobny wydział, a wykłady odbywały się w specjalnym instytucie zwanym Collegium Medicum, którym w latach 1763–1779 zarządzał, prowadząc własne badania naukowe, lekarz jezuitów i studentów Akademii – Stefan W. Bisio. W roku 1775 Collegium Medicum zyskało dwóch nowych profesorów – sprowadzonych zza granicy przez biskupa Ignacego J. Massalskiego – Mikołaja Régnier i Jakuba Briôtet (1746–1819), którzy wspólnie utworzyli gabinet anatomiczny (*theatrum anatomicum*), wykonywali sekcje zwłok oraz podłożyli podwaliny pod nowoczesną medycynę. Pierwszą szkołę lekarską na Litwie założył w Grodnie podskarbi Antoni Tyzenhauz w połowie lat siedemdziesiątych XVIII wieku, z Jeanem E. Gilibertem jako jej kierownikiem. W roku 1781 w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego powstało kolegium medyczne, którego pierwszym prezesem oraz profesorem medycyny teoretycznej został S. Bisio. Kadre nowo powstałego kolegium stanowili dotychczasowi medycy Collegium Medicum: J. Briôtet, któremu powierzono katedrę chirurgii praktycznej i M. Régnier, który objął katedrę chirurgii teoretycznej i położnictwa oraz J. E. Gilibert, któremu powierzono katedrę materii medycznej. W latach 1783–1792 grupę słuchaczy medycyny stanowili *academici, exteri, alumnus regius, Schola Regni Medicinae*, którzy słuchali wykładów od dwóch do pięciu lat. W roku 1784 grono to powiększało się o kobiety przyjęte na naukę położnictwa. W latach 1783–1792 cztery katedry medyczne (fizjologii i anatomii, patologii i medycyny praktycznej oraz materii medycznej, chirurgii praktycznej i demonstrowania operacji chirurgicznych oraz chirurgii teoretycznej i akuszerstwa) i gabinet anatomiczny funkcjonowały w ramach kolegium fizycznego. Kierownikami wspomnianych katedr byli: S. Bisio (1783–1787) i Jan A. Lobenwein (od 1787), Józef Langmeyer (od 1783), J. Briôtet i M. Régnier. Z grona studentów medycyny wywodzili się przyszli profesorowie katedr medycznych, którzy wykładali

W tym stanie dotrwał Uniwersytet Wil[eński] do połowy w[ieku] XVIII⁷.

W czasie rozpoczęcia się reformy pijarskiej⁸ tak Uniwersytet Wil[eński], jak i Akademia Zamojska⁹ znajdowały się w upadku, a że reforma na razie dotyczyła przede wszystkim szkoły średniej, więc wyższe uczelnie trwały nadal w swym opłakanym stanie. Przyszedł jednak czas na reformy i w tym kierunku.

Jednym z gorliwych ludzi, krzających się wówczas dokoła podniesienia Uniwersytetu Wil[eńskiego], był jezuita – Marcin Poczubot¹⁰, profesor

w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim, m.in. August Bécu, Andrzej Matuszewicz, Jan F. Niszkowski czy Roman Symonowicz. Po reformie N. Repnina (lipiec 1797) na uczelni funkcjonował samodzielny wydział lekarski z sześcioma katedrami (chemii; anatomii i fizjologii; patologii i materii medycznej; chirurgii teoretycznej i położnictwa; chirurgii praktycznej oraz historii naturalnej, którą później przeniesiono na wydział fizyczny). Na odnowionym w roku 1803 Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim fakultet medyczny był jednym z najlepiej funkcjonujących – zob.: L. Piechnik, *Rozkwit Akademii Wileńskiej*, s. 163; tenże, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*. Rzym 1990 s. 149–152; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*. Pułtusk – Warszawa 2004 s. 42–43, 55–56, 63–64, 71–73, 93–94, 113, 142–158; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*. T. 1: *Uniwersytet Wileński*. Lublin 1991 s. 218–229; A. Stanek, Z. Śledziński, *Dzieje nauczania medycyny w Wilnie*, [w:] *Dzieje nauczania medycyny na ziemiach polskich*. Pod red. M. M. Żydowo. Kraków 2001 s. 189–220.

⁷ Na temat dziejów Akademii Wileńskiej do roku 1773 zob.: L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599*. Rzym 1984; tenże, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*. Rzym 1983; tenże, *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach potopu i okresu kryzysu 1655–1730*. Rzym 1987; tenże, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*. Rzym 1990; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*. Pułtusk – Warszawa 2004; *Vilniaus Universiteto Istorija 1579–1994*. Vilnius 1994.

⁸ Reforma pijarska – reforma szkół pijarskich przeprowadzona w Polsce w zakresie programu, organizacji, metod nauczania i wychowania (1750–1755) przez Stanisława Konarskiego (1700–1773). Reforma ta zmusiła jezuitów do zainteresowania się naukami matematycznymi i astronomią; od lat 40. XVIII wieku zaczęli wysyłać młodych zakonników na studia do Rzymu, Paryża, Pragi i innych miast europejskich – zob.: Ł. Kurdybacha, *Działalność pedagogiczna Stanisława Konarskiego*. Wrocław 1957; I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Wrocław 1973 s. 45–67, 148–181 – tam rozdziały poświęcone Akademii Wileńskiej i jej reformie w latach 1773–1783 oraz Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego (1783–1792); Z. Fedorowicz, *Organizacja studiów przyrodniczych na wszechnicy wileńskiej w latach 1781–1832*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1957 Seria B z. 1 s. 3–71; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 43–191 – tam o reformie w latach 1773–1792.

⁹ Akademia Zamojska założona była z inicjatywy Jana Zamojskiego (1542–1605), kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Powstanie jej potwierdziła bulla papieża Klemensa VIII (1536–1605) wydana 29 października 1594 roku. Od około połowy XVII wieku przechodziła przewlekły kryzys. W roku 1746 z inicjatywy Jerzego Laskarysa (1706–1795), biskupa zenopolitańskiego i wizytatora apostolskiego, podjęta została próba jej reformy. Akademia przestała istnieć w roku 1784 na mocy decyzji władz austriackich, których jurysdykcji po I rozbiore Polski podlegał Zamość. W jej miejsce rząd austriacki utworzył Liceum Zamojskie – na temat Akademii Zamojskiej zob.: J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594–1784)*. Kraków 1899–1900; J. A. Wadowski, *Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej*. Warszawa 1899–1900; *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595–1781*. Oprac. H. Gmiterek. Warszawa 1994.

¹⁰ Marcin Poczubot Odlanicki herbu Pogonia odmieniona (Zdarbożec; 1728–1810), jezuita,

astronomii. Był to człowiek wielkiej energii, twardego charakteru. Będąc jeszcze młodym profesorem, począł robić starania o założenie obserwatorium astronomicznego w Wilnie, co mu się dzięki pomocy pieniężnej księżnej Puzyniny¹¹ pomyślnie załatwić udało. Obserwatorium wileńskie założone przez Poczobuta, było pierwszym w Polsce, istniejące bowiem jeszcze dawniej obserwatorium w Krakowie było raczej astrologicznym, niż astronomicznym. Obserwatorium

kanonik smoleński (1780), matematyk i astronom, poeta, proboszcz Szpitala Świętej Trójcy należącego do uniwersytetu; rektor Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Szkoły Głównej Wileńskiej (1780–1799). Po ukończeniu studiów filozoficznych w Połocku został nauczycielem syntaksy i gramatyki w Akademii Wileńskiej. Równocześnie doskonalił się w naukach matematycznych pod kierunkiem Tomasza Żebrowskiego, któremu pomagał w obserwatorium astronomicznym. Wysłany na studia w Pradze w zakresie matematyki, fizyki i astronomii (1754–1756); w początku lat 60. przebywał w obserwatoriach astronomicznych na południu Francji (Marsylia, Awinion), Włoch i Niemiec, gdzie zapoznał się z badaniami innych uczonych (m.in. astronomów Nicolasa-Louisa de Lacaille'a (1713–1762), Josepha J. de Lalande (1732–1807) i Nevil'a Maskelyne'a (1732–1811)). W roku 1765 został kierownikiem obserwatorium w Wilnie, które przebudował i zreorganizował. Prowadził również wykłady z astronomii i matematyki. W roku 1767 otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1732–1798) tytuł królewskiego astronoma. Uczestniczył w pierwszej próbie oznaczenia położenia geograficznego Wilna i organizacji stacji meteorologicznej. W połowie roku 1768 wyjechał do Kopenhagi, Londynu, Paryża i Berlina, by poznać najlepsze zakłady naukowe i najwybitniejszych uczonych oraz zakupić nowe instrumenty astronomiczne. Od roku 1773 wspólnie z Andrzejem Strzeckim prowadzili stałe obserwacje astronomiczne (m.in. badania Merkurego, zaćmienia pierścienia Saturna). W październiku 1780 roku został rektorem, wkrótce po objęciu rządów w Akademii przystąpił do jej reorganizacji. Do Akademii przekształconej w roku 1781 w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego ściągał w pierwszej kolejności z zewnątrz wybitnych specjalistów na kierowników katedr (np. S. Bisia, J. E. Giliberta, J. G. Forstera czy F. N. Golańskiego). Przeprowadził zmiany i uruchomił czteroletnią Szkołę Kandydatów Stanu Nauczycielskiego. W latach 1789–1790 razem z Dawidem Z. Pilichowskim i Hieronimem Stroynowskim uczestniczyli w pracach Komisji Edukacji Narodowej w Warszawie, gdzie przygotowywali nową redakcję „Ustawy dla stanu akademickiego”. W roku 1793 obserwował wraz z Janem Śniadeckim całkowite zaćmienie słońca pod Grodnem. Po roku 1796 popadł w konflikt z Komisją Edukacyjną Litewską, co spowodowało jego rezygnację z funkcji rektora przyjętą w lipcu 1799 roku. Przez rok (1802/1803) zastępował rektora Stroynowskiego. Członek licznych towarzystw naukowych (m.in. Królewskiego Towarzystwa Astronomicznego w Londynie od 1769, czy Akademii Paryskiej od 1776); autor wielu prac astronomicznych, epistolograf. Zmarł w Dyneburgu. Rękopisy prac Poczobuta znajdują się w archiwum Akademii Nauk Republiki Rosji w Petersburgu — E. Rabowicz, *Poczobut (Poczobut Odlanicki) Marcin*, [w:] *PSB* T. 27 s. 52–62; J. Porzecki, *Książd profesor Marcin Poczobutt-Odlanicki (1728–1810). Szkic biograficzny*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65. rocznicę urodzin*. Toruń 1996 s. 315–322.

¹¹ Elżbieta Magdalena z Ogińskich księżna Puzynina (zm. 1767), kasztelanowa mściławska, córka starosty żmudzkiego Grzegorza (Hrehora) Ogińskiego (zm. 1709), żona Kazimierza Giełguda (zm. przed 1722), następnie chorążego upickiego Antoniego Michała Puzyny (od roku 1722). W latach 60. XVIII w. w jej pałacu w Łuczaju prowadzone były obserwacje astronomiczne do wyznaczania położenia geograficznego. Przyczyniła się do założenia obserwatorium astronomicznego w Akademii Wileńskiej i ustanowiła zapis wieczysty na potrzeby tego obserwatorium (1755, 1767 – 6000 dukatów zabezpieczonych na dwóch posiadłościach i 3000 dukatów gotówki). W obserwatorium wileńskim znajdowały się dwa portrety przedstawiające fundatorkę — E. Szklarska, *Puzynina z Ogińskich Elżbieta Magdalena*, [w:] *PSB* t. 29 s. 503; L. Piechnik, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej*, s. 84–86, 94, 96.

Poczobuta zaczęto budować w r[oku] 1771, ukończono zaś pracę w r[oku] 1777¹².

To był pierwszy krok na drodze podniesienia Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego] z upadku. Po kasacie zakonu Jezuitów Komisja Edukacyjna rozpoczęła pracę nad reformą szkół wyższych, działalność więc w tym kierunku poszła szybszym tempem¹³. Zaznaczyć tu należy, że Wilno pod tym względem wyprzedziło

¹² Inicjatorem założenia Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie był matematyk, jezuita Tomasz Żebrowski (1714–1758), który w latach 1750–1752, podczas studiów, zwiedził obserwatoria w Pradze i Wiedniu. Po powrocie do Wilna wystąpił z inicjatywą założenia obserwatorium astronomicznego przy Akademii. Do budowy przystąpił w roku 1753 po zatwierdzeniu planów przez władze zakonne w Rzymie. Dla swej idei pozyskał księżnę Elżbietę z Ogińskich Puzyrinę, która wyasygnowała fundusze potrzebne na wybudowanie obiektu. Z inicjatywy Żebrowskiego obserwatorium wyposażono w aparaturę potrzebną do prowadzenia obserwacji. Pierwsze przyrządy ofiarowali m.in. książę Michał Kazimierz Radziwiłł (1702–1762), biskup koadiutor wileński Józef Sapieha (1708–1754) i biskup wileński Ignacy Jakub Massalski; inne sprowadzono z zagranicy. Po śmierci Żebrowskiego obserwatorium krótko zarządzał Jakub Nakycjanowicz (1725–1796). W roku 1765 kierownictwo obserwatorium powierzono M. Poczobut Odlanickiemu, który był jego właściwym organizatorem. W latach 1768/1769 przebywał w królewskim obserwatorium Greenwich w Anglii i obserwatorium w Paryżu, skąd sprowadził do Wilna nowoczesną aparaturę astronomiczną (pieniądze na ten cel po raz kolejny ofiarowała księżna Puzyrina). Po kasacie zakonu jezuitów (1773) obserwatorium funkcjonowało dzięki wsparciu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz dotacjom Komisji Edukacji Narodowej i zarządzane było przez pomocnika Poczobuta – księdza Andrzeja Strzeckiego. W latach 1782–1788 zostało rozbudowane według planów architekta Marcina Knakfusa (1742–1821); dostawiono wówczas wieżę obserwacyjną przy stronie południowej istniejącego obserwatorium. W roku 1807 kierownictwo objął Jan Śniadecki, który pozostawał na tym stanowisku aż do roku 1824. W latach 1824–1832 obserwatorium wileńskim kierował najwybitniejszy uczeń Śniadeckiego – Piotr Sławiński (1795–1881). Po zamknięciu Uniwersytetu w roku 1832 obserwatorium działało pod zarządem Petersburskiej Akademii Nauk stając się powoli rosyjskim zakładem naukowym obsadzonym przez astronomów przysyłanych z Pułkowa. Dyrektorem obserwatorium do roku 1843 był P. Sławiński, który je nieznacznie przebudował i sprowadził z Monachium nowy refraktor. W latach 1843–1848 obserwatorium zarządzał Michał Hłuszniewicz (1797–1862), który od roku 1819 był adiunktem przy J. Śniadeckim. Po roku 1848 obserwatorium przeszło w ręce Rosjan, zarząd nad nim objął Georg Albert Fuss (1806–1854); ostatnim dyrektorem był Piotr Smysłów (1827–1891). Pożar który wybuchł w obserwatorium w grudniu 1876 roku przesądził o jego losach; w roku 1883 zostało ono ostatecznie rozebrane, a książki i przyrządy przekazano do obserwatorium w Pułkowie (pod Petersburgiem). Obserwatorium posiadało osobny księgozbiór, którego katalog liczył 411 dzieł w 620 tomach, wylącznie w językach obcych. Na temat dzieł obserwatorium w Wilnie zob.: W. Dzewulski, *Historia astronomii na Uniwersytecie Wileńskim*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” T. 7: 1922 s. 140–151; E. Rybka, P. Rybka, *Historia astronomii w Polsce*. Wrocław 1983 t. 2 s. 38–41, 57–62, 100–112, 135–140; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*. Kraków 1899–1900 t. 1 s. 172–177; tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny*. Warszawa 1890 s. 96–102; I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej*, s. 48–49; L. Piechnik, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej*, s. 78–87; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 36–39, 44–45, 47–48, 52–55, 120–125.

¹³ Po kasacie Zakonu Jezuitów w roku 1773 (przez papieża Klemensa XIV) Akademia została przejęta i zreformowana na uczelnię świecką przez Komisję Edukacji Narodowej. W ciągu roku 1781 przygotowano w Wilnie plan organizacji dwuwyziałowej Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego (od 1783), dostosowany do aktualnych możliwości środowiska. Działy dwa kolegia: fizyczne i moralne, każde podzielone na trzy oddziały. W kolegium fizycznym były to oddziały: matematyczny, fizyczny i lekarski; w kolegium moralnym funkcjonowały oddziały: teologiczny, prawny i literatury. Na czele kolegiów stali prezesi (prezesem kolegium fizycznego został Andrzej

znacznie Kraków; dzięki pracy Poczobuta i Massalskiego¹⁴ reforma Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego] poszła prędzej, niż reforma Uniw[ersytetu] Krak[owskiego], choć, prawdę mówiąc, nie tak prędko, jak by tego można było życzyć. Przyczyna tego leżała w tym, że Polska w tym czasie nie mogła zdobyć się po prostu na dobre postawienie techniczne i należyłą obsadę profesorską, dla dwóch uniwersytetów. Widział to i Poczobut, stąd nie zakreślał sobie zbyt szerokich planów, a tylko takie jedynie, które wobec istniejących warunków przeprowadzić się dawały. Nie myślał na razie o urządzeniu pełnego cztero-wydziałowego uniwersytetu, widząc, że to jest prawie utopią, wzięwszy pod uwagę fakt, że w latach 1774–1781 Uniw[ersytet] Wil[eński] jako taki prawie nie istniał, tak w nim życie zamarło. Do wielkiego dzieła reformy dążyć postanowił Poczobut rozważnie i powoli, lecz stale.

W r[oku] 1781 prace reformy (Uniwersytetu) wstąpiły na nowe tory i od tej daty zaczyna się nowa epoka Uniwersytetu Wileńskiego. Uczelnia przemianowana została na „Szkołę Główną W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego”. Rektorem został Poczobut i od tej pory prawie już nie wykładał – zajął się natomiast

Strzecki, a moralnego Dawid Z. Pilchowski). Jednym z elementów reformy było rozpoczęcie wykładania po polsku i litewsku na niektórych wydziałach (literatury i historii Polski i Litwy, nauk przyrodniczych i matematycznych). W okresie tym uczelnia nadal posiadała, oficjalnie tradycyjną, łacińską nazwę „Academia et Universitas Vilnensis”, z której usunięto tylko słowa „Societatis Jesu”. Zaczęto ją jednak coraz częściej nazywać w tym czasie Uniwersytetem. W połowie roku 1782 – wobec braku zdecydowanych zmian – powstał projekt likwidacji Szkoły, najpewniej z inspiracji H. Kołłątaja. W obronie Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego wystąpił M. Poczobut, który po powrocie z Warszawy przystąpił do prac reorganizacyjnych i pozyskał kilku nowych profesorów (głównie z zagranicy). Dzięki temu w okresie od reformy Komisji Edukacji Narodowej do rozbiorów Rzeczypospolitej (1795), uczelnia przeżyła krótki okres ponownego rozkwitu. Posiadała między innymi najlepszy w Rzeczypospolitej wydział medyczny (powstał w 1781 roku – Collegium Medicum) – zob.: I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej*, s. 23–25, 39–67; K. Bartnicka, *Formowanie się wileńskiego uniwersyteckiego ośrodka badań przyrodniczych*, [w:] *Wkład wileńskiego ośrodka wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju 1781–1842*. Praca zbiorowa pod red. J. Babicza i W. Grębeckiej. Wrocław 1988 s. 11–36; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, pass.; H. Gulbinowicz, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej w XVIII wieku*, [w:] *W klimacie śląskiej humanistyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi doktorowi hab. Franciszkowi A. Markowi w pięćdziesięciolecie pracy dydaktycznej i naukowej*. Red. naukowa J. Kwiatek, E. Sapia-Drewniak. Opole 2002 s. 107–115.

¹⁴ Ignacy Jakub Massalski herbu własnego (1726–1794), biskup wileński (od 1762), targowiczanie, inicjator powstania i pierwszy prezes Komisji Edukacji Narodowej (1773). Jako prezes KEN i dawny kanclerz Akademii Wileńskiej przyczynił się, po roku 1773, do rozbudowania w tej uczelni katedr lekarskich, uzyskując zezwolenie na angażowanie w nich obcokrajowców (sprowadził i kształcił M. Régnier'a). Z jego inicjatywy powstała w Wilnie szkoła lekarska. Propagator reformy rolnictwa na Litwie (m. in. oczynszowanie chłopów, propagowanie wśród nich oświaty). Inicjator powstania gabinetu fizycznego w Akademii i odbudowy katedry wileńskiej (1783). Podczas Sejmu Czteroletniego (1788–1792) bronił sojuszu z Rosją, powiązany ściśle z ambasadorem Jakowem J. Sieverssem (1731–1808). Publicznie potępił powstanie kościuszkowskie (1794). Aresztowany pod zarzutem zdrady państwa, wyciągnięty przemocą z więzienia, został powieszony bez sądu w egzekucji ulicznej 28 czerwca 1794 roku – I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej*, s. 18–20, 23–33, 45–48; też, *Massalski Ignacy Jakub*, [w:] *PSB* t. 20 s. 135–139; T. Kasabuła, *Ignacy Massalski biskup wileński*. Lublin 1998.

organizacją uniwersytetu, oraz obserwacjami astronomicznymi. (Katedra astronomii miała w tym czasie dwa etaty — obserwatora, czyli kierownika obserwacji astronom[icznych], nieobowiązanego do wykładów, oraz profesora wykładającego).

W kilku pierwszych latach istnienia Szkoły Głównej nie dzieliła się ona na wydziały, z racji braku odpowiednich sił profesorskich. Wszystkich profesorów w r[oku] 1781/1782 było tylko dziesięciu.

MARCIN POCZOBUT — rektor i obserwator (jako rektor od r[oku] 1781 do r[oku] 1799); ANDRZEJ STRZECKI¹⁵ — profesor astronomii; TADEUSZ KUNDZICZ¹⁶ — profesor matematyki; JÓZEF MICKIEWICZ¹⁷ — profesor

¹⁵ Andrzej Strzecki (1737–1797), jezuita, matematyk, astronom, proboszcz kościoła akademickiego św. Jana w Wilnie. Bliski współpracownik Marcina Poczobuta, którego zastępował w obserwatorium astronomicznym (1780–1797). Po roku 1772 mianowany został przez Komisję Edukacji Narodowej profesorem astronomii i pomocnikiem w obserwatorium w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Był astronomem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1774), od którego otrzymał medal „Merentibus”. W czasie podróży zagranicznych (Francja, Anglia w latach 1771–1778) kupił przyrządy potrzebne do obserwatorium (m.in. chronometr longitudinum) i zapoznał się z wynalazkiem Beniamina Franklina (1706–1790), który rozposzechniał w Paryżu, a potem w Wilnie. Wspólnie z Józefem Kierkieło (1742–po 1807) prowadzili w obserwatorium obserwacje nieba i pomiary gruntów oraz — z inicjatywy króla Stanisława Augusta — przygotowywali mapę potrzebną do kartograficznego opisanie państwa polskiego po pierwszym rozbiore. Poza obserwacjami astronomicznymi nadzorował prace nad wykonaniem pomiarów położenia geograficznego Wilna oraz szkolił geometrów. W roku 1783 został prezesem (dziekaniem) kolegium fizycznego (do roku 1797). W czasie zajęć objaśniał studentom układ planetarny, zjawiska astronomiczne; wprowadził pojęcia „rok słoneczny” i „rok gwiazdowy” oraz wyznaczył punkty najbliższe i najdalsze ziemi. Autor rozprawy *Ephemerides astronomicae* (Wilno 1776) oraz kilku drobnych prac drukowanych w specjalistycznych pismach w Europie. Pisał satyry polityczne. Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 228–229; t. 3 s. 342–343; tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 82–84; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 48–49, 52–54, 73–74, 120–123; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych w dawniejszym i obecnym (1829) stanie Wileńskiego Uniwersytetu*. „Pismo Zbiorowe Wileńskie” na rok 1859 s. 138–139.

¹⁶ Tadeusz Kundzicz herbu Pogonia IV (1747–1829), jezuita, prałat w Trokach, kanonik inflancki (1796) i wileński (1809), biskup sufragan trocki (1808) i zarządca diecezji wileńskiej (1810–1812) w imieniu nieobecnego biskupa Hieronima Stroynowskiego. Przed rozwiązaniem zakonu jezuitów był w Akademii lektorem języka francuskiego, następnie wykładowca architektury (1786/1787). Profesor fizyki, mechaniki, aerometrii i matematyki stosowanej w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Szkole Głównej Wileńskiej (1780–1803). Wykłady z mechaniki opierał na nauce Nicolasa L. de Laclella’a francuskiego astronoma i fizyka; po nim profesorem mechaniki i technologii został Karol Christian Langsdorf (1804–1806). Kundzicz był też wizytatorem szkół w guberni mińskiej, mohylewskiej i witebskiej, sekretarzem kolegium fizycznego (1781) i cenzorem ksiąg (1803). Nie zostawił prac drukowanych z dziedziny matematyki. Autor *Gramatyki francuskiej krótko zebranej* (Wilno 1802). Zmarł w Wilnie — L. Żytkowicz, *Kundzicz Tadeusz*, [w:] *PSB* t. 16 s. 185–186; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 51, 73–74, 119–120; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 118–119.

¹⁷ Józef Mickiewicz (1744–1817), jezuita, kanonik żmudzki (1804), proboszcz kościoła akademickiego św. Jana w Wilnie, profesor fizyki, wicerektor i administrator Uniwersytetu Wileńskiego po ustąpieniu rektora H. Stroynowskiego (luty 1806–styczeń 1807), kolekcjoner. Nauki pobierał w kolegium jezuickim w Grodnie, po czym studiował filozofię i matematykę w Akademii Wileńskiej, gdzie uzyskał tytuł doktora filozofii i nauk wyzwolonych (1768). Od roku

fizyki; STEFAN BISIO¹⁸ (Włoch) – profesor anatomii i teorii lekarskiej (od r[oku] 1783 począł też wykładać fizjologię); MIKOŁAJ RÉGNIER¹⁹ – profesor

1772 studiował teologię oraz nauki fizyczne pod kierunkiem M. Poczobuta i A. Strzeckiego. Po przekształceniu Akademii w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego został profesorem fizyki eksperymentalnej (1780); od roku 1780 do 1817 dziekan katedry fizyki; w latach 1781–1804 wykładał meteorologię i fizykę eksperymentalną. Wcześniej był lektorem języka francuskiego. Kierował gabinetem fizycznym (1775–1817), który zorganizował i wyposażył w instrumenty sprowadzone z Londynu oraz wykonane przez siebie (m.in. instrumenty do meteorologii, aerostatyki, elektryczności). Upowszechniał wynalazki i maszyny fizyczne, był krzewicielem technologii przemysłowej na Litwie. Na zlecenie Joachima Litawora Chreptowicza (1729–1812), kanclerza wielkiego litewskiego i pierwszego kuratora Uniwersytetu, przeprowadził – wspólnie z Józefem Sartorisem – analizę słonych wód mineralnych w Stokliszkach (1787). W roku 1799 wraz ze Stanisławem B. Jundziłłem badał złoża torfu w okolicach Nieświeża, Miru i Lachowicz. Honorowy prezes powstałego w 1806 w Wilnie Towarzystwa Nauk i Umiejętności (1806–1807). Publikował niewiele. Oddzielnie wydał prace *O piecach pôleiptycznej figury* (Wilno 1801) oraz *Uwagi o meteorologii i o sposobie robienia obserwacji meteorologicznych* (Wilno 1813). Wspierał ubogich studentów. Zmarł w Wilnie – J. Strojnowski, *Mickiewicz Józef*, [w:] *PSB* t. 20 s. 707–708; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 143–144; J. Warszawski, *Książdz dziekan Józef Mickiewicz (szkie chronologiczny)*. „Ricerche Slavistiche” (Roma) T. 14: 1966 s. 113–156; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 51, 73–74, 125–126.

¹⁸ Stefan Wawrzyniec Bisio (1720/1724–po 1787), Włoch, profesor uniwersytetu w Pawii i pierwszy Pawijczyk na katedrze medycyny w Akademii Wileńskiej, wcześniej profesor w Kolegium Lekarskim w Turynie (1748). Od 1763 roku był lekarzem księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (1728–1800), wojewodziny braclawskiej, następnie księcia Karola Radziwiłła (Panie Kochanku) (1734–1790) w Nieświeżu, a w latach 1772–1773 lekarzem jezuitów i studentów Akademii Wileńskiej. W roku 1770 jako pierwszy wykonał w Wilnie sekcję anatomo-patologiczną, której wynik podał do druku po łacinie i po polsku (*Epistola medico-anatomica de morbo quatuordecim annorum*. Wilno 1770). Z praktyki lekarskiej dorobił się sporego majątku, a od Stanisława Augusta Poniatowskiego otrzymał tytuł lekarza królewskiego. W 1777 roku sprzedał swój księgozbiór lekarski bibliotece akademickiej. W roku 1781 powołany został na prezesa Collegium Medicum powstałego w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz profesora medycyny praktycznej i anatomii, później profesora fizjologii i anatomii (wykładał do roku 1787). Wykłady prowadził korzystając z pracy *Compendium anatomicum* Wawrzyńca Heystera (1683–1758). Jego następcą w katedrze anatomii i fizjologii został J. A. Lobenwein. Autor wielu prac z dziedziny medycyny, interesował się chorobami umysłowymi. Po 1787 wrócił do Włoch, gdzie zmarł – A. Wrzosek, *Bisio Stefan Wawrzyniec*, [w:] *PSB* t. 2 s. 109; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 42–43, 62–64, 72, 142–144; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 128.

¹⁹ Mikołaj Régnier (Renje; 1746–1800), Francuz, chirurg, położnik, profesor Akademii Wileńskiej. W roku 1765 studiował w Paryżu. W roku 1768 został lekarzem domowym biskupa wileńskiego Ignacego J. Massalskiego, który w roku 1772 wysłał go na dalsze studia do Paryża, gdzie studiował patologię chirurgiczną, anatomię, fizjologię, higienę i choroby kobiet ciężarnych. W roku 1775 wrócił na Litwę i został profesorem w Akademii Wileńskiej (1775–1800). W roku 1781 objął katedrę chirurgii i położnictwa w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego; wykładał po polsku. Wykorzystywał doświadczenia ówczesnych uczonych, m.in. Williama Huntera (1718–1783), angielskiego anatoma i położnika. W czasie wykładów, w których uczestniczył J. Briótet, demonstrowane były sposoby prowadzenia operacji. W roku 1789 uzyskał tytuł doktora na Uniwersytecie w Królewcu. Był generalnym chirurgiem sztabowym wojsk litewskich (1786). W Wilnie urządził szkołę akuserek i szpital dla położnic oraz pracownię anatomiczną; prekursor położnictwa w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Mason, członek wileńskiej loży masonskiej „Dobry Pasterz” (1778) oraz pierwszy dozorca loży „Kościoła Mądrości” (1781). W roku 1790 otrzymał szlachectwo. W roku 1793 od Komisji Edukacyjnej Litewskiej otrzymał tytuł

chirurgii, pośluznictwa i „cyrulnictwa”; MICHAŁ OLECHNOWICZ²⁰ – profesor prawa krajowego; BERNARD SYRUĆ²¹ – wykładał prawo rzymskie, pismo św[ięte], oraz prawo kanoniczne; wreszcie KAZIMIERZ ROGOWSKI²² – wykładał łacinę, grekę, literaturę i retorykę.

profesora. Zmarł w Wilnie – I. Szybiak, *Régnier (Renje) Mikołaj*, [w:] *PSB* t. 30 s. 738–739; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 127–129; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 55, 72, 155–157.

²⁰ Michał Olechnowicz (1746–1782), pijar (w zakonie Michał od św. Józefa Kalasancjusza), pedagog, profesor prawa. Pochodził ze Żmudzi. W latach 1768/69–1769/70 uczył w kolegium pijarskim w Wilnie; w latach 1772/73–1774/75 był prefektem szkoły w Lubieszowie, którą reformował według przepisów Komisji Edukacji Narodowej. Od roku 1778 wykładał historię Kościoła i teologię dla nowicjuszy. Studiował w Akademii Wileńskiej prawo cywilne, po uzyskaniu doktoratu w roku 1781 powołany został przez Komisję Edukacji Narodowej na nowo powstałą katedrę prawa krajowego i procesu sądowego Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wykładał po polsku historię ustroju Polski. W roku 1781 został jałmużnikiem wileńskiej loży masonskiej „Kościół Mądrości”. Opublikował własne wiersze okolicznościowe w antologii *Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych* (Wilno 1779). Zmarł w Wilnie, po jego śmierci katedra prawa krajowego była nieobsadzona – I. Szybiak, *Olechnowicz Michał*, [w:] *PSB* t. 23 s. 732; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 74–75.

²¹ Bernard Ludwik Marcin Szymon Siruć (Syruć) herbu Doliwa (1731–1784), pijar (w zakonie Bernard od Świętego Jacka), matematyk, prawnik. Po skończeniu nauk w kolegiach pijarskich w Szczuczynie Litewskim i Lubieszowie najprawdopodobniej odbył studia teologiczne w Wilnie (1752–1755). W roku 1753 wyjechał do Rzymu, gdzie studiował matematykę i teologię; w roku 1755/1756 w Wiedniu w Akademii Terezańskiej wykładał matematykę. Po powrocie do Wilna w roku 1756 uczestniczył w reorganizacji kolegium pijarów, w którym przez 12 lat uczył młodzież wymowy i matematyki. W roku 1756 podjął pracę w wileńskim Collegium Nobilium jako nauczyciel matematyki, a w roku 1762/1763 został jego rektorem. W roku 1781 otrzymał doktorat z teologii i obojga praw i powołany został na katedrę prawa rzymskiego w kolegium moralnym Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wykłady prowadził przez trzy lata skupiając się na przedstawianiu kodeksu Justyniana (483–565); w roku 1783/1784 wykładał także Stary i Nowy Testament. Autor prac z zakresu matematyki (*Propositiones ex analysi infinitorum selectae publicae demonstratae*. Rzym 1755 oraz *Arytmetyka prostacka, czyli nowy sposób czytania rachunków, którego nieumiejących czytać nawet, łatwo nauczyć można*. Wilno 1767), dzieł prawnych i historycznych, znakomity tłumacz z języka francuskiego i łacińskiego. W latach 1763–1767 opublikował przekład pięciotomowej *Historii Polski* P. J. de Solignaca (1686–1773) oraz pięciotomowej *Historii państwa Rosyjskiego* (Wilno 1781) J. Rousseta de Missy (1686–?); tłumacz mów sądowych Kwintyliana (ok. 35–ok. 95 n.e.). Na prośbę stryja – kasztelana witebskiego – Szymona Sirucia (1698–1774) opublikował *Naukę dobrego pisania w języku polskim* (Wilno 1769). Wydał też wybór tekstów do nauki języka łacińskiego *Collectanea e probatis latinae linguae scriptoribus ad usum scholasticae iuventutis* (Wilno 1761). Zmarł w Wilnie – J. Kurkowski, *Siruć (Syruć) Bernard Ludwik Marcin Szymon*, [w:] *PSB* t. 37 s. 574–576; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 75, 169, 175.

²² Kazimierz Rogowski (1728–1810), jezuita, filozof, teolog. Po ukończeniu kolegium jezuickiego w Słonimiu został nauczycielem w kolegium w Nowogródku (1750/1751–1755/1756). W latach 1756–1759 studiował teologię i język grecki w Połocku. W latach 1761–1763 był profesorem poetyki i języków w jezuickim kolegium w Wilnie; w latach 1763–1765 uczył filozofii w kolegium w Krozach, a w 1766–1768 retoryki w wileńskim seminarium dla kleryków jezuickich. Od roku 1768 do 1770 wykładał w Akademii Wileńskiej filozofię, a następnie teologię moralną i polemiczną. W latach 1769–1770 pełnił obowiązki syndyka Akademii oraz seniora wydziału filozoficznego, a następnie dziekana tego wydziału; w latach 1771–1773 był asystentem wydziału teologicznego. Po kasacji zakonu jezuitów nadal wykładał w Akademii najpierw jako profesor filozofii, następnie retoryki, greki i łaciny. W roku 1783 przeszedł na emeryturę. Powrócił do Szkoły

W r[oku] 1782/1783 Uniwersytet był w tych samych warunkach, przybył tylko nowy profesor JEAN GILIBERT²³ na katedrę botaniki, zoologii i mineralogii; wykładał zresztą tylko przez jeden rok. Trzeci rok istnienia Szkoły Głównej 1783/1784 zaznaczył się dużym rozwojem. Uniwersytet podzielono na dwa kollegia: fizyczne i moralne. Do kollegium fizycznego należały nauki fizyczne, lekarskie i przyrodnicze; do kollegium moralnego: filozofia, prawo, literatura. Zaznaczyć tu z miejsca należy, że w tym czasie medycyna stała na Uniw[ersytecie] Wil[eńskim] słabo – wydział lekarski był zaledwie w związku i nie mógł na razie wydać nawet dobrych lekarzy, nie mówiąc o uczonych. Podznaczyć też można, że wykłady lekarskie odbywały się po łacinie, z racji, iż profesorami byli przeważnie cudzoziemcy. Z nowych profesorów przybyli w tym czasie FRANCISZEK NARWOJSZ²⁴, MICHAŁ KARPO-

Głównej Wileńskiej w roku 1798 na wakującą katedrę języka greckiego, gdzie wykładał do roku 1804. Po nim wspomnianą katedrę objął Godfryd E. Grodeck. Autor trenów na śmierć podkanclerzego Wielkiego Księstwa Litewskiego Michała Antoniego Sapiehy (1777–1760) (*Żal powszechny albo treny żalodne po śmierci... Michała Sapiehy... Wilno 1760*). Wydał zbiór sentencji łacińskich i greckich w różnych materiałach dla młodzieży *Gnomae orationis gemmae sive sententiae variae ex auctoribus sacris et profanis, graecis et latinis veteribus...* (Wilno 1792). Zmarł w Wilnie – E. Aleksandrowska, *Rogowski Kazimierz*, [w:] *PSB* t. 31 s. 451–452.

²³ Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814), francuski botanik i lekarz; studiował na wydziale lekarskim uniwersytetu w Montpellier, gdzie obronił doktorat z dziedziny medycyny (1763); od roku 1768 był profesorem anatomii, chirurgii i historii naturalnej w Collège de Medecine de Lyon, gdzie wykładał botanikę, anatomię i chirurgię. Założył w Lyonie ogród botaniczny. W październiku 1775 roku na zaproszenie Antoniego Tyzenhauza (1733–1785), podskarbiego Wielkiego Księstwa Litewskiego przyjechał do Warszawy. Po czym udał się do Grodna (1775); był twórcą i dyrektorem Królewskiej Szkoły Lekarskiej w Grodnie (1775–1777), w której wykładał medycynę, chirurgię i historię naturalną (farmaceutykę) po łacinie oraz inspektorem szpitali. Założyciel ogrodów botanicznych w Grodnie i w Wilnie (1782). W 1781 roku stworzył katedrę historii naturalnej z gabinetem przyrodniczym w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, w której wykładał po łacinie przez trzy lata. Do Wilna przewiózł z Grodna zbiory ogrodu botanicznego, narzędzia do gabinetów fizycznego i astronomicznego, kolekcję minerałów (ok. 10 tys. sztuk) oraz bibliotekę złożoną z 3 tys. tomów. Opuścił Wilno w roku 1783 i powrócił do Lyonu, gdzie pełnił urząd mera (1793). Po rewolucji zrażony do polityki, zajął się pracą naukową. Członek licznych towarzystw naukowych, w latach 1796–1803 wykładał w Ecole Centrale. W czasie pobytu w Polsce odbył podróż po Litwie i sporządził mapę fitogeograficzną dla roślinności okolic Grodna. Pierwszy rozpoczął studia nad florą litewską, wyniki badań ogłosił w rozprawach *Flora Lithuanica inchoata* (t. 1–5, Wilno 1781–1782), *Indagatores naturae in Lithuania* (Wilno 1781) oraz *Exercitia phytologica* (Lugduni-Gallorum 1792) – W. Sławiński, *Dr Jan Emanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botanicznego w Wilnie. Przyczynek biobibliograficzny do historii Uniwersytetu Wileńskiego*. „Ateneum Wileńskie” R. 3: 1925/1926 z. 9 s. 8–45; W. Sławiński, *Gilibert Jan Emanuel*, [w:] *PSB* t. 7 s. 464–466; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 130–132; Z. Fedorowicz, *Katedra historii naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1957 Seria B z. 1 s. 78–87; W. Grębecka, *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781–1840)*, [w:] *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego*, s. 137–141, 148, 151, 159–161, 163–164, 176, 179, 184–186, 207–210, 214–216; K. Plasota, *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego a badania fauny krajowej (1780–1842)*, [w:] *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego*, s. 235–237; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 64–65, 72–73.

²⁴ Franciszek Ksawery Milikont Narwojsz (Narwojsz, Narwos) herbu Kościeszka (1742–1819),

WICZ²⁵, GWILHELM KALIŃSKI²⁶ (historyk Kościoła), który założył coś w rodzaju seminarium historycznego, gdzie uczył studentów krytyki źródeł.

jezuity, matematyk, astronom, hydraulik. Po ukończeniu retoryki w szkołach jezuickich wstąpił w roku 1756 do zakonu w Schombergu (Inflanty). W Akademii Wileńskiej studiował filozofię (1760–1761), matematykę (1763–1765) i teologię (1765–1769). W latach 1763–1765 uczył w Grodnie w klasie infimy, a następnie w klasie poetyki; był nauczycielem matematyki w Nowogródku (1772–1773). Z inicjatywy kanclerza Antoniego Tyzenhauza pracował w Komisji Skarbowej Litewskiej przy czyszczeniu – regulacji Niemna (1767–1772). W roku 1773 otrzymał katedrę fizyki i matematyki oraz asystenturę wydziału filozoficznego w Akademii Wileńskiej. Po kasacji zakonu jezuitów (1773) starał się o kanonię wileńską, onikszyńską oraz plebanię grodzieńską. W latach 1775–1780 wraz z A. Tyzenhauzem podróżował po Europie (Amsterdam, Francja, Niemcy, Włochy i Anglia). Po powrocie w roku 1782/1783 został profesorem matematyki wyższej i matematyki czystej (1793) w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zwolennik teorii Isaaca Newtona (1643–1727), zapoznawał uczniów z pracami Kartezjusza (1596–1650) oraz najwybitniejszych ówczesnych matematyków (Alexisa C. Clairauta (1713–1765), Leonharda Eulera (1707–1783), Gabriela Cramera (1704–1752), Colina Maclaurina (1698–1746). W roku 1804 przeszedł na emeryturę, nadal jednak wykładał matematykę (rachunek różniczkowy i całkowity do roku 1808). Członek wileńskiej loży masońskiej „Gorliwy Litwin” (1779) oraz loży masońskiej w Londynie (1799); należał do wielu towarzystw naukowych (m.in. Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk – 1803). W roku 1812 był przyjęty wraz z delegacją profesorów Uniwersytetu Wileńskiego przez Napoleona I. Napisał kilka rozpraw matematycznych po łacinie, których nie opublikował. Zachowały się w rękopisie tylko jego publicznego popisu z roku 1784 („Theses mathematicae Isaaci Newtoni”). Robił pomiary astronomiczne i kreślił mapy, zajmował się teorią pomiaru koła, rachunku prawdopodobieństwa. Uznawany jest – obok Jana Śniadeckiego – za prekursora tworzenia polskiej terminologii matematycznej. Zmarł w Wilnie – T. Życki, *Wiadomości o życiu i pracach uczonych śp. Jks. Franciszka Narwojsza*. [Wilno 1820]; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 27–31; L. Grzebień, *Narwojsz (Narwojsz, Narwos) Franciszek Ksawery przydomek Milikont lub Milkont*, [w:] *PSB* t. 22 s. 579–581; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 114–118; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 139–141.

²⁵ Michał Franciszek Karpowicz herbu Korab (1744–1803), należał do zgromadzenia Księżych Misjonarzy; teolog, najślawniejszy kaznodzieja XVIII wieku. Archidiacon i kanonik smoleński, zarządca folwarków Grażyszki i Preny. Brał udział w powstaniu kościuszkowskim 1794 roku, jako członek rządu powstańczego na Litwie. Po III rozbiórce Polski opuścił Wilno i wyjechał do Prus, gdzie został biskupem nowo utworzonej diecezji wigerskiej (powstała w roku 1797; konsekrowany w roku 1800). Profesor teologii dogmatycznej, w Szkole Głównej w Wilnie wykładał od roku 1783 do 1795. Oficjalnie został skreślony z listy profesorów w roku 1795. Opublikował *Kazania w różnych okolicznościach miane* (t. 1–3, Kraków 1806). Zmarł w Bierznikach pod Sejnam – E. Rabowicz, *Karpowicz Michał Franciszek*, [w:] *PSB* t. 12 s. 117–121; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 162–169.

²⁶ Wilhelm (Gwilhelm) Kaliński herbu Jelita (1747–1789), należał do zgromadzenia Księżych Misjonarzy; teolog, historyk Kościoła, kaznodzieja, protegowany biskupa wileńskiego Ignacego J. Massalskiego. W latach 1772–1774 był wykładowcą w seminarium diecezjalnym w Warszawie; następnie wykładał historię Kościoła w seminarium diecezjalnym przy kościele św. Ignacego w Wilnie (1774). Postanowieniem Komisji Edukacji Narodowej został w roku 1782 powołany na profesora Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie do śmierci prowadził dwie katedry: historii Kościoła i teologii moralnej. Opublikował m.in. *Początki historii naturalnej dla dzieci* (Wilno 1780), *Kazania i mowy* (t. 1–2, Wilno 1791) i w rękopisie pozostały „Prelekcje akademickie teologii moralnej”, „Rozprawy i kazania jubileuszowe” oraz „Prelekcje akademickie historii kościelnej”, które zaginęły. Autor pamiętników *Dziennik 1787–1788* (opracował Ł. Kurdybacha. Wrocław–Warszawa 1968). Zmarł w Wilnie – A. Schletz, *Kaliński Wilhelm*, [w:] *PSB* t. 11 s. 475–477; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 162–163, 170–171.

Prowadził też on wykłady greki i łaciny. Rozpoczęły się też rozwijać i nauki przyrodnicze: przybył Stroynowski²⁷, pierwszy w Polsce profesor teorii i filozofii prawa. Wykładał prawo natury i prawo narodów, przy czym był pierwszym, który wprowadził europejskie pojęcie nauki prawa. W latach 1799–1807 był Stroynowski rektorem. Jako człowiek – był szorstki i cierpki, o charakterze szttywnym. Obok Stroynowskiego przybył na profesora prawa kanonicznego i cywilnego, a potem i rzymskiego Korneli Pocolęjewski²⁸. Pojawili się też dwaj humaniści: profesor wymowy i poezji ks. Dawid Pilchowski²⁹, oraz prof. historii powszechnej Tomasz Hussarzewski³⁰.

²⁷ Hieronim Stroynowski (Strojnowski) herbu Strzemię (1752–1815), pijar, kanonik kijowski (1790) i wileński (1803), proboszcz w Korcu (1792) i w kościele akademickim św. Jana w Wilnie (od 1797). Nauki pobierał w szkole pijarów w Podolińcu i Collegium Nobilium w Warszawie, w którym od 1776 roku wykładał matematykę, logikę, a także prawo polityczne narodów i ekonomię polityczną. Od roku 1780 profesor ekonomii politycznej i prawa natury oraz narodów w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W latach 1781–1782 był prefektem studentów litewskich w Seminarium Kandydatów na Nauczycieli. W latach 1789–1790 razem z Marcinem Poczobutem i Dawidem Z. Pilichowskim uczestniczyli w pracach Komisji Edukacji Narodowej w Warszawie, gdzie przygotowywali nową redakcję „Ustawy dla stanu akademickiego”. Od roku 1796 członek Komisji Edukacyjnej Litewskiej. W latach 1799–1806 był rektorem Szkoły Głównej Wileńskiej i Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego. W roku 1807 został biskupem lambezytańskim oraz koadiutorem biskupa diecezjalnego w Łucku (konsekrowany w roku 1808). W tym samym roku został wybrany przez kapitułę łucką deputatem do kolegium rzymsko-katolickiego w Petersburgu. W latach 1808–1815 biskup wileński. Członek licznych towarzystw naukowych; autor *Nauki prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów* (Wilno 1785; w roku 1809 pracę tę wydano po rosyjsku w Petersburgu). Zmarł w Elnokampiu pod Wilnem – *Słownik polskich teologów katolickich*. Warszawa 1983 t. 4 (S–Ż) s. 215–217; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 505–512; t. 3 s. 47–57; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 66, 175–179.

²⁸ Korneli (Korneliusz) Pocolęjewski (1746–1812), pijar, prawnik. W Akademii Wileńskiej studiował matematykę, literaturę, fizjologię i teologię. Promowany na doktora obojga praw w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego (1783). Wysłany na dalsze studia do Rzymu, zgłębiał tajniki prawa kanonicznego i cywilnego. Po powrocie został profesorem prawa kanonicznego, a później cywilnego w Szkole Głównej Wileńskiej (wykładał do roku 1804). Był jedynym świeckim profesorem w kolegium moralnym. W roku 1788 otrzymał szlachectwo. Jedyna praca jaką opublikował to mowa wygłoszona podczas inauguracji roku akademickiego 1790/1791 *De juridica Ecclesiae potestatae. Dissertatio ad instaurationem studiorum in Alma Academia et Universitate Vilnensi recitata* (Wilno 1790). Zmarł w Wilnie – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 631, 654; t. 3 s. 290; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 173–174.

²⁹ Dawid Zygmunt Pilchowski (Pilichowski) herbu Rogala (1735–1803), jezuita, tłumacz, edytor, kanonik i kustosz inflancki (1785). Kształcił się w szkołach jezuickich. Zakonne studia filozoficzne odbył w Wilnie, gdzie w roku 1757 rozpoczął pracę jako profesor infimy, gramatyki oraz poetyki w jezuickim Collegium Nobilium. W latach 1761–1765 studiował w tamtejszej Akademii teologię, uzyskując w roku 1766 tytuł doktora filozofii i magistra nauk wyzwolonych. Po kasacie zakonu jezuitów w roku 1773 uzyskał doktorat z teologii i został profesorem pojezuickiego kolegium i prefektem drukarni akademickiej, którą zarządzał do roku 1785. W roku 1778 otrzymał tytuł doktora w zakresie prawa kanonicznego. Od roku 1783 był współpracownikiem Komisji Edukacji Narodowej, z której ramienia sprawował funkcję generalnego wizytatora szkół Wielkiego Księstwa Litewskiego (do roku 1787); od roku 1797 członek Komisji Edukacyjnej Litewskiej. Na jesieni 1783 roku objął – po Kazimierzu Rogowskim – w zreformowanej Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego katedrę literatury i wymowy (dawniej katedrę wymowy, języka łacińskiego i greckiego), w której wykładał do końca roku 1793; był dziekanem kolegium moralnego

Dzisiejszym odpowiednikiem katedry poezji i wymowy jest poniekąd katedra literatury polskiej, choć dawniej nie ujmowano tego tak filologicznie, jak obecnie. Pojęcie historii literatury zaczęło się wówczas dopiero wytwarzać, katedrę zaś poezji i wymowy traktowano kulturalno-praktycznie, uważając, że katedra ta ma służyć literaturze narodowej. Takie pojęcie przetrwało na Uniwersytecie aż do roku 1832, a hołdował mu nawet Borowski³¹.

Dawid Pilchowski był to człowiek szeroko wykształcony, o rozległym i światłym umyśle. Wykłady jego było to przeważnie czytanie i rozbiór wzorów

(od 1783). W latach 1789–1790 razem z M. Poczubotem i H. Stroynowskim uczestniczyli w pracach Komisji Edukacji Narodowej w Warszawie, gdzie przygotowywali nową redakcję „Ustawy dla stanu akademickiego”. W roku 1792 został członkiem kapituły wileńskiej, a w roku następnym biskupem koadiutorem wileńskim, co spowodowało jego rezygnację z zajęć w Szkole Głównej i przejście na emeryturę. Fundator bursy dla studentów Uniwersytetu. Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej (1794). Ofiarował swój księgozbiór bibliotece uniwersyteckiej. Autor licznych prac i przekładów, m.in. Seneki (ok. 4 p.n.e. – 65 n.e) (*O krótkości życia, o życiu szczęśliwym* [...]). Wilno 1771; *O łaskawości ksiąg dwoje, o gniewie ksiąg troje*. Wilno 1775; *Listy do Luciliusza*. T. 1–4, Wilno 1781–1782). Członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1800). Zmarł w Wilnie – W. Januszkiewiczówna, *Dawid Pilchowski jako profesor literatury w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wilno 1929; E. Aleksandrowska, *Pilchowski (Pilchowski) Dawid Zygmunt*, [w:] *PSB* t. 26 s. 248–251; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 34, 159, 180–184; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków literatury*. Bydgoszcz 1997 s. 9–12.

³⁰ Tomasz Hussarzewski herbu Prus (1732–1807), należał do zgromadzenia Księży Misjonarzy; bibliista, teolog, historyk. W latach 1760–1765 profesor w seminarium w Wiedniu, następnie zajmował stanowisko regensa seminarium diecezjalnego w Wilnie (1769–1791). Na wniosek M. Poczubota Komisja Edukacji Narodowej mianowała go w roku 1782 profesorem historii powszechnej w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego; wykłady rozpoczął w roku 1783 i prowadził je po polsku do roku 1805. Historią zainteresował się pod wpływem pism biskupa smoleńskiego Adama Naruszewicza (1733–1796). Pierwszy w Wilnie nauczyciel historii ojczystej. W roku 1799 kandydował na rektora Szkoły Głównej Wileńskiej. Za swoją działalność pedagogiczną otrzymał pierścień od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Autor prac z zakresu teologii. Wydał *Księżkę jubileuszową na diecezję wileńską* (Wilno 1776) Nauczyciel Joachima Lelewela. Zmarł w Wilnie – A. Schletz, *Hussarzewski Tomasz*, [w:] *PSB* t. 10 s. 120–121; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 184–186.

³¹ Leon Borowski (ps. Pergubius; 1784–1846), polonista, retor, uczeń Godfryda E. Grodecka. Po studiach w Wilnie w latach 1801–1803 na wydziale nauk moralnych, został nauczycielem wymowy i poezji w gimnazjum w Świsłoczy (1807) i w Wilnie (1811). Od roku 1814 był „pomocnikiem” profesora w Uniwersytecie Wileńskim (kurs wymowy i poezji), później profesorem; po śmierci Euzebiusza Słowackiego (1814) tymczasowo objął wykłady z literatury i homiletyki. Po uzyskaniu magisterium w roku 1817 otrzymał nominację na członka komitetu nauk przy uczelni i stanowisko adiunkta. Od roku 1821 jako profesor nadzwyczajny objął katedrę wymowy i poezji i zajmował ją do roku 1832. Jego uczniem był Adam Mickiewicz, który według jego wskazówek poprawił drugą część „Dziadów”. Członek Towarzystwa Szubrawców. Po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego został profesorem homiletyki w wileńskiej Akademii Duchownej (do roku 1842). Tłumaczył Molièra (1622–1673), George’a Byrona (1788–1824), Johna Milтона (1608–1674), Miguela de Cervantesa Saavedra (1547–1616) (*Don Kichot* – rękopis zaginął). Autor rozpraw *Uwagi nad „Monachomachią” Krasickiego* (Wilno 1818), *Retoryka dla szkół powiatowych przez pytania i odpowiedzi* (Wilno 1824), przełożył pracę Christiana Garve’a (1742–1798) *O poznaniu zdolności umysłowych u uczniów* (Wilno 1826). Zmarł w swoim folwarku Gładiszki koło Wilna – S. Pigoń, *Borowski Leon*, [w:] *PSB* t. 2 s. 349; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków*, s. 43–53.

z różnych literatur — greckiej, łacińskiej, francuskiej, głównie jednak polskiej. On pierwszy w Polsce wygłaszał gorące apologie literatury złotego wieku, przerabiał na wykładach utwory Reja, Kochanowskiego, Skargi i innych.

Tomasz Hussarzewski, jak wspomniano, był profesorem katedry historii powszechnej, katedry pierwszej w Polsce, a jednej z pierwszych w ogóle w Europie. Rozumiał dobrze znaczenie i rolę historii powszechnej, zaprowadził harmonię między historiami różnych krajów i narodów. Jako kierownik seminarium historycznego, nie zdziałał Hussarzewski nic; prowadził to Kaliński, o którym tu można by to jeszcze dodać, że był w Polsce pierwszym paleografem.

Jak widać z tego przeglądu stanu nauczycielskiego, przy końcu r[oku] 1783/1784 miał już Uniwersytet 17 profesorów, dzielił się przy tym na dwa kolegia z dziekanami na czele.

W r[oku] 1784/1785 przybył Jerzy Forster³² — Szwajcar, na miejsce Giliberta, oraz Józef Sartoris³³, na świeżo założoną katedrę chemii. Sartoris

³² Johann (Jan) Georg Adam Forster (Foerster; 1754—1794), przyrodnik, podróżnik, antropolog i botanik; syn głośnego podróżnika, geografa i przyrodnika Jana Reinholda Forstera (1729—1798). Pochodził z rodziny szkockiej od XVII wieku osiadłej na Pomorzu Gdańskim (miejscowość Nassenhuben, ob. Mokry Dół), jego dziadek był burmistrzem w Tczewie. W wieku 11 lat wziął udział w podróży naukowej ojca w głąb Rosji — na Powołże. W latach 1772—1775 — wraz z ojcem — uczestniczył w drugiej ekspedycji Jamesa Cooka (1728—1779), którą opisał w pracy *A voyage toward the South Pole and round the World* (t. 1—2, London 1777). Po powrocie z wyprawy przez kilka lat przebywał w Anglii, którą opuścił w roku 1778 i udał się do Kassel, gdzie na tamtejszym uniwersytecie w latach 1779—1783/1784 był profesorem historii naturalnej. W roku 1784 przybył do Wilna i w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego wykładał historię naturalną, botanikę i zoologię (do roku 1787). Wprowadził kurs antropologii; zajmował się tworzeniem ogrodu botanicznego oraz gabinetu historii naturalnej, który wzbogacił o okazy owadów, ryb i ssaków zebrane podczas podróży dookoła świata. W roku 1787 wyjechał z Wilna i osiadł najpierw w Getyndze, potem w Moguncji, gdzie był bibliotekarzem u tamtejszego elektora. W roku 1790, z młodym Aleksandrem Humboltem (1769—1859), wyruszył w podróż po Holandii i dolnym Renie, którą opisał w pracy *Ansichten vom Niederrhein, Brabant, Flandern, Holland* (t. 1—3, Berlin 1791—1794). Badacz flory Australii; w czasie pobytu w Wilnie w latach 1784—1787 opracował i wydał rozprawy *Florae Insularium Australium Prodromus* (Getynga 1786) oraz *De plantis esculentis Australis* (Berlin 1786). W roku 1792 osiadł w Paryżu, gdzie zmarł w zapomnieniu. Przed wyjazdem z Wilna darował swój księgozbiór bibliotece uniwersyteckiej. Po jego wyjeździe katedra historii naturalnej w Uniwersytecie Wileńskim była nieobsadzona do roku 1792. W roku 1843 w Lipsku wydano pośmiertnie jego pracę z dziedziny filozofii przyrody *Limites historiae naturalis* — A. Birkenmajer, *Forster (Foerster) Johann Georg Adam*, [w:] *PSB* t. 7 s. 65—67; Z. Fedorowicz, *Katedra historii naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej*, s. 87—99; W. Grębecka, *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781—1840)*, s. 139—140, 148, 160—161, 172, 180; K. Plasota, *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego a badania fauny krajowej (1780—1842)*, s. 237—238; J. Grabowska, *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781—1840*. „Prace Muzeum Ziemi” 1993 z. 42 s. 19—20, 49—50, 104; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 131—135, 140—141.

³³ Józef Gerard Sartorius (Sartoris; ?—zm. 1799), Włoch pochodzący z węgierskiej rodziny z Eger, z gałęzi, której przedstawiciele wyemigrowali w XVI wieku i osiedli w Polsce, Litwie, Niemczech i we Włoszech; filozof i medyk, profesor chemii i farmacji. Studiował na uniwersytecie w Turynie, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii i został członkiem sardyńskiej Akademii Królewskiej. W roku 1771 wyjechał do Wiednia i po odbyciu studiów uniwersyteckich otrzymał tytuł doktora medycyny (1777). Kilka lat przebywał w Paryżu doskonaląc umiejętności i słuchając wykładów z chemii Jean Pierre d'Arceta (1724—1801). W roku 1784 na zaproszenie M. Poczobuta

przebywał na tym stanowisku przez lat 11 – od r[oku] 1785 do r[oku] 1796. W tymże roku teorię lekarską wydzielono, jako odrębną katedrę patologii. Na wydział lekarski przybył Józef Langmayer³⁴, prowadzący klinikę lekarską, choć właściwie specjalnej kliniki nie było – studenci chodzili po domach lub szpitalach i tam badali historię chorób.

Poczobut, zauważywszy, że niektórzy studenci są źle przygotowani do wyższych studiów matematycznych, założył nową katedrę matematyki elementarnej, na którą powołał ks. Mikołaja Tomaszewskiego³⁵.

W r[oku] 1787/1788 przybył profesor Jan Lobenwein³⁶, który następnie przez 17 lat był dziekanem wydziału medycznego. W tymże czasie przybył

przybył do Wilna i rozpoczął wykłady z farmacji w nowo powstałej katedrze chemii w Szkole Głównej oraz zorganizował gabinet chemiczny (1784). W końcu roku 1787 wyjechał do Włoch; po powrocie do Wilna w roku 1789 został lekarzem biskupa I. J. Massalskiego, a w Szkole Głównej prowadził zajęcia z farmacji i historii naturalnej z uwzględnieniem podstaw mineralogii (od roku 1792/1793). Na zlecenie Joachima L. Chreptowicza, kanclerza wielkiego litewskiego, wraz z J. Mickiewiczem przeprowadził analizę słonych wód mineralnych w Stokliškach (1787). W roku 1788 otrzymał szlachectwo. W roku 1793 wyjechał z Wilna; zmarł w Briançon w południowo-wschodniej Francji. Przed wyjazdem z Wilna darował swój księgozbiór bibliotece uniwersyteckiej – P. Szarejko, M. Wagner, *Sartorius (Sartoris) Józef Gerard*, [w:] *PSB* t. 35 s. 239–240; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 126–131.

³⁴ Józef Langmayer (Langmajer; ?-zm. 1810), Austriak, lekarz, chemik. Zatrudniony dzięki poparciu księcia Adama K. Czartoryskiego (1734–1823). W latach 1784–1800 był profesorem patologii, medycyny praktycznej i materii medycznej na wydziale lekarskim Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W swoich wykładach wykorzystywał doświadczenia medyczne Hermana Boerhaave (1668–1738), profesora uniwersytetu w Lejdzie i Alberta Hallera (1704–1777), fizjologa i profesora uniwersytetu w Getyndze. W roku 1790/1791 otworzył klinikę, w której prowadził zajęcia praktyczne ze studentami. Sprowadził do Wilna J. A. Lobenweina. W roku 1799 przeszedł na emeryturę, jego następcą w katedrze medycyny praktycznej został Jan O'Connor. Po roku 1800 wrócił do Wiednia, gdzie zmarł – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 237; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 147–149.

³⁵ Mikołaj Tomaszewski (1756–1814), jezuita, matematyk. Po kasacie jezuitów ukończył studia filozoficzne, matematyczne i teologiczne. Jeden z pierwszych profesorów matematyki powołany w roku 1780 przez M. Poczobuta (wykładał matematykę elementarną, algebrę, trygonometrię). Pomocnik J. E. Giliberta w gabinecie historii naturalnej. W latach 1783–1794 był sekretarzem kolegium fizycznego i wiceprofesorem w katedrze matematyki elementarnej. W 1791 roku sekretarzem (kanclerzem) kurii diecezjalnej w Wilnie. Za czynny udział w insurekcji kościuszkowskiej (1794) nie otrzymał patentu do nauczania od N. Repnina. W czasie przekształcenia Szkoły Głównej na Cesarski Uniwersytet Wileński uzyskał emeryturę (1803), którą w latach 1805–1814 pobierał z kasy uniwersyteckiej. Zmarł w Wilnie w sierpniu 1814 roku – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 351; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 137–138; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 19–20; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 73, 113, 118–119.

³⁶ Jan Andrzej Lobenwein (1758–1820), Austriak, lekarz i anatom. Kształcił się w Wiedniu, gdzie w roku 1778 uzyskał stopień magistra chirurgii, a w 1780 magistra położnictwa. W 1783 roku wraz ze swym profesorem Josephem Mohrenheimem (przed 1759–1799) wyjechał do Petersburga, gdzie wykładał w tamtejszej szkole chirurgicznej (do 1785). W roku 1785 na uniwersytecie w Jenie uzyskał stopień doktora medycyny i chirurgii. Początkowo osiedlił się w Rydze, gdzie prowadził prywatną praktykę lekarską. W latach 1787–1820 przebywał w Wilnie, gdzie wykładał po polsku anatomię, chirurgię i fizjologię. W 1799 kandydat do godności rektora Szkoły Głównej Wileńskiej; był pierwszym dziekanem wydziału medycznego (1799, 1804–1805), godność tę z przerwami

31-letni Szymon Malewski³⁷, profesor teorii prawa (wykładał prawo natury oraz statystykę), w roku zaś 1789 zjawiał się Konstanty Bogusławski³⁸, historyk kościoła, przybywający na miejsce Kalińskiego. Po śmierci Forstera zajął jego

sprawował do śmierci. Wprowadził w Wilnie uroczysty obrządek promowania magistrów medycyny na stopień doktora medycyny na wzór uniwersytetu oxfordzkiego; zorganizował amfiteatr (1807), salę prosektoryjną i muzeum anatomiczne. W roku 1806 był współzałożycielem Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (pierwszy wiceprezes). Od roku 1809 prowadził również wykłady z medycyny sądowej. W roku 1812 wyjechał do Petersburga. Po powrocie od maja 1815 do listopada 1816 roku był zastępcą rektora Uniwersytetu Wileńskiego (tzw. rektor *ad interim*); w latach 1816–1818 po Janie Śniadeckim, z mianowania, pełnił obowiązki rektora. Członek kilku towarzystw naukowych (w tym Akademii Medycznych w Charkowie i Kijowie, Cesarskiej Akademii Nauk, Towarzystwa Farmaceutycznego w Petersburgu). Autor wielu prac pozostawionych w rękopiśmie, m.in. podręcznika medycyny sądowej. Zmarł w Wilnie – E. Stocki, *Lobenwein Jan Andrzej*, [w:] *PSB* t. 17 s. 506–507; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 249, 539–540; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 145–146.

³⁷ Szymon Malewski (1759–1832), prawnik, ekonomista, uczeń H. Stroynowskiego i Jana Śniadeckiego. W roku 1781 dzięki poparciu kanclerza A. Tyzenhauza został przyjęty jako stypendysta do Seminarium Kandydatów Stanu Nauczycielskiego przy Akademii Wileńskiej i skierowany na studia do Krakowa. Po powrocie do Wilna otrzymał tytuł doktora filozofii i został nauczycielem matematyki w tamtejszym gimnazjum (1785–1897), a następnie (1787) wiceprofesorem prawa naturalnego i ekonomii politycznej na Uniwersytecie (zastępował H. Stroynowskiego). W roku 1788 otrzymał szlachectwo. W okresie Targowicy był sekretarzem biskupa inflanckiego Józefa K. Kossakowskiego (1738–1794). W roku 1794 został konsyliarzem dworu królewskiego; w 1793 profesorem prawa w Szkole Głównej Wileńskiej; w latach 1795–1810 pełnił obowiązki sekretarza Rady Szkoły; w latach 1810–1816 był dziekanem wydziału nauk moralnych i politycznych. W 1816 otrzymał tytuł profesora-emeryta, a w 1817 został rektorem Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego zatwierdzonym przez Aleksandra I. Za czasów jego rektorstwa rozwinęły się na Uniwersytecie tajne związki filomackie; w roku 1820 nieświadomie zatwierdził statut jawnego Towarzystwa Przyjaciół Pożytecznej Zabawy czyli Promienistych. Nagana kuratora, księcia A. J. Czartoryskiego i śledztwo N. Nowosilcowa spowodowały, że złożył prośbę o dymisję, którą natychmiast otrzymał (1822). Ośmieszony w paszkwili „Malewiana” przez Ludwika Sobolewskiego (1822). W tym czasie przez kilka miesięcy (lipiec-wrzesień) funkcję zastępcy rektora (tzw. rektor *ad interim*) pełnił dziekan wydziału nauk moralnych i politycznych Andrzej (Jędrzej) Benedykt Kłagiewicz (1767–1841), późniejszy biskup wileński (1841). W roku 1823 wrócił na urząd dziekana wydziału nauk moralnych i politycznych, który piastował do końca życia. Członek różnych towarzystw naukowych i komisji, sprawny organizator. Zmarł w Wilnie – Z. Makowiecka, *Malewski Szymon*, [w:] *PSB* t. 19 s. 317–319; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 179.

³⁸ Józef Konstanty Bogusławski (1754–1819), pijar, historyk, prawnik, moralista, kaznodzieja, proboszcz w Podbrzeziu (1799), kanonik inflancki i wileński (1808); od 1805 kapelan przy Uniwersytecie Wileńskim. Dzięki poparciu biskupa wileńskiego I. J. Massalskiego został profesorem w Akademii Wileńskiej. W latach 1789–1803 wykładał w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego teologię moralną, historię Kościoła oraz teologię dogmatyczną; w latach 1799–1810 był dziekanem wydziału nauk moralnych i politycznych oraz cenzorem ksiąg. W roku 1807 protestował przeciwko wborowi Jana Śniadeckiego na rektora Uniwersytetu Wileńskiego. Wizytator szkół wileńskich (1805); członek loży masonskiej „Gorliwy Litwin” (1813). Gromadził portrety królów polskich i sławnych Polaków, które dały początek wileńskiej galerii sławnych Polaków, składającej się z dwustu kilkudziesięciu kopii. Opublikował *Życie sławnych Polaków krótko zebrane z dedykacją dla cara Aleksandra I* (t. 1–2, Wilno 1814); tłumaczył wiersze Jeana B. Gresseta (1709–1777) i Decimusa Iuniusa Juwenalisa (ok. 60 r. – po 127). Autor *Mów i wierszy moralnych autorów klasycznych* (Wilno 1801). W roku 1817 darował bibliotece uniwersyteckiej 29 listów oryginalnych „znakomitych w Polsce i Litwie panów i uczonych”. Zmarł w Wilnie – Cz. Falkowski,

miejsce Ferdynand Spitznagel³⁹, ojciec Ludwika⁴⁰, znanego z „Godziny myśli”. Spitznagel wykładał na razie historię naturalną, później zaś przeszedł na katedrę patologii.

Przybył wtedy też Filip Neriusz Golański⁴¹, profesor poezji i wymowy (literatury); zajął on miejsce Pilchowskiego i jeszcze bardziej niż ten spolonizował swe wykłady.

Bogusławski Józef Konstanty, [w:] *PSB* t. 2 s. 208–209; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 171–173.

³⁹ Ferdynand Spitznagel (ok. 1757–1826), pochodził ze Szwabii, lekarz, ojciec Ludwika. Studiował matematykę, wymowę, historię naturalną, medycynę najpierw w Konstancji, potem w Wiedniu, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii i medycyny. Mianowany lekarzem powiatowym zajął się praktyką lekarską, głównie na Węgrzech. W roku 1792 przybył do Wilna, dzięki staraniom Józefa Langmayera, i został profesorem nauk przyrodniczych w katedrze historii naturalnej i botaniki (prowadził wykłady z botaniki, zoologii i mineralogii po łacinie i polsku) wakuującej po odejściu J. Forstera (do roku 1802). Odnowił założony przez Forstera ogród botaniczny w Sorokiszkach nad Wilenką oraz uporządkował i skatalogował materiały zgromadzone w gabinecie historii naturalnej. Następnie został profesorem na wydziale medycznym, gdzie wykładał materię medyczną, terapię ogólną (od 1805), toksykologię (od 1807) oraz medycynę praktyczną (po śmierci J. O'Connora w 1802 roku). Dziekan wydziału medycznego (1807–1810, 1812–1815, 1820). W latach 1807–1808 nadzorował działalność szpitali wileńskich i wojskowych podczas epidemii za co otrzymał od Aleksandra I złoty pierścień z brylantem. W roku 1820 dostał tytuł radcy stanu i profesora wysłużonego z dożywotnią pensją. W roku 1822 przeszedł na emeryturę (katedrę farmakologii i farmacji objął po nim Jan F. Wolfgang (1776–1859), a terapii ogólnej Konstanty Porcyanko, 1793–1841). Współzałożyciel Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1806) i jego prezes (1816). Członek Moskiewskiego Towarzystwa Badaczy Przyrody. Dorobił się znacznego majątku (Zagórz-Zaborze w pow. oszmiańskim). Autor kilku rozpraw naukowych (m.in. *De rerum medicarum contradictio nibus apparentibus*. Wilno 1814). Zmarł w Wilnie – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 340–341; Z. Fedorowicz, *Katedra historii naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej*, s. 99–114; S. T. Sroka, *Spitznagel Ferdynand*, [w:] *PSB* t. 41 s. 135–136; J. Grabowska, *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840*, s. 20–21; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 138.

⁴⁰ Ludwik Ferdynand Spitznagel (Szpicnagel, Szpicnagiel; 1807–1827), poeta, orientalista; młodzieńczy przyjaciel Juliusza Słowackiego (1809–1849), który jego samobójczą śmierć upamiętnił w powieści poetyckiej *Godzina myśli* (Paryż 1833). Autor poezji, przekładów z literatury Wschodu, które podpisywał imionami „Ludwik Władysław”. W czasie studiów na Uniwersytecie Wileńskim zbliżył się do ruchu filareckiego; po roku 1823 naukę kontynuował w Petersburgu w Instytucie Języków Wschodnich (opaniował języki: perski, arabski, turecki, hebrajski). W roku 1826 ukończył studia z wyróżnieniem i został aktuariuszem przy rosyjskim ministerstwie spraw zagranicznych. Miejsce jego pochówku jest nieznane – M. Kamela, *Spitznagel (Szpicnagel, Szpicnagiel) Ludwik Ferdynand*, [w:] *PSB* t. 41 s. 136–138.

⁴¹ Filip Nereusz Golański (1753–1824), pijar, pedagog, teoretyk literatury, bibliista; autor pierwszego polskiego zarysu teoretyczno-literackiego *O wymowie i poezji* (Warszawa–Wilno 1786), za który dostał medal „Merentibus” od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po ukończeniu kolegium pijarskiego w Podolińcu wykładał w Collegium Nobilium w Warszawie (1783). W latach 1787–1812 w Szkole Głównej i Uniwersytecie Wileńskim wykładał literaturę polską i łacińską; sekretarz fakultetu moralno-politycznego (1787–1792) i profesor zwyczajny (1792). W czasie powstania kościuszkowskiego (1794) był redaktorem „Gazety Narodowej Wileńskiej”. Od roku 1803 wykładał Pismo Święte na wydziale nauk moralnych i politycznych Uniwersytetu Wileńskiego, a od roku 1808/1809 homiletykę na wydziale literatury i sztuk wyzwolonych. Cenzor książek (1803–1823). Wizytował szkoły podległe Uniwersytetowi (1817). W latach 1817–1819 był dziekanem wydziału literatury i sztuk wyzwolonych. Autor podręcznika poetyki oraz podręczników

W r[oku] 1793/1794 Uniwersytet mimo zawieruchy wojennej nie upadł. Wprawdzie cała młodzież poszła wówczas do powstania, i nauka została przerwana, jednak Uniwersytet nie został oficjalnie skasowany ani zamknięty, po stłumieniu zaś powstania Repnin⁴² w początku r[oku] 1797 wprost zażądał, aby Uniwersytet znów został otwarty. Miało to być w oczach władz rosyjskich dowodem zupełnego uspokojenia i normalnego tętna życia w kraju. Dzięki temu w r[oku] 1795 wykłady wznowiły się, przy czym przybyło znów kilku nowych profesorów w r[oku] 1796 – Tomasz Życki⁴³, dalej Ignacy Resz-

z teologii (*Nowy Testament ewangelia, dzieje i pisma apostołskie, w swoich wyjątkach, treści i wykładzie ze stosunkiem Starego do Nowego Testamentu, do pacierza*. Wilno 1808); zajmował się tłumaczeniem Plutarcha (ok. 45 – po 120), opublikował *Alegoryje starożytne w stosunku do I wieku „Sławnych ludzi” Plutarcha i czasów bohatyrsko-mitologicznych* (Wilno 1801) oraz *Sławni ludzie i onych porównania Plutarcha dzieło historyczne, moralne i filozoficzne przekładania* (t. 1–4, Wilno 1801–1805). Członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Zmarł w Wilnie – Z. Ciechanowska, *Golański Filip Nereusz*, [w:] *PSB* t. 8 s. 203–205; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 161, 184; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków*, s. 13–17.

⁴² Nikołaj Wasiljewicz Repnin (Riepnin; 1734–1801), książę, rosyjski generał, dyplomata, ambasador rosyjski w Warszawie (1764–1769), zdymisjonowany w związku z zawiązaniem konfederacji barskiej (1768–1772). W roku 1794 ponownie w Polsce, jako dowódca rosyjskich wojsk interwencyjnych tłumił wystąpienia na Litwie, gdzie po III rozbiorze objął stanowisko generał-gubernatora (do roku 1797). Jako gubernator otrzymał całkowitą władzę w prowincji, w tym zarząd nad Szkołą Główną Wileńską. Po insurekcji kościuszkowskiej – z jego inicjatywy – w roku akademickim 1796/1797 wznowiono zajęcia na uczelni. W latach 1794–1796 przygotował reformę Szkoły Głównej Wileńskiej na wzór Uniwersytetu w Moskwie (*Universitas Elisabethana*), wprowadził m.in. naukę języka łacińskiego, tańca, muzyki, szermierki, jazdy konnej oraz rysunku. Zniósł dziekanów, całkowitą władzę nad szkołą oddał w ręce rektora. Wskutek śmierci Katarzyny II reforma nie została podpisana. Nową organizację Szkoły zatwierdził w lutym 1797 roku car Paweł I. W lipcu tego roku Repnin opracował „Urządzenie”, w którym sankcjonowano podział Uniwersytetu na trzy wydziały: moralny, fizyczny i lekarski, oraz przy nie zmienionej liczbie katedr, zmianę katedry teologii na katedrę rysunków i malarstwa w ramach wydziału fizycznego. W roku 1796 ustanowiono Komisję Edukacyjną Litewską, składająca się z polskich ziemian i katolickich duchownych, na której czele stanął Jan N. Kossakowski (1755–1808), biskup wileński (1798–1808). W roku 1796/1797 po wznowieniu działalności Uniwersytet utracił swą autonomię i podporządkowany został wspomnianej komisji. Uczelni odebrano zwierzchność nad szkolnictwem średnim, a Komisja Edukacyjna Litewska miała wpływ na wszystkie nominacje profesorskie – na temat działalności Uniwersytetu w latach 1792–1802 i działalności Repnina zob.: B. Żongołłowicz, *Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego (1792–1802)*. „Rocznik Prawniczy Wileński” R. 1: 1925 s. 194–231; *Historia nauki polskiej*. Pod red. B. Suchodolskiego. T. 3: 1795–1862. Red. J. Michalski. Wrocław 1977 s. 73–76; K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803*, [w:] *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579–1979*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” t. 554 „Prace Historyczne” zeszyt 64: 1979 s. 63–100; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1997, s. 43–44.

⁴³ Tomasz Życki (1762–1839), matematyk, uczeń F. Narwojsza. W roku 1783 został doktorem filozofii i rozpoczął wykłady z logiki i matematyki w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W latach 1791–1804 prowadził wykłady z matematyki elementarnej jako wiceprofesor Narwojsza. W roku 1784 opublikował zarys matematyki Newtonowskiej (*Theses mathematicae Isaaci Newtoni demonstrandae a...*). Po reorganizacji Uniwersytetu w roku 1803 był dyrektorem gimnazjum w Wilnie. Po powrocie na Uniwersytet został profesorem nadzwyczajnym algebry oraz matematyki elementarnej (1807–1817) i pierwszym profesorem arytmetyki. Po przejściu na emeryturę w roku 1817 został wizytatorem szkół. W roku 1820 wrócił mianowany po Zachariaszu

ka⁴⁴, jako profesor, wykładający astronomię. W tymże roku podzielono Uniwersytet na trzy kollegia: fizyczne, moralne i lekarskie (do kollegium fizycznego dodano budownictwo cywilne, którego kierownikiem był Gucewicz⁴⁵.

W r[oku] 1797 Uniwersytet zdobył największą siłę profesorską — Jędrzeja Śniadeckiego⁴⁶, liczącego wówczas lat 29 (ur. 1768). Aczkolwiek ukończył

Niemczewskim (1766–1820) dziekanem wydziału fizyczno-matematycznego; po uwięzieniu J. Twardowskiego krótko pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu w Wilnie (maj-lipiec 1823 roku). Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 364–366; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 141–142; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 10–13, 20; *Proces Filaretów w Wilnie. Dokumenta urzędowe z „Teki” Rektora Twardowskiego*. Zebrał, wydał i życiorysem Twardowskiego poprzedził dr Szeliga [J. Bieliński]. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” T. 6: 1890 s. 196–199.

⁴⁴ Ignacy Reszka (1760–1830), astronom. Nauki pobierał w królewskim korpusie kadetów w Grodnie, gdzie studiował matematykę, fizykę, architekturę cywilną i wojskową, rysunki. Był doktorem filozofii i nauk wyzwolonych. Pracował jako pomocnik w obserwatorium astronomicznym przy M. Poczobucie, którego był krewnym. W roku 1797 mianowany przez cara Pawła I profesorem astronomii (po śmierci A. Strzeckiego), pozostawał na tym stanowisku do roku 1810. Jego wykłady obejmowały trygonometrię sferyczną, wyznaczanie czasu, obliczanie zaćmień, zagadnienia nawigacji i geografii matematycznej. Później był wizytatorem szkół i cenzorem ksiąg. Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 303–304; tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 84–85; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 142–143.

⁴⁵ Wawrzyniec Gucewicz (1753–1798), architekt, profesor Szkoły Głównej Wileńskiej. Ukończył szkołę pijarów w Poniewieżu. Wybrał karierę duchowną i wstąpił do zgromadzenia Księży Misjonarzy. Wychowanek biskupa wileńskiego Ignacego J. Massalskiego, dzięki któremu uzyskał staranne wykształcenie w kraju (Wilno) i za granicą (Rzym, 1776/1777). Po powrocie ze studiów w Rzymie wykładał matematykę w seminarium w Wilnie. W latach 1775–1778 zrezygnował z kariery duchownej. W roku 1778 wraz z biskupem Massalskim wyjechał za granicę. Zwiedził wówczas Królewiec, Elbląg, Gdańsk, Berlin, Bremę, Lubekę, Hamburg, po czym przez półtora roku przebywał w Paryżu (1779/1780). Tam kształcił się tam pod kierunkiem Claude’a-Nicolas Ledoux (1736–1806) i Jacques’a Germain Soufflota (1713–1780) oraz w Akademii Architektury i w szkole architektonicznej Jacques’a F. Blondela (1705–1774). W Paryżu był ponownie w roku 1785; pobyty te spowodowały, że zaczął propagować w Wilnie styl francuskiego klasycyzmu. Przebudował wileński ratusz (1785–1799), katedrę św. Stanisława (1783–1801), pałac Tyszkiewiczów (1783), oraz pałac biskupi w Werkach koło Wilna (1781–1792). Profesor architektury Szkoły Głównej Wileńskiej w latach 1793–1794 i 1797–1798. Za przebudowę katedry w Wilnie otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego medal z napisem „Merentibus”. Po nobilitacji 1790 roku zaczął się pisać Montrym-Gucewicz herbu Syrokomla. Członek loży masonskiej (1778). W roku 1794 dzięki protekcji biskupa I. J. Massalskiego mianowany profesorem architektury cywilnej w Szkole Głównej. Uczestnik powstania kościuszkowskiego (1794), za co został na krótko zawieszony w czynnościach profesorskich. Autor kilku prac z dziedziny architektury, których rękopisy zaginęły. Jego następcą w katedrze architektury został Michał A. Szulc (1798). Zmarł w Wilnie. Przed kościołem Bonifratrów w Wilnie znajduje się jego pomnik — S. Lorentz, *Gucewicz Wawrzyniec*, [w:] *PSB* t. 9 s. 133–135; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 145–146; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 72–74.

⁴⁶ Jędrzej Śniadecki (ps. Sotwaros, Rej; 1768–1838), chemik, lekarz, patolog, biolog, filozof, młodszy brat Jana. Uczeń Jana P. Franka i znakomitego chemika Louisa G. Brugnatelli (1761–1818), profesora uniwersytetu w Pawii. Studia rozpoczął na uniwersytecie w Krakowie, naukę kontynuował w Pawii, gdzie zdobył tytuł doktora medycyny i filozofii (1793), oraz

Jędrzej Śniadecki wydział lekarski, wykładał jednak chemię, należał zatem do kolegium fizycznego. Od początku swej pracy w Wilnie zajął od razu stanowisko wybitne — przerastał bowiem wysoko swoich kolegów — profesorów. W prędkim czasie stał się najpopularniejszym profesorem w całym Uniwersytecie. Sama nominacja Jędrzeja Śniad[eckiego] na profesora nastąpiła w r[oku] 1797, przy czym zajął on miejsce Sartorisa.

Nowością, wniesioną przez Jędrzeja, było to, że od razu wykładać począł po polsku, przy czym utworzył sam całe polskie słownictwo chemiczne, nieistniejące dotychczas zupełnie. Była to wielka innowacja, tak że sam Poczubot zdziwił się początkowo planem wykładania chemii po polsku, sądząc, że to jest niemożliwe. Mimo tej opozycji Jędrzej dopiął swego celu i wykładał po polsku — w czym leży jego wielka zasługa. Poczubot potem zdołał ocenić cały ogrom pracy tego człowieka, stąd dwaj ci ludzie zżyli się i polubili się bardzo, choć nieraz różnili się zasadniczo w poglądach. Poczubot na przykład chętnie sprowadzał profesorów cudzoziemców, Śniadecki zaś był temu stanowczo przeciwny, uważając, że owoce ich pracy są nikłe, że nie tworzą oni nauki narodowej polskiej. Pragnieniem Śniadeckiego było widzieć Uniwersytet polskim, widzieć go ogniskiem kultury i nauki polskiej.

w Wiedniu, Londynie i Edynburgu, gdzie doskonalił się w chemii, chirurgii i historii naturalnej (1793–1795). W Edynburgu słuchał wykładów słynnego chemika Josepha Blacka (1728–1799), odkrywcy reakcji „powietrza stałego”. Po powrocie zatrudniony został na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie w latach 1797–1822 i 1827–1832 wykładał chemię i farmację na wydziale medycznym. Z jego inicjatywy zbudowano w Wilnie budynek, w którym mieściły się sala amfiteatralna, gabinet chemiczny (1810) i laboratorium. W roku 1822 przeszedł na emeryturę i wyjechał do Bałtupi; w roku 1827 po śmierci Wincentego Herberskiego powrócił na Uniwersytet i został dyrektorem uniwersyteckiej kliniki terapeutycznej (zarządzał nią do śmierci). Autor pierwszego polskiego podręcznika lavoisierowskiej chemii i twórca polskiego słownictwa chemicznego. Sławę przyniosło mu dzieło *Teorya jestestw organicznych* (t. 1–2, Wilno 1804–1811), przedstawiające śmiałą na ówczesne czasy tezę o jedności materii świata żywego i materii nieożywionej. Z kolei praca *O fizycznym wychowaniu dzieci* (Wilno 1815) zapoczątkowała wprowadzenie do szkół, jako przedmiotu nauczania, wychowania fizycznego; propagator dobrodziejstwa kąpeli słonecznych zapobiegających „angielskiej chorobie”, czyli krzywicy. Współzałożyciel i prezes Towarzystwa Szubrawców (1818); współtwórca Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1806 — pierwszy prezes, wybierany ośmiokrotnie do roku 1836). Autor podręcznika *Elementy (początki) chemii* (t. 1–2, Wilno 1800). Członek wielu towarzystw naukowych. W roku 1808 ofiarował bibliotece uniwersyteckiej 119 dzieł w 229 tomach z medycyny, chemii, mineralogii, fizyki, botaniki etc. w języku łacińskim, francuskim, niemieckim i angielskim. Autor pism satyrycznych wykpiwających wady polskiego społeczeństwa. Jego wielką pasją było dziennikarstwo, służące przede wszystkim popularyzacji nauki wraz z jej najświeższymi odkryciami, ale także sprawom oświatowym i społecznym. Jego uczniami byli m.in. Jan F. Wolfgang i Ignacy Fonberg. Zmarł w Wilnie; pochowany w Horodnikach. Za miastem studenci usypali mu kopiec z krzyżem zwany „Jędrzejówką” — zob.: J. Śniadecki, *Dziela*. Wyd. M. Baliński. T. 1–6. Warszawa 1840–1841; J. Śniadecki, *Wybór pism naukowych i publicystyka*. Opracował i komentarzem opatrzył B. Skarżyński. Warszawa 1952; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 98–105; t. 3 s. 327–333; tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 140–143, 149–150; A. Wrzosek, *Śniadecki Jędrzej. Życiorys i rozbiór pism*. T. 1–2. Kraków 1910; *Rzecz o Jędrzeju Śniadeckim*. Praca zbiorowa pod red. I. Stasiewicz. Warszawa 1970; W. W. Głowacki, *Wykłady farmacji Jędrzeja Śniadeckiego w Wilnie (1797–1804)*. Warszawa 1991.

[Wykład] 28/IV – 1925

Rozbiór ostatni nie odbił się szkodliwie na Uniwersytecie Wileńskim. Ani Katarzyna⁴⁷, ani Paweł⁴⁸ nie mieli bynajmniej zamierzeń represji [wobec] szkolnictwa polskiego. W planach ces[arzowej] Katarzyny w ogóle nie leżało uciskanie i tłumienie polskości, lecz tylko chodziło jej o to, aby odjąć Polakom możliwość odzyskania niepodległości. Życie kulturalno-społeczne polskie otaczała nawet opieką, czego dowodem było choćby zachowanie urzędów [wł.: urzędów] polskich oraz samorządu szlacheckiego. Przewidując przyszłe możliwości polityczne, chciała z Polaków, zamieszkałych w granicach Rosji, zrobić centr, pociągający Polaków z innych zaborów. Wśród Polaków chciała obudzić ku sobie przychylność i sądziła, że jej się to uda, jeśli się oprze o dość silny wówczas kierunek ugody, którego przedstawicielami głównymi byli Czartoryski⁴⁹

⁴⁷ Katarzyna II (1729–1796), od roku 1762 cesarzowa rosyjska. Wstąpiła na tron po wymuszonej abdykacji swego męża Piotra III (1728–1762). Umocniła w Rosji absolutystyczny system rządzenia. W roku 1764 przeprowadziła sekularyzację dóbr kościelnych, przy czym państwo wzięło na utrzymanie instytucje kościelne i klasztorne. Nie zgodziła się na kasację zakonu jezuitów w Rosji zakazując ogłaszania i realizacji bulli papieskiej. Dokonała gruntownej reformy struktur administracyjnych imperium rosyjskiego, które podzielono na 50 guberni, dzielących się na powiaty; jednocześnie określone zostały kompetencje organów i urzędów zarządzających, sądowych i skarbowych (1766). Utwierdzono prawa i zwiększono zakres samorządności szlachty oraz wprowadzono różne przywileje dla miast. Zlikwidowała Sicz Zaporoską, zdobyła na Turcji Krym (1774), a na Polsce tereny z rozbiorów. Wprowadziła na tron polski Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764) – zob.: W. A. Serczyk, *Katarzyna II*. Wyd. 4. Wrocław 2004.

⁴⁸ Paweł I (1754–1801), syn Piotra III (1728–1762) i Katarzyny II, car rosyjski od roku 1796. W sprawach polityki zagranicznej kontynuował działania matki. Przystąpił do koalicji z Anglią, Austrią i Turcją, wypowiedział wojnę Francji i wysłał wojska ekspedycyjne do Italii przeciwko Francuzom. W 1797 roku wprowadził cenzurę i zamknął prywatne drukarnie, a w 1800 zakazał przywozu książek z zagranicy. Zamordowany przez spiskowców. W maju 1797 roku był w Wilnie i odwiedził Uniwersytet.

⁴⁹ Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), książę, syn Adama Kazimierza, doradca i bliski przyjaciel cara Aleksandra I, w latach 1804–1806 zastępca ministra spraw zagranicznych Rosji. Uczestnik kongresu wiedeńskiego (1815). Kurator wileńskiego okręgu naukowego (1803–1824); w powstaniu listopadowym prezes Rządu Narodowego (1830); od roku 1831 na emigracji, najpierw w Anglii, potem we Francji (od 1833), przywódca obozu politycznego Hôtel Lambert. Orędownik niepodległościowych ruchów społecznych w Europie w okresie Wiosny Ludów. Organizator i patron polskich formacji wojskowych w wojnie krymskiej (1853–1856). Prezes Towarzystwa Historyczno-Literackiego (1854) i współzałożyciel Biblioteki Polskiej w Paryżu (1838). Autor wielu pism politycznych, rozpraw, wierszy i poematów, wydawca „Wiadomości Polskich” (1857). Członek łóż masonskich. Zmarł w Montfermeil – *Pamiętniki ks. Adama Czartoryskiego i korespondencja jego z cesarzem Aleksandrem I*. Słowo wstępne L. Gadona, przedmowa

i Czacki⁵⁰. Wynikiem tej polityki Katarzyny było to, że po powstaniu Kościuszki [1746–1817] i po trzecim rozbiorze nie tylko nie myślała przeszkadzać w rozwoju Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego], lecz nawet przez Repnina nakazała wprost Poczobutowi wznowienie przerwanych wykładów. Na ten cel wyznaczono nawet specjalne subsydia rządowe. W r[oku] 1795 Uniw[ersytet] przemianowano oficjalnie na Szkołę Główną Wileńską⁵¹, która to nazwa przetrwała do roku 1803.

Po Katarzynie, zmarłej tragiczną śmiercią, wstąpił na tron syn jej Paweł, człowiek nieobliczalny, ale ani zły, ani dobry, a względem Polaków nawet uprzejmy i przychylny. Był to fantasta o różnych popędach: został Mistrzem zakonu Maltańskiego, a także nosił się z zamiarem przejścia na katolicyzm. Na życie Szkoły Głównej prawie że nie wpłynął, sprawą tą bowiem wcale się nie zajmował. Szkoła Główna tymczasem rozwijała się dalej, ściągając do siebie liczne zastępy młodzieży.

W r[oku] 1799 Poczobut, mający już wówczas 74 lata, złożył rektorstwo, wyjeżdżając na stały pobyt na wieś. Na rektora wybrano wówczas Hieronima Stroynowskiego, profesora teorii prawa i ekonomii politycznej. Nowy rektor zatwierdzony został przez cesarza, rychło zaś potem zawezwany został w niewiadomej sprawie do Petersburga. Ten wyjazd wypadł Stroynowskiemu na rękę, sam chciał bowiem, zachęcony przez ks[ięcia] Adama Czartoryskiego, przybyć do stolicy i tam postarać się u cesarza o pomoc materialną dla swej uczelni. Gdy pełen tych planów przyjechał Stroynowski do Petersburga, zamiast

K. de Mazade. Z francuskiego przełożył K. Scipio. T. 1–2. Kraków 1904–1905; A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*. Wybrał, oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek. Warszawa 1986; M. Handelsman, *Czartoryski Adam Jerzy (1770–1861)*, [w:] *PSB* t. 4 s. 257–269; tenże, *Książę Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861)*. Warszawa 1947; J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*. Warszawa 1994; M. K. Dziewanowski, *Książę wielkich nadziei: biografia księcia Adama Jerzego Czartoryskiego*. Wrocław 1998.

⁵⁰ Tadeusz Czacki herbu Świnka (1765–1813), historyk, działacz gospodarczy i oświatowy, współzałożyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1800), mąż stanu, organizator i reformator szkolnictwa, pionier żeglugi polskiej; wizytator szkół na Wołyniu, Podolu i Ukrainie (1803), założyciel Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu (1805). W czasie panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego członek Komisji Kruszcowej i Skarbowej (1784–1792). Na Sejmie Czteroletnim przedłożył projekt eksportu polskiego zboża i innych towarów własnymi statkami przez porty czarnomorskie. W roku 1802 powołał w Warszawie towarzystwo do handlu i żeglugi na Morzu Czarnym. W Krzemieńcu, oprócz Gimnazjum, powołał do życia szkołę zawodową geometrów i mechaników praktycznych; założył drukarnię i konwikty. Uczynił z miasta ośrodek umysłowy i kulturalny Podola, Wołynia i Ukrainy. Pracował nad stworzeniem dokładnej hydrograficznej mapy Polski i Litwy, potrzebnej do regulacji rzek; twórca wielu prac z zakresu historii, prawa i statystyki, z których większość pozostała w rękopisie. Zmarł w Dubnie, pochowany został w Porycku – A. Osieński, *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego*. Krzemieniec 1816; M. Baliński, *Studia Historyczne*. Wilno 1856 s. 3–86; M. Rolle, *Tadeusz Czacki i Krzemieniec (w setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa)*. Lwów 1913; A. Knot, *Czacki Tadeusz*, [w:] *PSB* t. 4 s. 144–146.

⁵¹ Właściwe nazwy i daty: Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1783–1796 (*Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae*); Szkoła Główna Litewska (Wileńska) 1797–1803; Cesarski Uniwersytet Wileński 1803–1832 (*Caesarea Universitatis Vilnensis*) – powołany na mocy dekretu cara Aleksandra I z 4 kwietnia 1803 – zamknięty ukazem cara Mikołaja I (1796–1855) z 1 maja 1832 roku.

trafić na audiencję do cesarza — trafił nagle do więzienia, gdzie go dość długo trzymano, nie wyjawiając nawet przyczyny aresztowania. Ostatecznie uwolniono go z więzienia, pozwalając na powrót do Wilna, dokąd po 4-o miesięcznym pobycie w Petersburgu przybył. Tajemnica tego zagadkowego aresztowania rektora po dziś dzień zostaje nie rozwiązana⁵².

Po powrocie Stroynowskiego Szkoła Główna zyskała na jego rektorstwie dużo. Poczobut już w ciągu kilku ostatnich lat ugiął się pod brzemieniem starości i ciężarem wypadków politycznych, stąd nie mógł już intensywnie pracować: Stroynowski zaś był pełen zapału i energii i poświęcił się całkowicie zadaniu stworzenia ze Szkoły Głównej Uniwersytetu na wzór europejskich. Zamiarom tym sprzyjała obecność takiej siły, jak Jędrzej Śniadecki; pracował z nim Stroynowski wspólnie dla dobra i rozwoju swej Szkoły — choć osobiście dwaj ci ludzie wzajemnie się nie lubili. Wina tych złych stosunków leżała po stronie Jędrzeja Śniadeckiego, który rektora uważał za swego wroga bez widocznej przyczyny zresztą. Między innymi nie mógł Śniadecki zapomnieć rektorowi, że zmuszono go do wykładów [z] farmacji, czego nie lubił. Mimo tych tarć i niechęci, byli to ludzie zbyt wysokiej miary, by mieli swą niechęć okazywać i sobie szkodzić. Gdzie szło o dobro ogólne — szli i pracowali wspólnie.

Jak już zaznaczone było powyżej — Szkoła Główna Litewska⁵³ w chwili reformy Komisji Edukacyjnej nie dzieliła się na wydziały, później nastąpił podział na dwa kolegia, wreszcie za Stroynowskiego w r[oku] 1798 — na trzy kolegia: kolegium fizyczne, moralne (prawo, teologia, filozofia) oraz lekarskie. Idąc dalej, w r[oku] 1799 powstała myśl wydzielenia z kolegium moralnego przedmiotów, odnoszących się do literatury i historii i ujęcia ich w oddzielny

⁵² Okoliczności aresztowania rektora Hieronima Stroynowskiego opisują w swych pamiętnikach Józef Frank i ksiądz S. B. Jundziłł. Aresztowanie i krótkie internowanie Stroynowskiego w klasztorze Bonifratrów w Petersburgu były następstwem pisemnego protestu Rektora wobec decyzji cara Pawła I oddania Szkoły Głównej Wileńskiej jezuitom. Po roku 1773 zakon jezuitów musiał zgodzić się na reformę Akademii Wileńskiej i jej przejęcie przez Komisję Edukacji Narodowej, nie zrezygnował jednak z aspiracji do kierowania szkolnictwem w Polsce, a po rozwiązaniu zakonu i III zaborze (1795), na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej wcielonych do Rosji. Na terenie Rosji zakon nie został bowiem rozwiązany (nie pozwoliła na to caryca Katarzyna II). Po roku 1795 jezuiti z Białorusi zaczęli dążyć do przejęcia szkół leżących na terytorium Litwy, a ich akcja zyskała poparcie Pawła I (był generałem zakonu Jezuitów w Rosji). Utworzona w roku 1796 Komisja Edukacyjna Litewska, ulegając kapitule jezuitów, doprowadziła do oddania zakonowi wielu zeświecczonych szkół. W roku 1800 Paweł I przekonany przez ojca-gubernatora zakonu wydał ukaz (10 października), w którym nakazał oddanie jezuitom wszystkich szkół i dóbr na Litwie. Wpływy i osobiste naciski M. Poczobuta na rektora jezuickiego kolegium w Petersburgu Gabriela Grubera (1740—1805), protest H. Stroynowskiego oraz śmierć Pawła I (1801) zapobiegły przejściu Szkoły Głównej Wileńskiej przez białoruskich jezuitów — *Pamiętniki d-ra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego*. Z francuskiego przetłumaczył, wstępem i uwagami opatrzył dr W. Zahorski. Wilno 1913 t. 1 s. 58 przypis 2—3; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława Jundziłła prof. uniwersytetu wileńskiego*. Wydał A. M. Kurpiel. Kraków 1905 s. 42—43 [74—75] — wspomina, że Stroynowski dostał wyrok skazujący go na dwanaście dni aresztu o chlebie i wodzie; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 51, 528 i n.; podobnie D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 56, 19; *PSB* t. 27 s. 59 (tam o wpływach i udziale Poczobuta).

⁵³ Patrz przypis 51.

wydział. W tymże roku przy kolegium nauk moralnych utworzono katedrę malarstwa⁵⁴, co traktowano teoretycznie, jako teorię barw i zjawisk optycznych, oraz jako historię malarstwa. Katedrę tą objął znany malarz Smuglewicz⁵⁵.

⁵⁴ Katedry architektury i malarstwa powstały w Szkole Głównej w latach 1793–1797. Architekturę cywilną i wojskową wykładano przez cały okres istnienia Akademii jezuickiej. W latach 1773–1777 architekturę wykładał Marcin Knakfus, po nim przedmiot ten kontynuował jezuita Mateusz Kisielewski (1738–1802), który w roku 1781 przeszedł na emeryturę. W latach 1781–1786 architektury nie wykładano, a potem przez rok zajęcia prowadził Tadeusz Kundzicz, profesor matematyki stosowanej. Decyzja wznowienia nauczania architektury w Szkole Głównej zapadła w roku 1795. W roku 1797 katedrę, wchodzącą w skład wydziału fizycznego, objął Wawrzyniec Gucewicz. Po jego śmierci w roku 1798 katedrą kierował Michał A. Szulc (do roku 1812). Po kilku latach przerwy w roku 1819 katedrę objął wykształcony za granicą Karol Podczaszyński (1790–1860), który przedstawił projekt szkoły architektury (1822), nie realizowany z powodu trudności finansowych Uniwersytetu, chociaż powstał wówczas gabinet architektury z bogatym wyposażeniem. Katedra istniała do roku 1832. W roku 1797 powstała na Uniwersytecie pierwsza w Polsce katedra malarstwa i rysunku, którą objął Franciszek Smuglewicz. W roku 1799 utworzył gabinet rysunków, wprowadził zajęcia praktyczne z udziałem żywego modelu. Rzeźby uczył Francuz Andrzej Le Brun (1737–1811), wcześniej nadworny rzeźbiarz króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Byt obu katedr: malarstwa i architektury usankcjonował w roku 1803 ukaz Aleksandra I, który przeniósł jednocześnie katedrę malarstwa do wydziału literatury i sztuk wyzwolonych. Od roku 1804 wprowadzono w katedrze malarstwa naukę rzeźby i sztycharstwa, historii i teorii sztuk wyzwolonych. Po śmierci Smuglewicza w roku 1807 katedry nie obsadzono, a rysunków nauczał jego uczeń Jan Rustem. W roku 1810 katedrę objął Anglik Józef Saunders (Sanders; 1773–1845), który wraz z Rustemem przeprowadził jej reformę oraz przygotował projekt zamiany w Szkołę Sztuk Pięknych. Projekt nie został zrealizowany, powstała tylko Szkoła Rysunków (1811), którą prowadził Rustem oraz kurs sztycharstwa prowadzony przez Saundersa. W roku 1818 po wyjeździe Saundersa do Włoch szkołę sztycharstwa objął Rustem. W roku 1819 reaktywowano katedrę malarstwa z Rustemem jako kierownikiem. W roku 1820 w salach Uniwersytetu zorganizowana została pierwsza wystawa sztuk pięknych, chociaż pierwsze próby czyniono już w roku 1812. Katedra istniała do zamknięcia Uniwersytetu w roku 1832 – zob.: K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX wieku (1764–1831)*. Wrocław 1971 s. 49–151 (tam o powstaniu i działalności katedry architektury oraz sztukach plastycznych na Uniwersytecie Wileńskim w latach 1770–1832); S. Jegelevičius, *Karty historii uniwersytetu*, s. 50; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 72–81 (o katedrze architektury).

⁵⁵ Franciszek Smuglewicz (Szmuglewicz; 1745–1807), malarz, rysownik i pedagog. Jego bratem był malarz Antoni Smuglewicz (1740–1810). Malarstwa uczył się najpierw u swojego ojca Łukasza, nadwornego malarza króla Augusta III (1696–1763), a w roku 1763 wyjechał na dalszą naukę do Rzymu, wspierany finansowo przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Początkowo terminował w pracowni Antona Marona (1731/1733–1808), następnie zapisał się do Akademii Św. Łukasza (Accademia di San Luca, 1765). W Rzymie przebywał do roku 1783, po czym wrócił do Warszawy. W roku 1785 na zaproszenie biskupa wileńskiego Ignacego J. Massalskiego przyjechał do Wilna, gdzie malował obrazy historyczne i religijne dla kościołów oraz gmachów publicznych. Po roku wrócił do Warszawy i otworzył prywatną szkołę malarską, w której kształcili się między innymi Daniel Kondratowicz (1765–1844), Maciej Topolski (1767–1812), Józef Peszka (1767–1831). W roku 1797/1798 został powołany na stanowisko profesora katedry rysunku i malarstwa w Szkole Głównej Wileńskiej. Był założycielem, organizatorem i kierownikiem katedry malarstwa i rysunku w tej uczelni, stając się twórcą tzw. Szkoły Wileńskiej. W Wilnie wykładał w latach 1798–1807. W latach 1800/1801 na zaproszenie cara Pawła I przebywał w Petersburgu, gdzie wykonywał malowidła ścienne na zamku św. Michała. Był autorem dekoracji w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie (Sala Smuglewicza, 1805) oraz katedrze wileńskiej, rozpoczął pracę nad

Równocześnie powołano Stanisława Bonifacego Jundziłła⁵⁶ na katedrę historii naturalnej, na którym to stanowisku utrzymał się on przez lat 20. Zaslugi położył ogromne. Był założycielem słynnego Ogrodu Botanicznego⁵⁷, dał nadto

cyklem „Obrazy historii polskiej w stu rycinach”. Zmarł w Wilnie – A. Ryszkiewicz, *Smuglewicz (Szmuglewicz) Franciszek*, [w:] *PSB* t. 39 s. 374–378.

⁵⁶ Stanisław Bonifacy Jundziłł herbu Łabędź (ps. Pradziu; 1761–1847), pijar, botanik, proboszcz w Niemenczynie (1807–1808). Ukończył szkoły pijarów w Lidzie, Szczuczynie i Lubieszowie (1774–1779). W roku 1780 rozpoczął pracę jako nauczyciel w konwiktie pijarskim w Wilnie. W latach 1781–1784 studiował na kursach filozoficznych teologię i słuchał wykładów z fizyki, chemii oraz historii naturalnej w Szkole Głównej. W roku 1785 objął kierownictwo szkoły pijarskiej w Szczuczynie, w której uczył fizyki, historii naturalnej i botaniki. W roku 1786 wrócił do Wilna, gdzie wykładał logikę w klasztorze pijarskim. W roku 1792 został wiceprofesorem historii naturalnej w Szkole Głównej. W latach 1792–1797 przebywał na studiach za granicą (Wiedeń, Drezno, Berlin, Francja, Węgry), gdzie słuchał wykładów z botaniki, chemii i mineralogii, zwiedzał kopalnie i fabryki metalurgiczne oraz ogrody botaniczne. Po powrocie do Wilna w roku 1798 uzyskał doktorat z filozofii, a w roku 1800 z teologii. W 1803 objął katedrę botaniki na Uniwersytecie Wileńskim, w której wykładał do roku 1824, kiedy przeszedł na emeryturę. W latach 1805–1823 wykładał dodatkowo zoologię, a w roku 1802/1803–1804/1805 również historię naturalną. Założyciel i dyrektor uniwersyteckiego ogrodu botanicznego w Sorokiszkach z jedną z najliczniejszych w Europie kolekcją roślin (1799), opiekun gabinetu historii naturalnej (1799); autor pierwszych polskich podręczników z botaniki i zoologii, w których ustalał terminologię i uzupełniał słownictwo (*Początki botaniki*. Cz. 1–2. Warszawa 1804–1805; *Zoologia krótko zebrana*. Cz. 1–4. Wilno 1807), prac *Botanika stosowana czyli wiadomość o własnościach i użyciu roślin w hodowli, ekonomice, rękodzielnictwie* (Wilno 1799), *Opisanie roślin w prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego naturalnie rosnących według układu Linneusza* (Wilno 1791) oraz *Pamiętników życia księdza Stanisława Jundziłła prof. uniwersytetu wileńskiego* (Kraków 1905) i *Zbioru ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych w dawniejszym i obecnym (1829) stanie Wileńskiego Uniwersytetu* („Pismo Zbiorowe Wileńskie” na rok 1859 s. 132–150, 117–132). Pod pseudonimem Wawrzyniec Kostrzyca wydawał pismo humorystyczno-satyryczne „Bibliophopia”. Za prace z dziedziny botaniki dostał od Stanisława Augusta złoty medal „Merentibus” (1791). Członek komitetu „Dziennika Wileńskiego” i Towarzystwa Szubrawców oraz wielu towarzystw naukowych, m.in. Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Société des Naturalistes de Moscou, Towarzystwa Rolniczo-Gospodarczego w Warszawie. Głośne były jego publiczne wystąpienia przeciwko Filomatom i Filaretom. Pochowany na cmentarzu bernardyńskim w Wilnie – W. Sławiński, *Jundziłł Stanisław Bonifacy*, [w:] *PSB* t. 11 s. 320–323; J. Jundziłł, *Wiadomość o życiu i pracach naukowych ks. Stanisława Jundziłła*. „Biblioteka Warszawska” T. 1 (37): 1850 s. 15–38; W. Sławiński, *X. Stanisław Jundziłł profesor historii naturalnej Wszechnicy Wileńskiej*. Lublin 1947; Z. Fedorowicz, *Katedra historii naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej*, s. 114–119; tenże, *Katedra zoologii i anatomii porównawczej w Uniwersytecie Wileńskim (1805–1823)*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1957 Seria B z. 1 s. 130–155; Z. Wójcik, *Uczniowie Abrahama Gottloba Wernera w Polsce*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Seria C 1972 z. 17 s. 100–102; W. Grębecka, *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781–1840)*, s. 118–121, 129, 137–145, 147–149, 159, 162–164, 169–172, 178–181, 201, 208–210, 216–217; K. Plasota, *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego a badania fauny krajowej (1780–1842)*, s. 238–240; W. Grębecka, *Stanisław Bonifacy Jundziłł – wybitny uczony polskiego oświecenia (1761–1847)*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX wiek*. Pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej. Warszawa–Kraków 1993 s. 239–261; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 138–140.

⁵⁷ Twórcą ogrodu botanicznego w Wilnie był Jean Emmanuel Gilibert, który jeszcze przed przyjazdem na Litwę nawiązał kontakty z Mikołajem Józefem Jacquinem (1727–1817), od którego otrzymał kolekcję nasion egzotycznych roślin dla ogrodu botanicznego w Grodnie. W październiku 1775 Gilibert przybył do Grodna, gdzie na Horodnicy założył ogród botaniczny wzbogacony

początek prosektorium botanicznemu oraz instytutowi dla nomenklatury i hodowania roślin. Mimo podejrzliwego charakteru i sztywności w obejściu umiał dokoła siebie zgromadzić grono studentów i pociągnąć ich do pracy, co również jako zasługa poczytywane mu być powinno.

W r[oku] 1800 wydzielono prawo cywilne, jako osobną katedrę, na katedrę zaś patologii, zajmowaną uprzednio przez Langmayera, po jego śmierci powołano Irlandczyka Jana O'Connor⁵⁸.

o rodzimą florę i kolekcję roślin syberyjskich. Pod koniec roku 1781 Gilibert przeniósł się do Wilna przewożąc ze sobą wyposażenie gabinetu historii naturalnej i rośliny z ogrodu w Grodnie. Ogród botaniczny w Wilnie założył na małym terenie położonym na dziedzińcu Collegium Medicum (Zamkowa Nr 24) w początkach 1782 roku. Po wyjeździe Giliberta (1783) ogrodem opiekował się J. G. Forster; w latach 1787–1792 ogród podupadł, zniszczone zostały cenne kolekcje, z ok. 2 tys. gatunków które zgromadził Gilibert zostały 492. Dopiero umieszczenie ogrodu w nowym miejscu – kupionym w 1787 roku – na Sorokiszkach (na przedmieściu Wilna) nad Wilenką u podnóża niewielkich wzgórz, i powierzenie nadzoru nad nim Stanisławowi B. Jundziłowi (1799) stworzyło możliwości hodowania gatunków o różnych wymaganiach siedliskowych. Jundził był też właściwym twórcą wileńskiego ogrodu botanicznego, który stworzył wszechstronną kolekcję roślin, mającą znaczenie dydaktyczne i naukowe. Uporządkował i ogroził teren, wybudował szklarnie, sprowadził nowe gatunki roślin ciekawych ze względu na swoją biologię, morfologię, rzadkości i reprezentujących różne krainy geograficzne (w tym także nowe niedawno przywiezione do Europy). Kolekcje ułożył według systemu klasyfikacji Karola Linneusza (1707–1778), z wydzieleniem roślin obrazujących florę litewską. Zbiory gromadził nie tylko dzięki hodowli własnej, ale i wymianie. Wileński ogród botaniczny prowadził wymianę katalogów, nasion i żywych roślin, m.in. z ogrodami z Berlina, Paryża, Halle, Getyngi, Dorpatu, Charkowa, Warszawy oraz z prywatnymi ogrodami botanicznymi. W roku 1801 otrzymał np. zbiór nasion z Krakowa oraz kolekcję krzewów syberyjskich od hrabiego Ludwika Platera. Jundził wydał kilka katalogów, obrazujących stan kolekcji ogrodu (*O znakomitych roślinach ogrodu botanicznego*. Wilno 1815 oraz *Wzrost ogrodu botanicznego*. Wilno 1818); w roku 1824 w ogrodzie było ponad 6565 gatunków roślin. Przy Ogrodzie Botanicznym funkcjonował założony przez J. E. Giliberta gabinet historii naturalnej, którego zbiory w roku 1801 przeniesione zostały też na Sorokiszki. Po S. B. Jundzille (1824) dyrektorami ogrodu byli kolejno: Józef Jundził (1794–1877), jego wychowanek i współpracownik, Karol Witzel (?–1830) oraz Stanisław Batys Gorski (1802–1864) wybitny botanik i florysta, który wkrótce po objęciu stanowiska dyrektora (1830) przystąpił do gruntownej reorganizacji naukowej, polegającej na przegrupowaniu kolekcji roślin według systemu naturalnego Antoine-Laurent de Jussieu (1748–1836). Zmiany dyrekcji i koncepcji naukowych spowodowały upadek kolekcji. Po rozwiązaniu Uniwersytetu w roku 1832 ogród stał się własnością Akademii Medyko-Chirurgicznej. Po jej zamknięciu w roku 1842 przeszedł pod zarząd wileńskiego generał-gubernatora i przeznaczony został na letnie mieszkanie. Powoli niszczał, ulegał zaniedbaniu i został zlikwidowany. W końcu XIX wieku teren dawnego ogrodu przeszedł w ręce prywatnego właściciela Szumana, który założył tu restaurację i estradę – S. B. Jundził, *Gabinet historii naturalnej i ogród botaniczny wileńskiego uniwersytetu*. „Biblioteka Warszawska” T. 1 (37): 1850 s. 39–59; J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej bibliograficznie przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny w Polsce*. Warszawa 1888 s. 528–534; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 1 s. 177–181; J. Mowszowicz, *Z historii dawnych ogrodów botanicznych Uniwersytetu Wileńskiego*. „Kosmos” Seria A: Rozprawy 1948–1951 R. 66 z. I–III s. 209–230; W. Grębecka, *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781–1840)*, s. 145, 179–181; B. Hryniewiecki, *Stanisław Batys Gorski (1802–1864), życiorys i prace*. Kraków 1952.

⁵⁸ Jan O'Connor (1760–1802), Irlandczyk, lekarz. Medycynę i filozofię studiował w Sligeach w Irlandii, Paryżu, Londynie, Rzymie i Wiedniu. Na Litwę przybył – wraz z ojcem w roku 1785 – jako lekarz nadworny księcia Macieja Radziwiłła (1749–1800) i jego żony Elżbiety z Chod-

Tymczasem stale rozwijała się myśl o szerszej reorganizacji uniwersytetu. Rozumiano dobrze, że to się przy cesarzu Pawle nie uda przeprowadzić, na razie więc ograniczano się tylko do układania planu przyszłych reform, czym zwłaszcza zajmował się ks[iążę] Ad[am] Czartoryski w korespondencji z Czackim, Platerem⁵⁹ i Jundziłłem. Dopiero od chwili wstąpienia na tron Aleksandra I⁶⁰, co nastąpiło w r[oku] 1801, planowane reformy poczęły ubierać się w konkretniejsze kształty. Książę Adam zajął stanowisko ministra spraw zagranicznych i począł usilnie pracować nad utworzeniem Wileńskiego Okręgu Naukowego. Lata 1801 – 1802 upłynęły na korespondencji ks[ięcia] Adama z Czackim, Śniadeckim, Platerem, Stroynowskim i in., w której poruszano stale sprawę reorganizacji Uniwersytetu⁶¹. Dążył Czartoryski usilnie do tego, aby na ziemiach wschodnich

kiewiczów. W roku 1799 objął katedrę medycyny praktycznej w Szkole Głównej Wileńskiej (po przejściu na emeryturę J. Langmayera). Stanowisko to wyjednała mu E. Radziwiłłowa u biskupa wileńskiego Jana N. Kossakowskiego, gubernatora cywilnego Jakowa I. Bułhakowa i gubernatora wojskowego Michaiła I. Kutuzowa (1745 – 1813), którzy sprawowali wówczas pieczę nad Szkołą Główną Wileńską. Wykłady prowadził według teorii Williama Cullena (1710 – 1790), współczesnego szkockiego lekarza i teoretyka medycyny. Zmarł w Wilnie – J. Strojnowski, *O'Connor Jan*, [w:] *PSB* t. 23 s. 520.

⁵⁹ Chodzi o Ludwika Augusta Platera (Broel-Plater; 1775 – 1846), syna starosty inflanckiego Kazimierza Konstantego Platera (1749 – 1807), uczestnika insurekcji kościuszkowskiej (1794), dyrektora w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, działacza Wielkiej Emigracji. Był jednym z najbliższych przyjaciół księcia Adama J. Czartoryskiego, z którym w roku 1803 wspólnie szukał profesorów do Uniwersytetu Wileńskiego we Francji i Niemczech. Od roku 1805 był wizytatorem szkół guberni wileńskiej i Uniwersytetu Wileńskiego, wyręczającym księcia Czartoryskiego w zarządzie kuratorii wileńskiej. W latach 1811 – 1812 współuczestnik starań o ograniczoną autonomię Litwy. W Królestwie Polskim senator-kasztelan, sekretarz stanu i bliski współpracownik Franciszka K. Lubeckiego-Druckiego (1779 – 1846). Po roku 1831 na emigracji we Francji. Inicjator, współzałożyciel i szef Towarzystwa Literackiego w Paryżu (1832 – 1852; od roku 1854 Towarzystwo Historyczno-Literackie) jako dożywotni wiceprezes i redaktor komitetu redakcyjnego. W roku 1838 w jego mieszkaniu podpisano akt fundacyjny Biblioteki Polskiej, a on sam wszedł w skład rady bibliotecznej. Autor prac *Opisanie jeograficzno-historyczno-statystyczne województwa poznańskiego* (Paryż 1841) i *Opisanie historyczno-statystyczne W. X. Poznańskiego* (Lipsk 1846). W roku 1842 otrzymał pozwolenie rządu pruskiego na zamieszkanie w Wielkim Księstwie Poznańskim. Osiadł w nabytych dobrach w Psarskiem (okolice Śremu), gdzie zmarł – M. Mantufflowa, *Plater (Broel-Plater) Ludwik August*, [w:] *PSB* t. 26 s. 679 – 683; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 77 przypis 7; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 151, 206.

⁶⁰ Aleksander I (1777 – 1825), syn Pawła I, od 1801 car Rosji, od 1815 król Polski. Do władzy doszedł w wyniku przewrotu pałacowego i zabójstwa ojca (prawdopodobnie uczestniczył w spisku). W początkach panowania przeprowadził liberalne reformy, unowocześnił administrację, zreformował sądownictwo, złagodził nadzór policyjny; zreorganizował szkolnictwo, otwierał uniwersytety (w Petersburgu, Charkowie i Kazaniu); zreformował Uniwersytet Wileński z polskim językiem nauczania (1803). Prowadził wojny z Napoleonem, Turcją (1806 – 1812), Szwecją (1808 – 1809) i Persją (1806 – 1813), w wyniku których przyłączył do imperium rosyjskiego Finlandię, Besarabię i Azerbejdżan. Inicjator Świętego Przymierza, uczestnik kongresu wiedeńskiego (1815). Doprowadził do utworzenia Królestwa Polskiego (1815) i nadania mu konstytucji – M. K. Dziewanowski, *Aleksander I – car Rosji, król Polski*. Wrocław 2000.

⁶¹ Listy ze wspomnianymi osobami przechowywane są w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie – zob.: J. Lipski, *Materiały do dziejów szkolnictwa polskiego z rękopisów Muzeum XX. Czartoryskich i Biblioteki Popielów w Krakowie*. Kraków 1923 (zwłaszcza nr 143 – 167 s. 28 – 80); tenże, *Archiwum Kuratorji Wileńskiej X. Ad[ama] Czartoryskiego*. Kraków 1926 (zwłaszcza nr 103 – 140 s. 23 – 93);

nie dać zmarnować zdobyczy Komisji Edukacyjnej, aby zachować jednolitość zarządu szkolnictwa, ugruntowaną już dawniej.

Dzięki zabiegom Czartoryskiego, w styczniu 1803 roku podpisał cesarz Aleksander ukaz o utworzeniu Cesarskiego Uniwersytetu w Wilnie, ze stałą dotacją 105 tys. rubli rocznie. Była to suma znaczna, biorąc pod uwagę, że pensja roczna profesora Uniwersytetu wynosiła podówczas tylko 800 rubli. Drugi ukaz dotyczył utworzenia Wileńskiego Okręgu Naukowego, który tym różnił się od innych okręgów rosyjskich, że w rękach kuratora skoncentrowany był cały zarząd zwierzchni nad szkołami średnimi i elementarnymi – przez Uniwersytet. Oprócz dotacji na Uniwersytet przekazano Wil[eńskiemu] Okręgowi Nauk[owemu] majątki pojezuickie, co nową instytucję od razu postawiło silnie pod względem finansowym⁶².

J. Pezda, *Katalog Biblioteki Czartoryskich w Krakowie: sygnatury 5214–5319*. Kraków 2001; *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*. Oprac. D. Kamolowa i T. Sieniatka. Wyd 2 popr. Warszawa 2003 s. 88–89, 154–158, 162–163, 168–169; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Rkp. nr 5321, 5472, 5510 oraz w Muzeum Czartoryskich w Krakowie, Rkp. nr 5228, 5688, 5703, 5734; *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*. T. 2: 1787–1807. Ze spuścizny po L. Kamykowskim do druku przygotowali M. Chamcówna i S. Tync. Wrocław 1954 nr 171 (s. 366–370), nr 173 (s. 374–378), nr 175 (s. 380–383), nr 177–178 (s. 387–391), nr 180–181 (s. 393–401), nr 183–188 (s. 402–420), nr 190–192 (s. 427–430), nr 194–198 (s. 431–443), nr 200 (s. 444–446), nr 202 (s. 459–460) – sprawy związane z objęciem stanowiska Rektora w Uniwersytecie Wileńskim; *Przewodnik po zasobie Archiwum PAN*. Opr. zbiorowe pod red. H. Krajewskiej i A. Kuleckiej. Warszawa 1999 s. 303–304. Korespondencja księcia A. J. Czartoryskiego z Ludwikiem Platerem z lat 1831–1833 wydrukowana była w wydawnictwie: *Album Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Na stuletnią rocznicę 1772*. T. 1. Wyd. staraniem Wł. Platara. Poznań 1872 s. 127–231.

⁶² Cesarski Uniwersytet Wileński powołany na mocy dekretu cara Aleksandra I z 4 kwietnia 1803 roku. Statut uczelni opracowany przez rektora H. Stroynowskiego był ratyfikowany przez cara 18 maja 1803 roku (*Ustawy, czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu*). Był to pierwszy statut uniwersytecki na terenie cesarstwa, który zapewniał uczelni dużą autonomię. Uniwersytet został zreformowany na wzór uczelni europejskich – otrzymał cztery fakultety (czyli oddziały): nauk fizycznych i matematycznych, nauk lekarskich, nauk moralnych i politycznych oraz literatury i sztuk wyzwolonych. Na czele szkoły stał obierany na trzy lata rektor, któremu pomagała rada składająca się z wszystkich aktualnych i emerytowanych profesorów. Rada wybierała rektora i dziekanów, obsadzała w drodze konkursu wakujące katedry, decydowała o programie nauczania. Uczelnia była centrum naukowym, ośrodkiem kształcenia przyszłej kadry nauczycielskiej, ale także sprawowała funkcję zarządu szkół i kuratorium. Uniwersytet miał prawo powoływać do swego grona członków honorowych, w tym również uczonych zagranicznych. Dyplomy członków honorowych otrzymali m.in. A. K. Czartoryski, T. Czacki, Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826), Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841), Joachim L. Chreptowicz, Aleksej Razumowski, Nikołaj P. Rumiancew (1754–1826), Georges F. Cuvier, Abraham G. Werner, Edward Jenner. W początkowym okresie Uniwersytet otrzymywał specjalne dotacje cesarskie na rozbudowę swoich zakładów. Dobra sytuacja finansowa Uniwersytetu pozwalała na wysokie uposażenie profesorów, zapewnienie im mieszkania czy pokrycie kosztów podróży i stypendiów zagranicznych. Doskonałe warunki materialne przyczyniły się do napływu kadry zagranicznej, chętnej do obejmowania katedr uniwersyteckich. Zwolennikiem angażowania cudzoziemców był kurator Uniwersytetu – książę A. J. Czartoryski. W roku 1804 na katedry uniwersyteckie zostali powołani m. in. J. Frank, L. Bojanus, J. H. Abicht, G. E. Groddeck, L. Cappelli, P. Tarenghi, K. Ch. Langsdorf (1757–1834). Lata po kongresie wiedeńskim (1815) do roku 1824 stanowiły

Spełniło się zatem to, do czego dążono – zachowano typy szkół i ogólny plan działania Komisji Edukacyjnej. Co do samych zmian w ustroju Uniwersytetu, podznaczyć przede wszystkim należy, że podzielono go na cztery wydziały: 1) fizyczno-matematyczny, 2) lekarski, 3) nauk moralnych i politycznych, 4) literatury i sztuk pięknych. Pierwszy z wspomnianych wydziałów, oprócz nauk dawniejszych, obejmował teraz jeszcze chemię i mineralogię. Był to główny i najlepiej uposażony wydział; przeszedł nań i Jędrzej Śniadecki, jako profesor chemii. Wydział Lekarski był w gorszym stadium; dawał się odczuwać brak wykształconych profesorów – jedynym dobrym profesorem był chyba tylko Spitznagel.

X [Wydział nauk moralnych i politycznych odpowiadał dzisiejszemu wydziałowi prawnemu, wydziałowi teologicznemu i częściowo humanistycznemu, obejmował bowiem też historię i filozofię.

Czwarty – wydział literatury i sztuk pięknych – był to wydział filologiczny, głównie jednak tkwiła w nim nie filologia. Ogólnym zadaniem jego było współdziałanie w wytworzeniu literatury i w ogóle kultury artystycznej narodowej. Od dzisiejszego wydziału humanistycznego różnił się bardzo: dziś wydział humanistyczny ma charakter historyczno-filologiczny, wtedy zaś nawet nie było katedry historii literatury, była tylko katedra poezji i wymowy, mająca charakter przeważnie estetyczny. Od tej katedry wymagano kształcenia literatów, wyrabiana gustu przez poznanie literatury klasycznej i nowożytnej. Krótko mówiąc, wydział literatury i sztuk pięknych miała to być szkoła dobrego smaku, dlatego też dołączono do tego wydziału katedrę malarstwa, na której już od [roku] 1801 był Jan Rustem⁶³.

okres największego rozkwitu Uniwersytetu Wileńskiego i podległego mu szkolnictwa – zob.: A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały polityczne*, Aneks V s. 670–695 (*O publicznym naukowym wychowaniu zaprowadzonym niegdyś w Uniwersytecie Wileńskim i w szkołach zarządowi jego powierzonych*); J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 1 s. 56–60 (akt potwierdzenia Uniwersytetu), s. 60–77 (zamieszczony dwujęzyczny tekst statutu); M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska, próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*. Petersburg 1862 dodatek XVIII s. 552 (*Akt potwierdzenia Cesarskiego Uniwersytetu w Wilnie z 4 kwietnia 1803*); *Historia nauki polskiej*, t. 3 s. 76–118; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 19; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864*, s. 44–50; *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius 1994.

⁶³ Jan Rustem (1762–1835), malarz pochodzenia tureckiego, rysownik i pedagog. Jego ojciec był zapewne Turkiem, a matka Francuską. Do Polski przybył na przełomie roku 1774/1775. W roku 1792 przebywał w Warszawie i uczył się u Jana Piotra Norblina (1745–1830) oraz Marcellego Bacciarellego (1731–1818). W roku 1798 przyjechał do Wilna i dzięki protekcji Franciszki Teofili z Radziwiłłów Sołtanowej został adiunktem F. Smuglewicza przy katedrze malarstwa w Szkole Głównej Wileńskiej. W roku 1800 uzyskał stopień magistra sztuk wyzwolonych i akademika. W latach 1800/1801 w czasie pobytu F. Smuglewicza w Petersburgu zastępował go we wspomnianej katedrze malarstwa. W latach 1803–1805 uczył rysunków w gimnazjum wileńskim. Po śmierci Smuglewicza w roku 1807, wraz z angielskim grafikiem Józefem Saundersem (Sandersem; 1773–1845), przeprowadzili reformę katedry oraz przygotowali projekt jej zamiany w Szkołę Sztuk Pięknych (1810). Projekt nie został zrealizowany, powstała tylko Szkoła Rysunków (1811). Po wyjeździe Saundersa w roku 1818 do Włoch mianowany został radcą kolegialnym i objął kierownictwo w katedrze malarstwa oraz Szkole Rysunków (łącznie z gabinetem litografii, nauką rzeźby i rytownictwa). W roku 1820 został profesorem rysunków i malarstwa. Szkoła malarska

Co do stanu profesorskiego wydziały liczyły: matemat[yczno]-fizyczny – 10 katedr, lekarski – 7, nauk moral[no]-polit[ycznych] – 10, literatury – 5 + lektorzy; zespół więc nauczycielski jak z tego widać był dość liczny.

(Samo otwarcie Uniwersytetu nastąpiło bardzo uroczystie w dniu 9 IX nowego stylu. Wtedy też użyto po raz pierwszy przepisanych przez ustawę tog profesorskich. Każdy profesor miał togę oraz mundur na uroczystości oficjalne. Ustanowiono też wówczas godła wydziałowe / wydz[iał] humanist[yczny] ma dziś szarotkę oraz węża dokoła klepsydry⁶⁴).

Od tego czasu Wilno stało się Atenami polskimi, a Uniw[ersytet] Wil[eński] centrum nauki polskiej. Jeżeli jednak uczelnia ta tak zasłynęła i nieśmiertelną chwałę zdobyła, to więcej stało się przez wielkich jej uczniów, niż profesorów.

Jeszcze przed reorganizacją Uniwersytetu w r[oku] 1801 powołano na wydział lekarski Augusta Bécu⁶⁵. Był to do czasów procesu Filaretów⁶⁶ jeden z najdzielniejszych profesorów. Jako wybitny lekarz i teoretyk, zaznaczył się

Rustema przygotowała głównie portrecistów i malarzy scen historycznych. W roku 1825 przeszedł na emeryturę, mimo to wykładał aż do zamknięcia Uniwersytetu; w roku 1829 jego asystentem został Wincenty Smokowski (1797–1876), wychowanek uniwersytetu. Należał do wileńskiej loży masonskiej „Gorliwy Litwin” (1813). Był znakomitym portrecistą, przygotowywał również projekty dekoracji do przedstawień teatralnych, kostiumy i dekoracje. Po zamknięciu Uniwersytetu (1832) wyjechał z Wilna i prowadził zajęcia u Piotra Pisaniego w Puskach (pow. braclawski). W roku 1812 wraz z J. Saundersem byli inicjatorami wystawy prac studentów, organizowanych cyklicznie. W 1820 zorganizował pierwszą w Wilnie wystawę sztuk pięknych. Wychował wielu uczniów, jego wychowankami byli m.in. Jan Krzysztof Damel (1780–1840) i Walenty Wańkowicz (1799/1800–1842). Zmarł w Puskach – A. Ryszkiewicz, *Rustem Jan*, [w:] *PSB* t. 33 s. 162–165.

⁶⁴ Na temat stroju rektora, profesorów (zwyčajnych i nadzwyczajnych), adiunktów, doktorów i studentów oraz pieczęci i berła Uniwersytetu Wileńskiego pisze Józef Bieliński – zob.: J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 1 s. 468–481. We wspomnianym opracowaniu znajdują się też informacje na temat zasad przyznawania stopni naukowych, egzaminowania, przywilejów dla naukowców. Berło i pieczęć Uniwersytetu zostały też dokładnie opisane w rozprawie Adama B. Jochera, *Berło i pieczęć Akademii Wileńskiej. „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet nowy drugi”* (Wilno) T. 24: 1843 s. 128–139. Godła i insygnia rektorskie oraz insygnia siedmiu wydziałów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939/1945) prezentowane były na wystawie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu w kwietniu i maju 2002 roku. Patrz: *Insygnia USB. Wilno 1919–1939. Kalendarz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu na rok 2003*. Red. S. Czaja. Toruń 2002.

⁶⁵ August Ludwik Bécu (1771–1824), lekarz, patolog, fizjolog, ojczym Juliusza Słowackiego. Pochodził z protestanckiej rodziny pochodzenia francuskiego osiadłej w XVII wieku na Pomorzu, która otrzymała szlachectwo w nagrodę za zasługi dla Polski. Kształcił się w Grodnie, ukończył Szkołę Główną (ze złotym medalem), gdzie w roku 1789 otrzymał doktorat z filozofii, a w roku 1793 doktorat z medycyny. W roku 1797 objął stanowisko wiceprofesora patologii, terapii i materii medycznej, w roku 1799 profesora. W latach 1804–1806 kształcił się na koszt Uniwersytetu w Niemczech, Anglii i Szkocji, gdzie zapoznał się z metodą wynalezienia szczepionki (krowiej) przeciw ospie i Edwardem Jennerem (1749–1823). Po powrocie do Wilna od roku 1806 był profesorem patologii ogólnej i semiotycznej oraz higieny Uniwersytetu Wileńskiego (do 1824). W latach 1798–1814 był lekarzem szpitala ss. Miłosierdzia. Propagator szczepienia ospy na Litwie (brozura *O wakcynie*. Wilno 1804). Wizytator szkół wileńskich i członek komitetu cenzury, prezes Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1811). Zausznik N. Nowosilcowa. Podczas procesu Filomatów (1823) Bécu, który odegrał w tej sprawie mało chlubną rolę, został rażony piorunem (wydarzenie to zostało opisane w trzeciej części „Dziadów” przez Adama Mickiewicza, który sportretował Bécu jako Doktora). Autor książki *O wakcynie, czyli tzw. ospie krowiej* (Wilno 1807),

dobrem kierownictwem studiów z zakresu higieny, medycyny sądowej, głównie zaś patologii. Stanowisko, jakie Bécu zajął wobec procesu Filaretów, było dla studentów niespodzianką, choć, widząc jego dążność za wszelką cenę do kariery, można było spodziewać się, że nie będzie oglądał się na inne rzeczy. Na akcję Filaretów patrzył, jako na bezmyślne wyrwanie się smarkaczy, którzy nieopatrznie przyczynili się do niszczenia kultury polskiej. Tak patrząc na tą kwestię, nic dziwnego, że stanął w opozycji wobec młodzieży.

za którą otrzymał od cara brylantowy pierścień. Zmarł w Wilnie — H. Mościcki, *Bécu August Ludwik*, [w:] *PSB* t. 1 s. 391—392.

⁶⁶ Towarzystwo Filaretów (Towarzystwo Promienistych) powstało 1 października 1820 roku jako związek o celach moralno-naukowych i samokształceniowych. Dzieliło się na oddziały: matematyczno-fizyczny, moralny, literacki i medyczny. Oddziały dzieliły się na grona, czyli związki złożone zazwyczaj z kolegów jednego fakultetu. Było siedem gron przezwanych od kolorów składanych promienia słonecznego: różowe, pomarańczowe, żółte, zielone, błękitne, szafirowe i fioletowe. Każde grono miało prezesa, sekretarza i skarbnika. Pierwszym prezydentem Towarzystwa był Tomasz Zan. W kwietniu 1822 roku na polecenie rektora Sz. Malewskiego związek został rozwiązany, a archiwum spalone; w listopadzie tego roku podjęto prace nad wznowieniem działalności rozwiązanego Towarzystwa — zob.: *Promieniści, Filareci i Zorzanie. Dokumenty urzędowe dotyczące towarzystw tajnych na Litwie (1822—1827)*. Wyd. Z. Wasilewski. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” T. 9: 1897 s. 136—267; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*. Opr. A. Witkowska. Wrocław 1959 s. 141 przypis 8, s. 232—233 przypis 1, s. 244 przypis 37; *Proces Filaretów w Wilnie. Dokumenta urzędowe z „Teki” Rektora Twardowskiego*, s. 223—324 (cz. II nr 43—132); *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816—1824*. Wydał H. Mościcki. Warszawa 1924; A. Kamiński, *Polskie związki młodzieży (1804—1831)*. Warszawa 1963 t. 2 s. 435—465.

[Wykład] 5/V—1925

Jeszcze za czasów Szkoły Głównej widać w niej było dążność do stania się dobrym uniwersytetem. Idąc po tej drodze, nie wahano się sprowadzać profesorów z zagranicy, uważając, że w braku swoich sił nauczycielskich, jest to nieuniknione, a po wtóre pomimo wszystko podnosi naukę, bynajmniej zaś nie wpływa na zdepolonizowanie Szkoły. Wprawdzie nadzieja ta, że profesorowie obcy wpłyną na podniesienie nauki, nie zawsze się sprawdzała, np. prof. Langmayer przez 15 lat (1784—1799) nie zdołał urządzić nawet porządnej kliniki medycznej — mimo wszystko pogląd ten nie wpłynął na poniechanie ściągania sił obcych. Ci profesorowie obcy wykładali po łacinie, co zresztą praktykowało się i przez profesorów Polaków przy wykładach prawa i niektórych nauk lekarskich.

Do profesorów obcych, którzy niezbyt chlubnie zaznaczyli się w dziejach Uniwersytetu, należy wspomniany już uprzednio Jan Lobenwein, prof. anatomii. W organizacji swej katedry oraz prosektorium położył on pewne zasługi, ale później stał się też i szkodliwym, przeciwstawiając się powszechnemu wówczas dążeniu do reform i chęci uczynienia z Uniwersytetu ogniska umysłowego życia polskiego. W r[oku] 1815 był Lobenwein głównym sprawcą dymisji Jana Śniadeckiego⁶⁷ sam mając chęć zostać rektorem,

⁶⁷ Jan Chrzyciel Władysław Śniadecki (1756—1830), matematyk, astronom, filozof, rektor Uniwersytetu Wileńskiego, dyrektor wileńskiego obserwatorium astronomicznego. Jeden z najwybitniejszych uczonych okresu oświecenia. Ukończył gimnazjum Lubrańskiego w Poznaniu (1772). Studiował matematykę na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie uzyskał tytuł doktora filozofii (1776); edukację kontynuował na zagranicznych uczelniach: w Getyndze, Leydzie i Paryżu (1778—1781), gdzie pogłębiał wiedzę w zakresie fizyki, historii naturalnej, chemii, astronomii, biologii, filozofii. Po powrocie do kraju w roku 1781, uzyskawszy godność profesora astronomii i matematyki, wykladał po polsku te przedmioty w Szkole Głównej Koronnej w Krakowie (do roku 1803). Prawdziwą jego pasją były obserwacje astronomiczne — w tym celu założył w Krakowie Obserwatorium Astronomiczne i Stację Klimatologiczną (1791—1803). W roku 1787 przebywał we Francji i Anglii, gdzie zwiedził ośrodki uniwersyteckie w Cambridge i Oxfordzie, obserwatoria astronomiczne w Greenwich, Slough pod Windsorem i Londynie, nawiązał kontakty z Royal Society oraz załatwiał aparaturę astronomiczną dla obserwatorium w Krakowie. Po powrocie do Polski rozpoczął współpracę z M. Poczobutem, z którym w roku 1793 obserwował całkowite zaćmienie słońca pod Grodnem. Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej (1794). W roku 1797 przeszedł na emeryturę na UJ. W roku 1806 przeniósł się do Wilna; w latach 1806—1824 profesor, a w 1807—1815 rektor Uniwersytetu w Wilnie. Przeszedł na emeryturę w roku 1824. Rozwijał swoje wszechstronne zainteresowania zarówno astronomiczne (problemy zaćmienia i zakryć gwiazd przez Księżyc), jak i matematyczne (był pionierem rozwoju rachunku praw-

znosić się począł z władzą rosyjską, ale skończyło się na tym, żeznaczono go tylko pełniącym obowiązki rektora. Oburzony tym, że nie obrano go rektorem, starał się w następstwie wszelkimi sposobami szkodzić i utrudniać pracę reform[arorską] w Uniwersytecie.

W poszukiwaniu wykwalifikowanych profesorów zagranicznych, trafiono między innymi na plan sprowadzenia na Uniw[ersytet] profesora Franka. Właściwie było dwóch Franków: Jan Piotr Frank⁶⁸ — już 60-cio letni, niegdyś

dopodobiństwa). Konstruktor pierwszych balonów. Twórca polskiej terminologii matematycznej i astronomicznej. Odkrył (niezależnie od Heinricha W. Olbersa, 1758–1840) planetoidy Pallas, Ceres i Westa. Jako matematyk zasłużył się przede wszystkim propagowaniem najnowszych osiągnięć matematyki europejskiej. Autor wielu cennych dzieł naukowych, z których trwałe miejsce zyskały zarówno dzieła matematyczne (*Algebra*. Wilno 1813 — pierwszy podręcznik z tej dziedziny w Polsce, *Trygonometria kulista analitycznie wyłożona*. Wilno 1815), jak i rozprawa *O Koperniku* (Warszawa 1802) — przypominająca całemu światu, że Kopernik (1473–1543) był uczonym polskim. Opublikował również *Geografię, czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi* (Warszawa 1804; Wyd. 2. Opr. M. Chamcówna. Warszawa 1953), *Filozofię umysłu ludzkiego* (Wilno 1821) oraz wydany na podstawie rękopisu *Ród ludzki* (Warszawa 1959). Członek wielu towarzystw naukowych (m.in. Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Petersburskiej Akademii Nauk). Pod koniec życia zajął się filozofią, publicystyką oraz satyrą społeczną. Jako jeden z pierwszych uczonych polskich przeciwstawił się filozofii spekulatywnej, oderwanej od empirycznych podstaw. Filozofię rozumiał jako psychologiczne badanie struktury umysłu; przeciwnik filozofii Immanuela Kanta (1724–1804). Był zwolennikiem niezależnienia moralności i nauki od religii. Przeciwnik romantyzmu, zwolennik klasycyzmu. Zapisał bibliotecę uniwersyteckiej swój księgozbiór — stanowiący odrębną całość — który obejmował 825 tytułów w 1720 tomach dzieł z dziedziny fizyki, matematyki, astronomii. Zmarł w Jaszunach — zob.: J. Śniadecki, *Dzieła*. T. 1–7. Warszawa 1837–1839; J. Śniadecki, *Pisma filozoficzne*. Red. D. Petsch. T. 1–2. Warszawa 1958; *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*. T. 1: 1780–1787. Do druku przygotował L. Kamykowski. Kraków 1932; *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*. T. 2: 1787–1807. Ze spuścizny po L. Kamykowskim do druku przygotowali M. Chamcówna i S. Tync. Wrocław 1954; M. Baliński, *Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnym i publicznym, i dziełach jego*. T. 1–2. Wilno 1865; M. Straszewski, *Jan Śniadecki, jego stanowisko w dziejach oświaty i filozofii w Polsce*. Kraków 1875; M. Chamcówna, *Jan Śniadecki*. Kraków 1963; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 186–187, 234–234, 238–239, 428–432; t. 3 s. 57–71; B. Gubrynowicz, *Z nieznannej korespondencji Jana Śniadeckiego z Tadeuszem Czackim (1806–1811)*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*. Wilno 1929 s. 103–128; K. Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*. Wrocław 1980.

⁶⁸ Jan Piotr (Johann Peter) Frank (1745–1821), Austriak, jeden z najznamienitszych lekarzy w ówczesnej Europie środkowej. Po uzyskaniu doktoratu z medycyny w Heidelbergu (1774) został nadwornym medykiem margrafa Baden-Baden. W roku 1782 został profesorem patologii w katedrze medycyny praktycznej na uniwersytecie w Getyndze. Następnie był profesorem kliniki chorób wewnętrznych na uniwersytecie w Pawii, kierownikiem szpitala uniwersyteckiego i profizykiem, czyli generalnym dyrektorem służby zdrowia w Królestwie Lombardzkim i księstwie Mantuańskim (1783). Wykładał również w Wiedniu (1795), Wilnie (1804) i Petersburgu (1805–1808). Twórca podstaw nowoczesnej higieny społecznej, którą nazywał „policją lekarską”. Jego uczniem na uniwersytecie w Pawii był Jędrzej Śniadecki. W roku 1795 został powołany na dyrektora założonego przez Józefa II (1741–1790) Szpitala Powszechnego w Wiedniu oraz na kierownika kliniki chorób wewnętrznych tamtejszego uniwersytetu. W latach 1804–1805 wykładał w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Na tamtejszym wydziale medycznym założył klinikę terapeutyczną (chorób wewnętrznych, marzec 1805) oraz opracował plan organizacji fakultetu medycznego wzorowany na wydziale

profesor Uniwersytetu w Pawii⁶⁹, wówczas był słynnym lekarzem wiedeńskim, nadto znanym teoretykiem medycyny i autorem kilku dzieł z tej gałęzi wiedzy; syn jego Józef⁷⁰, liczący w 1804 lat 30, poszedł też drogą ojca. Znając wartość

lekarskim uniwersytetu w Pawii. Po wyjeździe do Petersburga (1805) był lekarzem nadwornym carowych – matki i żony Aleksandra I, profesorem i dyrektorem tamtejszej Akademii Medyko-Chirurgicznej. W roku 1808 wrócił do Wiednia, gdzie prowadził praktykę lekarską. W roku 1809 jego porady zasięgał cesarz Napoleon I. Autor sześciotomowego dzieła *System einer vollstaendigen medizinischen Polizei*, wydanego w latach 1779–1819 oraz pięciotomowego podręcznika *De curandis hominum morbis epitome* (ukazał się w latach 1792–1821). Pośmiertnie opublikowane zostały jego cztery traktaty medyczne *Opuscula posthuma* (Viennae 1824). Zmarł w Wiedniu – A. Wrzosek, *Frank Jan Piotr*, [w:] *PSB* t. 7 s. 84–85.

⁶⁹ Uniwersytet w Pawii był jednym z najważniejszych uniwersytetów drugiej połowy XVIII wieku. Zasłynął imionami wielkich przyrodników – odkrywców, medyków – lekarzy i prawników – komentatorów. Przyczyniły się do tego zarówno dążenia senatu miasta jak też przychyłność rządu na czele którego stanął gubernator austriackiej Lombardii – Karol hrabia Firmian (1759). Przeprowadzona w latach 1771–1774 reforma uniwersytetu (podział na cztery fakultety: filozoficzny, prawa, medycyny i teologii) oraz pozyskanie zespołu wybitnych profesorów przyczyniły się do ugruntowania jego sławy w Europie. W Pawii wykładali m.in. Łazarz Spallanzani (1729–1799), profesor historii naturalnej; Aleksander Volta (1745–1827) z Como, profesor fizyki i wielki odkrywca w zakresie elektryczności; Fulgenzio Vitman (1728–1806), botanik i założyciel ogrodu botanicznego w Pawii; Ruggero Boscovich z Raguzy (1711–1787), matematyk, sławny ze swoich prac z optyki; Jan Antoni Scopoli (1723–1788) sławny chemik i botanik; Antoni Scarpa z Motta (1752–1832), anatom i chirurg, autor dzieł przekładanych na kilka języków, członek wielu towarzystw naukowych i inni – zob.: L. Finkel, *Pawja-Wilno (z końcem XVIII i w początkach XIX wieku)*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 65–76.

⁷⁰ Józef Frank (1771–1842), znakomity lekarz, patolog, profesor medycyny, profesor w Pawii (1795), w Wiedniu (1796); współzałożyciel Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1806). Medycynę studiował na uniwersytetach w Getyndze i Pawii, gdzie w roku 1791 otrzymał tytuł doktora medycyny i został asystentem w tamtejszej klinice chorób wewnętrznych. Wiedzę medyczną pogłębiał podróżując po Europie (uczęszczał na wykłady najznakomitszych profesorów i zwiedzał kliniki w Paryżu, Londynie, Oxfordzie, Edynburgu, Hamburgu). W roku 1795 przeniósł się do Wiednia, gdzie został prymariuszem w Szpitalu Powszechnym. W roku 1804 objął stanowisko profesora patologii ogólnej i szczegółowej oraz terapii na Uniwersytecie w Wilnie; wykładał tam do roku 1823 (zorganizował gabinet patologiczny). W Wilnie był kierownikiem kliniki uniwersyteckiej, w której zorganizował doraźną pomoc lekarską (humane society), będącej zaczątkiem pogotowia ratunkowego; zreformował tamtejszy wydział medyczny. Wydawał roczniki kliniki pt. *Acta Instituti Clinici Caesareae Universitatis Vilmensis* (t. 1–6, Lipsk 1808–1812). W roku 1806 przyczynił się do utworzenia Instytutu Medycznego dla niezamożnych studentów-stypendystów, którzy w przyszłości mieli być kadrą lekarską dla carskiej armii. Przy klinice uniwersyteckiej zorganizował Instytut Szczepienia Ospy (tzw. Instytut Wakcynacji, 1808) i Instytut Macierzyństwa (1809). Zabiegał o utworzenie kliniki okulistycznej. W roku 1817 kształcił się w okulistyce w Wiedniu u profesora Georga J. Beera (1763–1821). Twórca wileńskiej szkoły medycznej, wykształcił wielu znakomitych lekarzy, m.in. Michała Homolickiego, Wincentego Herberskiego, Adama F. Adamowicza i innych. W sierpniu 1816 roku odrzucił propozycję zostania rektorem Uniwersytetu Wileńskiego. Współzałożyciel Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, którego był przez 12 lat sekretarzem (do roku 1816) i trzykrotnie prezesem (1817, 1819 i 1822). Odgrywał aktywną rolę w wileńskim Towarzystwie Dobroczynności, zajmującym się niesieniem bezpłatnej pomocy ubogim chorym. Filantrop, wspomagał i leczył ubogich, fundusze na te cele czerpał z organizowanych przez siebie koncertów i przedstawień teatralnych. Opracował projekt powstania „litewskiego teatru narodowego” w Wilnie (1810). Członek wielu towarzystw naukowych (m.in. w Paryżu, Londynie, Wenecji, Moskwie, Petersburgu, Marsylii, Erlangen, Warszawie, Krakowie). Ogłosił wiele rozpraw naukowych

obu tych ludzi, jako naukowców, chciał Stroynowski ściągnąć ich do Wilna, dla zasięgnięcia zaś opinii w tej sprawie poradził się Śniadeckiego. Ten znał obu Franków osobiście, będąc jednak z zasady [przeciwnym] ściągnięciu do Wilna profesorów obcych, odradzał ten plan, sądząc, że lepiej będzie na razie wstrzymać się i ograniczyć się do wysłania na studia zagraniczne swoich studentów, którzy by po powrocie stamtąd mogli zostać dobrymi profesorami w kraju. Stojąc na tych stanowiskach toczyli Stroynowski i Śniadecki ożywiony spór, ostatecznie jednak stało się według życzeń Stroynowskiego, zwłaszcza, że i Czartoryski był za sprowadzeniem Franków. Ci, godząc się na zaproszenie, postawili warunki dość wysokie, zgodzono się jednak na nie i w listopadzie r[oku] 1805 przybyli Frankowie do Wilna⁷¹. Stary dość prędko Wilno opuścił, Józef Frank pozostał na stałe, przebywał przez lat 19. Byli to jedni z najpożyteczniejszych ludzi dla Uniwersytetu, zwłaszcza Józef. Jan Piotr objął klinikę, Józef zaś katedrę patologii; ponieważ zaś, jak zaznaczono, pierwszy z nich wkrótce Wilno opuścił, więc i jego miejsce objął Józef – miał zatem dwie katedry. Stało się to powodem zazdrosnych intryg i sporów, jakich światek uniwersytecki był wówczas pełen.

Jako człowiek, odznaczał się Józef Frank ogromną osobistą ambicją oraz silnie rozwiniętą prózną wrażliwością na wszelkie zaszczyty. Był również mocno wrażliwy na opinię zewnętrzną – na to, co o nim mówiono. Mimo to wszystko nie był zdolny do żadnej podłości, miał wysokie poczucie życia umysłowo-naukowego i jemu się całkowicie poświęcił. Odznaczał się dalej poczuciem obowiązku, wysoką kulturą, życzliwością do ludzi, co ujawniło się tak rzadko spotykanym natchnieniem lekarskim, miłości chorych, w których wzbudzał najzupełniejsze zaufanie. Był to, krótko mówiąc, dobry i piękny charakter. Do jego cech dodatnich należała też umiejętność dobrego postawienia się względem studentów, z którymi wszedł w stosunki bliskie i serdeczne.

Po przybyciu do Wilna zetknął się Józef Frank przede wszystkim ze swym dawnym kolegą uniwersyteckim, Jędrzejem Śniadeckim, ten jednak nie zawsze był mu chętnym, jako cudzoziemcowi, jednak cenił jego wartość. Szanowali się oni wzajemnie i, mimo pewnych tarć, nawet się lubili. O tym swoim stosunku do

(19 w języku polskim), w tym znakomity, wielotomowy, niedokończony podręcznik *Praxeos medicae universae praecepta* (wydawany w Lipsku w latach 1821–1843). Autor pisanych po francusku *Pamiętników d-ra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego* (t. 1–3, Wilno 1913), w których opisał życie codzienne ówczesnego Wilna i Uniwersytetu. W połowie roku 1823 otrzymał dożywotnią emeryturę, 24 czerwca opuścił Wilno i zamieszkał we Włoszech, gdzie zmarł w swej willi położonej na brzegu jeziora Como, niedaleko Mediolanu. Katedrę po nim na Uniwersytecie Wileńskim objął jego uczeń W. Herberski – *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 269–274, 278; A. Wrzosek, *Frank Józef*, [w:] *PSB* t. 7 s. 85–87; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 366–367; t. 3 s. 170–173.

⁷¹ Pomyłka Massoniusa: obaj Frankowie przybyli do Wilna 4 października 1804 roku. Jan Piotr Frank objął katedrę medycyny praktycznej i założył klinikę terapeutyczną (chorób wewnętrznych, 1805). W końcu lipca 1805 roku, na żądanie Aleksandra I, wyjechał do Petersburga, gdzie został profesorem i dyrektorem tamtejszej Akademii Medyko-Chirurgicznej. Jego syn Józef pozostał w Wilnie do połowy roku 1823 – zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 17–43, 71–72, 110–113.

Jędrzeja Śniadeckiego pisze Frank niemało w swych pamiętnikach, których trzy tomy, odnoszące się do czasów wileńskich, przetłumaczył i wydał dr Władysław Zahorski⁷².

Klinika lekarska, którą Józef Frank objął po ojcu, mieściła się wówczas na Antokolu⁷³ (przed kościołem Św. Piotra); zabrał się zaraz do jej urządzenia, co szło dość sprawnie, zwłaszcza, że oprócz funduszków uniwersyteckich zdobył na ten cel zapomogi od osób miejscowych, bogaczy, których szczęśliwie wyleczył. Przy urządzaniu kliniki chodziło Frankowi głównie o dobór ludzi, później o urządzenie techniczne; studentów, nie mających danych na dobrych lekarzy, po prostu usuwał. Obok kliniki założył też internat dla studentów medycyny, których sam wybrał. Studenci mieli tam pełne utrzymanie, bibliotekę i inne urządzenia naukowe. W internacie Frank sam rządził, jak dyktator, ustanowił surowy i ścisły regulamin i nie pozwalał się tam nikomu wtrącać. Studenci z internatu niezbyt byli zadowoleni z racji surowego regulaminu, oraz co gorsze z tej racji, że Frank, jako cudzoziemiec nie liczył się nieraz z uczuciami narodowymi swych wychowanków, i dla przeprowadzenia dyscypliny udawał się do pomocy władzy policyjnej. Wypadki aresztowania studentów nie były rzadkie. Wynikały stąd zatargi i reklamacje studentów do rektora (Jana Śniadeckiego). Młodzież akademicka i profesorowie, inaczej ustosunkowani do

⁷² Józef Frank zaczął pisać swoje „Pamiętniki” już po wyjeździe z Wilna w roku 1823 (były w sześciu tomach). Władysław Zahorski (1858–1927), lekarz, działacz oświatowo-społeczny, historyk-amator, wydawca źródeł. Po ukończeniu szkół w Ufie na Uralu podjął studia na wydziale lekarskim Uniwersytetu Moskiewskiego (1883). Do roku 1892 pracował jako lekarz w Ekaterynburgu i Czelabińsku. W roku 1893 osiedlił się w Wilnie, gdzie podjął praktykę lekarską. Jeden z inicjatorów i członków-założycieli Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907). W latach 1907–1916 był wiceprezesem wspomnianego Towarzystwa, a od roku 1916 do 1927 jego prezesem. Autor monografii *Zarys dziejów Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie 1805–1897* (Warszawa 1898). Zmarł w Wilnie – zob.: S. Kościakowski, *Działalność śp. D-ra Władysława Zahorskiego na gruncie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. „Ateneum Wileńskie” R. 4: 1927 z. 10 s. 452–458; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 44, 61–62, 90, 124–125 – opinie na temat Jędrzeja Śniadeckiego.

⁷³ Antokol (*ante colles*) – w XVIII wieku przedmieście położone we wschodniej części miasta na lewym brzegu Wilii, obecnie dzielnica Wilna. Jedna z najdawniej zamieszkałych części stolicy Litwy. Kiedyś mieściły się tam siedziby możnowładców i magnatów; słynął z licznych wspaniałych dworów i pałaców, wśród których prym wiodły rezydencje Sapiehów i Słuszków. Pięknie położony teren pomiędzy zielonymi, sosnowymi wzgórzami Sapieżynek a niebieską wstęgą Wilii nie stracił swego znaczenia do dnia dzisiejszego, nadal pozostaje jedną z najbardziej prestiżowych dzielnic Wilna. Przez Antokol od dawna biegł ważny zamiejski trakt prowadzący do północnych rubieży państwa, tędy jechało się do Święcian, Brasławia czy Dyneburga, tą drogą niejednokrotnie ciągnęły wojska, bądź to szykując się do obrony granic, bądź, w czasie wyprawy wojennej na ziemie sąsiednich państw. Tym traktem ciągnęły także wojska najeźdźców, jak na przykład Kozacy Zołotorenki w połowie XVII wieku, czy wojska napoleońskie pod dowództwem księcia Murata (1767–1815) w 1812 roku. Antokol nie ustępuje innym starym dzielnicom Wilna (na przykład, takim jak Zarzecze lub Śnipiszki). Wspomniana klinika terapeutyczna (chorób wewnętrznych) znajdowała się w domu kupionym od księcia Macieja Radziwiłła przy ulicy Wielkiej Nr 66 i urządzona była na wzór klinik w Pawii i w Wiedniu – zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 47–48, 71–72; J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej*, s. 426–429 (tam zamieszczony został prospekt szkoły klinicznej).

władzy cywilnej, za złe brali Frankowi, skoro się do niej zwracał o współdziałanie, sam Frank jednak czynił to bynajmniej nie ze złej woli, nie orientując się tylko po prostu wśród panujących stosunków.

W tym wszystkim internat Franka odegrał ważną rolę – była to szkoła lekarska, a zarazem szkoła ludzi. Kształcono tam poczucie świętości obowiązku, podnoszono doniosłość powołania lekarza, a dochodzono do tego wszystkiego nie przez słowa, lecz czyny. Przyczyniło się do tego także bogate zaopatrzenie biblioteki medycznej⁷⁴. Frank sam pisał poważne dzieło medyczne (po łacinie) – tej pracy jednak nie dokończył. Miał to być kliniczny podręcznik terapii wszystkich chorób, oprócz specjalnych; było to dzieło kapitalne, jako instrukcyjne; autor wstrzymał się od wszelkiego teoretyzowania, dawał tylko rzeczy konkretne⁷⁵. Studenci (oczywiście najlepsi) byli jego pomocnikami w układaniu tego dzieła.

Dzięki wysokiemu poziomowi umysłowemu Franka, wiele rzeczy na Uniwersytecie nie mogło pozostać już na stanowisku dawnym. Dotyczyło to np. katedry fizyki. Profesorem fizyki był ksiądz Mickiewicz, człowiek przestarzały, traktujący fizykę, jako zbiór curiosów, którymi się sam i innych bawił. Urządził gabinet fizyczny bez żadnej naukowej wartości, będący tylko muzeum, może ciekawym dla niektórych, ale nie dla ludzi nauki. Gdy tylko przybył Frank do Wilna, dziadzio Mickiewicz chciał się przed nim „pochwalić” swym sławetnym gabinetem, ale sprawił tym tylko to, że Frank przekonał się iż Uniw[ersytet] Wileński nie posiada faktycznie katedry fizyki. Chcąc temu zaradzić, postarał się Frank w rozmowie z poczciwym Mickiewiczem o to, aby ten dobrowolnie ustąpił z katedry, „awansując” na dziekana wydziału fiz[yczny]-matematycznego, na opróżnioną zaś katedrę powołano Stubielewicza⁷⁶. Dzięki tej niewinnej

⁷⁴ Projekt szkoły dla ubogich studentów przedstawił Józef Frank księciu A. J. Czartoryskiemu oraz ministrowi spraw wewnętrznych Rosji hrabiemu Wiktorowi P. Koczubewowi w roku 1806, w czasie swojego pobytu w Petersburgu. Zatwierdzony został przez Aleksandra I 29 października 1806 roku. W końcu tego roku powołany został Instytut Medyczny dla niezamożnych studentów-stypendystów (tzw. „studentów skarbowych”), którzy w przyszłości mieli być kadrą lekarską dla carskiej armii. Instytut przejmował koszty kształcenia studentów zapewniając im mieszkanie, ubranie, utrzymanie, książki i pomoce naukowe. Formą zwrotu zaciągniętego długu była po ukończeniu studiów obowiązkowa siedmio-, później sześćioletnia służba lekarska na etatach rządowych, głównie w formacjach wojskowych. Konwikt otwarto we wrześniu 1807 roku, J. Frank przyjął, bez pensji, posadę dyrektora – zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 160–161, 206–207; t. 2 s. 61–62, 131, 164–165; J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej*, s. 210–212 przypis 1 (tam przytoczony został cały statut wspomnianego Instytutu); M. Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych 1832–1863*. Olsztyn 1987 s. 36–37.

⁷⁵ Chodzi o niedokończony, kilkutomowy podręcznik *Praxeos medicae universae praecepta*, który J. Frank zaczął pisać już w roku 1811. Dzieło to wydawane było w Lipsku w latach 1821–1843 (ukazały się trzy tomy, dzielące się na kilka części i sekcji) – *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 2 s. 87, 158; J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej*, s. 431–432.

⁷⁶ Stefan Stubielewicz (1762–1814), fizyk. W roku 1787 przybył do Wilna i rozpoczął studia w tamtejszym seminarium nauczycielskim. W roku 1790 uzyskał tytuł doktora filozofii i został nauczycielem fizyki w gimnazjum wileńskim. W roku 1797 wygrał konkurs i otrzymał stanowisko

intrydze Franka uratowany został ważny posterunek naukowy, przy czym i sam Mickiewicz czuł się do końca życia ze swego awansu na dziekana zadowolony.

wiceprofesora fizyki w Szkole Głównej Wileńskiej. W latach 1802–1804 podróżował po Europie i pogłębiał wiedzę z dziedziny fizyki; zwiedzał muzea, naukowe zakłady, gabinety i akademie (w Austrii, Francji, Włoszech i Niemczech). W Paryżu słuchał publicznych kursów: Georges'a F. Cuviera (1769–1832), Jacques'a A. C. Charlesa (1746–1823), Josepha J. de Lalande, Alexandre'a Brongniart'a (1770–1847). W roku 1807 był prezesem Towarzystwa Doskonalącej się Młodzi w Naukach i Umiejętnościach. Członek licznych towarzystw naukowych, m.in. Towarzystwa Galwanicznego i Akademickiego w Paryżu, Królewskiego w Getyndze, Rolniczo-Gospodarczego w Warszawie. Po powrocie do Wilna w roku 1804 objął katedrę fizyki, w której prowadził zajęcia z fizyki (do roku 1814). Urządził gabinet fizyczny na Uniwersytecie Wileńskim wyposażając go w narzędzia i instrumenty sprowadzone z Paryża. Był prekursorem badań zjawisk elektromagnetycznych. Pozostawił szereg prac w rękopisach, które po jego śmierci ogłosili przyjaciele (m.in. *Zbiór krótki początków fizyki przez...* Wilno 1816; *Wpływ elektryczności na ekonomię zwierzęcą czyli teoretyczny wykład doświadczeń i postrzeżeń wyciągniętych, z rozmaitych sposobów elektryzowania jestestw żyjących w lekarskim względzie*. Wilno 1819). Jego następcą na katedrze fizyki został Kajetan Krassowski (1784–1845). Zmarł w Wilnie – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 343–346; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 144–145; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 116–118, 134–135.

[Wykład] 12/V—1925

Kurator Wil[eńskiego] Okręgu Nauk[owego] — ks[iążę] Adam Czartoryski za wszelką cenę dążył do podniesienia Uniwersytetu i w zamiarach swych chciał mu nadać trojaką cechę: 1) Uniwersytet miał być dobrą szkołą wyższą, 2) miał być instytucją, kierującą szkolnictwem średnim i niższym, oraz 3) zgromadzeniem naukowym, instytucją, tworzącą naukę. Tymczasem w tych wszystkich punktach odczuwać się dawały silne braki i niedomagania — zwłaszcza zaś w punkcie trzecim — w pojęciu Uniwersytetu, jako instytucji, tworzącej naukę. Jundziłł w swych pamiętnikach⁷⁷, mówiąc o Uniwersytecie, jako o towarzystwie naukowym, wyraża pogląd bardzo sceptyczny i ostry, czemu musimy dać wiarę, opierając się na prawdomówności autora. Ówczesne zebrania profesorskie, t[ak] zw[ane] „akademiczki” były to po prostu dość niskiego typu zebrania towarzyskie, na których opowiadano sobie przy winie miejscowe ploteczki i anegdotki. Za czasów Stroynowskiego nie było już wprawdzie tego, jednak i wtedy funkcja Uniwersytetu, jako towarzystwa naukowego, była tylko w pomysł. Czartoryski zdawał sobie sprawę z tego, że sam tu nic nie robi, że w uczelni, mającej takie trzy funkcje, oraz nadto mającej zostać szansem kultury polskiej, potrzebny jest wybitny, indywidualny, pełen energii i inicjatywy rektor. Rektor i dziś jest reprezentantem Uniwersytetu, ale indywidualność jego ma mniejsze znaczenie. Dawniej było inaczej; kadencja rektorska trwała trzy lata, rektor sam był zatwierdzany przez cesarza (dziekani tylko przez ministra) i, mając w ogóle większe znaczenie, wywierał silny wpływ na życie w Uniwersytecie i poza nim. Wobec tego zresztą, że ministerium oświaty odnosiło się do Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego] bardzo przychylnie, przychylniej, niż do uniwersytetów rosyjskich, rektor miał szerokie pole do wybitnego działania kulturalno-naukowego.

Rozmyślając nad tą sprawą, rozumował dalej Czartoryski, że na rektora należałoby wynaleźć człowieka wybitnego w nauce, o bardzo określonej dążności politycznej, który by jednocześnie był rozumnie ugodowy, lojalny względem rządu. Wreszcie wymagałoby się od rektora energii, siły nad zapanowaniem nad niesforną republiką akademicką. Rozpatrując się za ludźmi, którzy by zdolni byli tym warunkom zadośćuczynić, miał Czartoryski trzech na widoku: Jana Śniadeckiego (bawiącego podówczas w Krakowie), Tadeusza

⁷⁷ S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, s. 55 [87]. Własny projekt reformy Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1809 przedstawił księciu A. J. Czartoryskiemu Józef Frank — zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 68—82.

Czackiego oraz Karola Platera⁷⁸, który zasłynął, jako świetny wizytator za czasów Komisji Edukacyjnej. Był to dalej doskonale obeznany fachowiec, teoretyk szkolny; można nań było liczyć, jako na dobrego organizatora szkolnictwa. — Czacki znany był wówczas, jako uczony prawnik, co zaś do Jana Śniadeckiego, to wówczas tylko Kołłątaj⁷⁹ i Czartoryski poznali się na nim i potrafili go należycie ocenić. Czartoryski cenił Śniadeckiego za jego zasługę podniesienia Uniw[ersytetu] Krak[owskiego] i sądził, że powołany na rektora Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego] i tę uczelnię podniesie na wysoki poziom. Spośród tych trzech kandydatów wybrał Czartoryski Jana Śniadeckiego na rektora, a Czackiego i Platera na wizytatorów i postanowił ściągnąć go do Wilna. Była to jednak sprawa trudna.

Na czele Uniwersytetu stał Stroynowski, człowiek dużej zasługi, którego wprost usunąć było trudno ze względów różnej natury. Ponieważ jednak Czartoryski widział, że to się stać musi dla dobra Uniwersytetu, postanowił całą sprawą tak pokierować, aby Stroynowski sam zrzekł się rektorstwa. Nadarzyła się po temu dobra okazja. Wakowała w tym czasie placówka arcybiskupa i metropolity po Siostrzeńciewiczu⁸⁰ i na to stanowisko chciał teraz Czartoryski wsadzić Stroynowskiego. Zachęcał go do tego bardzo i upewniał, że jest

⁷⁸ Karol Plater — pomyłka Massoniusa. Chodzi najpewniej o Ludwika Augusta Platera, bliskiego przyjaciela księcia Adama J. Czartoryskiego — [patrz przypis 59] lub jego brata Michała Plater-Zyberka (1777 — 1862/63), który w roku 1806 został wizytatorem w guberniach mohylewskiej i witebskiej — H. Wereszycka, *Plater-Zyberk (Syberg, Zyberg) Michał*, [w:] *PSB* t. 26 s. 694 — 697.

⁷⁹ Hugo Kołłątaj herbu Kotwica (ps. Sztumberg, Stumberg; 1750 — 1812), ksiądz, filozof, reformator szkolnictwa, wybitny mąż stanu, publicysta i pisarz polityczny okresu Oświecenia, uczony. Działacz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych i Komisji Edukacji Narodowej (KEN) oraz twórca planu rozbudowy szkół w całym kraju. W latach 1777 — 1780 z ramienia KEN dokonał reformy Akademii Krakowskiej. Wprowadził między innymi wykłady z nauk przyrodniczych i literatury polskiej, a także umożliwił dostęp do nauki studentom pochodzącym z mieszczaństwa. W latach 1782 — 1786 był rektorem Akademii Krakowskiej. W czasie Sejmu Czteroletniego należał do najaktywniejszych działaczy Stronnictwa Patriotycznego (1788 — 1792). W roku 1786 przeniósł się do Warszawy i zgromadził tam prężny zespół publicystów, zwany „Kuźnicą Kołłątajowską”, w którym działali m.in. Franciszek Ksawery Dmochowski (1762 — 1808) i Franciszek Salezy Jezierski (1740 — 1791). Był jednym z autorów Konstytucji 3 Maja. Po roku 1802 przebywał na Wołyniu, gdzie był współtwórcą Liceum Krzemienieckiego. W latach 1807 — 1808 podejrzany o kontakty z Napoleonem I był wywieziony i przetrzymywany w Moskwie. Ostatnie lata życia spędził w Księstwie Warszawskim. Zmarł w Warszawie, po długiej i ciężkiej chorobie. Autor rozpraw: *Listy Anonima* (1788 — 1789), *Prawo polityczne narodu polskiego* (1790), *O ustanowieniu i upadku Konstytucji 3 Maja* (t. 1 — 2, Kraków 1793), *Porządek filozoficzno-moralny* (1810) — B. Leśniodorski, *Kołłątaj Hugo*, [w:] *PSB* t. 13 s. 335 — 346.

⁸⁰ Pomyłka Massoniusa — chodzi o godność biskupa wileńskiego, która wakowała po śmierci Jana N. Kossakowskiego (1808). H. Stroynowski w roku 1808 rzeczywiście został wybrany biskupem wileńskim, natomiast w roku 1807 został wybrany przez kapitułę łucką deputatem do kolegium rzymsko-katolickiego w Petersburgu. Stanisław Jan Siostrzeńciewicz herbu Strzała (Bohusz-Siostrzeńciewicz; 1731 — 1826), metropolita Kościoła rzymsko-katolickiego w Rosji, autor prac historycznych, w końcu roku 1773 został mianowany przez Katarzynę II biskupem katolickim na obszar całej Rosji, z tytułem biskupa białoruskiego i z siedzibą diecezji w Mohylewie. W roku 1798 jako metropolita katolicki całej Rosji uzyskał zwierzchnictwo nad pięcioma biskupstwami rzymskokatolickimi, a w roku 1799 nad biskupstwami unickimi — W. Wołoszyński,

najodpowiedniejszym na to stanowisko, a że i dla samego Stroynowskiego metropolia była czymś większym, niż rektorat, więc stanęło na tym, że na początku r[oku] 1805 Stroynowski wyraził chęć zrzeczenia się rektorstwa. Na konferencji profesorskiej zgodzono się na to bez żalu, chyba tylko ze strony J[ózefa] Franka, który bardzo ustępującego rektora szanował, a nadto nie widział godnego jego następcy. Właściwie sprawa przewlekła się jeszcze z pół roku, w trakcie czego w Radzie profesorskiej kotłowało się. Lobenwein kręcił się bardzo, agitował wśród kolegów, pragnąc zostać rektorem, a nawet począł czynić już pewne kroki w Petersburgu. Plany te jednak sparaliżował Czartoryski, który teraz właśnie przystępował do drugiej połowy swoich zamiarów — do ściągnięcia na Uniwersytet Jana Śniadeckiego. Rozpoczął zaraz korespondencję, sprawa jednak tych pertraktacji wypadła dość trudno — Jan Śniadecki bowiem, pomimo, że z Krakowa nie był zadowolony, a nadto miał młodszego brata w Wilnie, przybyć tam bynajmniej nie miał zamiaru. Widząc to, rozpoczął Czartoryski nie od wyraźnej propozycji rektorstwa, lecz od przedstawienia Śniadeckiemu istotnego stanu rzeczy, sądząc, że to w nim wzbudzi chęć przyjazdu do Wilna i zajęcia stanowiska rektora. Ze strony Czartoryskiego korespondencja nie była pozbawiona nieco podstępного charakteru, ale usprawiedliwione to było przez cel, do jakiego zmierzało⁸¹. Ostatecznie starania Czartoryskiego osiągnęły pomyślny skutek: w końcu r[oku] 1805 Stroynowski oficjalnie ustąpił ze stanowiska rektora, przy czym tymczasowo na czele Uniwersytetu stanął Mickiewicz, a jednocześnie zaś, gdy Śniadecki zgodził się przybyć do Wilna, nastąpiła jego nominacja na profesora astronomii (obserwatora). Przybył do Wilna w jesieni 1806 r[oku]. Wybory rektora naznaczono na styczeń 1807 r[oku] i nikt nie wątpił, że wybór padnie na Śniadeckiego, pomimo, że niektórzy, jak Lobenwein i Frank, odnosili się doń niechętnie. Dnia 11 stycznia 1807 r[oku] nastąpiła elekcja i rektorem jednogłośnie obrano Jana Śniadeckiego. Zaznaczyć należy, że i Frank, uniesiony szlachetnością i zrozumieniem ważności chwili, oddał swój głos na Jana Śniadeckiego, a nawet innych wahających się do tego namówił⁸².

Czartoryski odczuł to, jako wielkie swoje zwycięstwo, zwłaszcza, że w tym czasie również Czacki i Plater zajęli ważne stanowiska wizytatorów, pierwszy w południowych, drugi zaś w północnych guberniach.

Jan Śniadecki był to prawdziwie wielki rektor, najlepszy ze wszystkich, jakich polskie uniwersytety miały. Zaraz po przyjeździe do Wilna, jeszcze przed obiorom na rektora, zajął się organizacją obserwatorium astronomicznego, które zresztą już przed nim było dobrze postawione. Słabo natomiast stała pracownia chemiczna, a już niżej krytyki — gabinet fizyczny. Wszystko to

Siestrzeńcewicz (Bohusz-Siestrzeńcewicz, Siestrzeńcewicz-Bohusz) Stanisław Jan, [w:] PSB t. 37 s. 375—380.

⁸¹ W sprawie korespondencji księcia Adama J. Czartoryskiego z Janem Śniadeckim dotyczącej objęcia urzędu rektora na Uniwersytecie w Wilnie — patrz przypis 61.

⁸² Zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 146 przypis 1, s. 147—148, 206, 223—224; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, 56—58 [88—90].

należało podźwignąć i na należytych poziomach postawić. Klinika terapeutyczna stała dobrze dzięki usilnej pracy Franka. Z tym ostatnim Jan Śniadecki żył w oziębłych stosunkach — nie lubili się — mimo to w pracach dla dobra Uniwersytetu stale współdziałali.

W r[oku] 1804 na katedrę filologii klasycznej przybył Ernest Gotfred Groddeck⁸³, późniejszy nauczyciel Mickiewicza⁸⁴. Pochodził Groddeck z Gdań-

⁸³ Godfryd Ernest Groddeck (Grodek, ps. Garbuś; 1762–1825), profesor języka greckiego i łacińskiego, wybitny filolog klasyczny, organizator biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego i jej kierownik w latach 1804–1825. Jego ojciec Beniamin (1720–1776), znany orientalista, był profesorem literatury greckiej i języków wschodnich w akademickim gimnazjum gdańskim. W latach 1782–1887 studiował w Getyndze pod kierunkiem głośnego reformatora studiów filologicznych Christiana Gottlieb Heynego (1729–1812). Po ukończeniu studiów i uzyskaniu stopnia doktora w latach 1787–1793 był nauczycielem w Puławach u księcia A. K. Czartoryskiego, następnie przebywał w Łańcucie u księcia Henryka Lubomirskiego (1777–1850). W roku 1796 został bibliotekarzem w Puławach i otrzymał wraz z żoną szlachectwo (1798). W końcu 1804 roku dzięki A. J. Czartoryskiemu — kuratorowi wileńskiego okręgu naukowego — został powołany na stanowisko profesora języka i literatury greckiej w Uniwersytecie Wileńskim oraz prefekta-kierownika biblioteki uniwersyteckiej, którą uporządkował, zreorganizował i udostępnił czytelnikom. Położył duże zasługi na polu organizacyjnym Uniwersytetu. Kilkakrotnie był dziekanem wydziału literatury i sztuk wyzwolonych (od roku 1805, potem w latach 1808–1811, 1821 i 1824); od roku 1815 pełnił funkcję cenzora. W październiku 1807 roku objął dodatkowo — po Pawle Tarengi — katedrę literatury łacińskiej; w latach 1805–1825 wykładał autorów starożytnych, historię literatury, encyklopedię filologiczną i starożytności. Wygłaszał prelekcje z archeologii, epigrafiki i numizmatyki, opiekował się gabinetem numizmatycznym (1817). Był członkiem komitetu redakcyjnego „Dziennika Wileńskiego” i redaktorem „Gazety Literackiej Wileńskiej” (1806) oraz współpracownikiem wielu czasopism zagranicznych. *Wolnomularz* (1816), przystąpił do loży wileńskiej „Gorliwy Litwin” składającej się z profesorów Uniwersytetu, mistrz loży „Dobry Pasterz” (1820). Twórca nowoczesnej filologii klasycznej w Polsce. Autor pierwszego w Europie syntetycznego podręcznika literatury greckiej *Historiae Graecorum litterariae elementa in usum lectionum conscripsit* (Wilno 1811), drugie wydanie wyszło pt. *Initia historiae Graecorum litterariae* (t. 1–2, Wilno 1821–1823). Opublikował małe vademecum dotyczące kultury i literatury Rzymian *Antiquitatum Romanorum doctrina in usum lectionum academicarum adumbrata* (Wilno 1811). W roku 1817 wydał w języku łacińskim gramatykę grecką Filipa Karola Buttmanna (1764–1829) (*Grammatica Graeca Buttmaniana contractior in usum tironum edidit...*). Propagator i popularyzator poglądów wielkiego filologa niemieckiego Friedricha Augusta Wolffa (1759–1824). Tłumaczył Sofoklesa (496–406 p.n.e.) Arystofanesa, (ok. 446-ok. 385 p.n.e.), Homera (VIII w. p.n.e.), Cycerona (106–43 r. p.n.e.). Wychował wielu słynnych uczniów; był m.in. nauczycielem J. Lelewela, Leona Borowskiego, Ludwika Sobolewskiego (1791–1830), Jana S. K. Hryniewicza, Józefa Jeżowskiego i A. Mickiewicza. Członek wielu towarzystw naukowych, m.in. Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Getyndze. Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 604, 662–663, 666, 669, 670–679, 689, 690, 714–716, 780, 783, 788, 791, 793, 834–835; t. 3 s. 184–189, 533–534, 553, 555, 620; M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*. Wyd. 2 uzup. Wilno 1925 s. 29–31, 67–69; J. Oko, *Studia G. E. Grodka nad filologią w Polsce*, [w:] *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie. Studium zbiorowe wydane staraniem Koła Filologicznego studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. Pod red. J. Oki. Wilno 1937 s. 1–32; A. Szantyr, *Działalność naukowa Godfryda Ernesta Grodka*, [w:] *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*, s. 33–356; T. Sinko, *Groddeck (Grodek) Godfryd Ernest*, [w:] *PSB* t. 8 s. 603–607; A. Szantyr, M. Ambros, *Godfryd Ernest Groddeck. Bibliografia*, [w:] *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*, s. 429–448; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków*, s. 19–29.

⁸⁴ Adam Bernard Mickiewicz herbu Poraj (1798–1855), syn Mikołaja komornika mińskiego

ska, a choć był Niemcem, umiał po polsku dobrze. Pewien czas był nauczycielem domowym u ks[iążąt] Czartoryskich. Tam go poznał ks[iążę] Adam i jako wybitnego uczonego ocenił. Jako człowiek odznaczał się Groddeck pięknym charakterem — był łagodny i cichy.

Przybył do Wilna uprzedzony, że filologię klasyczną będzie musiał rozpocząć od początku, uczniowie bowiem, choć nieźle posiadali języki, orientowali się słabo, gdyż dotychczas studia postawione były b[ardzo] nieumiejętnie. Krytyki tekstów nie było wcale — rozpocząć to miał dopiero Groddeck. Bardzo prędko wytworzyła się dokoła niego szkoła, w uczniów swych tchnął wielki zapal estetyczny, budził entuzjazm dla nauk filologicznych. Był dalej Groddeck także dyrektorem biblioteki, którą starannie kompletował.

Jak widzimy więc, od chwili przyjazdu Jana Śniadeckiego do Wilna poczęło wszystko iść lepiej i w żwawszym tempie.

W roku 1806/1807 skład profesorski był następujący:

na wydziale fizyczno-matematycznym: Stubielewicz, Jędrzej Śniadecki, Jundziłł, Szulc⁸⁵, Symonowicz⁸⁶ oraz Michał Kado⁸⁷ — b[yli] oficer inżynierii, obecnie prof. rysunków.

i adwokata przy sądach nowogrodzkich oraz Barbary Majewskiej; poeta, filomata, wykładowca w Collège de France (1840). Po ukończeniu w roku 1821 literatury na Uniwersytecie Wileńskim został nauczycielem w gimnazjum w Kownie, gdzie wykładał literaturę, historię i nauki moralne. Po procesie filomatów w 1824 roku otrzymał nakaz osiedlenia się w centralnych guberniach rosyjskich; mieszkał kolejno w Petersburgu i Moskwie (1824–1829). W roku 1829 wyjechał z Rosji i podróżował po Europie. Od roku 1832 na emigracji w Paryżu. W roku 1834 poślubił Celinę Szymanowską (1812–1855), córkę znanej pianistki Marii. Zmarł w Konstantynopolu → Z. Sudoł, *Mickiewicz. Opowieść biograficzna*. Warszawa 1995; J. Łukasiewicz, *Mickiewicz*. Wrocław 1996; A. Witkowska, *Mickiewicz: słowo i czyn*. Warszawa 1998; *Mickiewicz — encyklopedia*. Oprac. J. M. Rymkiewicz [et al]. Warszawa 2001.

⁸⁵ Michał A. Szulc (1769–1812), jezuita, profesor architektury cywilnej i militarnej (1799–1812). Pochodził z Prus, urodził się w województwie malborskim. Po ukończeniu gimnazjum w Mitawie, naukę kontynuował w seminarium diecezjalnym i Uniwersytecie w Wilnie. W roku 1788 ukończył Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego ze stopniem doktora filozofii. Porzucił stan duchowny i został nauczycielem najpierw w Kretyndze, potem Wilnie i Nowogrodku. W roku 1794 wstąpił do wojska i uczestniczył w insurekcji kościuszkowskiej. Od roku 1797 pracował w katedrze architektury Szkoły Głównej Wileńskiej. W roku 1798 — po śmierci Wawrzyńca Gucewicza — objął katedrę architektury. Wykładał architekturę cywilną i wojskową. Był dobrym teoretykiem, lecz nie znał się na praktycznej stronie budownictwa i kilka budynków, które nadzorował zawaliło się. Kłopoty z praktyką budowniczą doprowadziły do tego, że otrzymał urzędowy zakaz kierowania pracami budowlanymi (1809), który cofnięty został na usilne staranie Uniwersytetu (1812). Po zawałeniu się kolejnej nadzorowanej przez niego budowli popełnił samobójstwo rzucając się do Wilii; po jego śmierci postanowiono nie obsadzać katedry architektury (wakowała do roku 1819), a fundusze na nią przypadające przeznaczyć na kształcenie za granicą kandydata na to stanowisko Karola Podczaszyńskiego, który po studiach w Wilnie, kontynuował naukę na Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 221–222; t. 3 s. 349; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 93; K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne*, s. 93–97; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 146; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 65, 226–227; t. 3 s. 7 — okoliczności tragicznej śmierci Szulca; J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 74–75.

⁸⁶ Roman Symonowicz (1768–1813), syn Mirona; wiceprofesor anatomii i fizjologii, mineralogii. Przed studiami w Szkole Głównej uczył się u jezuitów w Połocku. W roku 1787 przyjęty został na kandydata do instytutu nauczycielskiego w Szkole Głównej; tam uzyskał doktorat

Na wydziale lekarskim: Lobenwein, Bécu, Spitznagel, Matusewicz⁸⁸ oraz prof. medycyny sądowej Benedykt Borsuk⁸⁹.

z filozofii w roku 1789. W latach 1792–1797 był nauczycielem historii i nauki moralnej w gimnazjum wileńskim. W grudniu 1797 roku został adiunktem przy katedrze anatomii i fizjologii w Szkole Głównej, wybrany na to stanowisko w drodze konkursu. Doktorat z medycyny uzyskał w maju 1801 roku, po czym został wysłany na roczne studia medyczne do kliniki Jana P. Franka w Wiedniu, gdzie przebywał do połowy czerwca 1802 roku. W roku 1803 został mianowany wykładowcą kursu dodatkowego mineralogii, którą wykładał w Wilnie w latach 1804–1813. W końcu czerwca 1803 roku wysłany w podróż mineralogiczną do Austro-Węgier (Słowacja, Węgry, Siedmiogród i Rumunia – do października 1803). Następnie odbył dziesięciomiesięczne studia uzupełniające w Akademii Górniczej we Freibergu (1804–1805) u profesora geologii Abrahama Gottloba Wernera (1749–1816). Po powrocie prowadził wykłady z mineralogii i badania terenowe. W latach 1805–1807 wraz ze swym pomocnikiem i studentem Makarym Bogatką (1788–po 1830) odbył kilka wycieczek mineralogicznych na Wołyń, a w latach 1810–1811 do guberni mohylewskiej, w czasie których wykonywał płytkie wiercenia. Sporządził inwentarz kolekcji mineralogicznych zgromadzonych w gabinecie historii naturalnej funkcjonującym przy ogrodzie botanicznym na Sorokiszkach. Protęgowany rektora H. Stroynowskiego, który próbował dwukrotnie, bezskutecznie osadzić go w katedrze historii naturalnej (1806); sprawa ta doprowadziła do niesnasek i kłótni wśród profesorów Uniwersytetu, a w ostateczności do niezatwierdzenia wyboru przez kuratora Czartoryskiego. Symonowicz do końca życia pozostał adiunktem. Posiadał duży zbiór minerałów (ok. 15 tys. sztuk), które Uniwersytet Wileński odkupił od jego brata Jakuba (1813). Pracował nad polską nomenklaturą mineralogiczną. Autor rozprawy *O stanie dzisiejszym mineralogii* (Wilno 1806), która była pierwszym polskim wykładem poglądów geologicznych niemieckiego uczonego i twórcy neptunizmu Abrahama G. Wernera. Zmarł w Wilnie. Po nim mineralogię na Uniwersytecie Wileńskim wykładał w latach 1814–1817 Feliks Drzewiński (1788-ok. 1850). Katedrę mineralogii na Uniwersytecie Wileńskim utworzono dopiero w kwietniu 1822 roku – jej kierownikiem został Ignacy Horodecki (1776–1824). W roku 1819 kolekcja minerałów przeniesiona została do lokalu dawnej biblioteki; w roku 1828 wydano *Regest minerałów Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego dla ucznia odwiedzającego gabinet mineralogiczny podług układu Wernera* (kolekcja liczyła 20800 okazów minerałów i skał) – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 144–146; t. 3 s. 346–348; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, s. 47–49 [79–81], 55–58 [87–90], 72–73 [104–105]; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 17–18, 141–144; Z. Fedorowicz, *Katedra historii naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej*, s. 120–123; Z. Wójcik, *Uczniowie Abrahama Gottloba Wernera w Polsce*, s. 103–108; J. Grabowska, *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840*, s. 5–112 (zwłaszcza s. 24–29 przypis 144, s. 30–34, 37–38, 42–43, 47–51, 53–55, 57–58, 62–63, 79, 82–83, 104–106); J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 186.

⁸⁷ Michał Kado (Cadeau, Kadau; 1765–1824), architekt, doktor filozofii i nauk wyzwolonych, major Korpusu Kadetów. Po ukończeniu szkół w Warszawie wstąpił do korpusu artylerii koronnej (1785). Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej (1794); po trzecim rozbiore nadworny architekt u księcia Franciszka Sapiehy (1772–1829) w Wilnie (1794–1799). Od 1800 do 1809 roku profesor architektury cywilnej i rysunku topograficznego na Uniwersytecie Wileńskim; pełnił też obowiązki kasjera, ekonomy i architekta Uniwersytetu. Uczestnik kampanii napoleońskiej; w roku 1810 wszedł w skład korpusu inżynierów Księstwa Warszawskiego; w roku 1816 został szefem artylerii i inżynierii w Komisji Rządowej Wojny. Członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1814). Budowniczy w Ministerstwie Oświecenia (1815) i profesor w katedrze architektury Uniwersytetu Warszawskiego (1818–1824). W Warszawie zorganizował szkołę budownictwa i miernictwa; kierował budową obserwatorium astronomicznego. Autor kilku publikacji z zakresu budownictwa, fizyki i papiernictwa, m.in. *O kamieniach wapiennych* (Wilno 1800), „O budowie mostów” (rkp.), „Pirotechnika wojskowa” (rkp.), „Architektura hydrauliczna” (rkp.). Zmarł

Na wydziale nauk moralnych i politycznych: Abicht⁹⁰, prof. filozofii; Znosko⁹¹, wykładający prawo natury i ekonomię polityczną. — Szymon Malewski, sekretarz Rządu Akademickiego. — Ludwik Capelli⁹² — prof. prawa

w Warszawie — J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 66—67; J. Samujło, *Kado (Cadeau, Kadau) Michał*, [w:] *PSB* t. 11 s. 408—409.

⁸⁸ Andrzej Matuszewicz (Matuszewicz) herbu Łabędź (ok. 1760—1816), lekarz, położnik. Uczył się, jako stypendysta królewski, w Królewskiej Szkole Lekarskiej w Grodnie kierowanej przez J. E. Giliberta, a po jej upadku w roku 1781 kontynuował studia lekarskie w Szkole Głównej w Wilnie, które ukończył w roku 1785. W roku 1797 otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii. Po uzyskaniu doktoratu, jako wiceprofesor M. Régnier'a, wyjechał na dalsze studia do Wiednia. Po powrocie do Wilna w roku 1800 objął wykłady jako profesor zwyczajny patologii chirurgicznej i sztuki położniczej. W zreformowanym Uniwersytecie Wileńskim był profesorem akuszerii i praktyki położniczej (1803). Członek-założyciel Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie (1806), cenzor ksiąg wydziału fizyczno-matematycznego Uniwersytetu. Przetłumaczył, uzupełnił i opublikował podręcznik *Początki nauki położniczej Józefa Jakuba Plencka [1735—1807]* (Wilno 1806). Zmarł w Wilnie. Po nim katedrę położnictwa objął Mikołaj Mianowski — J. Strojnowski, *Matuszewicz (Matuszewicz) Andrzej*, [w:] *PSB* t. 20 s. 212—213.

⁸⁹ Benedykt Borsuk (1769—1808), filozof, chemik i doktor medycyny. Kształcił się w Mińsku, następnie w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie otrzymał stopień doktora filozofii i nauk wyzwolonych. W roku 1799 został adiunktem przy katedrze chemii, zajmowanej przez Jędrzeja Śniadeckiego. Rozpoczął studia medyczne, które ukończył w roku 1806 uzyskując stopień doktora medycyny i rozpoczął na wydziale medycznym Uniwersytetu Wileńskiego wykłady z medycyny sądowej (do 1808). Był członkiem Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1806). Zmarł na suchoty w Badenie pod Wiedniem — A. Wrzosek, *Borsuk Benedykt*, [w:] *PSB* t. 2 s. 352—353; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 224—225.

⁹⁰ Jan Henryk Abicht (1762—1816), Niemiec, filozof, pedagog. W roku 1786 uzyskał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie w Erlangen, gdzie w latach 1790—1796 był profesorem filozofii. W roku 1804 na skutek rekomendacji hrabiego Ludwika Platera objął stanowisko profesora filozofii na Uniwersytecie Wileńskim; prowadził wykłady z logiki, metafizyki i filozofii moralnej (od 1810). Zwolennik Immanuela Kanta, Karla I. Reinholda (1758—1823) i filozofii niemieckiej. Wykładał po niemiecku i łacinie. Autor pracy *Initia Philosophiae proprie sic dictae Liber I, Psychologiae partem primam continens* (Wilno 1814). Zmarł w Wilnie. Po jego śmierci w katedrze teologii moralnej do roku 1822 był wacat. Jego syn Adolf Abicht (1793—1860) był patologiem, profesorem w katedrze patologii po A. Bécu — W. Bobkowska, *Abicht Jan Henryk*, [w:] *PSB* t. 1 s. 6—7.

⁹¹ Jan Znosko (1772—1833), politolog i ekonomista, logik. Początkowo był nauczycielem w Grodnie (1794). Od roku 1802 adiunkt w Szkole Głównej Wileńskiej, gdzie wykładał logikę; od roku 1815 profesor ekonomii politycznej. Od roku 1824 był dziekanem wydziału nauk moralnych i politycznych. Sekretarz Uniwersytetu po Sz. Malewskim. Popularyzator systemu ekonomicznego Adama Smitha (1723—1790) i tłumacz jego *Nauki ekonomii politycznej* (Wilno 1811); tłumacz pracy Etienne B. de Condillaca *Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia* (Wilno 1802). Autor *Rozprawy o ekonomii politycznej, jej historii i systemach* (Wilno 1816). Członek — korespondent Akademii Nauk w Paryżu. Z jego inicjatywy postawiono pomnik rektorowi H. Strojnowskiemu. Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 512—513; t. 3 s. 361—362.

⁹² Ludwik Alojzy Capelli (1776—1838), Włoch, pochodził z Pizy, prawnik. Absolwent uniwersytetu pizańskiego, na którym od roku 1797 wykładał prawo. W roku 1801 był sekretarzem ministra policji we Florencji; w latach 1803—1804 był urzędnikiem skarbu w Volterra w Królestwie Etrurii. Polecony rektorowi H. Strojnowskiemu, poszukującemu kandydatów na wakuujące profesury w Wilnie, przez Jana Fabbronię (1752—1822), dyrektora Muzeum Historii Naturalnej oraz mennicy królewskiej we Florencji, profesora honorowego Uniwersytetów w Pizie i w Wilnie. W roku 1804 przybył do Wilna i rozpoczął wykłady z prawa cywilnego i karnego, a od roku 1815

cywilnego i karnego. — Golański — pismo św. i wymowa. Ks. Tomaszewski⁹³ — teolog[ia] dogmat[yczna] oraz ks. Korza⁹⁴.

Na wydziale literatury: Grodeck, Paweł Tarenghi⁹⁵, Jan Czerniawski⁹⁶ — prof. lit[eratury] rosyjskiej. Na katedrze malarstwa był Smuglewicz oraz

prawa kanonicznego (do roku 1832). Od roku 1808 wykładał także język i literaturę włoską w katedrze literatury i nauk wyzwolonych. W latach 1811–1817 i 1820–1823 był dziekanem wydziału nauk moralnych i politycznych. Po zamknięciu Uniwersytetu został profesorem w Akademii Duchownej, gdzie do roku 1838 wykładał historię Kościoła i prawo kanoniczne. Wydał wybór poezji i prozy włoskiej *Scelta di prose e di poesie italiane per uso di coloro che si dedicano allo studio della lingua italiana nelle Università Imperiale di Vilna* (t. 1–2, Wilno 1809–1817), podręczniki *Manuale Iuris Canonici quod in usum auditorum 50 tabulis synopticis* (Wilno 1819), *De l'enseignement du droit romain en général* (Wilno 1827) oraz napisał rozprawę o Petrarce (1304–1374). W roku 1838, wraz z żoną Polką księżną Dzieduszycką, synem Maurycem i córką Bianką, wrócił do Włoch. Zmarł pod Florencją — Cz. Falkowski *Cappelli (Capelli, Kappelli) Ludwik Alojzy*, [w:] *PSB* t. 3 s. 200–202; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 247–248, 487, 491; t. 3 s. 149–150; J. Kodrębski, *Aloisio Luigi Cappelli — un romaniste italien en Pologne au dépot du XIXe siècle*, [w:] *Le droit romain et sa réception en Europe. Les actes du colloque organisé par la Faculté de Droit et d'Administration de l'Université de Varsovie en collaboration avec l'Accademia Nazionale dei Lincei le 8–10 octobre 1973*. Ed. par H. Kupiszewski et W. Wołodkiewicz. Varsovie 1978 s. 101–110.

⁹³ Augustyn Tomaszewski (1759–1814), bazylianin, kaznodzieja i teolog. Uczył się w Witebsku i u jezuitów w Połocku, gdzie studiował literaturę, filozofię, matematykę i języki. W roku 1792, po studiach w Rzymie — gdzie otrzymał tytuł doktora teologii — rozpoczął wykłady z teologii w Szkole Głównej w Wilnie. Po odejściu Michała Karpowicza objął katedrę teologii dogmatycznej (1794–1796). Za rektoratu H. Stroynowskiego krótko pracował w Bibliotece Uniwersyteckiej (1799–1803). W roku 1803, po śmierci Józefa K. Bogusławskiego, został ponownie profesorem w katedrze teologii dogmatycznej, gdzie wykładał Pismo Święte i historię Kościoła. Pracował na Uniwersytecie do śmierci pełniąc różne funkcje (m.in. cenzora ksiąg do roku 1812) Przetłumaczył Jana Gaichieś'a *Przepisy dla kaznodziejów* (Wilno 1799). Zmarł w Wilnie — S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława* s. 33 [65], 35 [67], 74–75 [106–107]; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2, s. 545, 595, 609; t. 3 s. 351; M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, s. 23–24, 29; I. Szybiak, *Szkolnictwo*, s. 167–168; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 169.

⁹⁴ Beniamin Korza (1762–1809), syn Grzegorza; bazylianin. Uczył się najpierw w Żyrowicach, a następnie w Szkole Głównej Wileńskiej (1783–1785), gdzie słuchał wykładów z fizyki eksperymentalnej i matematyki stosowanej. Po ukończeniu studiów był nauczycielem w szkole zakonnej w Włodzimierzu. Zmienił zainteresowania i zajął się teologią. Od roku 1789 był wiceprofesorem teologii w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, potem został następcą Augustyna Tomaszewskiego i wykładał historię Kościoła (od 1799) oraz teologię moralną (od 1804). Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 565, 597–598; t. 3 s. 231–232; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis*, s. 95.

⁹⁵ Paul (Paweł) Tarenghi (1767– ok. 1830), Włoch, ksiądz. Ukończył nauki w seminarium papieskim w Rzymie i został nauczycielem wymowy w seminarium diecezjalnym w Pesaro, a następnie w Faenzie. Był profesorem poezji i wymowy w Kolegium Rzymskim i sekretarzem nuncjatury papieskiej w Lucernie. Po powrocie do Rzymu objął stanowisko profesora wymowy w Todi. Sprowadzony do Wilna przez rektora H. Stroynowskiego został wykładowcą literatury łacińskiej oraz języka i literatury włoskiej (1805–1807). W październiku 1805 roku otrzymał tytuł doktora filozofii nie przedłożywszy żadnej dysertacji. W październiku 1807 roku oficjalnie usunięty z katedry uniwersyteckiej za niemoralne prowadzenie i pijaństwo, wrócił na koszt Uniwersytetu do Włoch. Katedrę po nim objął G. E. Grodeck. Autor mitologicznego poematu *Parthenopae carmen*, zbiorku 118 ód odnoszących się do osób i stosunków wileńskich *Odarus libri IV* (Wilno 1805), które co do formy, układu i wiersza naśladowały Horacego (65–8 p.n.e.). Tłumaczył na włoski *Posthomerica* greckiego poety Quintusa — ze Smyrny (ok. połowy III w.n.e.) (*La morte di Achille*, ed

Rustem. Prócz tego był szereg lektorów. Jak widać zatem, zespół profesorów był liczny i dobrze dobrany. Mając takie siły, mógł Uniwersytet stanąć na wysokim poziomie i spełnić swe wielkie zadanie kulturalne i naukowe.

*i Giuochi funebri al suo sepolcro. Canti terzo e quarto del Poema di Quinto Calabro, tradotti del testo greco in ottava rima dall'Abate Paulo Tarengi Romano. Wilno 1807; I quattordici canti del poema di Quinto Calabro o sia del supplimento alla Iliade tradotti dal testo greco in ottava rima dall'Abate Paulo Tarengi. T. 1–2, Wilno 1808). Zmarł w Rzymie – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 236, 350; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 140, 224–225; *Z. Abramowiczówna, X. Paweł Tarengi, [w:] Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*, s. 357–394 – tam pełen biogram wraz z omówieniem twórczości.*

⁹⁶ Jan I. Czerniawski (?–1827), doktor filozofii; wykładowca matematyki w Kazaniu. W roku 1803 został profesorem języka i literatury rosyjskiej na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. W październiku 1805 roku, bez przedłożenia dysertacji, otrzymał tytuł doktora filozofii. W roku 1812 opuścił Wilno i wyjechał do Petersburga, skąd wrócił w roku 1815 i prowadził wykłady z historii Rosji. Około roku 1820 został emerytem i przeniósł się do Petersburga – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 153; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 141; t. 2 s. 62; t. 3 s. 9, 72, 102, 134; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 93–94, 126, 132, 134, 208, 261, 324.

[Wykład] 19/V—1925 r.

Od chwili objęcia rektoratu przez Jana Śniadeckiego, Uniwersytet Wileński począł prędko podnosić się: rósł w siły naukowe i pomoce techniczne. Najlepiej stanął wydział lekarski — dzięki Frankowi, aczkolwiek i inne wydziały stały dobrze. Z nowych profesorów przybył w r[oku] 1806 znany chirurg Niszkowski⁹⁷, jeszcze wcześniej zaś, bo w r[oku] 1805 na katedrę matematyki przybył Lenczewski⁹⁸. Ten był przez lat 5 dziekanem wydziału fizyczno-matematycznego; umarł w r[oku] 1820.

W charakterze asystentów i adiunktów przebywał wówczas na Uniw[ersytecie] Wil[eńskim] szereg ludzi, którzy w przyszłości zajaśnić mieli, jako wybitni uczeni i profesorowie tegoż uniwersytetu. Wymienić tu można choćby Leona Borowskiego, Joachima Lelewela⁹⁹ i in[nych].

⁹⁷ Jan Fryderyk Niszkowski (1774—1816), lekarz, chirurg. Ukończył Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego uzyskując stopień doktora filozofii i osobno medycyny i chirurgii (1797). W latach 1802—1806 w celach naukowych przebywał za granicą (Berlin, Paryż, Neapol, Florencja, Wiedeń), gdzie interesował się położnictwem, chorobami wewnętrznymi i okulistyką. Po powrocie do Wilna w roku 1806 objął stanowisko adiunkta i rozpoczął wykłady o chorobach kości, i z chirurgii teoretycznej (1807—1808). W roku 1808 otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego chirurgii, a w roku 1812 na profesora zwyczajnego chirurgii teoretycznej i praktycznej. Wspólnie z Francuzem J. Briötetem założyli w Wilnie klinikę chirurgiczną (1808, przy ul. Zamkowej 73). Był jednym z najlepszych chirurgów-ortopedów epoki, pierwszym Polakiem który wykonał operację usunięcia kamieni z dróg moczowych; położnikiem i okulistą. Członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, którego był prezesem (1815) oraz wielu zagranicznych towarzystw naukowych. Niewiele publikował, w rękopisach pozostały tłumaczenia kilku prac oraz podręcznik „Kurs chirurgii operacyjnej”. Zmarł nagle. Klasycystyczne Mauzoleum Niszkowskiego (1816—1819) — zbudowane według projektu K. Schildhausa — znajduje się w Wilnie w parku koło cerkwi Romanowów (dawniej na cmentarzu Ewangelickim) — J. Strojnowski, *Niszkowski Jan Fryderyk*, [w:] *PSB* t. 23 s. 140—142; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 129—131 przypisy 1—2, s. 132, 134.

⁹⁸ Antoni Lenczewski (?—1820), matematyk. Autor rozprawy *Mathematyka Polska księga pierwsza: wiadomości początkowe wszystkim ogólnie i szczególnie częściom matematyki służące...* (Wilno 1797) — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 65, 174.

⁹⁹ Joachim Józef B. Lelewel (ps. Mazur; 1786—1861), historyk, polityk, numizmatyk, bibliotekarz, działacz Towarzystwa Patriotycznego, członek rządu narodowego w powstaniu listopadowym. W latach 1804—1808 studiował w Wilnie. Po ukończeniu studiów był profesorem w Krzemieńcu (1809—1811). W roku 1815 został zastępcą profesora historii na Uniwersytecie Wileńskim (do 1818). W latach 1818—1821 pracował jako bibliotekarz w Publicznej Bibliotece przy Uniwersytecie w Warszawie i podjął jednocześnie wykłady z bibliografii na tymże uniwersytecie oraz został członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W roku 1821 uzyskał nominację na katedrę historii w Wilnie, ale w 1824 został zwolniony za poglądy i kontakty z Towarzystwem Filomatów. Po roku 1824 wyjechał do Warszawy. Odsunięty od pracy historycznej

Od [roku] 1805 zaczyna się wśród młodzieży akademickiej jakby pierwszy ruch profilomacki. Studentami byli wówczas Lelewel, Borowski, Michał Bobrowski¹⁰⁰ oraz wielu innych; stanowili oni grupę ludzi, mających dość wyraźne zamierzenia co do samokształcenia się. Zdawali oni sobie sprawę, że odpowiedzialność za to, kim się będzie w życiu, zależy od samego człowieka, że Uniwersytet ponosi odpowiedzialność tylko za to, jaki da materiał naukowy i regulamin, reszta zaś zależy tylko od studenta. Wiedzieli również o tym, że i na nich leży część pracy, skierowanej ku odbudowaniu Ojczyzny.

Ten związek młodzieży powstał w [roku] 1805 z inicjatywy Lelewela, a nosił nazwę „Towarzystwo doskonalącej się młodzi”¹⁰¹. Było to towarzystwo jawne

zaangażował się w życie polityczne. Od października 1831 roku na emigracji w Paryżu. Rozpoczął działalność konspiracyjną, nawiązał kontakt z przedstawicielami karbonariuszy i masonerii. Wydalony przez policję francuską, w lipcu 1833 roku osiadł w Brukseli, gdzie podejmował próby zjednoczenia emigracji polskiej wokół programu powstańczego i republikańskiego. W latach 1835–1836 był formalnym kierownikiem Młodej Polski. W 1846 wstąpił do Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, a w roku 1847 do Międzynarodowego Towarzystwa Demokratycznego. Po roku 1849 wycofał się z życia politycznego. Redaktor „Tygodnika Wileńskiego” (1815–1817). Autor wielu prac z dziedziny historii i jej nauk pomocniczych. Główny zrąb jego koncepcji historycznej powstał jeszcze przed 1830. Pionierski charakter miały prace nad dziejami geografii w wiekach średnich, szczególnie nad średniowieczną geografią arabską, dziejami kartografii do XVIII wieku. Zgromadził cenny zbiór atlasów i map przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie. Zajmował się także historią współczesną, m.in. w 1836 wydał szkic *Polska odradzająca się*, obejmujący okres od rozbiorów do powstania listopadowego włącznie. Główne jego dzieła wydano w zbiorze *Polska, dzieje i rzeczy jej* (tom 1–20, Paryż 1854–1868). Zmarł w Paryżu – zob.: J. Lelewel, *Dzieła*. T. 1–10. Wyd. i oprac. M. H. Serejski. Warszawa 1957–1972; K. Chodynicki, *Lata uniwersyteckie Lelewela (1804–1808)*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 163–196; A. Śliwiński, *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny*. Warszawa 1932; M. H. Serejski, *Joachim Lelewel*. Warszawa 1953; S. Kieniewicz, *Lelewel Joachim Józef Benedykt*, [w:] *PSB* t. 17 s. 21–25; S. Kieniewicz, *Joachim Lelewel*. Warszawa 1999.

¹⁰⁰ Michał Bobrowski (1784–1848), ksiądz greko-katolicki, kanonik brzeski, bibliista, teolog, paleograf, znawca języka starosłowiańskiego, orientalista, współpracownik Ignacego Daniłowicza. Po ukończeniu szkoły pijarów w Drohiczynie i gimnazjum w Białymstoku, rozpoczął naukę w Seminarium Głównym w Wilnie (1808), gdzie studiował filologię, matematykę i języki klasyczne. Równocześnie studiował języki nowożytne na Uniwersytecie Wileńskim. W roku 1811 uzyskał stopień magistra filozofii, a w 1812 magistra teologii. Studiował też prawo rzymskie i kościelne oraz język hebrajski. W roku 1814 rozpoczął wykłady w katedrze Pisma Świętego. W latach 1817–1822 przebywał na studiach za granicą. Po powrocie do Wilna w roku 1822 wznowił wykłady z Pisma Świętego oraz rozpoczął z archeologii biblijnej i języka arabskiego. W roku 1823 uzyskał tytuł doktora teologii i został profesorem. W roku 1824 pozbawiony katedry i wydalony z Uniwersytetu. Na jego miejsce powołano ks. Jana Chryzostoma Gintyło (1789–1857). Przez dwa lata przebywał w Żyrowicach. W 1826 roku wrócił do Wilna i został przywrócony w prawach profesora, z zakazem wygłaszania publicznych kazań i zajmowania stanowisk administracyjnych na Uniwersytecie; wykładał język staro-cerkiewnosłowiański. Autor *Katechizmu dla młodzi rzymsko-katolickiego wyznania, uczącej się w naukowych zakładach Rosji* (Wilno 1833). Po likwidacji uczelni został proboszczem w Szereszowie (powiat prużański); w roku 1837 przeszedł na prawosławie i został dziekanem prużańskim – W. Charkiewicz, *Bobrowski Michał* [w:] *PSB* t. 2 s. 160–161.

¹⁰¹ Pierwsze stowarzyszenia młodzieży akademickiej zaczęły powstawać wkrótce po reorganizacji Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1803. Dużą rolę w zainicjowaniu tych zrzeszeń miały osoby przybyłe do Wilna ze szkół warszawskich (J. Lelewel, Józef Twardowski, Jan Pilecki). Już

i przez senat akademicki zatwierdzone. Nazwa powyżej wymieniona była nadawana towarzystwu tylko oficjalnie, w rozmowie nadawano związkowi

w początkach 1804 roku powstało zrzeszenie literackie młodzieży akademickiej skupione wokół pisma periodycznego „Tygodnik”. Pierwszy numer „Tygodnika” wyszedł 23 marca 1804 roku – ostatni 1 października 1804 (23 numery), jego redaktorem był Stanisław Starzyński. Było to pismo literackie, w którym drukowane były utwory oryginalne i tłumaczenia studenckie (np. z Wergiliusza (70–19 p.n.e.), Jean’a Dorata (1508–1588), Jean’a B. Rousseau (1671–1741) oraz artykuły naukowe. Do zrzeszenia liczącego siedmiu członków, należeli m.in. Kazimierz Kontrym, J. Twardowski, Jan Bogusław Rychter, Jean Pinabel (1765–po 1827), Leon Borowski, Witalis Izbicki. Grupa skupiona wokół „Tygodnika” przestała istnieć w październiku 1804 roku.

W maju 1805 roku kilku studentów wydziału fizyczno-matematycznego założyło „Towarzystwo Fizyczno-Matematyczne” jako studenckie towarzystwo naukowe, którego celem była wymiana myśli i wzajemna pomoc studiujących nauki fizyczno-matematyczne. Prezesem Towarzystwa został J. Pilecki, student wydziału filozoficzno-matematycznego, sekretarzem J. Twardowski; profesorowie: F. Narwojsz i J. Mickiewicz byli jego członkami honorowymi. W lutym 1806 Towarzystwo zostało rozwiązane i weszło w skład utworzonego „Towarzystwa Nauk i Umiejętności”.

W wrześniu 1805 roku powstało „Towarzystwo Nauk Moralnych”, którego prezesem był student Krzywoszewski, a członkami m.in. J. Lelewel, Szymon F. Żukowski, Antoni Marcinkowski (1781–1855), Michał Konarski (1784–1861) – studenci wydziału nauk moralnych; w roku akademickim 1805/1806 liczyło ono co najmniej 10–15 członków. Prezesem tytularnym Towarzystwa był G. E. Grodeck. Działo bardzo prędko do końca roku akademickiego 1806/1807, jego członkowie wygłaszali odczyty głównie z zakresu prawa i pedagogiki.

Na jesieni 1805 r., z inicjatywy studentów Pęczkowskiego i Kazimierza Moniuszki, powstało „Towarzystwo Sztuk Wyzwolonych”. Liczyło zaledwie ośmiu członków (m.in. L. Borowski, ks. Franciszek Godlewski) i istniało do czerwca 1806 roku. Na jego posiedzeniach odczytywano utwory poetyckie i z literatury pięknej.

W lutym 1806 roku sekretarz „Towarzystwa Fizyczno-Matematycznego” J. Twardowski zainicjował połączenie trzech wspomnianych organizacji studenckich, co udało się połowicznie. Powstało „Towarzystwo Nauk i Umiejętności”, składające się z członków rozwiązanego „Towarzystwa Fizyczno-Matematycznego”, kilku członków „Towarzystwa Sztuk Wyzwolonych” oraz kilku studentów niestowarzyszonych. Prezesem nowego towarzystwa został dziekan J. Mickiewicz, wiceprezesem F. Godlewski (1772–1838), sekretarzem Twardowski. Pilecki, Twardowski i Lelewel opracowali „Uchwały” Towarzystwa, wedle których rząd Towarzystwa, składający się z prezesa, wiceprezesa i sekretarzy, zmieniał się co kwartał. Na posiedzeniach zwyczajnych (naukowych), publicznych i nadzwyczajnych przedstawiano rozprawy naukowe, prace literackie i utwory poetyckie. Prace członków Towarzystwa drukowane były w formie książek, a streszczenia referatów ukazywały się w „Dzienniku Wileńskim”. Do Towarzystwa – obok studentów wszystkich wydziałów – należeli również niektórzy nauczyciele gimnazjum wileńskiego, młodzi lekarze i profesorowie Uniwersytetu (w czerwcu 1806 roku liczyło 22 członków). W końcu maja lub początkach czerwca 1806 roku na wniosek rektora H. Stroynowskiego Towarzystwo przemianowane zostało na „Towarzystwo Doskonalącej się Młodzi w Naukach i Umiejętnościach”. Na jesieni 1807 roku po raz czwarty zmieniło nazwę na „Towarzystwo Filomatyczne” (towarzystwo przyjaciół nauk). Na przełomie 1807/1808 składało się głównie ze studentów, którzy kończyli studia i eksakademików. W Towarzystwie czynnie działali: J. Lelewel, J. Twardowski, L. Borowski, Sz. F. Żukowski, K. Kontrym, Mikołaj Mianowski, A. Marcinkowski. W początkach 1808 prezesem Towarzystwa został wykładowca języka greckiego i hebrajskiego Sz. F. Żukowski, a sekretarzem A. Marcinkowski. W roku 1808 wydało pracę A. D. Chavannes’a (1765–1846), *Wykład metody elementarnej Henryka Pestalozzkiego [1746–1827], z dodatkami wiadomości o pracach tego sławnego człowieka* (Wilno 1808), w tłumaczeniu A. Marcinkowskiego. Rozwiązane zostało decyzją rektora J. Śniadeckiego w roku 1808. W roku 1812 studenci wileńscy wystąpili z inicjatywą utworzenia „legii akademickiej” złożonej z młodzieży uniwersyteckiej i starszej szkolnej. Inicjatywa ta nie uzyskała poparcia

nazwę „Filomatów”, którą to nazwę nadał lektor języka greckiego Leon Żółkowski¹⁰², należący również do związku.

Ci pierwsi Filomaci trwali krótko, mniej więcej tylko do [roku] 1810; inicjatorzy i główni kierownicy organizacji opuścili Uniwersytet i wówczas związek rozpadł się. Biorąc ogólnie, kilkuletnie istnienie związku nie zaznaczyło się dokonaniem czegoś wielkiego, ważnym było tylko, że stało się to pobudką do łączności ideowej studentów w imię odrodzenia Ojczyzny.

Jeden ze wspomnianych pierwszych Filomatów — Leon Borowski, w roku 1805 składał ostateczne egzaminy i zaraz potem otrzymał posadę buchaltera, którą wyjednał mu Kazimierz Kontrym¹⁰³. Ten ostatni był to człowiek nieco

i akceptacji Napoleona I i jednostka wojskowa uczącej się młodzieży o typie związku powstańczego przestała istnieć, zanim się narodziła — J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 553—557; Z. Jabłońska-Erdmanowa, *Oświecenie i romantyzm w organizacjach młodzieży wileńskiej na początku XIX wieku*. Wilno 1930 s. 206; A. Kamiński, *Polskie związki młodzieży*, t. 2 s. 21—42; R. Cybulski, *Józef Zawadzki — księgarz, drukarz, wydawca*. Wrocław 1972 s. 145—151.

¹⁰² Leon Żółkowski — najpewniej pomyłka Massoniusa. Chodzi raczej o Szymona Feliksa Żukowskiego (1782—1834), bazylianina (imię zakonne Sebastian), ucznia G. E. Groddecka, nauczyciela greki i przez wiele lat adiunkta przy katedrze literatury greckiej. Po ukończeniu szkół bazylikańskich został nauczycielem w szkole w Podubiskach, skąd wysłany został na dalsze studia do Wilna. W roku 1805 ukończył teologię na Uniwersytecie i otrzymał stopień magistra teologii. Obok teologii studiował filologię klasyczną. We wrześniu 1805 roku rozpoczął wykłady z języka greckiego na Uniwersytecie, a w maju 1806 roku został pomocnikiem bibliotekarza w uniwersyteckiej bibliotece, w której pracował do końca życia. W latach 1825—1826 był prefektem-kierownikiem wspomnianej biblioteki. Od roku 1808 wykładał izagogę (wstęp) ogólną do ksiąg starego testamentu dla alumnów seminarium głównego; od kwietnia 1810 był także wykładowcą języka hebrajskiego (do 1831) i archeologii biblijnej (od 1813) na Uniwersytecie. Dzięki pomocy T. Czackiego zwolniony został od ślubów zakonnych. Po opuszczeniu biblioteki (1826) wykładał język grecki i hebrajski uczniom seminarium duchownych. W roku 1830 został profesorem literatury greckiej. Członek-korespondent Królewskiego Towarzystwa Azjatyckiego w Londynie (1827) i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1829). Autor podręcznika *Początki języka greckiego* (Wilno 1806) oraz *Chrestomathia grecka ze słowniczkiem* (Wilno 1807). Wydawca wypisów z literatury greckiej i hebrajskiej (*Wypisy greckie ułożone przez Fryderyka Jacobsa [1764—1847] przedrukowane staraniem i pracą Szymona F. Żukowskiego*. Wilno 1808, 1817, 1822; *Wypisy hebrajskie podług układu Jana Seweryna Vatera [1771—1826]*. Wilno 1811). Tłumaczył Platona (ok. 427—347 p.n.e.), Cyncerona, Plutarcha, Montaigne'a (1533—1592). W rękopisach pozostały „Wstęp albo wprowadzenie do ksiąg Starego przymierza z łacińskiego języka Jana Jahn” (1750—1816) (cz. 1—2) i „Jana Jahn archeologia bibliczna, to jest nauka starożytności hebrajskich w Księgach Starego Przymierza zawierających się z łacińskiego na polski przetłumaczona”. Prezes „Towarzystwa Filomatów” (1808). Zmarł w Wilnie — zob.: M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, s. 38, 98; A. B. Jocher, *Wspomnienie o Szymonie Felixie Żukowskim*. „Znicz” (Wilno) 1835 s. 167—192; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 363—364; K. Żukowska, *Europejskość prowincji dawnej Rzeczypospolitej. Sebastian Szymon Feliks Żukowski*. „Przegląd Humanistyczny” R. 41: 1997 nr 4 s. 131—138; *Szymon Żukowski profesor Uniwersytetu Wileńskiego. Korespondencja i materiały z nim związane ze zbiorów Działu Dokumentacji Muzeum Narodowego w Warszawie*. Oprac. K. Żukowska. „Przegląd Wschodni” T. 7: 2001 z. 2 s. 517—548.

¹⁰³ Kazimierz Kontrym herbu Konopacki (ps. Poklus, Ojciec; ok. 1776—1836), publicysta, wydawca, bibliotekarz, działacz społeczny. Uczestnik powstania kościuszkowskiego (1794). W lipcu 1795 roku został urzędnikiem w wydziale kryminalnym byłego litewskiego Zarządu Najwyższego; następnie był sekretarzem wileńskiego rządu gubernialnego i archiwistą Sądu Nadwornego guberni litewsko-wileńskiej. Od roku 1803 pracował jako buchalter na Uniwersytecie Wileńskim; w roku

dziwny i ekscentryczny, ale z natury bezwzględnie uczciwy, prostoliniorny oraz energiczny, jako pracownik. Położył też pewne zasługi przy utworzeniu się związku pierwszych Filomatów. Dzięki Kontrymowi Borowski umieścił się w kancelarii uniwersyteckiej i na miejscu kształcił się dalej.

Tymczasem na Śniadeckiego, jako rektora, spadły ciężkie obowiązki, z jego godnością związane. Pierwszym było wypowiedanie mów inauguracyjnych, w których musiał wyrażać hołd dla cesarza. Wprawdzie ze strony Śniadeckiego nie było to pochlebstwem, cesarz bowiem faktycznie zasłużył się dla Uniwersytetu i jeśli rektor to wspominał, stwierdzał tym sposobem tylko fakt bez cienia panegiryzmu. Mowy nigdy nie były nieszczerze, przeciwnie były poważne i utrzymane w odpowiednim tonie, co zaś do strony stylistycznej — były starannie i pięknie zredagowane.

Dalszym obowiązkiem rektora, wypływającym z natury ówczesnych stosunków, było baczenie, aby studenci przez jakiegokolwiek niepotrzebne wyrwanie się nie zaszkodziли Uniwersytetowi.

Najtrudniejszym jednak zadaniem rektora było kierowanie administracyjne i finansowe olbrzymiego aparatu, jakim był Uniwersytet, jako instytucja zwierzchnia szkolnictwa średniego w całych 9-ciu guberniach. Śniadecki, jako naczelnik całej tej maszyny, musiał czuwać nad zachowaniem równowagi finansowej, co było bardzo trudnym. Na tym podłożu wynikł też zatarg Jana Śniadeckiego z Czackim.

Już od r[oku] 1803 pracował Czacki nad założeniem Liceum w Krzemieńcu¹⁰⁴, później zaś był wizytatorem szkół średnich w guberniach południowych.

1805 został powołany na pomocnika bibliotekarza w bibliotece uniwersyteckiej. W latach 1808–1814 był sekretarzem i historiografem Uniwersytetu; w roku 1815 wrócił do biblioteki i pracował tam do roku 1825, kiedy został zdymisjonowany i wydalony z Wilna. Współzałożyciel Towarzystwa Szubrawców (1817–1822, ps. Szubrawski: Poklus) i „Wiadomości Brukowych” (1816–1822) oraz Towarzystwa Typograficznego (1818). Długoletni redaktor „Dziennika Wileńskiego” (1815–1818) i współredaktor „Gazety Literackiej”; reformator łóż wileńskich, członek Towarzystwa Patriotycznego. W roku 1821 założył Towarzystwo Wspierania Niedostatnich Uczniów. W latach 1820–1822 wydawał czasopismo „Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej”. W styczniu 1825 roku na żądanie N. Nowosilcowa wydalony z Wilna, osiadł w Skorotjyszkach (na Żmudzi) u brata stryjcznego Leona Kontryma. W październiku 1829 roku objął posadę redaktora „Biblioteki Handlowej” i „Wiadomości Handlowych” wydawanych przez Bank Polski w Warszawie. Po wybuchu powstania listopadowego (1830) wrócił na Żmudź, gdzie został powołany do wydziału wojskowego insurekcyjnego Rządu Powiatowego w Rosieniach. Autor pracy *Podróż Kontryma urzędnika banku polskiego odbyta w roku 1829 po Polesiu* (Poznań 1839), pisał pieśni po litewsku. Zmarł w Szydłowie (powiat rosieński) — Z. Skwarczyński, *Kontrym Kazimierz*, [w:] *PSB* t. 13 s. 608–609; Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym — Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*. Łódź 1961 s. 1–73; M. Brenszejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, s. 35–38, 47–48, 66–67, 70, 73, 97–98 przypis 161; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*. Opracowali i wstępem poprzedzili A. Czartkowski i H. Mościcki. Warszawa 1959 s. 182.

¹⁰⁴ Gimnazjum Wołyńskie w Krzemieńcu powstało z inicjatywy T. Czackiego i H. Kołłątaja. Program szkoły opracowany przez Kołłątaja — „Ustawa Gimnazjum Wołyńskiego” — przewidywał dziesięcioletnie nauczanie w ramach czteroklasowego gimnazjum niższego (elementarnego) i sześcioletniego — wyższego, złożonego z trzech dwuletnich kursów (przewyższających poziom

Ponieważ warunki tamtejsze różniły się znacznie od warunków, istniejących w guberniach północnych, stąd Czacki dążyć począł do wyodrębnienia dzielnicy południowej, oddzielenia jej od Okręgu Naukowego Wileńskiego, oraz do ewentualnego założenia nowego uniwersytetu polskiego w Krzemieńcu lub Kijowie. Śniadecki, widząc, że Czacki stara się znaczną część budżetu przeciągnąć

ówczesnych szkół średnich) — które miało być tworem pośrednim między szkołą średnią a uniwersytetem. W gimnazjum niższym nacisk położono na nauczanie pięciu języków: polskiego, łaciny, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego. Każdy kurs dwuletni składał się z pary przedmiotów: humanistycznego i matematyczno-przyrodniczego, nauczanych w mniej więcej podobnych proporcjach. Czacki chciał wprowadzić ponadto dodatkowe wykłady z historii nauki, archeologii, dyplomatyki, paleografii, logiki, literatury muzycznej, języków: włoskiego, angielskiego, greckiego, hebrajskiego, chaldejskiego i arabskiego. Statut i program Gimnazjum zatwierdzony został ukazem carskim w roku 1805 i od 1 października tego roku szkoła rozpoczęła działalność. Uczelnia była zawdzięczała Czackiemu, który zdobył potrzebne fundusze — zapisy i darowizny od szlachty guberni ukraińskich, zajął się przeróbką gmachów oraz administracją dóbr szkolnych. Pierwszym dyrektorem był Józef Czech (1762—1810). Krzemieniec skupiał — oprócz Gimnazjum — kilka innych zakładów naukowych (m. in. Szkoły Geometrów i Mechaników) i kursów oraz szereg pensji dla panien. Bliskie związki łączyły szkołę z Warszawskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk. Kierunek nadany szkole przez Czackiego był kontynuowany przez jego następcę — wizytatora Filipa Platera (1784—1838). Gimnazjum w Krzemieńcu było oryginalną i dobrą szkołą średnią ze znakomicie dobranym zespołem nauczycieli i zapleczem naukowym, zaspokajającą aspiracje zamożnego ziemiaństwa wołyńskiego. W szkole wykładali m.in. Alojzy Feliński (1771—1821), J. Lelewel, Alojzy Osiński, Wilibert Besser (1784—1842), E. Słowacki, Aleksander Mickiewicz (1801—1871). Uczniowie krzemienieccy rekrutowali się przede wszystkim z dzieci ziemiaństwa guberni południowych. W roku 1818 ukazem carskim przekształcono Gimnazjum Wołyńskie w Liceum Krzemienieckie, tzn. szkołę półwyższą, z rozszerzonymi uprawnieniami (m.in. prawem nadawania niższych stopni naukowych pod kuratelą Uniwersytetu w Wilnie). Wykładowcy kursów otrzymali tytuły profesorskie. Liceum Krzemienieckie stało się ważnym ośrodkiem życia umysłowego, konkurującym z Wilnem i przyciągającym młodzież z południowo-wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej. Szkoła posiadała znakomite zaplecze naukowe, wspaniały ogród botaniczny (założony w roku 1805 przez Franciszka Scheidta), gabinet mineralogiczny (liczący w roku 1824 ok. 12348 sztuk), gabinet numizmatyczny, laboratorium chemiczne, obserwatorium astronomiczne wraz ze stacją meteorologiczną oraz bogatą i dobrze działającą bibliotekę. Zbiory biblioteki krzemienieckiej składały się m. in. z księgozbioru zakupionego po zmarłym królu Stanisławie Augustie Poniatowskim oraz licznych darowizn ziemian wołyńskich. Działalność biblioteki normowały przepisy ogłoszone drukiem w roku 1818. Wypadki związane z procesem filaretów w Wilnie oraz zmiana na stanowisku kuratora okręgu zahamowały rozwój Liceum. Po roku 1824 głównie wysiłek nauczycieli i władz oświatowych skoncentrowany był na utrzymaniu zachowanych wcześniej uprawnień. Na mocy represji popowstaniowych Liceum zamknięte zostało mocą ukazu carskiego Mikołaja I z 21 sierpnia 1831 roku, w lutym 1832 roku. Biblioteka funkcjonowała do końca sierpnia 1832 roku (liczyła 24.379 tys. dzieł w 34.378 tomach — 1834). W końcu roku 1833 likwidacji uległy i przekazane zostały do nowo powstającego Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie zbiory naukowe, biblioteka i ogród botaniczny szkoły — zob.: A. Andrzejowski, *Ramoty starego Detiuka o Wołyniu*. Wyd. i przedmową opatrzył Fr. R. Gawroński. T. 1—3. Wilno 1914; M. Rolle, *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*. Wyd. 2 uzupełnione i poprawione. Lwów—Warszawa 1923; J. Lipski, *Archiwum Kuratorji Wileńskiej X. Ad[ama] Czartoryskiego*, s. 240—252 (nr 348—393 — raporty Czackiego); M. Danilewiczowa, *Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego*. „Nauka Polska — jej potrzeby, organizacja i rozwój” T. 22: 1937 s. 58—101; *Historia nauki polskiej*, t. 3 s. 118—123; W. Grębecka, *Wilno—Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1791—1841)*. Warszawa 1998 [patrz też przypisy 50 i 67 — korespondencja T. Czackiego z Janem Śniadeckim].

na swoją stronę, że nieraz pieniądze wyrzuca na cele niezbyt ważne, jak zakładanie różnych typów szkół, nie mógł na to pozwolić. Rozpoczął z tej racji z Czackim dość cierpką korespondencję. Czacki wypowiadał się, że Śniadecki przeszkadza mu po prostu w krzewieniu oświaty, na co rektor odpowiadał, że, jako zwierzchnik, nie może pozwolić każdemu na wprowadzanie dowolnych innowacji w szkolnictwie. Naprężenie to trwało dość długo i dopiero w [roku] 1811 załagodzone zostało dzięki inicjatywie ks[więcia] Adama Czartoryskiego. Obaj ci ludzie: Śniadecki i Czacki pojednali się, napięcie jednak, jakie między nimi przez ten czas trwało, odbiło się i na ogóle ich pracy, powodując w niej pewne osłabienie.

W tym stanie rzeczy nastąpił w [roku] 1811 bardzo ciężki dla Uniwersytetu, a zwłaszcza dla jego przedstawiciela, Jana Śniadeckiego. Chmury na horyzoncie politycznym poczęły się znowu gromadzić i grozić burzą. Śniadecki do polityki na razie nie wtrącał się wcale, chciał tylko pracować dalej dla nauki, o ile to tylko będzie możliwe, zdawał jednak sobie sprawę z tego, że w przededniu wielkich wypadków dziejowych należy być przygotowanym na wszelkie ewentualności tak co do swej osoby, jak i co do losów Uniwersytetu. Rozumiał Śniadecki, że wojna, która lada chwila miała wybuchnąć, będzie to wojna o Polskę, wobec czego naród polski pozostać biernym nie będzie mógł. Na wypadek jednak przegranej Francji szkolnictwo polskie tym bardziej ucierpi i narażone będzie później na ucisk ze strony władz rosyjskich, o ile naród polski energiczniej stanie przy boku Francji w walce przeciw Rosji. Śniadecki, jako kierownik szkolnictwa, musiał wobec tego być przygotowanym na wszelkie możliwości i działać tak, by jak najmniej narazić się i nie ścierać prześladowania.

W końcu czerwca 1812 roku Wilno ujrzało w swych murach wojska polskie i francuskie. Był to wypadek wcale w Wilnie niespodziewany; na krótko przedtem do głowy nikomu nie przyszło, by tak się prędko wypadki mogły potoczyć. Na kilka jeszcze dni przedtem był w Wilnie cesarz Aleksander I¹⁰⁵, z którym widział się i Śniadecki na audyencji. Zwrócił się wówczas cesarz do Śniadeckiego, w pięknych słowach zalecając mu opiekę nad powierzonym mu szkolnictwem. Śniadecki to przyrzekł i jednocześnie wyraził cesarzowi swą wdzięczność za to wszystko, co dotychczas dla szkolnictwa polskiego zrobił.

Gdy Napoleon¹⁰⁶ przybył do Wilna zaraz nazajutrz zawezwał do siebie Śniadeckiego, o którym już od dawna od Laplace'a¹⁰⁷ słyszał, jako o wielkim

¹⁰⁵ Aleksander I przebywał w Wilnie w początkach kwietnia i połowie czerwca 1812 roku. Przed wyjściem z miasta w czerwcu Rosjanie spalili most na Wilii i zniszczyli zgromadzone zapasy, by nie dostały się one w ręce wojsk francuskich — pisze o tym Józef Frank w swoich „Pamiętnikach” — *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 2 s. 180—187; t. 3 s. 5—9, 21; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, s. 69—70 [101—102].

¹⁰⁶ Napoleon I (Napoleon Bonaparte; 1769—1821), cesarz Francuzów (1804—1815). W roku 1807 utworzył Księstwo Warszawskie, któremu nadał konstytucję. Nieudana wyprawa na Moskwę (1812) i przegrana pod Lipskiem (1813) stały się początkiem jego klęski. Przebywał w Wilnie przez 19 dni — od 28 czerwca 1812 roku i mieszkał w Pałacu Gubernatorskim. 30 czerwca przyjął delegację profesorów wśród których byli między innymi: F. Narwojsz, Jędrzej Śniadecki, Euzebiusz Słowacki i rektor J. Śniadecki, który wygłosił mowę powitalną. Cesarz utworzył wówczas

uczonym. Audiencja ta przeciągnęła się godzinę i trzy kwadranse, czyli jak na zwyczaj Napoleona – niezmiernie długo. Wypytywał Napoleon Śniadeckiego o wszelkie sprawy szkolne oraz społeczno-polityczne, na co zapytany odpowiadał z rezerwą, ale i z zapałem. O cesarzu Aleksandrze wyrażał się tylko z uznaniem, podznaczając jego życzliwość dla Polaków. Ta szczerłość i śmiałość Śniadeckiego zjednała mu Napoleona, czego dowodem było posłanie rektorowi zaraz nazajutrz dekretu na członka rządu, tworzonego dla ziem oswojonych. Stanowisko to Śniadecki, chcący pilnować tylko spraw szkolnych, przyjął niechętnie, aczkolwiek nie robił wyraźnych prób celem uchylenia się od tego obowiązku.

Dla Uniwersytetu nastał wówczas czas bardzo ciężki, choćby już przez to samo, że znaczna część profesorów opuściła Wilno, przenosząc się do Petersburga. Wyjechał tak Czerniawski, Lobenwein, Bojanus¹⁰⁸ – Śniadecki

Tymczasowy Rząd Litwy na czele z hrabią Stanisławem Sołtanem (1756–1836), w skład którego wszedł m.in. Jan Śniadecki. Rektor stanął też na czele Komitetu Religii i Oświecenia, który miał przygotować oddanie całej administracji szkolnej pod kontrolę Francuzów. Gubernatorem generalnym w Wilnie mianował Napoleon – Holendra gen. Dirka van Hogendorpa. Z okazji pobytu Napoleona w Wilnie wybity został medal w brązie, według projektu Bertranda Andrieu (1761–1822), przedstawiający zajęcie miasta w wizerunkiem cesarza. Na awersie umieszczona była głowa cesarza w wieńcu laurowym skierowana w prawo, w otoku napis: NAPOLEON – EMP. ET ROI. Na rewersie moment zajęcia Wilna z napisem u dołu PRIS DE WILNA. XXVIII JUI N MDCCCXII. Medal ten znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Napoleon był w Wilnie jeszcze raz w grudniu 1812 roku, kiedy wracał wraz z wojskiem spod Moskwy, zatrzymał się wówczas tylko na końskim rynku – zob.: D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 146–148; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 9–18, 25–29; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, s. 70–71 [102–103]; W. Sobieski, *Uniwersytet Wileński w roku 1812*. Kraków 1915; D. Złotkowski, *Litwa doby napoleońskiej – rzeczywistość historyczna a jej obraz w „Panu Tadeuszu”*, [w:] *Wilno i ziemia Mickiewiczowskiej pamięci. Materiały III Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku, 9–12 IX 1998 w trzech tomach*. T. 1: *W kręgu spraw historycznych*. Pod red. E. Feliksiak i E. Konończuk. Białystok 2000 s. 115–132.

¹⁰⁷ Pierre Simone de Laplace (1749–1827), francuski astronom, matematyk i fizyk. Autor monumentalnego dzieła astronomicznego *Mécanique Céleste* (t. 1–5, Paris 1799–1825). W pracy *L'Exposition de système du monde* (Paris 1796) wyłożył teorię powstania systemu planetarnego.

¹⁰⁸ Ludwik Henryk Bojanus (1776–1827), Niemiec, anatom i biolog. Urodzony w Bousville (Alzacja), po jej zajęciu przez Francuzów w 1789 roku zamieszkał z rodziną w Darmstadt. Studiował medycynę najpierw w Jenie (1797), następnie w Wiedniu u profesorów: Jana Piotra Franka oraz Franciszka Józefa Galla (1758–1828). Od roku 1797 osiadł w Darmstadt, gdzie prowadził praktykę lekarską. W latach 1801–1803 podróżował po Europie (Londyn, Paryż, Hanower, Wiedeń, Kopenhaga, Berlin), słuchał wykładów i oglądał zakłady naukowe lekarskie i weterynaryjne. W roku 1804 po powrocie do Darmstadt wysłał pracę konkursową do Wilna, gdzie nowo przekształcony Uniwersytet ogłosił wakanse na katedry. Konkurs wygrał, i w roku 1806 objął w Wilnie katedrę weterynarii, w której wykładał anatomię porównawczą (w latach 1806–1812 i 1814–1824). W roku 1812, chroniąc się przed wojskami francuskimi, wyjechał do Petersburga, gdzie studiował anatomię zwierząt i embriologię. W roku 1814 wrócił do Wilna; z powodu nieporozumień natury osobistej nie przyjął ofiarowanej mu katedry anatomii ludzkiej (po J. A. Lobenwein, 1820) i godności rektora (1822). Zapoczątkował rozwój nowoczesnej weterynarii w Polsce; organizator studiów i założyciel pierwszej szkoły weterynarii przy Uniwersytecie Wileńskim (1823). Założył gabinet-muzeum zootomii, któremu car Aleksander I ofiarował żubra (zgrupował w nim ponad 2000 eksponatów). Pozostawił po sobie ogromny dorobek naukowy

jednak na ich miejsce nie naznaczał na razie nowych profesorów, czekając wyjaśnienia się sytuacji. Frank również opuścił Wilno, udając się na urlop do Wiednia, nie chciał bowiem jako Austriak, widzieć mających się wkrótce zjawić Francuzów. Jako cudzoziemiec, uważał Frank Polskę za państwo przypadłe i irytowało go po prostu ciągle dążenie Polski do odzyskania niepodległości; patriotów polskich uważał za ludzi narwanych i nierozumnych. Na wręcz przeciwnym oczywiście stanowisku stał Jan Śniadecki; stąd wynikło między tymi ludźmi starcie i nieporozumienie przed wyjazdem Franka z Wilna.

Jesień 1812 r[oku] przynosić zaczęła niedobre wieści, sądzono jednak, że armia Napoleona po prostu cofa się; istotnego stanu rzeczy nikt nie przypuszczał. Dopiero wieść o klęsce pod Berezyną¹⁰⁹ otworzyła wszystkim oczy na istotny stan rzeczy. Zrozumiał Śniadecki również, że sprawa Napoleona i związana z nią Polska, są przegrane i że wobec tego za wszelką cenę należy ratować Uniwersytet od możliwych ataków. Pomimo zachowania wiary w rzeczywistość żywotność i potęgę narodu polskiego, oraz zachowania ogólnego spokoju ducha, przechodził Śniadecki wówczas czasy ciężkie. Po zajęciu Wilna przez Rosjan rozpoczęły się przed cesarzem Aleksandrem skargi różnych niechętnych Śniadeckiemu ludzi, dowodzących, jakoby rektor przed Napoleonem rzucał oszczerstwa i źle wyrażał się o swym cesarzu. Aleksander dał temu wiarę i stąd

(ok. 70 prac); autor licznych rozpraw, studiów (zwłaszcza nad turem, żubrem i zółwem *Anatome testudinis Europaeae*. Wilno 1819–1821) i rozpraw (m.in. *O kuciu koni, podług zasad Kolemana*. Wilno 1810, *O ważniejszych zarazach bydła rogatego i koni*. Warszawa–Wilno 1810 i *De uro nostrate eiusque sceleto commentatio*. Bonn 1827). Wydał niemiecki podręcznik chorób bydła (1819). Ofiarował Uniwersytetowi Wileńskiemu swoją bibliotekę. W roku 1824 otrzymał dożywotnią emeryturę; opuścił wówczas Wilno i wrócił do Darmstadt. Po nim katedrę weterynarii objął Fortunat Jurewicz (ok. 1800–1827). Członek licznych zagranicznych towarzystw naukowych (m.in. Paryskiego Towarzystwa Medycznego, Towarzystwa Badaczy Przyrody w Moskwie, Petersburskiej Akademii Nauk), współpracownik wychodzącego w Jenie czasopisma naukowego „Izis”. W roku 1821 opracował plan szkoły weterynaryjnej w Marymoncie pod Warszawą. Zmarł w Darmstadt – St. Trzebiński, *Wydział Lekarski dawnego Uniwersytetu Wileńskiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej w oświetleniu rękopisu [Adama] Bućkiewicza*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 357–384; J. Rostafiński, *Ludwik Henryk Bojanus (w stulecie śmierci 1776–1827)*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 129–134; J. Rostafiński, *Bojanus Ludwik Henryk*, [w:] *PSB* t. 2 s. 240–241; Z. Fedorowicz, *Katedra zoologii i anatomii porównawczej w Uniwersytecie Wileńskim*, s. 155–172; Z. Fedorowicz, *Ludwik Henryk Bojanus*. Wrocław 1958; K. Plasota, *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego a badania fauny krajowej (1780–1842)*, s. 241–245.

¹⁰⁹ Klęska pod Berezyną w końcu listopada roku 1812, w czasie przeprawy resztek wielkiej armii Napoleona I przez rzekę Berezynę (dopływ Dniepru). Po dwóch tygodniach do Wilna dotarły resztki francuskiej armii, jednak miejscowa ludność i kozacy zabijała i rabowała rozbitków oraz pozostawionych w szpitalach rannych. W mieście pochowano ok. 80 tys. Francuzów. Odwrót francuskiej armii przez Wilno w końcu 1812 roku namalował z natury Jan Krzysztof Damel (*Odwrót resztek wojsk francuskich przez plac ratuszowy w Wilnie w roku 1812*). Litografia A. Adama z rysunku Damela znajduje się w wydawnictwie Jana K. Wilczyńskiego (1806–1885) pt. *Album wileńskie* (Paris 1845–1846). Odwrót Francuzów opisał też w swoich „Pamiętnikach” J. Frank – *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 25–30, 51–52.

w ogólnej amnestii, którą wydał na trzeci dzień po przybyciu do Wilna, nie zamieścił Śniadeckiego. Ten, otrzymawszy tę wiadomość, sądził, że zostanie zesłany na Sybir. Tymczasem jednak rzecz zmieniła się zupełnie dzięki Tyzenhauzównie¹¹⁰, która w rozmowie z cesarzem, na jego ubolewania, jakoby Śniadecki go „oczerniał”, przedstawiła rzecz całą w należyтым świetle, wykazując pełne taktu i uznania wyrażania się Śniadeckiego o cesarzu Aleksandrze wobec Napoleona. Aleksander wówczas chcąc naprawić swój błąd w traktowaniu rektora zawezwał go do siebie i po długiej rozmowie pojednali się zupełnie. Na razie więc Śniadecki wyszedł zwycięsko, choć później miało się to zmienić i dojść do tego, że r[oku] 1815 musiał opuścić stanowisko rektora. Sprawa ta będzie omówiona później, na razie dodać należy, że r[ok.] 1813 był dla Śniadeckiego rokiem ogromnej pracy. Urządzenie techniczne Uniwersytetu było bardzo zniszczone; należało więc wszystko odnowić. Była to praca bardzo trudna, zwłaszcza, że odbywała się w tak smutnych dla narodu polskiego warunkach. Nadeszła do Wilna wieść o klęsce Napoleona i Polaków pod Lipskiem... Rosjanie cieszyli się, całe Wilno było iluminowane, solidaryzując się z tą „radością”. Frank, który już zdążył wrócić do Wilna, chciał urządzać oficjalny obchód w Uniwersytecie. Sprzeciwił się temu Śniadecki stanowczo — uniwersytet polski nie mógł świętować uciechą śmierci wodza narodu... Na tym zakończył się rok 1813¹¹¹.

¹¹⁰ Chodzi o Zofię Tyzenhauzównę (1790—1878), córkę hrabiego Ignacego Tyzenhauza, starosty posolskiego i szefa gwardii pieszej litewskiej w końcu XVIII wieku, przyjaciółkę cara Aleksandra I (autorkę pamiętnika o nim *Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*. Paris 1829). Na ten temat zob.: M. Baliński, *Pamiętniki o Janie Śniadeckim*, t. 1 s. 712—175. Wspomina o tym również J. Frank w swoich pamiętnikach, *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 121—122 przypis 1, s. 123 oraz D. Beauvois, *Szkołnictwo polskie na ziemiach*, s. 62—64 (o konflikcie z dworem w Petersburgu i dymisji J. Śniadeckiego w roku 1815).

¹¹¹ Bitwa pod Liskiem miała miejsce 16—19 października 1813 roku i zakończyła się klęską armii francuskiej z wojskami koalicji antynapoleońskiej. Z okazji zwycięstwa nad Napoleonem w Wilnie odbyło się szereg imprez i bali zorganizowanych przez mieszczan i szlachtę. Nie ma racji Massonius pisząc, że na Uniwersytecie nie świętowano zwycięstwa nad armią francuską w październiku 1813 roku. Józef Frank, naoczny świadek epoki, w swoich „Pamiętnikach” opisuje szczegółowy program wieczoru muzyczno-recytatorskiego, który przygotował i który odbył się z tej właśnie okazji na wileńskiej uczelni. Na wieczorze tym wykonywano pieśni wojenne, modlono się o zachowanie cara oraz deklamowano wiersze napisane na cześć Aleksandra I przez Euzebiusza Słowackiego i Ludwika A. Capellego — *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 61—65.

[Wykład] 26/V – 1925 r.

Udało się więc Śniadeckiemu ocalić Uniwersytet i odwrócić zamachy na jego ograniczenie. Jednakże wkrótce spostrzegł, że na stanowisku rektora nie będzie mógł utrzymać się i że w ogóle lepiej będzie, o ile z tego stanowiska ustąpi. Nie czynił tego Śniadecki z własnej woli, nie kwapił się do odpoczynku po trudach, choć miał wówczas 58 lat – czynił to po prostu z tej racji, iż uważał to za konieczne dla dobra Uniwersytetu.

W ciągu roku 1814 począł przygotowywać swych kolegów – profesorów do tego, że trzeba pomyśleć o nowym rektorze. Tę samą kwestię poruszył Śniadecki i z ks[więciem] Adamem Czartoryskim, bawiącym wówczas w Wilnie. Widząc przełom w taktyce Aleksandra I, na którego już jako na opiekuna szkolnictwa polskiego, liczyć nie można było, oraz widząc, że prowadzenie Uniwersytetu po dawnej linii jest niemożliwe – zgodził się i ks[iążę] Adam na to, że Śniadecki winien ustąpić.

Na nowego rektora uplanowano wybrać Szymona Malewskiego, sekretarza Uniwersytetu (przez lat 13) i od r[oku] 1787 profesora [prawa i ekonomii społecznej]. Wybitnym uczonym Malewski nie był; napisał kilka drobnych i mało ważnych prac – był natomiast doskonałym znawcą spraw naukowych i administracyjnych Uniwersytetu. Stąd liczone nań, jako na człowieka, który przy swojej uczciwości i energii odda się owocnej pracy dla dobra swej uczelni.

W r[oku] 1815 Śniadecki złożył podanie o dymisję, motywując swą prośbę przepracowaniem i potrzebą wypoczynku. Cesarz zgodził się na to chętnie i Śniadecki dymisję otrzymał, pozostając tylko nadal profesorem astronomii. Pozbywszy się obowiązków rektora, zajął się Śniadecki intensywniej wykładami: wykładał, jak już wspomniano, astronomię, a także algebrę. Zajął się też wówczas zebraniem swych pism filozoficznych oraz krytyką literacką, którą i dawniej zajmował się.

Gdy Śniadecki otrzymał dymisję, wybory nie zostały jednak wyznaczone, a to z tej racji, że minister chciał, aby wybory nowego rektora odbyły się w normalnym czasie, t[o] zn[aczy] na wiosnę 1816 r[oku]. Na razie miano wybrać zastępcę rektora, który by później został ewentualnie wybrany na rektora. Wobec tej sytuacji, poruszyły się znowu ambicje Lobenweina, który począł usilnie starać się o to, aby zostać zastępcą, a w przyszłości rektorem. Częściowo to mu się udało – w maju 1815 r[oku] został obrany zastępcą. Stanowisko to, na którym będąc począł wprowadzać do Uniwersytetu różne innowacje, bez dobrego zresztą skutku, piastował Lobenwein nie długo;

w połowie 1816 r[oku] odbyły się wybory, przy czym wszystkimi głosami oprócz dwóch obrany został Szymon Malewski¹¹².

Życie naukowe Uniwersytetu stało wówczas mocno. Jeszcze w r[oku] 1811 przybył na miejsce Wolańskiego¹¹³ Euzebiusz Słowacki¹¹⁴, profesor poezji i wymowy. Zasłużony ten człowiek jeszcze za pobytu w Liceum Krzemienieckim, pracował jednak w Wilnie krótko, umarł bowiem w r[oku] 1814. Znalazienie odpowiedniego profesora na wakującą katedrę było trudne. Po rozejrzeniu się, Wolański [Golański] proponował powołać Leona Borowskiego, którego wartość pierwszy poznał i należyście ocenił. Śniadecki również zgodził się na powołanie Borowskiego w charakterze zastępcy profesora, do czasu, zanim nie znajdzie się ktoś odpowiedniejszy. Borowski objął ofiarowane mu stanowisko i nie zawiódł nadziei, jakie w nim pokładano. Zaznaczył się, jako wybitny profesor, a przy tym odegrał ważną rolę wśród plejady romantyków wileńskich.

W tym czasie Uniwersytet poniósł dotkliwą stratę: zmarł znany chirurg Nizkowski. Następcą jego obrany został Pelikan¹¹⁵, który w późniejszych

¹¹² Wspomniane wydarzenia opisuje Józef Frank – *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 103–104, 122–123, 137 przypis 1, s. 138.

¹¹³ Pomyłka Massoniusa, najpewniej chodzi o Filipa N. Golańskiego, który do roku 1803 wykładał literaturę w Szkole Głównej Wileńskiej. W momencie reformy uczelni został przeniesiony na stanowisko profesora Pisma Świętego i wymowy kościelnej na wydziale nauk moralnych i politycznych. W katedrze literatury był wakat (do roku 1811). Za rektoratu H. Stroynowskiego w latach 1803–1805 zadowolono się wykładami wiceprofesora Stanisława Bakowskiego (1769–po 1814). Od roku 1805 do 1811 wykładów z literatury i wymowy nie prowadzono. W roku 1811 rozpisano konkurs na stanowisko profesora w katedrze wymowy i literatury, który wygrał Euzebiusz T. Słowacki. Po jego śmierci w roku 1814 tymczasowo objął wykłady z literatury i homiletyki Leon Borowski. Od roku 1821 jako profesor nadzwyczajny otrzymał katedrę wymowy i poezji, i zajmował ją do roku 1832 – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 25–34, 713–716; t. 3 s. 116, 530.

¹¹⁴ Euzebiusz Tomasz Słowacki herbu Leliwa (1773–1814) teoretyk i historyk literatury, tłumacz, profesor wymowy w Liceum Krzemienieckim; ojciec Juliusza. Po ukończeniu gimnazjum wołyńskiego, uzyskał patent na geometrę królewskiego (1792–1800). W roku 1800 został nauczycielem domowym u księcia Józefa Poniatowskiego (1762–1845) w Tuhańcu (pow. kaniowski). Tłumaczył klasyków i pisał drobne utwory literackie. Działalność literacka przyniosła mu pewien rozgłos, co spowodowało, że T. Czacki powierzył mu nauczanie poezji i wymowy w Liceum Krzemienieckim (1807–1810). Mowami wygłaszanymi w Krzemieńcu zwrócił na siebie uwagę rektora Uniwersytetu Wileńskiego J. Śniadeckiego i, pomimo niechęci G. E. Grodecka, w roku 1811 otrzymał w Wilnie katedrę wymowy i poezji, w której wykładał w latach 1811–1814 estetykę, gramatykę filozoficzną oraz teorię poezji. Z wykładów powstały *Dziela z pozostałych rękopismów ogłoszone* (Wilno 1826/1827). Od roku 1811 zamieszczał recenzje teatralne w „Kurierze Litewskim”, którego był redaktorem (1812). Poeta, autor tragedii *Mendog król litewski* (Wilno 1808) i licznych przekładów: J. B. Racine (1639–1699), Wergiliusz, Properejusz (50–15 p.n.e), Voltaire (1694–1778), Horacy, Tacyt (około 55–120), Sofokles, Homer, Owidiusz (43 p.n.e.–17 lub 18 n.e.), Cyceron, S. Gessner (1730–1788), C. J. Dorat (1734–1780). Zmarł w Wilnie – R. Skręt, *Słowacki Euzebiusz Tomasz*, [w:] *PSB* t. 39 s. 56–58; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków*, s. 31–41.

¹¹⁵ Wacław Pelikan (1790–1873), chirurg i przyrodnik pochodzenia czeskiego (rodzina przybyła na Litwę z Prus Wschodnich w połowie XVIII wieku). Ojciec Wacław, był kapelmistrzem orkiestry u hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego (1730–1800). W latach 1807–1808 studiował na wydziale fizyczno-matematycznym Uniwersytetu Wileńskiego, potem

czasach przyczynił się do zguby Uniwersytetu. Pochodził Pelikan z powiatu słonimskiego; kształcił się naprzód w Uniw[ersytecie] Wil[eńskim], później w Petersburgu, gdzie otrzymał doktorat. Był dobrym profesorem, jako człowiek zaś odznaczał się wielką ambicją, którą jednak wiązał z Uniwersytetem. Mimo całego serwilizmu wobec władzy rosyjskiej, czynił Pelikan nieraz wysiłki w celu uratowania Uniwersytetu w latach 1824–1831.

Jeszcze za rektorstwa Śniadeckiego powołano na katedrę historii Joachima Lelewela, który wykładał w latach 1815–1818 i 1821–1824. Jak już zatem z samego doboru profesorów widać, pomimo ustąpienia Śniadeckiego Uniwersytet szedł tą samą drogą, na którą go wielki rektor skierował. Na lata 1817–1824 przypada okres najpiękniejszego rozwoju uczelni, sława jednak, jaka później na nią spadła, płynęła nie z jej wielkich profesorów, ile raczej z wielkich uczniów.

Na wiosnę roku 1813 przybył do Wilna Tomasz Zan¹¹⁶ i tegoż roku zapisał się w poczet studentów Uniwersytetu.

w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu (1808–1811), którą ukończył ze złotym medalem. W roku 1816 uzyskał doktorat i został profesorem chirurgii praktycznej po Janie F. Niszkowskim. Organizator gabinetu narzędzi chirurgicznych i fachowej biblioteki medycznej. Członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1817) i jego prezes (1821 i 1826–1831). Członek loży masońskiej „zum Guten Hirten”. Po śmierci J. A. Lobenweina objął czasowo katedrę anatomii (1820) i wykładał medycynę sądową. Po roku 1823 zbliżył się do N. Nowosilcowa i został jego protegowanym. W czasie aresztowania rektora J. Twardowskiego (1823) pełnił jego obowiązki; w roku 1824 został dziekanem wydziału medycznego i zastępcą rektora na miejsce zdymisjonowanego Twardowskiego, przewodniczącym komisji do reorganizacji Uniwersytetu i szkolnictwa na Litwie oraz dyrektorem Instytutu Medycznego po J. Franku (1823). W latach 1826–1831 był rektorem Uniwersytetu, pierwszym mianowanym przez władze carskie na czas nieograniczony. W czerwcu 1828 roku zorganizował jubileusz 250-lecia Uniwersytetu. Od roku 1829 kierował wileńskim komitetem cenzury. W październiku 1831 roku uciekł z Wilna do Petersburga, gdzie próbował bronić Uniwersytetu Wileńskiego przed zamierzoną przez Mikołaja I likwidacją. Mimo jego zabiegów car doprowadził do likwidacji uczelni (1832). Uczestniczył w pracach organizacyjnych Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie. W latach 1838–1845 pracował jako urzędnik carski w Petersburgu i naczelnym lekarzem Szpitala Wojskowego w Moskwie, później był prezydentem Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu (1851–1866) i przewodniczącym Rady Lekarskiej Rosji (1865–1873). Autor podręcznika *Myologia czyli nauka o muskulach ciała ludzkiego* (Wilno 1823). Zniszczył piąty tom pamiętników J. Franka. Uwieczniony przez A. Mickiewicza w trzeciej części „Dziadów”. Zmarł w swoim majątku Pelikany na Żmudzi – Red., *Pelikan Waclaw*, [w:] *PSB* t. 25 s. 558–560; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 133 przypis 1.

¹¹⁶ Tomasz Zan (ps. Goworek, Arcy, Goniglis; przezwiska Bartłomiejek, Kudrawy, Cwibaszek; 1796–1855), przyrodnik, poeta, współzałożyciel Towarzystwa Filomatów (1817), twórca i prezydent Towarzystwa Promienistych (Filaretów). Mason, a od roku 1822 członek Towarzystwa Szubrawców (ps. Goniglis). Syn Karola Zana i Katarzyny z Dylewskich. Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku i Mołodecznie, w roku 1815 rozpoczął studia na wydziale matematyczno-przyrodniczym Uniwersytetu Wileńskiego. Po ukończeniu studiów w roku 1819/1820 pracował jako nauczyciel na pensji żeńskiej Deyblów i d'Abrowej oraz jako sekretarz Jana Chodźki (1822/1823). Aresztowany w październiku 1823 roku, w procesie filaretów wziął na siebie całą winę. Wywieziony z Wilna razem z Czeczotem i Adamem Suzinem (1800–1879) w październiku 1824 roku. W latach 1824–1837 na zesłaniu, najpierw w twierdzy w Orenburgu (do października 1825), następnie był nauczycielem polskiego i francuskiego dzieci generała Stanisława Ciołkowskiego z garnizonu orenburskiego. W roku 1830 został organizatorem orenburskiego muzeum przyrodniczego i wziął

Urodził się w r[oku] 1796; był synem właściciela niewielkiego folwarku pod Mołodecznem. Uczył się początkowo w Mołodecznie; gimnazjum w [Mińsku] ukończył w r[oku] 1812, poczym, jak wspomniano, przybył do Wilna, gdzie wstąpił na wydział fizyczno-matematyczny. Przez pierwsze lata studiów nic o nim nie było słyhać; będąc niezamożnym, musiał zarobkować i zapewne w studiach swych posunął się niewiele. Zresztą będąc młodym, nadzwyczaj wrażliwym chłopcem, wobec zmiany warunków życia rozproszył się i to mu przeszkodziło do intensywnego zajęcia się pracą uniwersytecką.

Z natury był Zan ciekawym typem człowieka: uwielbiał naukę, ale nie lubił książki, nie chciał, by mu ta zastępowała głowę. Chciał sam wszystko rozważyć i przeżyć, wiedząc, że nauczyć się o życiu można jedynie tylko z życia.

W r[oku] 1815 przybywa do Wilna, 17-letni wówczas Mickiewicz i wstępuje na wydział fiz[yczno]-matem[atyczny]. Wydział ten wybrał nie tyle z zamiłowania do danego kierunku wiedzy, ile z przyczyn czysto zewnętrznych: zatrzymał się był na razie u stryja swego, Józefa Mickiewicza, dziekana wówczas wydziału fiz[yczno]-matem[atycznego], a ten go nie pytając o zdanie i chęć na wydział wspomniany zapisał¹¹⁷.

Jeżeliby chodziło o osobiste aspiracje Mickiewicza, to zaznaczyć należy, że w początkach swych studiów nie czuł się on głównie poetą i nie miał zamiaru zawodowi literackiemu poświęcić się. Do odczucia w sobie geniusza poetyckiego

udział w ekspedycji, która dotarła w Góry Uralskie (kopalnie w Złatouście) i na Kaukaz. W roku 1833 został aresztowany i oskarżony o udział w spisku orenburskim, z braku dowodów uwolniony. Po 13 latach (1837) zwolniony z zesłania otrzymał posadę bibliotekarza w Instytucie Inżynierów Górniczych w Petersburgu, a w 1843 został lustratorem dóbr rządowych w Lepelskiem. Osiał w Kochaczynie i prowadził badania geologiczne w okolicach Wilna. Zmarł w Kochaczynie. Autor okolicznościowych „jambów”, trioletów i ballad. Tłumaczył W. Irvinga *Żywoć i podróże Krzysztofa Kolumba [1451–1506]*. Przyjaciel Adama Mickiewicza. W czasie pobytu na zesłaniu pisał dziennik (1824–1832), którego fragmenty są obecnie przechowywane w Wilnie, w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk – *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 439–446; *Z filareckiego świata*, s. 350–352 (tam znajdują się wiadomości o rodzinie T. Zana); M. Dunajówna, *Tomasz Zan. Lata Uniwersyteckie 1815–1822*. Wilno 1933; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX w. Słownik biograficzny*. Warszawa 1998 s. 701–707; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824. Historia śledztwa przeciw uczestnikom konspiracji studenckich i młodzieżowych w Wilnie oraz w Wileńskim Okręgu Naukowym*. Poznań 2003 s. 775–778.

¹¹⁷ Józef Mickiewicz nie był stryjem Adama Mickiewicza. Adam był synem Mikołaja herbu Poraj, komornika mińskiego i adwokata przy sądach nowogrodzkich, natomiast Józef był synem Jana. Błąd dotyczący pokrewieństwa obu Mickiewiczów popełnił heraldyk Seweryn Uruski (1814–1890), według którego Józef Mickiewicz miał pochodzić z rodziny Mickiewiczów herbu Poraj i być synem Jakuba, a stryjem Adama. Józef Mickiewicz wspierał ubogich studentów; w roku 1815 zaopiekował się swoim „imiennikiem” A. Mickiewiczem, który przez półtora roku u niego mieszkał (przy ul. Zamkowej 11), a później za jego namową i poparciem uzyskał odpowiednie mieszkanie oraz stypendium nauczycielskie. Poeta wyprowadził się od księdza dopiero na dwa miesiące przed jego śmiercią (1817). Początkowo A. Mickiewicz studiował na wydziale fizyczno-matematycznym fizykę, algebrę i chemię (1815–1816) i jednocześnie uczęszczał na wykłady na wydziałach: nauk moralnych i politycznych oraz literatury i sztuk wyzwolonych. W czerwcu 1816 roku uzyskał stopień kandydata filozofii, tj. niższy stopień naukowy poprzedzający stopień magistra. Potem studiował już na wydziale literatury i sztuk wyzwolonych – zob.: *PSB* t. 20 s. 694, 707–708; Z. Sudoń, *Mickiewicz*, s. 35–66.

Mickiewicz w ogóle nieprędko doszedł. Wprawdzie jeszcze za pobytu w szkole Nowogródzkiej pisał już wiersze, ale czynił to też prawie każdy z jego kolegów i przyszły wieszcz wówczas jeszcze i w tej nawet grupie nie służył, jako pierwszy. Wybitność Mickiewicza ujawniła się na razie jedynie li w inicjatywie i kierownictwie zabaw uczniowskich, które urządzano zazwyczaj na tle historycznym (Reminiscencje w IV części „Dziadów”).

Do Wilna więc, jak powiedziano, przybył Mickiewicz bez żadnych określonych dążeń poetyckich czy też wydziałowych, stąd łatwo zgodził się na wydział, jaki mu stryj obrał. Zresztą nie mógł nawet postąpić inaczej, stryj zaznaczył bowiem wyraźnie, że w razie, gdyby Adam chciał udać się na inny kierunek studiów — odmówi mu wówczas wszelkiej pomocy materialnej. Młodzieniec, nie rozporządzający żadnymi środkami, musiał na podane mu warunki przystać.

Życie Adama było dość przykre przez pierwsze pół roku; stryj dał mu tylko mieszkanie i stół, ale nic ponad to, głównie jednak zaważyło tu to, że bardzo prędko spostrzegł Mickiewicz, że wydział fiz[yczno]-matem[atyczny] nie jest dlań odpowiedni, że najwłaściwiej będzie przenieść się na wydział literatury. Aby się to jednak stać mogło, musiał się naprzód uniezależnić od swego dotychczasowego opiekuna.

Znalezienie jednak korepetycji czy jakiegokolwiek innej pracy zarobkowej było dla Adama bardzo trudne. Przez pierwszy rok studiów prowadził życie zamknięte i odosobnione, odznaczał się nadto usposobieniem mizantropijnym, nie miał prawie znajomości i to wszystko utrudniało mu znalezienie źródła zarobku.

Z tym wszystkim jednak młodzieniec zdecydował się na życie choćby najskromniejsze i w połowie [roku] 1815/1816 opuścił stryja, przepisując się jednocześnie na wydział literatury i sztuk pięknych.

Na nowym wydziale słuchał głównie wykładów Grodecka, studiował pilnie grekę i czynił w niej dobre postępy. Grodecki zainteresował się pilnym studentem bardzo, wyczuwał w nim bowiem wybitną jednostkę. Wpływ Grodecka na Mickiewicza był silny; dzięki niemu począł Mickiewicz wchodzić w świat wielkiej poezji.

W tym czasie ogłoszono konkurs na pracę z zakresu filologii klasycznej z nagrodą 80 rubli i stanowiskiem stypendiausa¹¹⁸ (?). Do konkursu stanął i Mickiewicz, przedstawiając swą pracę Grodeckowi; podań w ogóle było kilka.

¹¹⁸ Określenie niejasne, w języku łacińskim nie występuje słowo *Stypendiaus*. Może chodziło o rodzaj stypendium, wsparcia finansowego dla studentów — zob: *Stipendiarius -a -um* — biorący stypendium, żołąd; *stipendior* — pobierać żołąd, stypendium; *stipendium -ii* — żołąd, wynagrodzenie, opłata — J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Wyd. 2. Kraków 2001 s. 899. Adam Mickiewicz kształcił się na „koszt skarbowy w seminarium pedagogicznym”. Był więc kandydatem do zawodu nauczycielskiego, pobierającym stypendium państwowe, które z kolei należało odśłużyć. „Wychowanek seminarium nauczycielskiego i stypendysta cesarski”, tak się w listach urzędowych podpisywał. Za namową J. Mickiewicza przystąpił do konkursu o miejsce w seminarium stanu nauczycielskiego. Związane z tym było stypendium, ale i ze zobowiązaniem odpracowania za każdy rok nauki dwóch lat w wyznaczonej szkole. Jako kandydat do stanu nauczycielskiego musiał Mickiewicz złożyć tymczasową „submisję”, zobowiązując się do pozostania

Dowiadując się pewnego razu w kancelarii wydziału o wyniku konkursu, poznał się Mickiewicz w sposób wielce oryginalny z Zanem i Józefem Jeżowskim¹¹⁹, późniejszymi swymi przyjaciółmi. Od tego czasu Mickiewicz począł bardzo zbliżać się z Jeżowskim, z Zanem zaprzyjaźnienie się szło nieco powolniej. W r[oku] 1816 przybył do Wilna Jan Czczot¹²⁰, w następnym zaś roku Ignacy Domejko¹²¹. Przyłączyli się tu jeszcze Pietraszkiewicz¹²² i Malewski¹²³.

nauczycielem i odsłużenia stypendium dwoma latami pracy nauczycielskiej. W roku 1818 Mickiewicz wziął udział w konkursie na rozprawę (nie dochowaną), gdzie zdobył jedynie udział. Nagrodę główną w wysokości 50 rubli otrzymali Zygmunt Bartoszewicz (1798 – ok. 1870) i Jan Stanisław K. Hryniewicz. Wydaje się, że na przeszkodzie do odniesienia sukcesu przez Mickiewicza stanął fakt złożenia rozprawy w języku polskim – zob.: *PSB* t. 20 s. 694; Z. Sudoł, *Mickiewicz*, s. 37–38, 52.

¹¹⁹ Józef Jeżowski (ps. Jeż, Mrukawy, Mruk, Filozof, Ojciec Józef, Stary; ok. 1793–1855), filolog klasyczny, pedagog, filomata. Po ukończeniu szkoły u bazylianów w Humanu wstąpił na Uniwersytet Wileński (1815), gdzie studiował filologię klasyczną i był jednym z najwybitniejszych uczniów G. E. Groddecka. Zajmował się łaciną, greką, sanskrytem, heroglifami. Udzielał lekcji i był gubernierem u Teodora Narbutta (1784–1864). W latach 1821–1822 wykładał w Wilnie hodegetykę; następnie był nauczycielem w Trokach u benedyktynów. Założyciel i prezydent Towarzystwa Filomatów przez cały czas istnienia. Aresztowany w październiku 1823 roku. Po procesie od roku 1824 do około 1841 przymusowo zesłany w głąb Rosji najpierw do Petersburga, potem Odessy i Moskwy, gdzie był nauczycielem języków klasycznych w gimnazjum oraz języka greckiego na tamtejszym uniwersytecie. Wydał po łacinie z komentarzami *Ody* Horacego (t. 1–2, Wilno 1821–1823) i *Odyseję* Homera (Moskwa 1828). Wróciwszy z zesłania w roku 1841 zamieszkał na Ukrainie w Tahańczy, gdzie był nauczycielem u Dionizji Dariuszowej Poniatowskiej (1816–1868). Zmarł w Kuryłówce na Podolu – zob.: W. Hahn, *Józef Jeżowski, jako filolog*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 312–328; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 418–421; S. Pigoń, *Jeżowski Józef*, [w:] *PSB* t. 11 s. 226–228; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 247–248; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 762–763.

¹²⁰ Jan Czczot (Czczot, przezwiska: Jan z Myszy, Jan z Nowogródka, Janko-Lutnista, Niski; 1796–1847), poeta i etnograf. Kolega szkolny Adama Mickiewicza w Nowogródku; jako student prawa (1815–1816), zmuszony do zarabiania na studia, został pisarzem w zarządzie tymczasowym do likwidacji majątków po zmarłym w roku 1813 ordynacie Dominiku Radziwille (1786–1813), w tzw. Masie Radziwiłłowskiej (od roku 1818). Filomata i filareta, gdzie stał na czele Związku Błękitnego. W latach 1821–1822 razem z Franciszkiem Malewskim i Onufrym Pietraszkiewiczem – próbował nawiązać kontakty z konspiracją warszawską. Aresztowany w roku 1823. Po procesie filaretów (1824) zesłany w głąb Rosji, najpierw wywieziony do Kizyla (rejon Orsk), potem pod koniec 1825 roku do Ufy, pracował tam jako kancelista w biurze publicznym. W roku 1831 opuścił Ufę, udając się do Tweru, a stąd do Lepla (1833), gdzie pracował jako sekretarz w zarządzie inżynierów Kanału Berezynskiego (system wodny łączący Morze Czarne z Bałtykiem). W roku 1841 wrócił na Litwę i został bibliotekarzem u Adama Chreptowicza (1768–1844) w Szczorsach. Autor i wydawca wierszy, piosenek, ód, dum i ballad oraz pieśni ludowych białoruskich, które tłumaczył i wydawał w latach 1837–1846 pt. *Piosnki wieśniacze* (t. 1–6). Własne poezje ogłosił w zbiorku *Pieśni ziemianina* (Wilno 1846). Zmarł w Druskiennikach – *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 413–415; S. Pigoń, *Czczot Jan*, [w:] *PSB* t. 4 s. 316–317; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 113–115; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 758–759.

¹²¹ Ignacy Domejko (Domejko, ps. Żegota, Szpic; 1802–1889), syn Hipolita i Karoliny z Ancutów; filomata, później podróżnik, mineralog i geolog. Po ukończeniu szkoły pijarskiej

Między tą grupą młodzieży zawiązały się więzy silnej przyjaźni, nastąpiło zblizenie, na razie bez żadnych określonych celów. Nie było to zrzeszenie,

w Szczuczynie Litewskim w latach 1816–1822 studiował fizykę i matematykę na wydziale fizyczno-matematycznym Uniwersytetu Wileńskiego. W roku 1830 walczył w powstaniu listopadowym; po przekroczeniu granicy pruskiej był internowany, po czym wyjechał do Drezna i Paryża (1832–1838), gdzie studiował na Sorbonie i w Collège de France matematykę i geometrię wykreślną oraz geologię. W końcu roku 1837 zaciągnął się na służbę rządu chilijskiego jako profesor chemii i mineralogii w kolegium w Coquimbo. Przebywał tam kilkanaście lat, w tym czasie wybudował i urządził laboratorium. Organizator, profesor i pierwszy rektor Uniwersytetu w Santiago de Chile (1867–1883). Założyciel stacji meteorologicznej na wspomnianym uniwersytecie. Autor wielu prac z zakresu mineralogii i geologii oraz opracowań popularnych, podręczników fizyki, geologii i nauk przyrodniczych. Zmarł w Chile – I. Domejko, *Moje podróże. Pamiętnik wygnańca*. T. 1–3. Przygotowała do druku, opatrzyła przedmową i przypisami E. H. Nieciowa. Wrocław 1962–1963; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 415–417; K. Maślankiewicz, T. Turkowski, *Domejko (Domejko) Ignacy (Żegota)*, [w:] *PSB* t. 5 s. 313–318; Z. Wójcik, *Ignacy Domejko. Zarys biografii w latach 1802–1831*. „Prace Muzeum Ziemi” 1993 z. 42 s. 113–184; tenże, *Ignacy Domejko. Litwa–Francja–Chile*. Warszawa 1995; *Ignacy Domejko obywatel świata*. Red. Z. J. Ryn. Kraków 2002; *Ignacy Domejko w 200. rocznicę urodzin*. Pod red. A. Strzałkowskiego. Kraków 2004.

¹²² Onufry Pietraszkiewicz (ps. Nufr, Proboszcz, Stryjaszek; 1793–1863), poeta, pedagog, archiwista, współzałożyciel Towarzystwa Filomatów, przyjaciel A. Mickiewicza. Po skończeniu szkoły w Szczuczynie, studiował na Uniwersytecie Wileńskim nauki przyrodnicze i jednocześnie pracował w tzw. „Masie Radziwiłowskiej” [patrz przypis 120]. W latach 1820–1821 ukończył filozofię na Uniwersytecie Warszawskim i otrzymał nominację na nauczyciela w szkole w Lublinie, w której w latach 1821/1822 wykładał geografię, historię naturalną i łacinę. W końcu 1822 roku wrócił do pracy w „Masie Radziwiłowskiej”, gdzie pełnił obowiązki archiwisty oraz był nauczycielem w pensji Teresy Bobrowskiej. W latach 1822–1823 razem z Stanisławem J. Kozakiewiczem (1802–1848) i Kazimierzem Piaseckim kierował działalnością filomatów. W procesie filomatów uniknął aresztowania i pomagał aresztowanym. Po procesie w roku 1824 zesłany w głąb Rosji, najpierw do Petersburga, potem do Moskwy, gdzie w latach 1825–1831 pracował w bibliotece tamtejszego Uniwersytetu. W połowie 1831 roku aresztowany, w listopadzie tego roku skazany na śmierć za udział w spisku Mikołaja Sangurowa (twórcy tajnego stowarzyszenia wśród oficerów i żołnierzy), po ułaskawieniu (z pozbawieniem szlachectwa i stopnia naukowego) zesłany do Tobolska (1832–1860), gdzie uczył języka francuskiego i opiekował się biblioteką polską założoną przez Piotra Moszyńskiego (1800–1879). Pod koniec życia wrócił do Wilna (1860) i zamieszkał u brata Józefa, doktora medycyny. Pisał klasycystyczne wiersze należące do tzw. poezji filomackiej. Jego zasługą było uratowanie i uporządkowanie archiwum filomatów, które było przechowywane przez jego rodzinę i doczekało się publikacji w latach 1913–1934, 1973, 1997, 1999, 2000 (15 tomów) [patrz przypisy 126, 127]. Zmarł w Wilnie – *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 431–434; Z. J. Nowak, *Pietraszkiewicz Onufry*, [w:] *PSB* t. 26 s. 171–174; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 456–458; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 769–771.

¹²³ Franciszek Hieronim (Jarosz) Malewski (ps. Franc Semenowicz, Kujas; 1800–1870), filomata, prawnik, syn rektora Uniwersytetu Wileńskiego Szymona Malewskiego. Jeden z najwybitniejszych członków Towarzystwa Filomatów, towarzysz A. Mickiewicza. Po ukończeniu prawa w Wilnie wysłany został do Warszawy i Berlina dla uzupełnienia studiów (1821–1823). W roku 1822 zwiedził Jenę, Halle, Lipsk, Drezno i Pragę. W grudniu 1823 roku w Berlinie aresztowany przez władze pruskie wydany został władzom rosyjskim, co miało związek z toczącym się procesem filomatów. Przewieziony do Warszawy podczas śledztwa ujawnił istnienie Towarzystwa Filomatów. Na przełomie 1823 i 1824 roku prowadził *Dziennik więzienny*, który się zachował. Po procesie (1824) zesłany na stały pobyt w Rosji, osiadł w Petersburgu (od roku 1827), gdzie osiągnął wysokie

powstałe na podstawie jakiegokolwiek programu, ten bowiem powstał później, sam wyrósł z wymogów i potrzeb życia. Organizowanie się tej grupy młodzieży zaczęło się dopiero wtedy, gdy wyrosły przed nimi zadania, których sami pojedynczo spełnić nie mogli. Dopiero w r[oku] 1817 pierwszych siedmiu Filomatów związało się ze sobą w jedną organizację. Inicjatorem tego był zapewne Piertaszkiwicz, stary student, noszący się od dawna z zamiarem utworzenia jakiegoś zespołu młodzieży, celem kształcenia się na przyszłych odbudowców Ojczyzny. On pierwszy podniósł kwestię obowiązków patriotycznych, na nich ciążących, o czym inni na razie wcale nie myśleli¹²⁴.

stanowisko w hierarchii urzędniczej — otrzymał posadę w tzw. „Metryce Litewskiej” (1829, później był jej dyrektorem i tajnym radcą). W roku 1830 powołany został wraz z I. Daniłowiczem do układania praw dla guberni polskich. Ożeniony z Heleną (1811–1861), starszą córką Marii Szymanowskiej (młodsza, Celina była żoną Adama Mickiewicza). Założyciel „Tygodnika Petersburskiego” (1830), który formalnie był prowadzony przez Józefa Przeclawskiego (1799–1879). Zmarł w Petersburgu — *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 428–431; Z. Makowiecka, *Malewski Franciszek Hieronim*, [w:] *PSB* t. 19 s. 313–315; H. Szymanowska-Malewska, *Dziennik [1827–1857]*. Oprac. z autografu, wstępem i przypisami i notami opatrzył Z. Sudolski. Warszawa 1999; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 362–363; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 767–768.

¹²⁴ Towarzystwo Filomatów (Miłośników Nauki) powstało 1 października 1817 roku z inicjatywy sześciu studentów Uniwersytetu Wileńskiego (Józefa Jeżowskiego, Adama Mickiewicza, Tomasza Zana, Onufrego Pietraszkiewicza, Erazma Połuszyńskiego i Brunona Suheckiego). W ciągu sześciu lat istnienia liczba członków wzrosła do 21 (z czego dwóch wydalono). W roku 1818 zostało podzielone na dwa wydziały: I — literatury i nauk moralnych; II — nauk fizycznych, matematycznych i medycznych. Zebrania Filomatów odbywały się co dwa tygodnie i poświęcone były tematyce naukowej; jako cele towarzystwa wymieniono: „doskonalenie się własne” oraz „przykładanie się według możliwości do wzmagania powszechnego oświecenia”. W kwietniu 1819 roku Towarzystwo przybrało formę organizacyjną i nie zdradzając istnienia utworzyło legalny Związek Przyjaciół, przemianowany wkrótce na Zgromadzenie Przyjaciół Pożytecznej Zabawy, nazywane potocznie Towarzystwem Promienistych pod kierownictwem Tomasza Zana, które liczyło 30 studentów. Zmieniły się cele Towarzystwa, z naukowych i samokształceniowych na patriotyczne i wychowawcze. Prezydentem Towarzystwa przez cały czas trwania był Józef Jeżowski, sekretarzem Onufry Pietraszkiewicz, inne funkcje były wymieniane co kwartał, później co rok. Po likwidacji Towarzystwa Promienistych działalność Filomatów wróciła do form tajnych, a w roku 1821 Towarzystwo zostało zawieszono. Jesienią roku 1820 powstało Towarzystwo (Zgromadzenie) Filaretów [patrz przypis 66], w kwietniu 1822 roku na polecenie rektora rozwiązane. W grudniu tego roku Zan odtworzył Towarzystwo Filaretów w formie tajnej organizacji. 22 października 1823 roku filareta Jan Jankowski aresztowany ujawnił istnienie Towarzystwa Filaretów. Aresztowano przeszło 100 osób w Rosji i poza jej granicami. Aresztowany w Berlinie F. Malewski ujawnił istnienie Towarzystwa Filomatów, zawieszono go w roku 1821. Ratując innych przywódców filomackich, Zan wziął na siebie całą winę. W kwietniu 1824 roku zakończono śledztwo; wyrok ogłoszono w sierpniu tego roku, w wyniku procesu dziesięciu filomatów i dziesięciu filaretów zesłano w głąb Rosji, trzech z nich Zana, Jana Czeczota i Adama Suzina skazano na więzienie w twierdzy. Wypadki związane z procesem zostały później opisane przez A. Mickiewicza w trzeciej części „Dziadów” — zob. na ten temat: M. Dunajówna, *Filomaci w Wilnie*. Wilno 1935; *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816–1824*. Wyd. H. Mościcki. Warszawa 1924; S. Pigoń, *Głosy z przed wieku: szkice z dziejów procesu filareckiego*. Wilno 1924; *Promieniści: Filomaci-Filareci*. Zebrał i objaśnił H. Mościcki. Warszawa 1928; A. Kamiński, *Polskie związki*

W znacznie późniejszych czasach, aż do początków w[ieku] XIX, utarło się w literaturze przekonanie, że Filomaci byli związkiem apolitycznym, nie zajmującym się wcale sprawą niepodległości ojczyzny. Pogląd ten jest fałszywy. Filomaci wprawdzie nie mieli na celu wyraźnego zamachu, ale celem całej ich pracy było rzeczywiście dobro ojczyzny, odzyskanie niepodległego bytu. Wiedział o tym i Nowosilcow¹²⁵, stąd z punktu widzenia rosyjskiego traktował Filomatów, jako „buntowczyków”, niebezpiecznych dla istniejącego stanu rzeczy.

Archiwum Filomatów, zawierające sporo materiału, mogącego rzucić światło na tę materię, zostało przechowane przez Pietraszkiewicza, później przez jego rodzinę aż do [roku] 1911¹²⁶. Nie zagubiono ani jednego dokumentu; w dzisiejszym wydaniu „Archiwum Filomatów” obejmuje 8 tomów druku¹²⁷.

młodzieży, t. 2 s. 276–480; *Wybór pism filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*. Opr. A. Witkowska. Wrocław 1959; *Korespondencja Filomatów (1817–1823)*. Wybór i opr. M. Zielińska. Warszawa 1989; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824. Historia śledztwa przeciw uczestnikom konspiracji studenckich i młodzieżowych w Wilnie oraz w Wileńskim Okręgu Naukowym*. Poznań 2003; *Korespondencja Filomatów. Wybór*. Oprac. Z. Sudolski. Wrocław–Warszawa 1999.

¹²⁵ Nikołaj Nikołajewicz Nowosilcow (Nowosilcew, Novosiltzeff; 1762–1838), polityk rosyjski, jeden z najbliższych doradców cara Aleksandra I. Uczestnik wojny ze Szwecją (1788–1790). Brał udział w tłumieniu insurekcji kościuszkowskiej (1794); komisarz carski przy Radzie Stanu Królestwa Polskiego (1815–1830), od roku 1824 kurator okręgu naukowego wileńskiego, od 1834 prezes rosyjskiej Rady Państwa i Komitetu Ministrów. Organizator tajnej policji, cenzury i szpiegostwa, doprowadził do zamknięcia Uniwersytetu Wileńskiego (1832). Przyczynił się do zaostrzenia polityki w sprawach oświaty i wobec Polaków na Litwie. W roku 1833, jako dowód uznania cara, otrzymał tytuł hrabiowski. Uwieczniony przez A. Mickiewicza w trzeciej części „Dziadów” – zob.: B. Szyndler, *Mikołaj Nowosilcow (1762–1838): portret cesarskiego inkwizytora*. Warszawa 2004.

¹²⁶ Archiwum Filomatów powstało i ocalało dzięki staraniom Onufrego Pietraszkiewicza, który je przechował, a po powrocie z zesłania (1860) zajął się jego porządkowaniem. Znaczna część tego zespołu, przechowywanego przez jego kuzynkę Stanisławę Pietraszkiewiczównę (1884–1952), w nieznanych bliżej okolicznościach została po II wojnie światowej przewieziona przez granicę i złożona na ręce kardynała Stefana Wyszyńskiego, który ten zbiór rękopisów przekazał Bibliotece KUL w Lublinie. Część zespołu oderwana od całości wcześniej znalazła się wśród rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie oraz w Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie. Drugą osobą zbierającą materiały filomackie był Franciszek Malewski. Dzięki jego zabiegom i staraniom zachował się obszerny zespół korespondencji, który w końcu XIX wieku został przewieziony z Petersburga do Biblioteki Polskiej w Paryżu przez Marię Malewską. Ten pokaźny zbiór uległ podziałowi, część jego znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie. Trzecim zbieraczem gromadzącym własne rękopisy i korespondencję był Tomasz Zan. Po jego śmierci archiwum, które zgromadził znalazło się w Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie (ob. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk) – zob.: *Korespondencja filomatów. Wybór*. Oprac. Z. Sudolski. Wrocław–Warszawa 1999 s. XXXI–XXXIII.

¹²⁷ Do roku 2000 wydano 15 tomów Archiwum Filomatów w czterech seriach wydawniczych: *Archiwum Filomatów. Cz. 1: Korespondencja filomatów 1815–1823*. Wyd. J. Czubek. T. 1–5. Kraków 1913; *Archiwum Filomatów. Cz. 2: Materiały do historii Towarzystwa Filomatów 1815–1823*. Wyd. S. Szpotkański i S. Pietraszkiewiczówna. T. 1–2. Kraków 1920–1921; T. 3 wyd. S. Pietraszkiewiczówna. Kraków 1934; *Archiwum Filomatów. Cz. 3: Poezja filomatów*. Wyd. J. Czubek. T. 1–2. Kraków 1922; *Archiwum Filomatów. Cz. 4: Na zesłaniu*. Pod red. Cz. Zgorzelskiego. [T. 1]. Wrocław 1973; *Archiwum Filomatów. [Cz. 5] Listy z zesłania. Krag*

[Wykład] 9/VI—1925 r.

W prędkim czasie Połuszyński¹²⁸ i Suchecki¹²⁹ wystąpili z grona Filomatów, tak że pozostało ich tylko czterech: Jeżowski, Pietraszkiewicz, Mickiewicz i Zan. Przybyli natomiast nowi członkowie; w maju 1818 r[oku] Jan Czczott i Teodor Łoziński¹³⁰, w grudniu zaś 1819 r[oku] Józef Kowalewski¹³¹

Onufrego Pietraszkiewicza i Cypriana Daszkiewicza. Zebrał, opracował i wstępami opatrzył Z. Sudolski przy współpracy M. Grzebień. T. 1. Warszawa 1997; *Archiwum Filomatów. Listy z zesłania. Krąg Tomasa Zana, Jana Czczota i Adama Suzina*. Zebrał, opracował i wstępami opatrzył Z. Sudolski. T. 2. Warszawa 1999; *Archiwum Filomatów. Listy z zesłania. Krąg Franciszka Malewskiego i Józefa Jeżowskiego*. Zebrał, opracował i wstępami opatrzył Z. Sudolski. T. 3. Warszawa 1999; *Archiwum Filomatów. Listy z więzienia [1823—1824]*. Zebrał, opracował i wstępami opatrzył Z. Sudolski. Warszawa 2000.

¹²⁸ Erazm Połuszyński (Połuszyński), jeden z członków-założycieli Towarzystwa, początkowo wybrany wiceprezydentem i kasjerem. Z powodu niesumienności usunięty od pełnienia tych obowiązków. Za systematyczne opuszczenie posiedzeń i zdradzenie istnienia Towarzystwa został w dniu 25 kwietnia 1820 roku zawieszony w prawach członka na czas nieograniczony — zob.: *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*, s. V przypis 4.

¹²⁹ Bruno Suchecki, syn Jan Sucheckiego nauczyciela matematyki w gimnazjum mińskim, jeden z członków-założycieli Towarzystwa, do którego należał od 17 września 1818 do 29 lutego 1819 r. Był sekretarzem Wydziału I. Od 16 marca 1819 roku opuszczał posiedzenia Towarzystwa i osobom niewtajemniczonym udzielał wiadomości o istnieniu Związku. Z tych powodów 20 maja 1820 roku oddany pod sąd i zawieszony w członkostwie na czas od 25 czerwca 1819 do 1 stycznia 1820; ostatecznie wydalony ze związku 5 stycznia 1821 roku za rozgłaszanie wiadomości o Towarzystwie i opieczętowanie. Profesor w gimnazjum wileńskim — zob.: *Korespondencja Filomatów (1817—1823)*, s. 67; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*, s. V przypis 5; *Z filareckiego świata*, s. 352.

¹³⁰ Teodor (Bożydar) Łoziński (1796—ok. 1837), student Wydziału Matematyczno-Fizycznego, filomata, członek Związku Węglarzy, nazywany przez kolegów „Szerokiem, Szerosiem lub Sarośkiem”. Od roku 1815 studiował na Uniwersytecie Wileńskim na wydziale fizyczno-matematyczny, gdzie uzyskał stopień magistra (1820). Stał na czele filareckiego Grona Różowego. W październiku 1823 roku wyjechał na Wołyń. W styczniu 1824 dobrowolnie oddał się w ręce policji. Po procesie filomatów (1824) wywieziony w głąb Rosji, najpierw przebywał w Petersburgu, następnie w Kazaniu i Wiatce (pracował tam jako nauczyciel), gdzie prawdopodobnie zmarł. Tłumaczył *Medycynę walczącą* Louisa Leroy’a — *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*, s. 425—428; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 349—350; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823—1824*, s. 766—767.

¹³¹ Józef Szczepan Kowalewski (przezwiseka: Józef Młody, Ciszek, Longinus, Mól, Herodotysta; po rosyjsku Osip Michajłowicz; 1800/1801—1878), uczeń G. E. Groddecka, filomata, orientalista, mongolista, nauczyciel w gimnazjum wileńskim. Był synem księdza unickiego Michała. Po ukończeniu gimnazjum w Świsłoczy, w roku 1817 rozpoczął studia na Uniwersytecie Wileńskim, na wydziale literatury i sztuk wyzwolonych, gdzie studiował filologię klasyczną. Po ukończeniu

(b. prof. Uniwersytetu Kazańskiego), Franciszek Malewski oraz Zyg[munt] Nowicki¹³². Główną figurą związku był na razie Jeżowski, pochodzący z Podola, a liczący wówczas (w r[oku] 1818) 23 lata. Wraz z Kowalewskim najbardziej oddawał się pracy naukowej. Sądził, że nie ma konieczności, aby wszyscy przeszli przez Uniwersytet, ale ci, którzy już nań wstąpili, muszą przejść przez szkołę nauki, muszą zapoznać się ze stanem i tętnem wiedzy. Był przekonany, że styl człowieka, jego wewnętrzna wartość może być osiągnięta tylko drogą wysokiej kultury naukowej. Mając takie poglądy, stał się Jeżowski jakby generalnym dozorcą Filomatów, pilnował ich i stale podznaczał obowiązek pilnego uczenia się. Nadając związkowi nazwę Filomatów, utrwalił wśród kolegów przekonanie, że pierwszym i najważniejszym na razie ich obowiązkiem jest zdobycie wysokiej nauki. Jeżowski sam miał wielką ochotę do uczenia, rozpoczął więc dla młodszych kolegów serię korepetycji z zakresu filologii klasycznej. Wykładał podobno dobrze, ale był pedantyczny, a nieraz wręcz uparty i gwałtowny; uczniów swych trzymał bardzo ostro.

Oprócz korepetycji, drugim momentem życia Filomatów były ich zebrania, na których obowiązującym był referat o treści dowolnej. Głównym podłożem zebrań był zwykle referat, oraz rozwinięta nad nim dyskusja. Odczytywano i krytykowano również własne utwory poetyckie (np. Mickiewicz na jednym zebraniu wypowiedział recenzję o elegii Czeczota. Zebrania nominalnie odbywały się co miesiąc, faktycznie zaś prawie co tydzień, przy czym oprócz zebrań naukowych były t[ak] zw[ane] zebrania porządkowe, na których ustalano

Uniwersytetu w roku 1820 uczył łaciny i języka polskiego w gimnazjum wileńskim. Należał do uniwersyteckiego koła arabistów (1822). Po roku 1824 zesłany do Kazania, gdzie został przydzielony do Instytutu Pedagogicznego tamtejszego uniwersytetu. Zajął się wówczas językiem tatarskim i rozpoczął pracę nad słownikiem tatarskim. W latach 1828–1832 studiował w Irkucku, gdzie uczył się języka mongolskiego. W trakcie pobytu na Syberii odbył podróż do Urgi, a w sierpniu 1830 wyruszył wraz z misją rosyjską do Pekinu. Odwiedził również Kiachtę, Troickosawsk oraz Buriatów selengijskich. Po powrocie został profesorem katedry filologii mongolskiej Uniwersytetu w Kazaniu (1833–1860). Pełnił tam również funkcję dziekana wydziału filologicznego (1837, 1845, 1854) i rektora (1855–1860). Dzięki jego staraniom uczelnia kazańska posiadała najobszerniejszy w Rosji zbiór druków i rękopisów wschodnich. Na jesieni 1862 roku przeniósł się do Warszawy i objął katedrę historii powszechnej w tamtejszej Szkole Głównej (1862–1869) oraz został dziekanem Wydziału Historyczno-Filologicznego. Tłumaczył Herodota (ok. 485-ok. 425 p.n.e.), Owidiusza i Longina (ok. 213–273). Opublikował m.in. *Dictionnaire mongol-russe-française* (t. 1–3, Kazan 1844–1849). Zmarł w Warszawie – *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 421–425; S. Kałużyński, *Kowalewski Józef Szczepan*, [w:] *PSB* t. 14 s. 525–528; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 293–295; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 762–764.

¹³² Zygmunt Nowicki (ok. 1796/97–1834), syn Józefa; filomata. Po ukończeniu szkoły w Świsłoczy studiował prawo na Uniwersytecie w Wilnie. Filomata od 4 listopada 1817 i filareta. Aresztowany na jesieni 1823 i po kilku miesiącach zwolniony. W roku 1833 ponownie go aresztowano w związku ze sprawą emisariusza Józefa J. Horodyńskiego (1792–1840). Zesłany na zamieszkanie do guberni wołdzkiej (1834), następnie guberni kurskiej (1836). W roku 1843 był zatrudniony w Kurskim Gubernialnym Komitecie Statystycznym. Zmarł w Kursku – *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 447 (Spis członków Towarzystwa Filomatów s. 447–457); W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 422.

ustawy i krzątano się dokoła zupełnego zorganizowania związku. Co do tego czynnym był zwłaszcza Jeżowski, napisał on cały szereg ustaw i projektów, ale z żadnego nie był zadowolony i rozpoczął pracę na nowo. Pomagał mu w tej pracy Pietraszkiewicz.

W ciągu 1817/1818 roku Zan nie zajmował wybitniejszego stanowiska; lubiono go powszechnie, ale, nie mając doń większego zaufania, traktowano go mniej serio, niż innych. Przyczyną tego była zapewne dysharmonia charakteru Zana, jego brak równowagi oraz umiaru estetycznego. Uważano Tomasza powszechnie za człowieka, który gotów jest dużo mówić, ale z którego mowy nic zazwyczaj nie wychodziło.

Jak i większość kolegów, zajmował się Zan wówczas poezją. Stosunek jego do poezji był cokolwiek niedociągnięty, zaznaczyć jednak należy, że pewien talent poetycki, aczkolwiek bardzo nikły, posiadał. Zan pierwszy wpoił w kolegów poczucie życiowości poezji, dowodził poniekąd, że poezja nie jest sztuką, lecz życiem. Poglądy te wpłynęły i na Mickiewicza, a także przyczyniły się do ogólnego zwrotu Filomatów przeciw pseudoklasycyzmowi.

Przez poglądy swoje Zan niejednokrotnie ośmieszał się wśród kolegów. Wytworzył np. sobie pogląd, że normalnym stanem studenta jest stan zakochania, że student nie zakochany jest... potworem. Do tego przywiązywał teorię, że kobieta jest arcydziełem Boga, że jest stworzona, jako przedmiot miłości. Najśmieszniejszym było twierdzenie, że kobieta nie może być brzydka, że wszystkie są piękne (!); z tego powstała później cała anegdotka o nosie kobiecym i o pięknej „Feli, którą Zan podał, niesłusznie zresztą, jako swoją ukochaną, nie chcąc, w myśl swojej teorii, zostać niezakochanym „potworem”!¹³³

Miał więc Zan, jak z tego widać, dużo nierównowagi charakteru i poglądów, skutek czego mimo sympatii, jaką doń żywiono, nie traktowano go, jako człowieka zupełnie już poważnego. To ustosunkowanie się kolegów Zan oczywiście odczuwał i dał nawet z tej racji wyraz swemu rozgoryczeniu.

Mickiewicz tymczasem nadał nowy kierunek zebraniom Filomatów: do referatów i dyskusji wniósł nowy moment krajoznawczy. Chciał Mickiewicz przez zbadanie i poznanie kraju i ludzi wytworzyć wśród młodzieży głębokie ukochanie ziemi ojczystej. Z wakacji roku 1817 i 1818 przywiózł M[ickiewicz] sporo materiału do referatów krajoznawczych; pomagali mu w tym Czeczot, Zan, Domeyko i inni nowogrodzianie, całe wakacje włóczący się po okolicach.

¹³³ Chodzi o Felicję Micewiczównę (? – zm. 1883), córkę marszałka powiatu wołkomirskiego Dominika, uczennicę i ukochaną T. Zana z pensji Deyblów w Wilnie. Była ona najpierw żoną Ignacego Wilamowicza marszałka powiatu kowieńskiego, a po jego zgonie w roku 1830 Napoleona Nowickiego (1800 – 1870). Jej imię filareci przyjęli na oznaczenie kochanki. Otto Ślizień pisał o miłościach Zana: „Sam też jakimś panińskim ideałem był zajęty; z Felą, którą ubóstwiał i o której piosenki pisywał, mało się znał osobiście i rzadko się spotykał” – O. Ślizień, *Z pamiętnika (1821 – 1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 122; patrz też s. 340, 347.

W ciągu r[oku] 1819 towarzystwo Filomatów znowu wzrosło liczebnie. Przybył Budrewicz¹³⁴, Kazimierz Piasecki¹³⁵, Jan Sobolewski¹³⁶, Burdziewicz¹³⁷,

¹³⁴ Wincenty Budrewicz (zwany Budreus, Budrys, Matematyk, Polano; 1795—ok. 1850), matematyk, filomata i filareta. Po ukończeniu szkoły w Kiejdanach, w latach 1815—1820 był studentem wydziału fizyczno-matematycznego Uniwersytetu Wileńskiego, który ukończył jako magister filozofii. Po studiach zajął się prywatną pracą pedagogiczną. Po procesie filomatów w roku 1824 skazany na wywiezienie w głąb Rosji, przebywał w Moskwie, gdzie trudnił się nauczycielstwem. Od roku 1827 był nauczycielem łaciny w gimnazjum kostromskim, następnie uczył matematyki i fizyki w Twerze. W roku 1831 został oskarżony o zatrucie wód w studniach i rzekach w celu wywołania epidemii cholery. Oczyszczony z zarzutów i zwolniony z aresztu, poddany został dozorowi policyjnemu, z którego został zwolniony w październiku 1842 roku. Zmarł we wsi Panafidirie (gubernia twerska) — L. Żytkowicz, *Budrewicz Wincenty*, [w:] *PSB* t. 3 s. 100; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 84—85; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823—1824*, s. 757.

¹³⁵ Kazimierz Piasecki (zwany Długi, Dzybaty; 1798—1882), filomata, prawnik. W latach 1815—1820 studiował prawo na wydziale nauk moralnych i politycznych Uniwersytetu Wileńskiego. Po uzyskaniu stopnia kandydata obojga praw został adwokatem przy wileńskich sądach. Od roku 1819 członek Towarzystwa Filomatów, a od roku 1820 filaretów. Aresztowany w październiku 1823 roku. Po procesie filaretów został w Wilnie, początkowo pod ścisłym nadzorem policji i bez prawa do służby państwowej. Potem wrócił do zawodu i był wziętym adwokatem. W roku 1829 zrezygnował z adwokatury i objął dobrze płatne stanowisko w tzw. „Masie Radziwiłłowskiej” [patrz przypis 120], w której pracował do końca jej istnienia w roku 1839. W roku 1839 nabył majątek Szyrwinty (pow. wileński) — Z. J. Nowak, *Piasecki Kazimierz*, [w:] *PSB* t. 25 s. 782—783.

¹³⁶ Jan Sobolewski (ps. Jan Drugi, Jan Wtóry, Rudy, Sobol, Zybelin; 1799 lub 1800—1829), filomata, fizyk i matematyk. W latach 1816—1821 studiował na wydziale fizyczno-matematycznym Uniwersytetu Wileńskiego. Nauczyciel fizyki, nauk przyrodniczych i chemii w gimnazjum w Krożach (1821—1823). W latach 1820—1821 wygłosił kilkanaście referatów na posiedzeniach Towarzystwa Filomatów, był przewodnikiem Zielonego Grona Towarzystwa Filaretów. Od roku 1821 pracował jako nauczyciel fizyki, nauk przyrodniczych i chemii w gimnazjum w Krożach. Aresztowany w listopadzie 1823 roku, uwolniony w kwietniu 1824 roku. Po procesie filomatów od października 1824 roku na zesłaniu najpierw w Petersburgu (z A. Mickiewiczem), gdzie został wcielony do Korpusu Komunikacji Wodnej Głównego Zarządu Dróg. Od roku 1827 przebywał w Archangielsku, gdzie zmarł jesienią 1829 roku (być może na skutek tragicznego wypadku). A. Mickiewicz dedykował mu (obok C. Daszkiewicza (1803—1829) i F. Kółakowskiego) trzecią część *Dziadów* — zob.: M. Brensztejn, *Filomata w Krożach (Jan Sobolewski) 1821—1823*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 329—356; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*, s. 436—438; J. Borowczyk, *Sobolewski Jan*, [w:] *PSB* t. 39 s. 571—572; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 560—561; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823—1824*, s. 771.

¹³⁷ Osoba nieznaną, najpewniej pomyłką Massoniusa: w spisie członków Towarzystwa Filomatów nie odnajdujemy tego nazwiska. Chodzi najpewniej o Michała Rukiewicza (przezwiseko Oberamtman, Szwalizer; 1794/95—1841), syna niezamożnego szlachcica z białostockizny. Po ukończeniu gimnazjum w Białymstoku zapisał się na Uniwersytet Wileński. W roku 1812 był uczestnikiem „rewolucji 1812 roku”, a w roku 1814 służył w szwoleżerach, z których wyszedł w stopniu podporucznika. W roku 1816 wznowił studia na Uniwersytecie Wileńskim, które ukończył w roku 1820 ze stopniem kandydata praw. W październiku 1819 roku został przyjęty do Towarzystwa Filomatów, w grudniu tego roku został członkiem korespondentem, a w czerwcu 1820 członkiem czynnym towarzystwa. Członek-założyciel „Związku Promienistych” (1820). Po ukończeniu studiów opuścił Wilno, wrócił na białostockiznę i osiadł na dzierżawie we wsi Zawyki. Utrzymywał kontakty z Towarzystwem Filomatów, często przyjeżdżał do Wilna. Na białostockiznę

(?) i inni, ubył natomiast Mickiewicz, który po ukończeniu Uniwersytetu wyjechał do Kowna. Nie znaczyło to jednak, aby Mickiewicz zerwał ze związkiem, i nadal bowiem utrzymywał z nim silny kontakt, przysyłając przyjaciółom swe pieśni i inne prace. Rzec można, energia filomacka Mickiewicza ożywiła się w Kownie jeszcze bardziej, niż uprzednio w Wilnie. Przyczynił się do tego Zan, bezwiednie pracujący nad przerobieniem Gustawa w Konrada, oraz Czeczot i Malewski, z którymi Mickiewicz i nadal utrzymywał bardzo serdeczne stosunki.

W tym czasie Zan wpadł na własny pomysł teorii „promionków” cz[yli] fotosfery, otaczającej człowieka. Rozpędził się tu tak dalece, że promienie, emitowane przez ludzi, uważał za materialne, przy tym za barwne, w zależności od stanu psychicznego osobnika. Fantastyczne te pomysły Zana znajdowały silny oddźwięk wśród młodzieży akademickiej, a zwłaszcza wśród uczniów gimnazjów — wytworzyła się wkrótce naprawdę atmosfera promienista! Zan wtedy zaproponował wielką wycieczkę za miasto, gdzie miał zamiar zwolenników swych poglądów zorganizować w związek. W dniu 6 maja 1820 r[oku] odbyła się wycieczka na Popławy¹³⁸ i tam nastąpiło zawiązanie „Promienistych”¹³⁹ w liczbie 45 członków. Nie obeszło się przy tym bez pewnych dziwactw, fakt ten jednak był ważny z tej racji, że był to związek przyszłego T[owarzystwa] Filaretów. Nowy związek rósł szybko — na następnej Majówce — dn[ia] 17 maja — było już 130 osób.

organizował tajne związki i stowarzyszenia wśród młodzieży szkolnej oraz obywatelskiej (młodych ziemian i mieszczan), wzorowane na Towarzystwie Filomatów (1821). Związki takie powstały m.in. w Sokółce, Bielsku, Drohiczyne i Szczuczynie. Członkowie związków obywatelskich mieli prenumerować i czytać czasopisma oraz przygotowywać na sejmikach gubernialnych akcję mającą doprowadzić do obsadzenia urzędów „godnymi osobami”. W roku 1820/1821 w gimnazjum w Białymstoku, wraz z uczniem Feliksem Lachowiczem, utworzył związek „Zgodni Bracia”, który w roku 1823 przemianowany został na „Związek Zorzan”. W październiku 1823 roku został aresztowany i przewieziony do Wilna. Uwolniony z braku dowodów w roku następnym. W roku 1825 z jego inicjatywy powstało „Towarzystwo Przyjaciół Wojskowych”, które obejmowało wojskowych służących w wydzielonym Korpusie Litewskim. Związki rozbito w roku 1826. Aresztowany, początkowo był skazany na śmierć i pozbawienie szlachectwa, po ułaskawieniu na 10 lat katorgi. Życie zakończył na Syberii we wsi Kotkino — Z. J. Nowak, *Rukiewicz Michał*, [w:] *PSB* t. 33 s. 68—71; *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817—1823*, s. 447 (Spis członków Towarzystwa Filomatów, s. 447—457); A. Kamiński, *Polskie związki młodzieży*, t. 2 s. 338 przypis 1, 396, 402, 421, 439, 500—510; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 521—522; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823—1824*, pass.

¹³⁸ Popławy (litewskie Paupys) — w początkach XIX wieku dolina przecięta Wilenką, obecnie dzielnica Wilna. Ignacy Domeyko wspominał: „Pamiętam jedną z tych miłych schadzek w Przewodną niedzielę, do folwarku zwanego Markucie, sławnego fijołkami i śpiewem swoich słowików, położonego na Popławach, o milkę od miasta, na wysokim wzgórzu z którego opodał widne były Ponary, Bekieszowa góra i całe Wilno jak na dłoni” — [I. Domeyko], *Filomaci i filareci. List Ignacego Domeyki*. Poznań 1872 s. 16.

¹³⁹ Towarzystwo Promienistych właściwie — Zgromadzenie Przyjaciół Pożytecznej Zabawy — jawna forma organizacyjna Towarzystwa Filomatów [patrz przypisy 66, 124].

(Dostarczycielami pieśni, śpiewanych wówczas przez grono „Promienistych” był Czeczot i Frejend¹⁴⁰; ten ostatni bardzo był lubiany przez kolegów. Od Frejenda pochodzi pieśń: „Wstał pan kwiecień”, śpiewana po raz pierwszy na kwietniówce [roku] 1820, z twórczości zaś Czeczota wymienić tu można pieśń „A cóż to za starzy wariaci”... Te i podobne im utwory nadawały specyficzny ton życiu ówczesnej młodzieży).

W ciągu roku 1820 Jeżowski ustąpił nieco ze swego naczelnego stanowiska, a na pierwszy plan wysunął się był Zan, nazywany od tego czasu „Arcy”. Okazał wówczas Tomasz całą swą moc ducha i piękno charakteru, stał się centrem życia całej młodzieży akademickiej. Było to zrozumiałe z tego względu, że faktycznie czynnikiem, przetwarzającym psychikę młodzieży, były nie drobna grupka zamkniętych w sobie Filomatów, lecz silny i liczny związek Filaretów (pierwotnie „Promienistych”). Wdzięczność młodzieży ku Zanowi ujawniała się podczas jego imienin, przypadających 21 grudnia. Bardzo uroczyście obchodzono je w latach 1820, 1821 i 1822; przybywał wówczas i Mickiewicz, biorąc żywy udział w ogólnej radości.

U Filaretów panował zwyczaj dość ostrożnego przyjmowania nowych członków; starano się naprzód dobrze poznać człowieka, zanim go do swego grona przyjęto. Z tej racji związek liczebnie wzrastał już mało: gdy 17 maja 1820 [roku] liczono 130 członków, to w chwili rozpoczęcia aresztu i procesu – w jesieni 1823 [roku] – liczba ta wzrosła tylko do 171. Nieopatrzonemu przyjmowaniu nowych członków sprzeciwiał się zwłaszcza Mickiewicz; on to protestował przeciwko przyjęciu Jankowskiego¹⁴¹, ten jednak po głosowaniu został przyjęty. Uprzedzenie Mickiewicza do Jankowskiego, nie oparte na razie na niczym, nie było jednak zupełnie bezpodstawne: Jankowski był tym, który

¹⁴⁰ Antoni Frejend (Freyend; 1798 – zm. po 1824), syn Ludwika, majora lub podpułkownika wojsk pruskich, student wydziału fizyczno-matematycznego Uniwersytetu Wileńskiego, filareta. Po ukończeniu szkoły bazylikańskiej w Borunach, w roku 1818 rozpoczął studia na wydziale fizyczno-matematycznym Uniwersytetu Wileńskiego. W latach 1823–1824 był nauczycielem na pensji żeńskiej d’Abrowej w Wilnie. Po procesie filomatów w 1824 roku dalsze jego losy nie są znane – H. Mościcki, *Frejend (Freyend) Antoni*, [w:] *PSB* t. 7 s. 128–129; *Z filareckiego świata*, s. 342.

¹⁴¹ Jan Jankowski (1804–?), syn księdza unickiego Gabriela i brat znanego później pisarza i tłumacza Placyda Jankowskiego (John of Dycalp; 1810–1872). Po ukończeniu szkoły w Świsłoczy, studiował filozofię na wydziale literatury i sztuk wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego (1820). W styczniu 1821 roku wprowadzony został przez Adama Suzina do Towarzystwa Filaretów. Zdradził istnienie Towarzystwa w roku 1823; w czasie rewizji znaleziono jego wiersze o treści patriotycznej, zniesławiające osoby „domu panującego” oraz protokoły tajnego Związku Naukowego uczniów gimnazjum w Świsłoczy. Badany przez komisję śledczą ujawnił istnienie tajnego Towarzystwa Filaretów. Wyrokiem, jaki zapadł w procesie, skazany został na zesłanie w głąb Rosji (1824). Osiedlił się w Wołogdzie i sprawował tam podrzędną funkcję w policji. W roku 1831 starał się w Ministerstwie Oświecenia o zezwolenie na pracę w charakterze nauczyciela, jednak zgody nie otrzymał. Nieznana jest data i miejsce jego śmierci – zob.: *Wybór pism Filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. CLXII–CLCV przypis 7; E. T. Massalski, *Z pamiętników (1799–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 286–288, 291–294, 303, 345; H. Mościcki, *Wilno i Warszawa w „Dziadach” Mickiewicza. Tło historyczne trzeciej części „Dziadów”*. Warszawa 1908 s. 179–180; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 233; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 761.

później zdradził Filaretów. Również niefortunnym w skutkach było przyjęcie Józefa Massalskiego¹⁴². On właśnie dzięki swej nieostrożności wzbudził podejrzenie władz rosyjskich; trafiono na papiery Filaretów, aresztowano Jankowskiego, a ten ostatecznie wydał wszystko.

¹⁴² Józef Massalski (1800 – ok. 1840/1845), syn Onufrego pisarza sądu ziemskiego w guberni mińskiej, brat Edwarda Tomasz Massalskiego (1799 – 1879); poeta, gubernier Juliusza Słowackiego, filareta. Autor bajek, powieści, epigramatów i piosenek. Po ukończeniu szkoły jezuickiej w Mohylewie, w roku 1822 zapisał się na wydział literatury i sztuk wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego. Pośrednio przyczynił się do ujawnienia towarzystw wileńskich. W roku 1829 wystąpił z wojska w stopniu oficera i został plenipotentem dóbr Joanny hrabiny Moszyńskiej; następnie osiadł na Wołyniu i ożenił się. W czasie powstania listopadowego ujęty przez Rosjan. Zmarł w Uściągę między 1840 a 1845 rokiem – M. Czarnocki, *Krótką wiadomość o tajnych towarzystwach uczniów uniwersytetu wileńskiego aż do ich rozwiązania w roku 1824*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 167; E. T. Massalski, *Z pamiętników (1799–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 271–272, 277, 280–283; H. Mościcki, *Gubernier Słowackiego*, [w:] *Pod znakiem Orla i Pogonii. Szkice historyczne*. Oprac. H. Mościcki. Lwów – Warszawa 1923 s. 159–169, 234–237 – tam życiorys i opisana została tzw. „sprawa J. Massalskiego”; H. Mościcki, *Wilno i Warszawa w „Dziadach” Mickiewicza*, s. 52–54, 177–178; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 106–115, 130–132.

[Wykład] 16/VI—1925 r.

W chwili, gdy życie Filaretów dochodziło do największego rozkwitu, radosnym ono dla przywódców nie było. Wiedzieli oni, że zbierać się już zaczynają chmury, których pierwszym objawem były skutki wyjazdu Massalskiego do Warszawy. Sytuacja, jaka się potem wytworzyła, zastała Filaretów wcale nieprzygotowanymi: byli to ludzie prawi, naiwni — mając do czynienia ze świetną wówczas tajną policją rosyjską, musieli się zdradzić. Mówiąc nawiasem, policja tajna miała pomoc ludzi postronnych, mających zdolność i swoje cele w szpiegowaniu. Do mistrzów takich należał Nowosilcow. Nie był to patriota rosyjski, był to raczej mistrz osobistej kariery, dążący za wszelką cenę do wyniesienia się i do zdobycia pieniędzy, których potrzebował ogromne sumy. Wobec posiadania rzeczywistego talentu szpiegowskiego, udało się Nowosilcowowi niejedno już wykryć, obecnie zaś, mając nadzieję, że i w Wilnie jest coś niecoś do wykrycia, i że na tym można będzie swoją sytuację poprawić — prosił Nowosilcowa ks[ięcia] Konstantego¹⁴³, aby go wysłał do Wilna na śledztwo w związku z niezwykłą wizytą Massalskiego.

Zanim do dalszego przebiegu sprawy wrócimy, wrócimy na chwilę do życia wewnętrznego Uniwersytetu. W tym czasie ks[ięź] Adam Czartoryski był zmuszony pomyśleć o nowym rektorze, Malewski bowiem był już zbyt stary i nie mógł już należycie obowiązków, na nim ciążyących, spełniać. Zresztą wiedział ks[ięź] Adam, że wobec ewentualnego nacisku ze strony rządu Malewski będzie zbyt powolny, gdy tymczasem potrzeba było człowieka energicznego, zdolnego przeciwstawić się wszelkim zamachom na Uniwersytet. O taką jednostkę było trudno, stąd też wybór, jaki kurator uczynił, nie był bardzo fortunny. Na rektora upatrzył Józefa Twardowskiego¹⁴⁴, d[okto]r[a]

¹⁴³ Konstanty Pawłowicz (1779—1831), wielki książę rosyjski, brat carów Aleksandra I i Mikołaja I. Od roku 1814 naczelny wódz wojsk polskich i wielkorządca w Królestwie Polskim, tłumił ruchy patriotyczne w Królestwie (od roku 1819 był też wielkorządcą Litwy).

¹⁴⁴ Józef Twardowski (1786—1840), matematyk, filozof. Pochodził ze szlacheckiej rodziny osiadłej w Wielkopolsce; syn generała Piotra Twardowskiego (?—1801), który przybył z dywizją na Litwę i kupił dobra w okolicach Pińska (majątek Weleśnica i Chołożyn). Na Uniwersytecie Wileńskim studiował nauki matematyczne i w roku 1807 otrzymał tytuł doktora filozofii. W latach 1804—1808 był współzałożycielem i członkiem kilku stowarzyszeń młodzieży akademickiej działających na Uniwersytecie Wileńskim [patrz przypis 101]. Po studiach wrócił do rodzinnej Weleśnicy. W roku 1817 został podkomorzym pińskim (sędzią powiatowym) i dostał tytuł radcy dworu cesarskiego. Był wizytatorem szkół guberni mińskiej (1812—1815, 1819); z ramienia księcia A. J. Czartoryskiego reformator szkolnictwa na Litwie. W początkach 1820 został „honorowym

fil[ozofii], autora kilku rozpraw matematycznych i artykułów naukowych. Był to człowiek patriotyczny i dość energiczny i, jak sądził ks[siążę] Adam, mógłby podolać obowiązkowi rektora.

Z przeprowadzeniem swojego kandydata miał jednak sporo kłopotu. Twardowski nie był stworzony na rektora, nie był zresztą nawet profesorem uniwersytetu, stąd, aby ciało profesorskie mogło się zgodzić na jego obiór, należało je wprzód z tą myślą oswoić i ku niej nakłonić. Z planem swoim zwierzył się Czartoryski Lelewelowi, Onacewiczowi¹⁴⁵, Dyniłowiczowi¹⁴⁶ – pro-

członkiem” Uniwersytetu, gdzie wykładał algebrę i geometrię analityczną (1822). W latach 1822–1824 był rektorem Uniwersytetu Wileńskiego. Aresztowany przez władze carskie na polecenie księcia Konstantego, od 17 maja do 9 lipca 1823 roku przebywał w więzieniu. Po uwolnieniu przez krótki czas pełnił swe obowiązki (lipiec 1823 – marzec 1824), zdymisjonowany na własną prośbę wyjechał z Wilna do swego majątku Weleśnica. Po roku 1831 został marszałkiem pińskim; urząd ten piastował przez trzy lata. W Pińsku zawiązał spółkę z zamożniejszych obywateli i otworzył dom komisowo-handlowy, którego zadaniem było załatwianie stosunków z zagranicą. Oskarżony o stosunki z emigrantami został aresztowany. Sparaliżowany, zmarł w czerwcu 1840 roku. Pochowany na cmentarzu w Ochowie (powiat piński) – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 75–87; tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 23–25; *Proces Filaretów w Wilnie. Dokumenta urzędowe z „Teki” Rektora Twardowskiego*, s. 170–332; *Reforma Uniwersytetu Wileńskiego i szkół jemu podwładnych za rektoratu Twardowskiego. Dokumenta urzędowe z „Teki Twardowskiego”*. Podał i słowem wstępem poprzedził dr Szeliga [J. Bieliński]. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” T. 9: 1897 s. 1–135; A. Czartoryski, J. Twardowski, *Korespondencja 1822–1824*. Oprac. J. Ogończyk. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” T. 26: 1900 s. 193–501.

¹⁴⁵ Ignacy Żegota Bazylji Onacewicz herbu Nałęcz (ps. Żegota z Małej Brzostowicy; 1780/81–1845), ekonomista, historyk, prawnik, edytor. Po ukończeniu szkół w Wołkowysku i Grodnie (1789–1793) został gubernierem na Suwalszczyźnie (1796–1797). W latach 1801–1802 uczył się w seminarium nauczycielskim w Ełku, po czym – jako stypendysta króla pruskiego – rozpoczął studia na wydziale filozoficznym Uniwersytetu w Królewcu. Po ich ukończeniu został wykładowcą języka polskiego i rosyjskiego w Królewcu. W roku 1810 przybył do Wilna i rozpoczął studia na wydziale nauk moralnych i politycznych, które ukończył w roku 1811 i został wykładowcą historii powszechnej, prawa przyrodzonego i politycznego na kursach publicznych przy Uniwersytecie. W latach 1813–1817 uczył literatury, języków starożytnych i języka niemieckiego oraz historii powszechnej i prawa w gimnazjum w Białymstoku. W roku 1818 został profesorem w Wilnie w katedrze historii powszechnej i krajowej po Joachimie Lelewelu. Wykładał ponadto statystykę i dyplomację państwa rosyjskiego (od roku 1827/1828). W roku 1821 przebywał w Petersburgu, gdzie w bibliotekach i archiwach zbierał materiały do historii Litwy. W roku 1828 oskarżony o udział w konspiracyjnej organizacji „Plemię Sarmatów”, był na polecenie W. Pelikana aresztowany, wydany do Uniwersytetu w Wilna, i wywieziony do Grodna. W połowie roku 1832 wrócił do Wilna; oczyszczony z zarzutów dopiero w roku 1834. W tym samym roku wyjechał do Petersburga, gdzie otrzymał posadę w Komisji Archeologicznej, a od roku 1838 w Muzeum Rumiancewa. Autor „Historii Litwy”, której nie ukończył; jej fragmenty były drukowane w „Roczniku Literackim” (1846) i „Pamiętniku Naukowo-Literackim” (1849–1850). Zmarł w Petersburgu – I. Szybiak, *Onacewicz Ignacy Żegota Bazylji*, [w:] *PSB* t. 24 s. 63–64; S. B. Jundziłł, *Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych*, s. 117–118; J. Iwaszkiewicz, *Ignacy Żegota Onacewicz – historyk Litwy. Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1961 Seria A z. 4 s. 41–126.

¹⁴⁶ Pomyłka Massoniusa: Ignacy Daniłowicz (Daniłowicz; 1787–1843), historyk, prawnik, wydawca źródeł. Po ukończeniu szkoły pijarskiej w Łomży i gimnazjum w Białymstoku (1807), rozpoczął w roku 1810 studia w Wilnie na wydziale nauk moralnych i politycznych, które ukończył

fesorom bardzo wpływowym i przechylił ich na swoją stronę. Do sprawy wciągnięto jeszcze Jana Śniadeckiego i będącego już na emeryturze Jędrzeja, słowem — utworzyła się pewna grupa profesorów, przychylnych zamiarom Czartoryskiego, wobec czego za Twardowskim była już, nieznaczną wprawdzie, większość. Kombinacji tej szereg profesorów był niechętny, a zwłaszcza Frank, dający w pamiętnikach wyraz niezadowolenia z tej racji¹⁴⁷. Z tym wszystkim jednak Twardowskiego mianowano zrazu profesorem matematyki, po miesiącu zaś obrano na rektora. Na stanowisku tym Twardowski, aczkolwiek nie zaznaczył się żadnym wielkim czynem, na ogół jednak pracował rzetelnie i zyskał sympatię profesorów Polaków.

Wracamy do procesu. Massalski po swej wizycie u księcia Konstantego wysłany został na Kaukaz „w żołdactwo”, w Wilnie zaś w mieszkaniu jego zrobiono rewizję i na mocy znalezionych listów w sierpniu 1823 [roku] aresztowano Jankowskiego¹⁴⁸. Ten, wpadłszy w depresję i strach, nie tylko wygadał wszystko co było robiono i mówiono wśród Filaretów, ale nadto dodał od siebie szereg niebываłych rzeczy. Zeznanie to wplątało więc od razu cały szereg osób — rozpoczęły się liczne aresztowania.

Samemu Jankowskiego aresztowano bardzo cicho, tak że wieść o tym nie wyszła poza Wilno, i młodzież spokojnie wracała z ferii. W połowie września aresztowano Zana, chociaż tych na dwa dni przedtem zdołano uprzedzić, przez co zdążyli ważniejsze papiery bądź ukryć, bądź zniszczyć. O sytuacji zawiadomiono też Pietraszkiewicza, posiadającego archiwum Filomatów, zalecając mu spalenie papierów, ten jednak w nieznany sposób i w nieznanym miejscu papiery zdołał ukryć. (Jak już wspomniano, zachowały się one do naszych czasów i zostały wydane drukiem)¹⁴⁹. Pietraszkiewicza, rzecz dziwna, nie

ze stopniem magistra prawa. Uczestnik kampanii napoleońskiej, w roku 1812 był sekretarzem przy gubernatorze francuskim Białegostoku. W latach 1814—1824 wykładał w Wilnie prawo krajowe litewskie w katedrze prawa krajowego. W latach 1817—1818 odbył podróż naukową do Warszawy, Moskwy i Petersburga, w czasie których penetrował tamtejsze biblioteki i archiwa. Był sekretarzem wydziału, członkiem rządu Uniwersytetu. W roku 1823 został powołany na profesora zwyczajnego w katedrze prawa krajowego. Wspólnie z Lelewelem podjął projekt wydania pomników prawa polskiego. W roku 1824 skazany w procesie filomatów musiał wyjechać z Wilna do wewnętrznych guberni Rosji, na jego miejsce N. Nowosilcow powołał najpierw Aleksandra Korowickiego (1797—1864), a następnie Józefa Jaroszewicza (1793—1860). Przeniósł się na uniwersytet w Charkowie, gdzie wykładał w katedrze prawa rosyjskiego i miejscowego (1825—1830), później w Kijowie (1835—1839), a po roku 1839 w Moskwie. W roku 1830 powołany został wraz z F. H. Malewskim do układania praw dla guberni polskich (tzw. kodeks zachodni dla Litwy i Rusi). Wydawca kodeksu źródeł do historii Litwy i Rusi. Autor wielu prac, rozpraw historycznych (m.in. *O Cyganach wiadomość historyczna*. Wilno 1824—1825; *Statut Kazimierza Jagiellończyka pomnik najdawniejszych uchwał litewskich*. Wilno 1826; *Latopisiec Litwy i kronika ruska*. Wilno 1827) oraz pomnikowego *Skarbcza dyplomatów* wydanego pośmiertnie (t. 1—2, Wilno 1860). Głównym przedmiotem jego badań było prawo polskie, a zwłaszcza statut litewski. Zmarł w Graefenbergu na Śląsku — T. Turkowski, *Daniłowicz Ignacy*, [w:] *PSB* t. 4 s. 412—414.

¹⁴⁷ *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3, s. 265—266, 274 (aresztowanie rektora Twardowskiego — 17 maja 1823 r.).

¹⁴⁸ Patrz przypis 141.

¹⁴⁹ Patrz przypisy 126, 127.

aresztowano przez cały ciąg procesu, dopiero później, po ukończeniu prawie sprawy.

Po aresztowaniu Zana i Czeczota przez 2–3 tygodnie była względna cisza, podczas czego pozostali na swobodzie Filareci zacierali ślady, mogące ściągnąć uwagę policji tajnej. Zebrania oczywiście nie odbywały się już wcale.

Do zaostrzenia się sprawy przyczyniło się napisanie w gimnazjum na tablicy przez Platera słów: „Niech żyje Konstytucja 3 Maja!”...¹⁵⁰ oraz zatarg między studentami, a oficerem Tyzenhausenem¹⁵¹, który o zajściu dał znać do żandarmerii.

¹⁵⁰ Michał Plater (1807–1835), syn Tadeusza Broel-Platera (?–1822) asesora sądu głównego guberni wileńskiej oraz marszałka szlachty i Racheli Kościuszkówny herbu Korczak, uczeń gimnazjum wileńskiego. Wcielony jako szeregowiec do korpusu litewskiego, służył w wojsku do roku 1830. Według relacji Edwarda Tomasz Massalskiego „W czwartej klasie gimnazjum wileńskiego, któryś smarkacz, podobno Plater [Michał], po wyjściu jednego profesora, nim przyszedł następny, przez pustotę gryzmołac kredą na tablicy, napisał: *Wiwat Konstancja*. Drugi, podobno Jan Czechowicz, poprawił zamiast *Konstancja* – *Konstytucja*; trzeci dodał nakońcu wykrzyknik, czwarty znowu coś poprawił; aż w tem wchodzi następny z kolei profesor rosyjskiego języka, [Piotr] Ostrowski.” – E. T. Massalski, *Z pamiętników (1799–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 279. Inaczej zdarzenie to opisał w swoim pamiętniku Otto Ślizień: „W tym podobno roku wileński gimnazjaliści napisali na tablicy kredą *Wiwat konstytucja 3 maja*. Te trzy wyrazy, kredą przez żaka nakreślone, wywołały w sferze urzędowej ogromny popłoch, posypały się mnogie areszta i silne malców prześladowanie, dopytując się winowajcy, którego nikt wyznać nie chciał. Aż nareszcie kilkunastoletni Michał Plater, chcąc już kolegom ulżyć, sam dobrowolnie winę na siebie wyznał, zaco go odesłaniem w proste żołdacy wynagrodzono” – O. Ślizień, *Z pamiętnika (1821–1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 124–125; tenże, *Z pamiętników Ottona Ślizienia*. Opr. L. Finkel. „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” T. 2: 1888 s. 224–233; zob. też: M. Czarnocki, *Krótką wiadomość o tajnych*, s. 166; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 225, 561; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 274–275; *Proces Filaretów w Wilnie. Dokumenta urzędowe z „Teki” Rektora Twardowskiego*, s. 180–195 (cz. I nr 1–42); A. Czartoryski J. Twardowski, *Korespondencja 1822–1824*, s. 320–325; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 356–357; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, s. 67–132.

¹⁵¹ W liście Jana Czeczota do Onufrego Pietraszkiewicza z 12/24 marca 1822 roku czytamy: „Uzłowski (może i znasz), kuzyn Puttkamerów, flegmatyk i cielukowaty, ale pomimo to widać nie tchórz, a determinant zacięty, nieumyślnie zapewne, ale z niezgrabności swojej i zwyczaj wpatrywał się w gwardyjaka jednego, Tyzenhausena. Nie podobało się to jegomości: Czto ty, durak, smotrysz! A ten mu za duraka duraka; przyszło do zwady, brakło tylko, aby dał Uzłowski w pysk zuchwalcowi. Wyzwał go wskazze na pojedynkę”. Sprawę, w relacji Czeczota, ułagodzono, a oficera zesłano na prowincję. Czeczot wspomina o jeszcze jednym zdarzeniu, które miało miejsce 4 marca 1822 roku w tydzień po wcześniejszym zajściu: „idąc na Antokol, gdzie to się wchodzi między parkany, spychając kogoś z trotuaru oficer dał mu w ucho jeszcze. Ten ktoś, nie czekając długo, jak urznie raz i drugi oficera w ucho” – relacja dotyczy kapitana Pełskiego (Pełskij), który miał zajście z Edwardem Pułjanowskim, studentem Uniwersytetu. Sprawa wywołała przewlekłe śledztwo, w które wciągnięty został Tomasz Zan i Ignacy Domeyko – *Korespondencja filomatów (1817–1823)*, s. 276–277. Zob. w tej sprawie również: *Wybór pism filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817–1823*, s. 225 przypis 34. Otto Ślizień w swoich wspomnieniach dodał, że potrącony kapitan Pełskij zawołał „Gaspada, wy za zdiełannuju mnie obidu dożny dat’ pońuju satisfakciu, ja nie Tyzenhausen” i obracając się do Pułjanowskiego: „Skazytje mnie waszu familiju i waszu kwartiru, ja kniaz Pełskij”. Ślizień wspomniął ponadto, że „skutkiem tego wypadku były różne ściśle poszukiwania i ze strony władzy uniwersyteckiej, i od wojskowości i od policji”, zaś pytanie „kto oficera P. uderzył?” pojawić się miało na procesie filaretów. Wspomniane zdarzenie

W końcu września nastąpiły gremialne areszty, tak że w ciągu października uwięziono wszystkich prawie Filaretów. Ściągnięto także zamieszcowych: Mickiewicza z Kowna, oraz Malewskiego z Berlina.

(Wykłady na Uniwersytecie z tej racji nie przerwały się, ale Twardowski, nie mogąc znieść podobnej sytuacji, podał się do dymisji, a choć ta nie została przyjęta, skoro Twardowski usunął się od swych obowiązków, począł je pełnić Pelikan).

Rozpoczęty tymczasem proces odbywał się na ogół spokojnie. Nastrój wśród aresztowanych był nie tylko nie przygnębiony, ale nawet radosny, wesoły. Zarówno w więzieniu Bazylianów, jak i Dominikanów Filareci zbierali się, gawędzili i śpiewali – nieraz przy winie i miodzie, jak to było na imieniny Zana. Odtwarza to scena więzienna III cz[ęści] „Dziadów” z tą tylko niedokładnością, że Zan był nie w więzieniu Bazylianów, lecz Dominikanów, a nadto był trzymany osobno i w tych zebraniach nie uczestniczył.

(Społeczeństwo, poruszone do głębi losem młodzieży, starało się o ile możliwości losowi jej ulżyć i sprawić, aby pobyt w więzieniu nie był zbyt ciężki. Domeyko twierdzi w swych pamiętnikach, że przyczyniła się do tego i Zubowa¹⁵² (z domu Walentowiczówna), to jednak niepewne, Morawski¹⁵³ bowiem wyraża wręcz przeciwny pogląd)¹⁵⁴.

miało miejsce 4 marca 1822 roku – O. Ślizień, *Z pamiętnika (1821–1824)*, [w:] *Z Filareckiego świata*, s. 127–128. Zarówno O. Ślizień jak i M. Czarnocki (s. 214, 268) w swych wspomnieniach piszą o awanturze Franciszka Uzłowskiego z oficerem gwardii podając jego nazwisko „Tyzenhaus”. Stanisław Morawski w swoim pamiętniku pisze, że kapitan gwardii nazywał się Ducloux – S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 275–279.

¹⁵² Tekla Walentowiczówna (1801–1873), późniejsza księżna Zubowa, arystokratka znana z awanturniczego życia w Wilnie i w Petersburgu. Żona Platona Aleksandrowicza Zubowa (1767–1822), faworyta carycy Katarzyny II i zabójcy cara Pawła I, kochanka N. Nowosilcowa. Drugim jej mężem był Andrzej hrabia Szuwałow (1802–1873), późniejszy marszałek dworu carskiego. A. Mickiewicz przedstawił ją w trzeciej części „Dziadów” jako Księżnę. Zmarła w Petersburgu. Jej syn Paweł hrabia Szuwałow (1830–1908), był w latach 1894–1896 generał-gubernatorem warszawskim – E. T. Massalski, *Z pamiętników*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 265–267, 282, 297; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 310–316, 328–329, 576–577, 578; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 252–254.

¹⁵³ Stanisław Morawski herbu Dąbrowa (ps. Patrokl; 1802–1853), syn Apolinarego szambelana króla Stanisława Augusta, filareta, lekarz, pisarz, pamiętnikarz. Po ukończeniu szkoły w Kownie (1818) rozpoczął studia medyczne na Uniwersytecie Wileńskim, które zakończył w roku 1823 obroną pracy doktorskiej. Uczeń Józefa Franka. W roku 1819 był przyjęty do Towarzystwa Młodzieży Myślącej, a w roku 1820 Towarzystwa Przyjaciół i Towarzystwa Filaretów. W czasie procesu filaretów uniknął aresztowania, dzięki stosunkom ojca. W roku 1829 wyjechał do Petersburga, gdzie rozpoczął praktykę lekarską. W latach 1830–1831 był członkiem rządowej komisji do zwalczania epidemii cholery wybuchłej w Rosji nadwożańskiej. Po powrocie do Petersburga został urzędnikiem w departamencie medycznym, a od roku 1833 lekarzem Sekretariatu Stanu dla Królestwa Polskiego. Bliski przyjaciel Marii Szymanowskiej (1789–1831). W latach 1835–1838 urzędnik Komisji Prawodawczej. Po roku 1838 porzucił praktykę lekarską, osiedlił się w Ustroniu i poświęcił pracy literackiej. Autor kilku prac medycznych, artykułów w „Tygodniku Petersburskim” oraz pamiętników *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*, *W Peterburku 1827–1838*. *Wspomnienia Pustelnika i Koszałki–Kobiałki* oraz *Szlachta-bracia. Wspomnienia, gawędy, dialogi 1802–1850*. Uzdolniony karykaturzysta i rysownik. W rękopisie pozostała duża spuścizna literacka. Zmarł w Ustroniu – M. Stolzman, *Morawski Stanisław*, [w:] *PSB* t. 21 s. 743–744.

Proces Filaretów trwał przez pół roku: od połowy października 1823 r[oku] do kwietnia 1824 r[oku]. Najpoważniejsze oskarżenia wytoczono przeciw Zanowi, Czeczotowi, Sobolewskiemu — wszystkich jednak w ogóle w kwietniu wypuszczono na wolność, trzymając oczywiście nadal pod dozorem policji. Wyrok ostateczny został ogłoszony w początkach października 1824 r[oku]: na dalsze wygnanie skazani zostali: Zan i Czeczot (do Orenburga), Kowalewski (do Kazania) oraz Kułakowski¹⁵⁵ (do Archangielska). Innych porozmieszczano po różnych bliższych miastach Rosji, dając przy tym dość korzystne stanowiska. Społeczeństwo rosyjskie odniosło się do wygnańców nie tylko przyjaźnie, ale wprost entuzjastycznie — wygnanie więc samo nie było ciosem nawet dla samych skazanych. Najbardziej bolesnym był fakt, że zgasła praca ideowa, przez tą młodzież tak pięknie zapoczątkowana. To było najgorszym skutkiem całego procesu.

Rok szkolny 1824/1825 rozpoczął się niby normalnie, ale faktycznie żałobnie, Uniwersytet od tej pory był bądź co bądź nieco podcięty. Po skończeniu procesu Filaretów ministerium poleciło usunąć ze stanowiska profesorów: Lelewela, Onacewicza, Bobrowskiego, Gołuchowskiego¹⁵⁶. Jeszcze

¹⁵⁴ I. Domeyko, *Pamiętniki Ignacego Domeyki 1831—1838*. Z autografu wydał J. Tretiak. Kraków 1908 s. 111; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 325—327.

¹⁵⁵ Feliks Kółakowski (Kułakowski, Kołakowski, ps. Poleski bard; 1798/1899—1831/1832), filolog klasyczny, filareta, poeta, przyjaciel A. Mickiewicza. W roku 1817 podjął studia na Uniwersytecie Wileńskim na wydziale literatury i sztuk wyzwolonych. W roku 1823 otrzymał stopień kandydata filozofii. W Towarzystwie Filaretów należał do Grona Błękitnego. Zasnął wśród nich jako autor tzw. jambów, czyli ulotnych i żartobliwych fraszek. Tłumacz komedii Arystofanesa (rękopis zaginął). Aresztowany w roku 1823, areszt opuścił w kwietniu roku następnego. Na mocy wyroku z sierpnia 1824 roku wraz z Józefem Kowalewskim i Janem N. Wiernikowskim (ok. 1800—1877), został odprawiony do Uniwersytetu Kazańskiego. W Kazaniu pracował w Instytucie Pedagogicznym przy Uniwersytecie, następnie był nauczycielem historii powszechnej w kazańskim gimnazjum i sekretarzem w kancelarii kuratora. W roku 1830 przybył do Petersburga, gdzie ogłosił drukiem *Poezje* Juliana Korsaka (1806/1807—1855). Zmarł nagle w kwietniu 1831 roku na wygnaniu w Petersburgu. Pochowany został na cmentarzu na Kołymie (w III części „Dziadów” Mickiewicz zamieścił dedykację dla niego, J. Sobolewskiego i Cyprana Daszkiewicza; był jednym z bohaterów tzw. sceny więziennej tegoż dramatu) — Z. Makowiecka, *Kółakowski (Kułakowski, Kolakowski) Feliks*, [w:] *PSB* t. 15 s. 81—81; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim*, s. 302—303; J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823—1824*, s. 765—766.

¹⁵⁶ Wojciech Józef Gołuchowski herbu Leliwa (1797—1858), filozof, agronom; uczeń niemieckiego filozofa Friedricha W. J. von Schellinga (1775—1854). Studiował matematykę w Akademii Terezańskiej w Wiedniu (od 1809). Po powrocie do Warszawy kontynuował studia filozoficzne na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego (1817—1821) oraz uczył matematyki i języka greckiego w tamtejszym Liceum. W latach 1821/1822 w Heidelbergu uzupełniał studia filozoficzne, które ukończył uzyskaniem stopnia doktora filozofii. W roku 1822 wygrał konkurs i został profesorem nadzwyczajnym na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie w latach 1823—1824 wykładał filozofię oraz logikę i antropologię. Usunięty z katedry i wydalony z Wilna przez N. Nowosiłcowa (1824). Na jego miejsce powołano ks. Anioła Dowgirda (1776—1835). Po usunięciu znalazł zajęcie na Uniwersytecie Warszawskim, a po roku 1831 poświęcił się pisaniu rozpraw filozoficznych. Autor prac filozoficznych (m.in. *Filozofia i życie*. Warszawa 1903) oraz wydanego pośmiertnie *Dumania nad najwyższymi zagadnieniami człowieka* (t. 1—2, Wilno 1861).

wcześniej, bo w r[oku] 1823 Frank sam mimo sprzeciwu władz i próśb studentów, nie mogąc znieść atmosfery żandarmskiej, otaczającej Uniwersytet, podał się do dymisji i opuścił Wilno. Następcą Franka został uczeń jego, Harberski¹⁵⁷. Z racji procesu również i ks[iażę] A[dam] Czartoryski, widząc, że już nic nie zrobi na swoim stanowisku, podał się do dymisji. Kuratorem został Nowosilcow, rektorem zaś zatwierdzono dotychczasowego zastępcę, Pelikana¹⁵⁸.

Od tego czasu rozpoczął się końcowy okres Uniwersytetu, obejmujący czas od października 1824 r[oku] do 1832, tzn. do chwili zamknięcia. Okres ten cechuje się wytężoną walką o zachowanie tej placówki kulturalnej polskiej. W tym kierunku działał i Pelikan, który, chcąc na Uniwersytecie oprzeć całą swoją karierę, nie mniej chyba energii, niż Jan Śniadecki, włożył w to, aby Uniwersytet utrzymać na należytych poziomach naukowych. Starał się Franka ściągnąć na powrót do Wilna, ale to mu nie udało się, powrócili natomiast wkrótce usunięci uprzednio profesorowie: w r[oku] 1826 Onacewicz, w następnym zaś Bobrowski. Bieg życia umysłowego na Uniwersytecie nie zachwiało się więc tak bardzo, nauka szła dalej, grono zaś profesorskie za wszelką cenę starało się przeciwdziałać podkopywaniu się Nowosilcowa i dążyło do odparcia wszelkich zamachów na swoją uczelnię.

Zmarł w Garbaczach — zob.: F. Koneczny, *Uwaga o Józefie Gołuchowskim*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 259—270; S. Harassek, *Józef Gołuchowski zarys życia i filozofii*. Kraków 1924; M. Straszewski, *Józef Gołuchowski (1797—1858)*. Kraków 1921; B. J. Gawecki, *Gołuchowski Wojciech Józef*, [w:] *PSB* t. 8 s. 262—264; T. Jachimowski, *Dokumenty do nominacji Józefa Gołuchowskiego profesorem filozofii na Uniwersytecie Wileńskim*. „Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce” 1926 T. 2 cz. 2 s. 43—110; T. Jachimowski, *Dokumenty do sprawy pozbawienia katedry filozofii Józefa Gołuchowskiego w Uniwersytecie Wileńskim*. „Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce” 1933 T. 5 cz. 1 s. 1—72.

¹⁵⁷ Wincenty Onufry G. Herberski (Harberski; 1784—1826), uczeń René T. H. Laenneca (1781—1826) i Józefa Franka, lekarz, chirurg, okulista. Po ukończeniu gimnazjum wileńskiego, w roku 1803 rozpoczął studia na wydziale filozoficzno-matematycznym Uniwersytetu w Wilnie. Po uzyskaniu stypendium wyjechał na studia do Petersburga, aby tam kształcić się w rolnictwie (1804—1806). Po powrocie rozpoczął studia medyczne. W roku 1812 ukończył ze stopniem doktora medycyny wydział lekarski Uniwersytetu Wileńskiego i został adiunktem w klinice J. Franka. Wysłany na stypendium do Wiednia wyspecjalizował się w okulistyce (1817); następnie odbył podróże naukową do Włoch, Francji i Anglii. Do roku 1823 przebywał i pracował w Paryżu. Brał czynny udział w pracach zagranicznych towarzystw lekarskich, których potem został członkiem (Paryż, Londyn, Dublin). Po powrocie do Wilna (1823) został profesorem medycyny praktycznej; po wyjeździe J. Franka prowadził wykłady w klinice terapeutycznej (1825—1827). W latach 1823—1826 był kierownikiem kliniki lekarskiej. Zapisał bibliotece uniwersyteckiej swój księgozbiór medyczny liczący 2000 książek. W rękopisie pozostała rozprawa o szpitalach oraz praca o chorobach ocznych. Zmarł w Wilnie. Katedrę patologii i terapii szczególnej objął po nim Feliks Rymkiewicz (1799—1851) — J. Śmigieński i A. Wrzosek, *Herberski Wincenty Onufry Genegoriusz*, [w:] *PSB* t. 9 s. 433—434.

¹⁵⁸ Na temat działalności i reform Nowosilcowa i Pelikana zob.: J. Iwaszkiewicz, *Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego (stan Uniwersytetu Wileńskiego od czasu jego reformy przez Nowosilcowa i Pelikana) 1824—1830*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 385—403.

Cofamy się obecnie cokolwiek wstecz. W tym samym roku 1817, kiedy powstał związek Filomatów, powstał również inny — Szubrawców¹⁵⁹, zupełnie pierwszemu przeciwstawny. Filomaci byli związkiem studenckim, Szubrawcy — profesorskim; jedni byli romantykami, drudzy klasykami, a jednak mimo to między tymi związkami było dużo wspólnoty i łączności. Szubrawcy z Filomatami polemizowali, ale mimo to kochali się wzajemnie, cele bowiem w zasadzie mieli te same. Inicjatorami związku szubrawców byli: Michał Baliński¹⁶⁰, Kazimierz Kontrym, Hipolit Szydłowski¹⁶¹ (naucz[yciel] gimn[azjalny]) oraz

¹⁵⁹ Stowarzyszenie Profesorów działające w latach 1817–1822, skupiające także liberalną inteligencję wileńską oraz oświecone ziemiaństwo. Naśladowało w żartobliwej formie zasady organizacyjne wolnomularstwa. Wydawało tygodnik satyryczny „Wiadomości Brukowe” — pismo, któremu dał początek Ignacy Emanuel Lachnicki (ps. Patello, Patelo; 1793–1826) w grudniu 1816 roku — a od roku 1818 także „Tygodnik Wileński”. Władze Towarzystwa były wybierane na rok prenumeratorowski i składały się z urzędników noszących tytuły: prezydent, zastępca prezydenta, mówca, sekretarz, redaktor, itp. Zasady organizacyjne ustalał „Kodeks szubrawski” opublikowany w „Rozmaitościach” (dodatek do „Gazety Korespondenta Warszawskiego”, 1818) i „Tygodniku Wileńskim” (1819). Wśród członków stowarzyszenia znajdujemy — pod pseudonimami zapożyczonymi z mitologii litewskiej — szereg znakomitości. Szubrawcy dzielili się na miejskich i wiejskich (urbanów i rustykanów). Pierwszym prezesem Towarzystwa był Jakub Szymkiewicz (ps. Perkunus; 1755–1818), doktor filozofii i medycyny, znany wileński lekarz, honorowy członek wydziału lekarskiego Uniwersytetu, pisarz i członek loży masońskiej „Gorliwy Litwin”. Po nim obowiązki prezesa przejął Jędrzej Śniadecki — zob.: *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 3 s. 213 przypis 2, s. 214; J. Bieliński, *Szubrawcy w Wilnie (1817–1822). Zarys historyczny*. Wilno 1910; Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym — Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*. Łódź 1961 s. 75–217; Z. Makowiecka, K. Kostenicz, *Nieznanym spis pseudonimów szubrawskich*, [w:] *Miscelanea z okresu romantyzmu*. Pod red. S. Pigonia. Wrocław 1956 s. 91–99.

¹⁶⁰ Michał Baliński (ps. Auszlawis, Drwingiło, Mamert Tyburycy, Krauzentas; 1794–1863), historyk, publicysta i działacz oświatowy. Ukończył szkoły w Wilnie (gimnazjum i uniwersytet) i w roku 1815 otrzymał stopień magistra filozofii na wydziale matematyczno-przyrodniczym. Uczeń J. Lelewela i I. Daniłowicza pod których kierunkiem studiował historię i prawo. W latach 1820–1833 członek Komisji Sądowej Edukacyjnej Litewskiej, redaktor „Tygodnika Wileńskiego” (od 1816). Należał do Towarzystwa Szubrawców. Uczestnik powstania listopadowego, więziony w roku 1831. W roku 1836 przeniósł się do Warszawy i został komisarzem do nadzoru handlu księgarskiego, członkiem komitetu statystycznego i egzaminacyjnego. Po powrocie na Litwę w roku 1847 został kuratorem gimnazjum i instytutu szlacheckiego w Wilnie oraz wiceprezesem komisji archeologicznej Muzeum Starożytności. Inicjator i współzałożyciel „Biblioteki Warszawskiej” (1840), miesięcznika który ukazywał się do roku 1914. Autor pamiętników, dzieł i prac o Janie Śniadeckim: *Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnym i publicznym i dziełach jego* (t. 1–2, Wilno 1865), *Wspomnienia o Janie Śniadeckim* (Wilno 1834); wielu rozpraw i prac historycznych, m.in. *Historia m. Wilna*. T. 1–2. Wilno 1836; *Opisanie statystyczne miasta Wilna*. Wilno 1835; *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym* (t. 1–3, Warszawa 1843, 1845–1846); *Historia Polski* (Warszawa 1844), *Pisma historyczne* (Wilno 1856). Wydał też dzieła Jędrzeja Śniadeckiego, które opatrzył wstępami (t. 1–6, Warszawa 1840–1841). W jego dorobku naukowym ważne są prace dotyczące historii Uniwersytetu Wileńskiego: *Dawna Akademia Wileńska, próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803* (Petersburg 1862). Członek towarzystw naukowych w Krakowie, Petersburgu. Żonaty był z Zofią, córką Jędrzeja Śniadeckiego. Zmarł w Wilnie — T. Turkowski, *Baliński Michał*, [w:] *PSB* t. 1 s. 240–242.

¹⁶¹ Najpewniej chodzi o Ignacego Szydłowskiego (ps. Gulbi; 1793–1846), syna duchownego unickiego Józefa; literata, satyryka, tłumacza i poetę. Po ukończeniu uniwersytetu w Wilnie był

Jędrzej Śniadecki. Związek Szubrawców powstał głównie w sferze profesorów Uniwersytetu; należał [do niego] również między innymi Lelewel i Grodeck. Szubrawcy wydawać zaczęli „Wiadomości Brukowe” — pismo w najlepszym stylu satyryczne, dające rzeczy kapitalne pod względem elegancji satyry i dowcipu. Równocześnie z procesem Filaretów Związek Szubrawców został zlikwidowany, „Wiadomości” zaś — zakazane (pełny komplet tego pisma — 6 roczników — jest w bibliotece Uniwersyteckiej)¹⁶².

Od [roku] 1822 Jędrzej Śniadecki był na emeryturze, skoro jednak następca Franka, Harberski, w [roku] 1827 umarł — stary profesor sam zaproponował, że będzie prowadził klinikę terapeutyczną. Było to wielkim poświęceniem się ze strony 60-cio letniego starca, jakim był wówczas (w [roku] 1827) Jędrzej Śniadecki, zwłaszcza biorąc pod uwagę osobistości rektora i kuratora, których nie znosił, a którym bądź co bądź musiał się teraz jako profesor poddać. Jędrzej przejął po Harberskim klinikę i prowadził ją dalej doskonale; przetrzymał kasatę Uniwersytetu i do ostatniej chwili dotrzymywał placu na swoim stanowisku w Akad[emii] Medyko-Chirurgicznej. Jan Śniadecki w [roku] 1825 doszedł do emerytury i zamieszkał w Jaszunach, gdzie zmarł w [roku] 1830.

O ile życie towarzyskie w latach 1825—1829 zgasło, o tyle poziom Uniwersytetu trzymał się, a nawet podnosił. Przybyli nowi profesorowie, jak: Münich¹⁶³, Jaroszewicz¹⁶⁴, Eichwald¹⁶⁵, Muyschel¹⁶⁶, Adamowicz¹⁶⁷ i inni.

nauczycielem wymowy i poezji w gimnazjum świsłockim i wileńskim (1828). Był jednym z najczynniejszych członków Towarzystwa Szubrawców, współpracownikiem „Dziennika Wileńskiego” i „Tygodnika Wileńskiego”, który redagował w roku 1818. Tłumaczył G. Byrona. Zmarł w Wilnie — *Z filareckiego świata*, s. 345; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 480—481; Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym*, s. 124—127; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 178 i n.

¹⁶² W latach 1816—1822 ukazało się 287 numerów czasopisma, które znajduje się w zbiorach BU w Toruniu (sygn. 018917). Redaktorem naczelnym „Wiadomości Brukowych” był Jan Bogusław Rychter (ps. Semi, Sejmi; 1780—1853), pomocnik redaktora „Kuriera Litewskiego” i jeden z założycieli Towarzystwa Wspierania Niedostatnych Uczniów. Fundatorem pisma wydawanego przez Aleksandra Żółkowskiego (?—zm. 1835) był Kazimierz Strawiński (ps. Bibolus, Bulibos), były marszałek trocki.

¹⁶³ Wilhelm Fryderyk Münich (Münnich; 1793—1829), profesor greki i literatury łacińskiej na Uniwersytecie Krakowskim (od 1818). W roku 1825 objął katedrę literatury greckiej, rzymskiej i języków wschodnich w Wilnie (po śmierci G. E. Grodecka). Słynął ze skąpstwa. Autor rozpraw *O poezji perskiej* (Wilno 1829) i *Sexti Rufibreviarium rerum gestarum populi Romani. Lectionum varietate adiecta recognavit iterumque edidit...* (Wilno 1829). Zmarł w grudniu 1829 roku w Wilnie. Po jego śmierci katedrę filologii klasycznej objął najwybitniejszy uczeń Grodecka — Jan Stanisław Kostka Hryniewicz (1791—1866) — S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, s. 345, 583—584; S. B. Jundziłł, *Pamiętniki życia księdza Stanisława*, s. 128 [160]; J. Iwaszkiewicz, *Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego*, s. 393—394.

¹⁶⁴ Józef Jaroszewicz (1793—1860), historyk, prawnik. W roku 1815 ukończył studia prawnicze w Wilnie i został wykładowcą prawa w Liceum Krzemienieckim (1815—1826), gdzie zdobył uznanie jako pedagog. W roku 1826 został profesorem prawa rzymskiego i cywilnego na Uniwersytecie Wileńskim w katedrze prawa polskiego i rosyjskiego po usunięciu Ignacego Daniłowicza (do 1832). Wykładał ponadto statystykę państwa rosyjskiego oraz dyplomację (od roku 1828/1829). Po zamknięciu Uniwersytetu (1832) został członkiem Tymczasowego Komitetu Szkolnego w Wilnie, a po uzyskaniu emerytury przeniósł się do Bielska. Autor prac z dziejów Litwy, prawa litewskiego, napisał m.in. *Zarys dziejów pogańskich Litwy* (Wilno 1859); *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji*

W r[oku] 1829 za inicjatywą Pelikana z wielką uroczystością obchodzono 250-lecie istnienia Uniw[ersytetu] Wil[eńskiego]. Wybito medal pamiątkowy

od czasów najdawniejszych do końca XVIII w. (t. 1–3, Wilno 1844–1845). W rękopisie pozostał skrypt z wykładów prawa oraz rozprawa o adwokatach w guberniach polsko-rosyjskich. Zmarł w Bielsku – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 50–52, 451–452, 491–492; M. Serejski, *Jaroszewicz Józef*, [w:] *PSB* t. 11 s. 12; L. Zasztowt, *Tymczasowy Komitet Szkolny w Wilnie (1832–1836) – przyczynek do dziejów likwidacji Wszechnicy Wileńskiej*. „Kwartalnik Pedagogiczny” R. 40: 1995 nr 3 s. 237, 242, 244.

¹⁶⁵ Karol Edward Eichwald (1795–1876), przyrodnik, podróżnik i lekarz. Pochodził ze szlachty kurlandzkiej. Po ukończeniu szkoły w Mitawie, studiował w Berlinie medycynę i przyrodę (1814–1817). Po dalszych studiach w Szwajcarii, Niemczech, Francji i Anglii, w roku 1819 doktoryzował się w Wilnie, a habilitował w Dorpacie z zoologii (1821). Od 1821–1823 docent Uniwersytetu w Dorpacie, a później w latach 1823–1827 profesor na Uniwersytecie w Kazaniu w katedrze anatomii porównawczej i położnictwa. W latach 1826–1827 odbył wyprawę na Kaukaz i nad Morze Kaspijskie. W roku 1827 wrócił do Wilna, gdzie objął katedrę zoologii i anatomii porównawczej po L. H. Bojanusie (do roku 1832). Następnie wykładał w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie (1832–1838) i Petersburgu (1838) oraz w Instytucie Górniczym w Petersburgu w katedrze paleontologii. Jeden z najwybitniejszych profesorów Uniwersytetu Wileńskiego. Autor prac w zakresie nauk przyrodniczych, m.in. *Naturhistorische Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien in geognostisch-mineralogischer, botanischer und zoologischer Hinsicht* (Wilno 1830) i podręcznika *Zoologia specialis* (cz. 1–3, Wilno 1829–1831). Podróżował po Litwie, Wołyniu i Podolu (1829), Rosji i krajach Bałtyku (1825–1826) oraz Estonii, Finlandii i krajach skandynawskich (po 1838). Zmarł w Petersburgu – W. Ziembicki, *Eichwald Karol Edward*, [w:] *PSB* t. 6 s. 210–211; Z. Fedorowicz, *Katedra zoologii i anatomii porównawczej w Uniwersytecie Wileńskim*, s. 185–195; K. Plasota, *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego a badania fauny krajowej (1780–1842)*, s. 245–249; J. Grabowska, *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840*, s. 41–42, 47–48, 59–60, 63–71, 79–80, 99–100, 105–106.

¹⁶⁶ Karol Justus Muyschel (Mojrzel, Moyżel, Mujżel; 1799–1843), filareta, doktor medycyny i weterynarii. Po ukończeniu gimnazjum w Dorpacie (1818), rozpoczął studia medyczne w Wilnie, które ukończył w roku 1823. W roku 1820 został członkiem Towarzystwa Filaretów. Był uczniem Ludwika H. Bojanusa, przygotowywanym do objęcia wykładów w projektowanym Instytucie Weterynarii. W otwartej w roku 1823 przy Uniwersytecie Wileńskim Szkole Weterynarii wykładał po polsku zochirurgię, farmację i anatomię zwierząt domowych (od 1825). W latach 1829–1831 przebywał jako stypendysta Uniwersytetu w zagranicznych instytutach weterynaryjnych w Berlinie, Dreźnie, Monachium, Anglii, Holandii, Włoszech i Szwajcarii. Po powrocie do Wilna brał udział w organizowaniu Oddziału Weterynaryjnego w tworzonej w 1832 roku Akademii Medyko-Chirurgicznej, gdzie był adiunktem i wykładał anatomię zwierząt domowych i zochirurgię. Twórca kliniki chirurgicznej dla zwierząt. Członek wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1831). Od roku 1836 profesor zootomii i zochirurgii; kierownik gabinetu chirurgicznego, farmakologicznego i zoologicznego (1840/1841). Autor pracy *Synonymia myologica equini generis* (Wilno 1829) oraz pozostałych w rękopisach podręczników (Anatomia, Zochirurgia). Jeden z twórców nowoczesnej polskiej weterynarii, rozwinął polską terminologię anatomiczną, ulepszył wiele narzędzi chirurgicznych. Po likwidacji Akademii Medyko-Chirurgicznej w roku 1842 osiadł w swoim majątku w Mokniunach, gdzie zmarł – Z. Kosiek, *Muyschel (Mojrzel, Moyżel, Mujżel, Mujżel, Mużyżel) Karol Justus*, [w:] *PSB* t. 22 s. 310–311.

¹⁶⁷ Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881), lekarz medycyny i weterynarii; uczeń Ludwika H. Bojanusa. W latach 1818–1824 studiował medycynę na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie uzyskał doktorat medycyny i rozpoczął wykłady z weterynarii. Członek Towarzystwa Filaretów (1820). W roku 1825 odbył liczne podróże naukowe, zwiedził wówczas Dorpat, Petersburg i Moskwę. W roku 1828 został adiunktem na Uniwersytecie Wileńskim i wyjechał na dalsze staże naukowe

z głowami: St[efana] Batorego, Aleksandra I i Mikołaja I i z napisem: „Fundatori, renovatori, protectori”¹⁶⁸.

(Wiedeń, Monachium, Paryż, Berlin). Po powrocie do Wilna w roku 1834 został profesorem Akademii Medyko-Chirurgicznej, gdzie wykładał epizoocjologię i anatomię porównawczą oraz historię medycyny i literatury medycznej (do roku 1841). W latach 1837–1841 kierował kliniką terapeutyczną. Po zamknięciu Akademii został naczelnym lekarzem szpitala wojskowego, który gruntownie zreformował. Jeden z pionierów polskiej weterynarii i polskiej anatomii porównawczej; twórca polskiego słownictwa weterynaryjnego. Autor podręczników i rozpraw z zakresu weterynarii, historii anatomii, medycyny sądowej, balneologii, patologii (m.in. *O poznaniu i leczeniu chorób zwierząt domowych dla użytku gospodarzy*. Wilno 1838; *Zoonomia weterynaryjna, czyli nauka o życiu zwierząt domowych dla użytku badaczy przyrodzenia, medyków i weterynarzy*. Wilno 1841); wieloletni prezes Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (od roku 1841). Napisał *Krótki rys początków i postępu anatomii w Polsce i na Litwie* (Wilno 1855). Zmarł w Wilnie – T. Bilikiewicz, *Adamowicz Adam Ferdynand*, [w:] *PSB* t. 1 s. 26–27.

¹⁶⁸ Pomyłka Massoniusa: wspomniany medal o średnicy ok. 67 mm – wybity w Petersburgu przez Ministerstwo Oświecenia w złocie i srebrze – a zaprojektowany i wykonany przez hrabiego Fiodora Tołstoja (1778–1873), miał wyryty inny napis. Na awersie w centrum umieszczone były dwa profile głów w wieńcach laurowych – cara Aleksandra I oraz króla Stefana Batorego z napisem w otoku: ALEXANDRO I RESTITUTORI AN. MDCCCIII * STEPHANO BATORIO CONDITORI AN. MDLXXVIII. Na rewersie w centrum umieszczona była głowa cara Mikołaja I w prawo, w otoku u góry napis: NICOLAO I FAUTORI, na dole UNIVERSITAS LITTERARUM VILNENSIS HOC GRATI PIIQUE ANIMI MONUMENTUM EXSTARE VOLUIT. VII CAL. QUINT. MDCCCXXVIII. Medale mniejsze, brązowe rozesłano uniwersytetom zagranicznym i rozdano jako nagrody wyróżniającym się w nauce studentom. Medal wybity w brązie znajduje się w zbiorach Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (sygn. 12). Obchody 250-lecia istnienia Uniwersytetu Wileńskiego uroczystie obchodzono w Wilnie w końcu czerwca 1828 roku (25 VI, były one połączone z 25. rocznicą zatwierdzenia uczelni przez cara Aleksandra I) – zob.: „Kuryer Litewski” (Wilno) 1828 Nr 79 z 2 lipca; „Dziennik Wileński. Nowiny Naukowe” t. 3: 1828 s. 297–301; J. Iwaszkiewicz, *Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego*, s. 398; E. Gulczyński, *Obchód przed stu laty. 250-lecie Uniwersytetu Wileńskiego*. „Alma Mater Vlnensis” z. 8: 1929 s. 85–89; *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Eméric Hutten-Czapski*. Vol. 2. St. – Pétersbourg 1872 s. 154–155 (poz. 3620) pl. V nr 82; E. Tyszkiewicz, *Sammlung von Medaillen, welche sich auf die Geschichte der Länder und Städte der ehemaligen Republik Polen beziehen und von ihrer ersten Theilung bis zum Tode des Kaisers Nicolaus I geprägt sind 1772–1855*. Riga 1871 s. 54 nr 83; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 550; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach*, s. 138.

[Wykład] 19/VI—1925.

Ostatnim profesorem, mianowanym przez stary Uniwersytet, był profesor matematyki — Zygmunt Chreptowski¹⁶⁹ (1805—1894). Ukończył on Un[wersytet] Wil[eński] w r[oku] 1828, był zagranicą, po powrocie zaś do Wilna objął katedrę rachunku prawdopodobieństw; wykłady rozpoczął we wrześniu 1830 r[oku].

Oprócz tego w ostatnich latach istnienia Uniwersytetu zaangażowano szereg innych profesorów: Münicha, Eichwalda (wybitnego zoologa), Sobolewskiego¹⁷⁰

¹⁶⁹ Pomyłka Massoniusa: Zygmunt Chreptowski — bliżej nieznany. Najpewniej chodzi o Zygmunta Rewkowskiego (1807—1893), profesora matematyki Uniwersytetu Wileńskiego. Po ukończeniu gimnazjum w Wilnie w latach 1822—1827 studiował nauki matematyczno-fizyczne na Uniwersytecie Wileńskim. Swoje zainteresowania skupił na rachunku prawdopodobieństwa, którego katedrę przewidziano w Wilnie. W roku 1827 uzyskał magisterium z matematyki na podstawie rozprawy *O początkach i wzroście rachunków prawdopodobieństw* (Wilno 1828). W latach 1827—1828 przebywał na stypendium w Akademii Nauk w Petersburgu i na uniwersytecie w Dorpacie, gdzie specjalizował się w wyższej matematyce. W latach 1828—1829 uczestniczył w pomiarach Kraju Północno-Zachodniego (gubernie litewska, mińska, witebska) pod kierunkiem astronoma Wasilija J. Struwego (1793—1864). W roku 1829 wrócił do Wilna i objął katedrę rachunku prawdopodobieństwa na Uniwersytecie dla niego utworzoną, na której pozostawał do zamknięcia uczelni (1832). Po zamknięciu uczelni przez krótki czas był gubernierem u gubernatora wileńskiego Matwieja J. Chrapowickiego (1832—1833). W latach 1832—1833 studiował medycynę w Akademii Medyko-Chirurgicznej. Aresztowany w roku 1833 za ukrywanie emisariusza z Paryża, został skazany na 25 lat służby wojskowej na Kaukazie. Tam wcielony do kaukaskiego korpusu inżynierów wojskowych nadzorował budowę dróg i mostów oraz kierował pomiarami geodezyjnymi. W roku 1858 po pełnym odbyciu kary car Aleksander II (1818—1881), przywrócił mu prawa cywilne. Opuścił armię i dalej pracował na Kaukazie jako rządowy inżynier cywilny. W roku 1882 przeszedł na emeryturę i wrócił do Wilna, gdzie podjął działalność naukową. Opublikował m.in. *Badania analityczne o cenach robót w ogólności* (Wilno 1882), *Początki ekonomii analitycznej* (Wilno 1887). Autor pamiętników („Pamiętniki Zygmunta Rewkowskiego i wiadomości w nich zawarte o Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej”). W roku 1889 zorganizowano mu w Wilnie jubileusz z okazji 60. rocznicy mianowania go profesorem Uniwersytetu Wileńskiego. Zmarł w Wilnie — J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 40—41; S. M. Brzozowski, *Rewkowski Zygmunt*, [w:] *PSB* t. 31 s. 174—176.

¹⁷⁰ Pomyłka Massoniusa: Sobolewski, geograf — bliżej nieznany. Informacji o nim nie znajdujemy ani w opracowaniach J. Bielińskiego, ani w pracy Ludwika Janowskiego, *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*. Wydany pod kierunkiem R. Mienickiego. Wilno 1939; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 42—52 (spis wykładów w latach 1820—1832); tenże, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 102—107. Na Uniwersytecie Wileńskim nie było osobnej katedry geografii. Pierwsza katedra geografii porównawczej powstała w roku 1820 na Uniwersytecie Berlińskim. W roku 1849 podobna katedra powstała na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie — J. Babicz, *Geografia a przyrodnicze poznanie kraju w ośrodkach naukowych Wilna i Krzemieńca*, [w:] *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego*, s. 37—68.

(na kat[edrze] geografii), Macieja Staniewicza¹⁷¹, który, jako następca Malewskiego, wykładał teorię prawa. Najciekawszą postacią z tych nowych profesorów był mianowany jeszcze w r[oku] 1816 Jan Homonicki¹⁷², obejmujący katedrę fizjologii po Mianowskim. Katedrę swą postawił dobrze, jednakże w r[oku] 1829 niespodzianie zrzekł się swego stanowiska i poświęcił się w zupełności nowej, a dalekiej od pierwotnej, pracy — historii. Homonicki przyjaźnił się z Frankiem i ten później przysłał mu z Wiednia swe pamiętniki, bardzo ważne dla poznania dziejów Un[wersytetu] Wil[eńskiego]. Pamiętniki te wydane są drukiem za wyjątkiem jednego tomu, który Pelikan wykradł i zniszczył¹⁷³.

¹⁷¹ Maciej Staniewicz (1792—1853), filozof. W latach 1805—1812 studiował na Uniwersytecie Wileńskim i uzyskał stopień kandydata praw. Od roku 1817 był zastępcą profesora na wydziale nauk moralnych i politycznych, gdzie w katedrze logiki prowadził kursy z logiki, filozofii, prawa naturalnego, a po śmierci Jana H. Abichta i przejściu Szymona Malewskiego na urząd rektorski — również ekonomii politycznej. W roku 1818 na własną prośbę został zwolniony. Do roku 1821 był gubernierem u Narbutów w Grabiałach. Uczestnik powstania listopadowego. Po roku 1831 wyemigrował do Francji. W roku 1846 otrzymał stanowisko podbibliotekarza w Bibliotece Polskiej w Paryżu, gdzie porządkował, opracowywał i katalogował kolekcje książek i rękopisów po zmarłych emigrantach. Zmarł w Paryżu — E. Orman-Michta, *Staniewicz Maciej*, [w:] *PSB* t. 41 s. 557—558.

¹⁷² Pomyłka Massonousa: Jan Homonicki — bliżej nie znany. Najpewniej chodzi o Michała Homolickiego (1791—1861), doktora medycyny, profesora fizjologii, historyka. Po skończeniu szkoły bazylianów w Żyrowicach, w roku 1808 podjął studia medyczne na Uniwersytecie Wileńskim. Był uczniem J. Franka, pod którego kierunkiem napisał i obronił w roku 1815 doktorat. W tym samym czasie dzięki protekcji Franka został pomocnikiem sekretarza wydziału medycznego oraz korepetytorem w klinice medycznej. Od roku 1816 prowadził wykłady z chirurgii teoretycznej i fizjologii (po M. Mianowskim). W roku 1819 został adiunktem, a 1824 otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego fizjologii, jego wykłady z tego przedmiotu cieszyły się powodzeniem u studentów; razem z profesorem Adamem Bielkiewiczem (1798—1840) przeprowadzał doświadczenia na żywych zwierzętach. Członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1815, jego sekretarz i wiceprezes). W roku 1827 zapadłszy na zdrowiu przeszedł na emeryturę; odtąd zajął się zagadnieniami historycznymi dotyczącymi Litwy i Wilna oraz archeologią i paleontologią. Wyniki swojej pracy publikował w czasopiśmie „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe” (po roku 1838). Był recenzentem pracy Józefa I. Kraszewskiego *Historia Wilna*. Członek Wileńskiego Towarzystwa Naukowego i powstałej w Wilnie w roku 1857 komisji archeologicznej. Streścił i uzupełnił przypisami pamiętniki J. Franka, których druk rozpoczął się w roku 1872 w piśmie zbiorowym „Na Dziś” wydawanym w Krakowie (*Pamiętniki dra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego, streszczone i uzupełnione przez dra Michała Homolickiego, profesora Uniwersytetu Wileńskiego*). Zmarł w Wilnie — E. Nowak, *Homolicki Michał*, [w:] *PSB* t. 9 s. 604—604; J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 2 s. 367; t. 3 s. 197—200.

¹⁷³ Józef Frank pisał swoje pamiętniki już po wyjeździe z Wilna w roku 1823. Pisał je po francusku (*Mémoires biographiques de Jean Pierre Frank et de Joseph son fils, rédigées par ce dernier*). W sześciu tomach pamiętników skreślił szczegółowy życiorys ojca i swój własny. Zawierają one wiele ciekawych szczegółów z dziejów Wilna i Uniwersytetu z pierwszej ćwierci XIX wieku. J. Frank powierzył pamiętniki swojemu przyjacielowi — doktorowi Janowi Carro, który je w roku 1855 sprzedał za 25 dukatów doktorowi Julianowi Titusowi (1820—1898). Pieniądze na ten cel ofiarował hrabia Rajnold Tyzenhauz (1830—1880). Stanowiły one własność Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego. Zostało ich tylko pięć. Tom piąty pamiętników Adam F. Adamowicz oddał W. Pelikanowi, który go zniszczył, odnajdując w nim niepochlebne opinie na swój temat — wspomina o tym Janusz Iwaszkiewicz, *Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego*, s. 385. W połowie XIX wieku Dominik Chodźko (ok. 1800—1863) streścił dwa pierwsze tomy oraz 334

Tak mniej więcej przedstawiał się stan Uniwersytetu przed powstaniem listopadowym. Gdy to wybuchło — okazało się najdowodniej, jak głęboko tkwiły w ówczesnej młodzieży akad[emickiej] idee filomackie. Pomimo sprzeciwu i przeciwdziałania Pelikana i innych profesorów cała prawie młodzież przystąpiła do powstania, tak że wykłady, których nie przerwano, odbywały się w prawie pustych audytoriach. Po stłumieniu powstania — rząd rosyjski dążyć począł wyraźnie do zniesienia Uniwersytetu, który poczytywał — najzupełniej zresztą słusznie, za niebezpieczną dla siebie placówkę polskości.

Rozpoczęła się wyteżona walka o Uniwersytet: Pelikan czynił wprost nadludzkie wysiłki, celem uratowania swej uczelni — choć zaznaczyć tu należy, iż nie czynił tego z jakiegoś sentymentu, lecz jedynie dla osobistej kariery, wiedząc, że w razie zamknięcia Uniwersytetu — będzie niczym. Pelikan poruszał wszystkie sprężyny, chodził wszelkimi drogami, działał przekupstwem i przez kobiety. Udawał się do Nowosilcowa i do innych dygnitarzy, ale i to nie pomogło. Wówczas Pelikan na spółkę z prof[esorem] Onacewiczem rozpoczął przeciw Nowosilcowowi wojnę. W polemice wyciągnęli wszystkie grzeszki senatora, a że było tego aż za dużo, więc sądzili, że Nowosilcow skompromitowany wobec rządu zostanie ze swego stanowiska usunięty. To zawiodło: N[owosilcow] był mocno usytuowany, lękano się go ruszać nawet ze strony dworu — to też zostawiono go w spokoju. Pelikan i Onacewicz przegrali zupełnie. Pelikan próbował jeszcze jednego środka — w lutym 1832 r[oku] pojechał do Petersburga, ale i tam spotkało go niepowodzenie: po czterotygodniowym pobycie w stolicy nie uzyskał nawet audiencji u cesarza i skończyło się na tym, że wrócił do Wilna — z rozkazem zlikwidowania Uniwersytetu¹⁷⁴.

strony tomu trzeciego „Pamiętników” i ogłosił drukiem w „Przeglądzie Europejskim” (Warszawa), luty—lipiec 1863. W roku 1872 w piśmie zbiorowym „Na Dziś” rozpoczęto druk „Pamiętników” (*Pamiętniki dra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego, streszczone i uzupełnione przez dra Michała Homolickiego, profesora Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1, 2 i 3, Kraków 1872), ale wydrukowano tylko część tej pracy. Skrócona wersja (okres wileński) *Pamiętników* (t. 1—3) ukazała się dopiero nakładem Towarzystwa Udziałowego „Kurjera Litewskiego” w roku 1913 w Wilnie, w tłumaczeniu i opracowaniu doktora Władysława Zahorskiego — zob.: J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej*, s. 384—387 (tam streszczenie pamiętników); W. Zahorski, *Wstęp do Pamiętników d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 13—16.

¹⁷⁴ „Ukazem z 1 maja 1832 roku polecił car Mikołaj I ministrowi oświaty Uniwersytet Wileński zamknąć; wydziały medyczny i nauk moralnych i politycznych przekształcić w Akademię Medyko-Chirurgiczną i w Szkołę Teologiczną, obie pod władzą Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” — na ten temat pisze: J. Kozłowska-Studnicka, *Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, s. 405—419. 28 maja 1832 roku odbyło się ostatnie posiedzenie rady uniwersyteckiej. W latach 1803—1832 przez Uniwersytet przewinęło się 135 wykładowców; większość z nich wywodziła się z ośmiu guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. W latach 1803—1809 w szkole studiowało od 150 do 350 osób i do ponad 400 w latach 1810—1811. Spadek nastąpił w czasie wojny z Francją (ok. 200 w roku 1812), od roku 1814 datuje się systematyczny wzrost liczby studentów. W momencie zamknięcia Uniwersytet był największą uczelnią w Cesarstwie, na której studiowało ponad 1300 osób (wg Daniela Beauvois ok. 2000). Uniwersytet Wileński znacznie przewyższał pod tym względem inne uczelnie imperium, z których największa — Uniwersytet Moskiewski — w roku 1830 liczyła

Wobec tej koniunktury powstała kwestia, co robić z profesorami, studentami i funduszem Uniwersytetu? Ze strony rządu był zamiar otwarcia przy Uniwersytecie Petersburskim kursów dla studentów wileńskich, a kursy te miały trwać tak długo, aż wszyscy studenci ukończą swe studia. Były jeszcze inne projekty, ale zostały zaniechane i ostatecznie skończyło się na tym, że za najlepszy sposób zlikwidowania Uniwersytetu uznano utworzenie na jego miejsce dwóch odrębnych, nie mających nic ze sobą wspólnego, Akademii: Duchownej¹⁷⁵ i Medyko-Chirurgicznej¹⁷⁶. Część dawnych profesorów Uniwer-

nico ponad 800 studentów. Zdecydowana większość studentów, wywodząca się ze szlachty kresowej, pochodziła z guberni zachodnich. Z czterech wydziałów uczelni najlepsze pod względem naukowym były wydziały: lekarski i fizyczno-matematyczny. W wielu dziedzinach Wszechnica Wileńska mogła być porównywana z najlepszymi ówczesnymi uczelniami Francji, Prus i Anglii. Sprawami likwidacji Uniwersytetu zajmowała się tzw. Komisja Likwidacyjna (Komisja do wykonania Najwyższej Woli objawionej) powołana ukazem z dnia 1 maja 1832 r. Do wykonania podziału i reorganizacji przekształconych zakładów stanęli z ramienia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, delegowani z Petersburga: były rektor W. Pelikan, członek Akademii Nauk i Rady Medycznej Sergiusz Gromow i profesor petersburskiej Akademii Medycznej Gorianinow (vel Grocznikow) oraz Paweł Kukolnik; do spraw Akademii Duchownej powołano biskupa sufragana wileńskiego Andrzeja (Jędrzeja) Benedykta Kłągiewicza. W początkach sierpnia 1832 roku utworzony został przez kuratora Białoruskiego Okręgu Naukowego — Grigorija Kartaszewskiego — Tymczasowy Komitet Szkolny (TKS) w Wilnie, z podobnym zakresem działań co Komisja Likwidacyjna, który z czasem przejął na siebie większość prac związanych z likwidacją Uniwersytetu (działał w latach 1832—1836). W skład Tymczasowego Komitetu Szkolnego wchodził profesorowie byłego Uniwersytetu: Michał Pełka Poliński (1783—1848), Józef Jaroszewicz, Paweł Kukolnik i Iwan Łobojko (1786—1861). Zbiory zamkniętego Uniwersytetu nie zostały w całości przekazane żadnej innej uczelni, lecz w dużym stopniu uległy rozproszeniu. Większość instytucji wraz z całym wyposażeniem, zbiorami i profesorami przeniesiono do Petersburga. Insignia uniwersyteckie zostały wywiezione do Rosji, berło rektora, ofiarowane Uniwersytetowi przez Stefana Batorego, znalazło się w Ermitażu w Petersburgu, pieczęcie — w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie. Wywieziono również wiele dzieł sztuki, większość inkunabułów z biblioteki uniwersyteckiej (w latach 1833—1835), której księgozbiór liczył w końcu roku 1831 — 51.837 tomów. Z resztek biblioteki uniwersyteckiej powstała Wileńska Biblioteka Publiczna kierowana przez Pawła Kukolnika. Po dawnym Uniwersytecie zostały tylko Ogród Botaniczny (do roku 1842), Instytut Weterynaryjny, Towarzystwo Medyczne i Obserwatorium Astronomiczne — zob.: S. Jegelevičius, *Karty historii uniwersytetu*, s. 51—52; H. Mościcki, *Zniesienie Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] tegoż, *Pod znakiem orła i pogoni*, s. 171—201, 237—241; D. Beauvois, *Szkołnictwo polskie na ziemiach*, s. 271—366; L. Zasztowt, *Tymczasowy Komitet Szkolny w Wilnie (1832—1836)*, s. 233—246; tenże, *Kresy 1832—1864*, s. 47—49, 98—107. Na temat historii biblioteki uniwersyteckiej zob.: M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*. Wilno 1825; S. Lisowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna za czasów rosyjskich [1867—1815]*, [w:] *Biblioteki wileńskie*. Praca zbiorowa pod red. A. Łysakowskiego. Wilno 1932 s. 11—36.

¹⁷⁵ Akademia Duchowna powstała, dzięki staraniom biskupa wileńskiego Jędrzeja B. Kłągiewicza, z połączenia Seminarium Głównego w Wilnie i części wydziału nauk moralnych i politycznych (pięciu katedr oddziału teologicznego) zlikwidowanego Uniwersytetu Wileńskiego. 1 lipca 1833 roku został ogłoszony ukaz carski o jej powołaniu. Swą działalność rozpoczęła 11 lutego 1834 roku. Pierwszym rektorem Akademii był prałat żmudzki Alojzy Osiniński (1770—1842), były profesor literatury polskiej i łacińskiej w Liceum Krzemienieckim. W roku 1839 po odejściu ze stanowiska rektora został biskupem sufraganiem w Łucku. Jego następcą był Antoni Fijałkowski (1797—1883), od 1828 roku profesor dogmatyki i historii kościelnej na Uniwersytecie Wileńskim (do 1832) i Akademii Duchownej, późniejszy metropolita mohylowski (1872—1883). Biblioteka Akademii

sytetu pozostała w tych nowych uczelniach; w Akademii Med[yczej] znaleźli się: Mikołaj Mianowski¹⁷⁷, Fonberg¹⁷⁸, Jędrzej Śniadecki, Adamowicz (katedra

Duchownej otrzymała z dawnego księgozbioru biblioteki uniwersyteckiej działy: teologiczny, prawny, historyczny, klasyków greckich i łacińskich, dzieła z literatury polskiej i powszechnej oraz nieznaczną ilość rękopisów. W roku 1842 Akademię zamknięto i przeniesiono do Petersburga – zob.: L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864*, s. 121–128; M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, s. 147; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*. Lublin 1961 (na s. 203–223 omawia Uniwersytet Wileński i Akademię Duchowną).

¹⁷⁶ Akademia Medyko-Chirurgiczna (*Caesarea Academia medico-chirurgica Vilnensis*) powstała z przekształconego wydziału lekarskiego zlikwidowanego Uniwersytetu Wileńskiego na mocy ukazu cara Mikołaja I z roku 1833 i podporządkowana została Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Liczyła ok. 300 studentów. Językiem wykładowym w niej obowiązującym był rosyjski. Nieliczne wykłady odbywały się po łacinie i po polsku. Jej rektorem w latach 1832–1840 był Tomasz Kuczkowski (1786–1843). Jego następcą został Mikołaj Mianowski (1840–1842). Akademia przejęła znaczną część zbiorów gabinetów naukowych i biblioteki uniwersyteckiej zlikwidowanej uczelni. W roku 1842 szkołę rozwiązano – zob.: J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej bibliograficznie przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny w Polsce*. Warszawa 1888; *Historia nauki polskiej*, t. 3 s. 174–180; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864*, s. 107–121.

¹⁷⁷ Mikołaj Mianowski (ps. Protrimpos; 1780–1843), lekarz, profesor fizjologii i położnictwa. Jego bratem był Józef Mianowski (1804–1879), lekarz i założyciel Kasy Pomocy im. Mianowskiego. Studiował nauki przyrodnicze w Szkole Głównej Wileńskiej (w roku 1801 został doktorem filozofii) i medycynę na wydziale medycznym Uniwersytetu (1803–1805), gdzie był uczniem J. Franka (w roku 1807 został doktorem medycyny). Przez trzy lata był osobistym lekarzem gen. Aleksandra Chodkiewicza (1776–1838). Po powrocie pracował jako pomocnik S. B. Jundziła w ogrodzie botanicznym i gabinecie historii naturalnej. W roku 1810 został wykładowcą fizjologii na wydziale medycznym; od roku 1812 prowadził zajęcia z anatomii (po J. A. Lobenweinie), w roku 1815 został profesorem nadzwyczajnym fizjologii, którą wykładał po polsku. W roku 1817 wyjechał w celach naukowych za granicę (Niemcy, Włochy, Francja, Austria), gdzie zwiedzał kliniki położnicze. Po powrocie do Wilna w roku 1818 rozpoczął wykłady z położnictwa i objął katedrę akuszerii (po śmierci A. Matusewicza). Przekształcił oddział położniczy w nowoczesną klinikę. W roku 1819 został profesorem położnictwa. W latach 1820–1823 i 1825–1831 był dziekanem wydziału medycznego. Autor podręcznika dla położnych *Nauka sztuki położniczej dla niewiast* (Wilno 1818), rozprawy *Studium o sztuce położniczej podług Froriepa [1779–1847]* (Wilno 1818); przetłumaczył książkę Jana Daniela Metzgera (1739–1805), *Zasady medycyny sądowej* (Wilno 1823), kilka prac pozostawił w rękopisach. Członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (1809) i wileńskiej loży masonskiej „Gorliwy Litwin”, w roku 1818 doprowadził do jej rozłam i powstania loży „Gorliwy Litwin Zreformowany”. Współzałożyciel „Towarzystwa Szubrawców”. Należał do partii N. Nowosilcowa i W. Pelikana. W roku 1831 po wyjeździe Pelikana pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Wileńskiego. Był członkiem komisji likwidacyjnej Uniwersytetu; pełnił obowiązki prezydenta i prezesa komisji, która organizowała Akademię Medyko-Chirurgiczną w Wilnie (1832/1833). W latach 1840–1842 był rektorem tejże Akademii (po Tomaszu Kuczkowskim). Po likwidacji Akademii Medyko-Chirurgicznej w roku 1842 zrzekł się wszelkich urzędów i odrzucił propozycję objęcia katedry w Moskwie. W roku 1836 jako rosyjski radca otrzymał szlachectwo. Zmarł w swym majątku Soleczniki Małe – J. Strojnowski, *Mianowski Mikołaj*, [w:] PSB t. 20 s. 525–527; S. Mianowski, *Świat, który odszedł*. Warszawa 1995.

¹⁷⁸ Ignacy Fonberg (1801–1891), chemik, przyrodnik; profesor Uniwersytetu Wileńskiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie oraz uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie (od 1842). Uczeń i następca Jędrzeja Śniadeckiego w katedrze chemii (1822–1831). Po ukończeniu gimnazjum w Białymstoku w roku 1817 rozpoczął studia na wydziale matematyczno-fizycznym Uniwersytetu Wileńskiego. Jeden z pionierów i twórców polskiej terminologii chemicznej. Opracował

weterynarii), Korzeniowski¹⁷⁹ (kat[edra] chirurgii); w Akademii Duchownej: Borowski. Bardzo starał się uzyskać stanowisko profesora Akad[emii] Duch[ownej] Onacewicz, ale to mu nie udało się; na jego miejsce powołano niejakiego Kukolnika¹⁸⁰, najzupełniejszego nieuka i ignoranta, który swą

Słownik wyrazów chemicznych (Wilno 1825), wydał podręcznik *Chemia z zastosowaniem do sztuk i rzemiosł* (t. 1–3, Wilno 1827–1829); badał skład wód mineralnych w Druskiennikach (1830). Czynny autor „Wiadomości Brukowych” i „Dziennika Wileńskiego”, gdzie publikował artykuły z dziedziny chemii. W roku 1829 został profesorem nadzwyczajnym. Po zamknięciu Uniwersytetu w roku 1832 został profesorem Akademii Medyko-Chirurgicznej. W latach 1842–1859 był profesorem na wydziale lekarskim Uniwersytetu w Kijowie, gdzie prowadził kursy dla lekarzy, farmaceutów i przyrodników. Zmarł w Kijowie – J. Bieliński, *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*, s. 143–144, 150–151; T. Turkowski, *Fonberg Ignacy*, [w:] *PSB* t. 7 s. 51–52.

¹⁷⁹ Józef Korzeniowski herbu Nałęcz (1806–1870), chirurg, anatom, profesor Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie, wykładał naukę o złamaniach kości; jeden z wybitniejszych lekarzy swojego czasu. W roku 1821 po ukończeniu gimnazjum w Nieświeżu rozpoczął studia na wydziale fizycznym Uniwersytetu Wileńskiego. Dzięki poparciu Ignacego Horodeckiego (1776–1824), uzyskał stypendium rządowe i rozpoczął gruntowne studia medyczne. W roku 1827 został pomocnikiem prosektora anatomii i pomocnikiem prosektora kliniki ocznej Uniwersytetu w Wilnie. W roku 1829 uzyskał dyplom doktora medycyny. Był pomocnikiem W. Pelikana, zarządzał gabinetem chirurgicznym i wykładał po łacinie naukę o opatrunkach. Po zamknięciu w roku 1832 Uniwersytetu został pomocnikiem profesora kliniki chirurgicznej Akademii Medyko-Chirurgicznej, gdzie wykładał naukę o złamaniach. W roku 1840 został profesorem chirurgii i dyrektorem kliniki chirurgicznej. W latach 1837–1839 przebywał na stypendium za granicą; zwiedził wówczas kliniki we Wrocławiu, Pradze, Dreźnie, Lipsku oraz Anglii i Francji, gdzie zapoznał się z najnowszymi metodami operacyjnymi, które przeszczepiał potem na grunt wileński. Członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego (w latach 1835–1837 był sekretarzem, a od 1840 prezesem) oraz Towarzystwa Lekarskiego w Krakowie. Prace publikował w „Collectanea Medico-Chirurgica”. Autor podręcznika *De ossibus fractis tractatus* (Wilno 1837). Zmarł w Wilnie – J. Bieliński, *Uniwersytet*, t. 3 s. 422–424; E. Stocki, *Korzeniowski (Korzeniewski) Józef*, [w:] *PSB* t. 14 s. 172–173.

¹⁸⁰ Paweł Kukolnik (1795–1884), syn Bazylego (1765–1821) – pochodził ze słowackiej rodziny; cenzor, profesor historii. Jego bratem był Nestor Kukolnik (1809–1868), znakomity literat i dramaturg. Nie wiadomo jakie szkoły ukończył. W latach 1810–1824 był urzędnikiem w Kolegium rzymsko-katolickim w Petersburgu, skąd przeniósł się do Ministerstwa Dóbr Państwowych, a następnie Departamentu Poczty w randze registratora kolegijskiego. W roku 1824 dostał rangę radcy dworu. We wrześniu 1815 roku otrzymał od Akademii Jezuickiej w Połocku tytuł doktora prawa. Dzięki poparciu N. Nowosilcowa został profesorem historii powszechnej zatrudnionym w miejsce Joachima Lelewela (1824) i objął katedrę historii powszechnej i statystyki na Uniwersytecie Wileńskim oraz został sekretarzem Rady Uniwersyteckiej (1827). Od roku 1829 cenzor wileński, a następnie przewodniczący Komitetu Cenzury. W grudniu 1831 roku został kierownikiem biblioteki uniwersyteckiej. W roku 1832 wchodził w skład Tymczasowego Komitetu Szkolnego powołanego do likwidacji Uniwersytetu. Po zamknięciu uczelni został prefektem biblioteki i lektorem języka rosyjskiego w Akademii Medyko-Chirurgicznej oraz wykładowcą historii w Akademii Duchownej (1832–1842) w Wilnie. Po ich zamknięciu (1842) uczył historii Rosji w diecezjalnym seminarium katolickim w Petersburgu. W latach 1851–1865 był przewodniczącym Komitetu Cenzury. Autor kilku popularnych artykułów z historii i etnografii Litwy oraz poematów, z których większość pozostała w rękopisach. Zmarł w Wilnie – Z. Makowiecka, *Kukolnik Paweł*, [w:] *PSB* t. 16 s. 120–121; L. Zasztowt, *Tymczasowy Komitet Szkolny w Wilnie (1832–1836)*, s. 237, 244–225; M. Brensztejn, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, s. 84–85, 95; J. Iwaszkiewicz, *Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego*, s. 394–395.

profesurę uzyskał jedynie [dzięki] niemądremu kaprynowi Nowosilcowa. O Kukolniku krążyły liczne anegdotki (autentyczne!) – podobno nieraz radził się swoich uczniów w sprawach naukowych!

Obie Akademie nie były trwałe: założone w roku 1832 – po dziesięcioletnim istnieniu zostały w r[oku] 1842 ostatecznie zniesione. Akad[emię] Duchowną przeniesiono do Petersburga, gdzie dotrwała ona do r[oku] 1918; Akad[emia] Medyczna przeniesiona została do Kijowa¹⁸¹.

W ten sposób w r[oku] 1842 resztki życia akademickiego w Wilnie zgasły. Mimo to jednak w ciągu lat 77 – aż do r[oku] 1919 – Wilno nie dało się zdegradować ze swego stanowiska, życie jego nie zredukowało się do życia zwykłego miasta gubernialnego. Pozostało Wilno i nadal intelektualną stolicą kraju, dzięki kapitałowi kultur[alno]-naukowemu, nagromadzonemu przez Uniwersytet. Istniało w Wilnie, założone jeszcze w r[oku] 1809 przez Franka, Wil[eńskie] T[owarzystwo] Lekarskie¹⁸², podtrzymujące wysoki styl polskiego życia duchowego; wychodził szereg poważnych pism (jak „Ateneum”, „Tyg[odnik] Wileński” i in[ne])¹⁸³, było nadto Wilno miejscem poważnych wydawnictw

¹⁸¹ Akademię Medyko-Chirurgiczną likwidował ukaz Mikołaja I z dnia 30 grudnia 1841 roku mówiący o jej kasacie z dniem 1 sierpnia 1842 roku (znaczną część jej majątku została wywieziona na wydział medyczny Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie). Bezpośrednią przyczyną likwidacji Akademii były powstałe wśród studentów tajne związki – zob. A. Kamiński, *Polskie związki młodzieży*, t. 3 s. 163–182; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864*, s. 120–121.

¹⁸² Pomyłka Massoniusa: Wileńskie Towarzystwo Lekarskie powstało z inicjatywy J. Franka w roku 1805. 12 grudnia 1805 roku 15 lekarzy i aptekarzy wileńskich po wspólnej naradzie ułożyło oraz napisało po francusku projekt „Ustawy Towarzystwa Lekarskiego”. Projekt został podpisany przez wszystkich obecnych i posłany do Petersburga do ministra spraw wewnętrznych hrabiego Wiktora P. Koczubeja (1768–1834), z prośbą o przedstawienie go cesarzowi. 26 maja 1806 roku Aleksander I potwierdził ustawę najwyższym ukazem. Pierwsze posiedzenie członków Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego odbyło się 12 grudnia 1806 roku, w dzień urodzin cara Aleksandra. Pierwszym prezesem Towarzystwa został Jędrzej Śniadecki, wiceprezesem J. A. Lobenwein, sekretarzem J. Frank. W końcu 1807 roku Towarzystwo liczyło 61 członków. Posiedzenia odbywały się co miesiąc. Od 1819 roku Towarzystwo zostało zaszczycone tytułem „Cesarzkie”. Od roku 1818 wydawało „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego”. Posiadało własną bibliotekę i archiwum, które zostało uporządkowane w roku 1842 przez A. F. Adamowicza. Biblioteka liczyła 2185 dzieł w 5214 tomach – na temat dziejów towarzystwa zob.: W. Zahorski, *Zarys dziejów Cesarzkiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie 1805–1897*. Warszawa 1898; J. Bieliński, *Cesarzskie Towarzystwo Lekarskie Wileńskie, jego prace i wydawnictwa 1805–1864*. Warszawa 1890; *Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, t. 1 s. 131 przypis 1 (tam okoliczności powstania Towarzystwa), s. 195–196 przypis 1, s. 197 (uroczyste otwarcie Towarzystwa).

¹⁸³ „Athenaeum. Pismo zbiorowe poświęcone historii, literaturze, sztukom, krytyce itp.” (od roku 1842 podtytuł: Pismo zbiorowe poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom) czasopismo założone przez Józefa Ignacego Kraszewskiego wychodziło w latach 1841–1851 (ukazało się 66 tomów). Wydawane w drukarni wydawcy i drukarza wileńskiego Krystiana Teofila Glücksberga (1796–1876), było pismem o charakterze naukowym, poświęconym głównie historii i literaturze. Ze względu na przepisy cenzury miało być czasopismem nieperiodycznym; nieoficjalnie miało być wydawane regularnie sześć razy do roku. Zgodnie z projektem przygotowanym przez Kraszewskiego objęło działy: historię, literaturę, sztukę, krytykę i rozmaitości (a od tomu 4 też filozofię). Głównymi autorami i współpracownikami pisma byli: Henryk Rzewuski, Michał Grabowski, Ignacy Hołowiński, Albert Danilecki, Stanisław Lachowicz, Romuald Podbereski i inni. Druk „Athenaeum” został przerwany w roku 1852. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu znajduje się komplet pisma

(głównie w drukarni Józefa Zawadzkiego¹⁸⁴), oraz miejscem zamieszkania znaczniejszych sił literackich, jak Kraszewski¹⁸⁵, Syrokomla¹⁸⁶, Baliński in[ni].

(sygn. 09873) — zob.: W. Roszkowska-Sykałowa, „Athenaeum” Józefa Ignacego Kraszewskiego 1841—1851. *Zarys dziejów i bibliografia zawartości*. Wrocław 1974; M. Stolzman, *Nigdy od Ciebie miasto...*, s. 50, 70—72. „Tygodnik Wileński” ukazywał się w latach 1815/1816—1822 nakładem Aleksandra Żółkowskiego. Redagowany był kolejno przez Joachima Lelewela, Michała Balińskiego i Ignacego Szydłowskiego. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu znajdują się dwa komplety wspomnianego czasopisma (sygn. 021255, 035441) — na temat czasopism ukazujących się w Wilnie w latach 1800—1918 zob.: M. Ingłot, *Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832—1851*. Warszawa 1966; T. Bujnicki, *Życie literackie i literatura w Wilnie dwóch stuleci*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX—XX wieku*. Pod red. T. Bujnickiego i A. Romanowskiego. Kraków 2000 s. 7—14; R. Naruniec, *Literatura na lamach „Rubiona” (na tle czasopism wileńskich doby międzypowstaniowej)*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX—XX wieku*, s. 37—49; A. Romanowski, *Młoda Polska wileńska*. Kraków 1999; tenże, *Pozytywizm na Litwie: polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864—1904*. Kraków 2003.

¹⁸⁴ Józef Zawadzki (ps. Sweytextyx; 1781—1838), drukarz, księgarz, wydawca. Po skończeniu szkoły w Rydzynie (1794) i odbyciu praktyk księgarskich w Poznaniu, Wrocławiu i Lipsku osiadł w Wilnie (1803). Początkowo pracował w księgarni Jana Floriana Bietscha. Od roku 1805 prowadził drukarnię-księgarnię uniwersytecką w Wilnie, w której wydał ok. 400 pozycji, w tym pierwsze dwa tomiki poezji A. Mickiewicza. W latach 1816—1828 był typografem Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego. Jeden z członków-założycieli Towarzystwa Typograficznego Wileńskiego (1818). Członek loży masońskiej „Gorliwy Litwin” i Towarzystwa Szubrawców. Zmarł w Wilnie — T. Turkowski, *Materiały do dziejów literatury i oświaty z archiwum drukarni i księgarni J. Zawadzkiego w Wilnie*. T. 1—3. Wilno 1935; R. Cybulski, *Józef Zawadzki — księgarz, drukarz, wydawca*. Wrocław 1972; M. Stolzman, *Nigdy od Ciebie miasto...*, s. 60—68. Na temat dziejów ruchu księgarskiego i wydawniczego na Litwie w latach 1864—1890 zob.: T. Turkowski, *Wilno w dziejach książki polskiej*. Wilno 1928; tenże, *Rozwój księgarstwa w Wilnie po rozbiorach (1795—1915)*. „Przegląd Księgarski” 1933 nr 25; tenże, *Rzut oka na historię książki wileńskiej*. Kraków 1932; A. Romanowski, *Między „mrozem”, a „odwilżą”. Polski ruch księgarski i wydawniczy na Litwie i Białorusi w latach 1864—1890*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX—XX wieku*, s. 51—96.

¹⁸⁵ Józef Ignacy Kraszewski (ps. Bogdan Bolesławita; 1812—1887), pisarz, poeta, historyk, działacz polityczny, publicysta, krytyk. W roku 1829 rozpoczął studia literackie na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie był słuchaczem L. Borowskiego. W latach 1830—1832 za udział w tajnym związku młodzieży (tzw. Towarzystwie Mnezerów) przebywał w areszcie. Następnie gospodarował w majątkach na Wołyniu i Żytomierzu (1837—1859). W latach 1841—1851 wydawał w Wilnie czasopismo „Athenaeum”. W roku 1859 wyjechał do Warszawy, gdzie objął kierownictwo „Gazety Codziennej” (w roku 1861 przemianowanej na „Gazetę Polską”). Na początku roku 1863 wyjechał do Drezna, skąd współpracował z polskimi czasopismami i wydawnictwami. W latach 1868—1871 miał własną drukarnię, publikując m.in. wydawnictwa periodyczne, jak „Tydzień”. W roku 1883 aresztowany i oskarżony o współpracę szpiegowską z Francją, był skazany i więziony. W roku 1885 udało mu się wyjechać za kaucją za granicę, przebywał we Włoszech i Francji. Pozostawił ogromny ilościowo i różnorodny gatunkowo dorobek, liczący 223 powieści, nie mający sobie równych w literaturze polskiej oraz w skali międzynarodowej. Publikował ponadto szkice z podróży po ziemiach polskich i obcych krajach, prace historyczne, źródła historyczne. Zmarł w Genewie, pochowany został w Krakowie na Skałce — W. Danek, *Kraszewski Józef Ignacy*, [w:] *PSB* t. 15 s. 221—229; *Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Warszawa 1880; J. I. Kraszewski, *Pamiętniki*. Opr. W. Danek. Wrocław 1972; W. Danek, *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzny*. Warszawa 1976; S. Burkot, *Kraszewski w Wilnie*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX—XX wieku*, s. 15—26.

¹⁸⁶ Władysław Syrokomla (wł. Ludwik Władysław Kondratowicz; 1823—1862), poeta, autor

To wszystko sprawiło, że Wilno pozostało przez cały czas centrum umysłowości i kultury polskiej i mimo prześladowań dotrwało tak aż do chwili odzyskania niepodległości.

W dziejach wyższego szkolnictwa w Polsce — Un[iwersytet] Wil[eński] jest bezprzykładny. Bez wątpienia, macierzą wyższej nauki polskiej był i jest Un[iwersytet] Krak[owski] — jednakże Un[iwersytet] Wil[eński] poszczycić się może wydaniem z grona swych wychowanków najwyższych geniuszów narodu, ludzi, którzy rozbitą Ojczyznę podnieśli na wysoki poziom i stali się jej chlubą, jej duchowymi przywódcami. Un[iwersytet] Wil[eński] był miejscem, gdzie kształcili się i przygotowywali się do życia Mickiewicz i Słowacki!...

Ci i szereg innych wielkich ludzi, których wydał Un[iwersytet] Wil[eński], wskazali nam drogę, po której iść mamy, by stać się ich godnymi następcami. Drogą tą, tym ideałem — jest doskonalenie samego siebie, praca dla dobra Ojczyzny i współdziałanie w ogólnym wysiłku podniesienia ludzkości.

przekładów poetów polsko-łacińskich. Syn Aleksandra Kondratowicza herbu Syrokomla, dzierżawcy majątków. Po ukończeniu szkół w Nieświeżu i Nowogródku rozpoczął pracę w Głównym Zarządzie Dóbr J. O. księcia Ludwika Wittgensteina w Nieświeżu (1841). Współpracował z „Kurierem Wileńskim”, „Athenaeum”. Pisał wiersze, gawędy poetyckie, liryki. Opublikował m.in. *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych do naszych czasów pokrótce opowiedział...* (t. 1–2, Wilno 1850–1852), *Wędrowki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studia historyczne i obyczajowe* (Wilno 1853), *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna* (t. 1–2, Wilno 1857–1860). Tłumaczył Jean J. Poujoulat *Historię rewolucji francuskiej* (1789, t. 1–2, Wilno 1851), Corneille’a (1606–1684) oraz poetów polsko-łacińskich z epoki zygmunto-wskiej (m.in. Klemensa Janickiego, 1516–1543) — zob.: J. I. Kraszewski, *Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz)*. Warszawa 1863; S. Cywiński, *Syrokomla — człowiek i twórczość*. Wilno 1923; J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka w wieku XIX*. T. 1–2. Uppsala 1955–1957; F. Fornalczyk, *Hardy lirnik wioskowy. Studium o Kondratowiczu-Syrokomli*. Poznań 1979.

NOVA ET VETERA

Czym był dla Narodu Polskiego dawny Uniwersytet Wileński — o tym słyszało mniej więcej każde dziecko polskie.

W sercach nas wszystkich otacza go taka promienna aureola, że — jak nieraz w podobnych wypadkach bywa — nie samą tylko ta jej promiennosc przynosi korzyść.

Filomaci... filareci... Mickiewicz... Zan... Czeczott... Śniadeccy... Lelewel... Imiona te wysoko podnoszą w sercach falę rozrzewnienia — i bywa, że fala ta przesłania nam dziejową rzeczywistość, że nawet potrosze przeszkadza jasno i wyraźnie, w sposób dla naszej przeszłości owocny widzieć, na czym polegała jego wielkość, na czym konkretna wartość dla niedawnej przeszłości, dla terażniejszości i dla przyszłości Ojczyzny.

Uniwersytet Wileński czeka jeszcze na swego historyka. Dotychczas drukiem ogłoszone — wielkiej nieraz wartości — prace stanowią dopiero podłoże do wielkiej syntezy dziejowej. Materiał drukowany, choć mu daleko, daleko do zupełności, jest już dość obfity, i dzieło czeka mistrza.

Był między nami. Roku jeszcze niema, jak płomienne słowo Ludwika Jankowskiego¹⁸⁷ dźwięczało z katedry tego Uniwersytetu. Roku jeszcze niema, jak, trawiony chorobą i wycieńczony pracą, czynił ostatni, szlachetny wysiłek, aby zawrzeć w jedno wyniki swojej olbrzymiej wiedzy, wyniki znoej, mądrej i pełnej miłości pracy swego krótkiego życia¹⁸⁸. Gdyby pożył jeszcze lat dziesięć, to by dał tę syntezę. On rozumiał nasz Uniwersytet. I jest tu jakieś swego rodzaju koło błędne — ale cudnie błędne: On dlatego tak dobrze go rozumiał, że go tak bardzo kochał, a kochał go tak bardzo dlatego, że go tak dobrze rozumiał.

Jako instytucja naukowa, był nasz Uniwersytet niewątpliwie jedną z bardzo dobrych, ale niczym nadzwyczajnym nie był. Miał profesorów bardzo dobrych, dobrych i kiepskich, zacnych, nijakich i bezecznych. Miał zakłady pomocnicze dobre, mniej dobre i wcale niedobre. Miejscem tworzenia nauki i czynienia dla niej wielkich zdobyczy nie był. Prawdopodobnie byłby się nim stał, gdyby mrok olbrzymiej tragedii dziejowej nie zgasił rozniecającego się światła. Ale się nie stał.

¹⁸⁷ Ludwik Jankowski — patrz przypis 200.

¹⁸⁸ Jankowski prowadził wykład na temat Uniwersytetu Wileńskiego na USB w roku akad. 1919/1920.

To, że się w nim przez kilka lat uczył Mickiewicz, samo przez się nie czyni go większym, niżby był bez tego. Jeżeli Mickiewicz jest światłością naszego Uniwersytetu, to nie dlatego, że był wielkim poetą, ale dlatego, że był wielkim studentem.

Wilno w okresie filareckim stworzyło typ i wzór studenta, i, jak miemam, w tym konkretnie leży wielkość naszego Uniwersytetu. I w tym kierunku zgodnie, choć nieraz rozbieżnie, pracowali wszyscy: profesorowie i studenci, klasycy i romantycy, szubrawcy i filareci. I nie tylko oni, nie tylko sfery właściwie akademickie. Z całą inteligentną i nawet pólinteligentną ludnością miasta i kraju był Uniwersytet Wileński zespolony, jak żaden inny na świecie. I wszystko na to się złożyło: Życie „cichej wsi litewskiej”, opromienionej krwawą i jasną zorzą napoleońską; z tajemnych głębin, w których przez wielki drzemała, na powierzchnię życia wyrrywająca się z żywiołową mocą „pieśń gminna, arka przymierza między dawnymi a nowymi laty”¹⁸⁹; żywa jeszcze śród Narodu praca twórcza Wielkiego Sejmu; mądra, przezorna, obrachowana robota Poczobuta, Stroynowskiego, Jana Śniadeckiego, księcia Kuratora¹⁹⁰, życie towarzyskie wsi i miasta, mnóstwo okoliczności, których tu wymieniać nie sposób, — wszystko „zestrzeliło się w jedno ognisko”¹⁹¹ i wytworzyło cudne, jedyne w dziejach tło, na którym wystąpiła zwarta, spójna, „jednością silna, rozumna szalem”¹⁹² gromada filarecka.

I wytworzyła nieśmiertelny wzór studenta, tego studenta, który dźwignie „z posad bryłę świata”¹⁹³.

I oni ją dźwignęli. Z izdebek przy zaułku Bernardyńskim¹⁹⁴, z „Psiej górki” na zaułku Literackim¹⁹⁵, z sal wykładowych i pracowni Uniwersytetu wyszła polska poezja narodowa, wyszło to, co ją jedyną na świecie czyni, co sprawia, że jest ona skarbem najdroższym Narodu i ludzkości. Stamtąd wyszła nowożytna idea Ojczyzny. Ci ludzie, tak skromni, tak wprost pokorni, tak rozumiejący swój brak wiedzy, z taką miłością i wytrwałością ją zdobywający — a tak pełni niezłomnej, cudotwórczej wiary nie tylko w Naród, ale i w siebie, ci ludzie sprawili, że Ojczyzna przetrwała okropne lata niewoli i, gdy wybiła wyrocza godzina, odwaliła kamień grobowy.

¹⁸⁹ A. Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, wersy 177–178 — popr.: *O wieści gminna! Ty arko przymierza/Między dawnym i młodszymi laty:/W tobie lud składa broń swego rycerza,/Swych myśli przęde i swych uczuć kwiaty.*

¹⁹⁰ Chodzi o A. J. ks. Czartoryskiego, zob. przypis 49.

¹⁹¹ Massonius dość dowolnie cytuje A. Mickiewicza, *Odę do młodości*. Popr: *Zestrzelmy myśli w jedno ognisko.*

¹⁹² Tamże, popr: *Jednością silni, rozumni szalem.*

¹⁹³ Tamże, popr: *Dalej, bryło z posad świata!*

¹⁹⁴ W domu przy zaułku Bernardyńskim 11 mieszkał A. Mickiewicz od kwietnia do czerwca 1822 r., po powrocie z Kowna; pisał i redagował „Grażynę”. Obecnie znajduje się tam Muzeum A. Mickiewicza.

¹⁹⁵ W domu przy zaułku Literackim 5 (w domu przyjaciela Kazimierza Piaseckiego) zatrzymał się A. Mickiewicz po powrocie z Kowna w 1823 roku. Tam przygotowywał, wg legendy, do druku „Grażynę” oraz pisał II i IV cz. „Dziadów”. W jego pokoju zbierali się filomaci.

Czy my, profesorowie i studenci, jesteśmy dziś dalszym ciągiem dawnego Uniwersytetu Wileńskiego? Dalszym ciągiem — to nie znaczy powtórzeniem. Nic się nie powtarza, i to, co przeszło, żyje, ale nie wraca. Być dalszym ciągiem — to znaczy: być dla swojej, tak bardzo odmiennej epoki taką samą wartością, jaką oni byli dla swojej. „Trzeba z żywymi naprzód iść, po życie sięgać nowe”¹⁹⁶.

Czy jesteśmy dalszym ciągiem dawnego Uniwersytetu? Sąd o tym wyda potomność, ale my jasno i wyraźnie powinniśmy wiedzieć, że to jest naszym obowiązkiem, i że to jest w naszej mocy. Jeżeli, wzięwszy po dziadach i pradziadach taką puściznę, nie oddamy potomkom pomnożonej — to przed sądem dziejowym nic nas nie usprawiedliwi.

Mamy ten olbrzymi, ale i najpiękniejszy obowiązek — i mamy prawo do otuchy. — „Razem, młodzi przyjaciele! W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele”¹⁹⁷.

(*Alma Mater Vilnensis. Jednodniówka „Dnia Akademika”* [t. 1]. Wilno 1922, s. 37–39)

¹⁹⁶ Cytat z wiersza Adama Asnyka, *Daremne żale: Trzeba z żywymi naprzód iść, / Po życie sięgać nowe, / A nie w uwędłych laurów liść / Z uporem stroić głowę* — z tomiku *Album Pieśni* (1880), [w:] A. Asnyk, *Wybór poezji*. Opr. E. Kucharski. Lwów 1935 s. 98–99.

¹⁹⁷ A. Mickiewicz, *Oda do młodości* — tu cytat poprawny.

Tadeusz CZEŻOWSKI

MARIAN MASSONIUS

Wspomnienia pośmiertne

W dniu 20 lipca 1945 r. zakończył w Wilnie długie i pracowite życie profesor Piotr Marian Massonius, jeden z wybitnych pedagogów i pracowników filozoficznych swego pokolenia, współorganizator polskiego życia naukowego w czasach zaborczych w Warszawie.

Urodził się w r. 1862 w Kursku, z rodziny osiadłej w pow. nowogródzkim, ówczesnej guberni mińskiej. Do gimnazjum uczęszczał w Mińsku i w Warszawie, studia uniwersyteckie rozpoczął w Uniwersytecie Warszawskim, poczym studiował filozofię, pedagogikę i historię sztuki, a także filologię słowiańską w Berlinie i w Lipsku, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii w r. 1889. Po ukończeniu studiów przebywał najpierw przez dwa lata w Petersburgu jako członek redakcji „Kraju”, potem w Zagłębiu Dąbrowskim, a wreszcie przez lat dwadzieścia w Warszawie, gdzie działał piórem publicysty i żywym słowem nauczyciela. Zorganizował i prowadził jako pierwszy redaktor miesięcznik krytyczno-bibliograficzny „Książka”, brał udział w redakcji *Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej*, do której napisał szereg artykułów treści filozoficznej; był jednocześnie nauczycielem w tajnych polskich organizacjach szkolnych oraz wykładał filozofię, pedagogikę i historię sztuki w kompletach tajnych, będących naówczas w Warszawie surogatem polskich wykładów uniwersyteckich. Gdy po rewolucji 1905 r. zostały zorganizowane w Warszawie Wyższe Kursy Naukowe (późniejsza Wolna Wszechnica Polska) został tam profesorem filozofii i estetyki, poza tym wykładał pedagogikę na Kursach Pedagogicznych Jana Miłkowskiego i gdzie indziej. W czasie pierwszej wielkiej wojny organizował szkolnictwo polskie w swoich stronach rodzinnych, od jesieni zaś 1920 r. objął stanowisko profesora filozofii i pedagogiki na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu w Wilnie. W ciągu kilkunastoletniej działalności na tym stanowisku, z którego ustąpił w r. 1932 z powodu podeszłego wieku, wykształcił liczne pokolenie młodzieży nauczycielskiej, gromadzącej się chętnie dookoła niego i wypełniającej tłumnie jego salę wykładową.

Był pedagogiem nie tylko z zamiłowań naukowych, ale i ze szczerzej przyjaźni do młodych, wchodzących na drogę życia indywidualności. Jedną z serca uczniów niezmierną życzliwością. Umysł miał żywy, wielostronne zainteresowania i obszerną wiedzę; niezwykłą pamięć, płynność słowa i staranność językową.

Jego działalność naukowo-pisarska przypada głównie na wcześniejszy okres życia i obejmuje — w dziedzinie filozofii — zwłaszcza zagadnienia poznawczo

i historyczno-filozoficzne. Zasłużony jest również jako tłumacz i wydawca, który przyswoił naszemu piśmiennictwu kilka pozycji z literatury obcej.

Należał do pokolenia, które po załamaniu się ideałów romantycznych, weszło w życie społeczne z hasłami pracy od podstaw. W pracy tej brał czynny wybitny udział organizując instytucje kulturalne i naukowe. Działalność jego w Warszawie, należy do okresu tzw. pozytywizmu warszawskiego, Massonius uważał się za zwolennika krytycyzmu nawiązującego do Kanta, lecz zajmującego stanowisko samodzielne.

Analizie kantowskiej filozofii poświęcona jest główna rozprawa naukowa Massoniusa: *O transcendentalnej estetyce Kanta*; wywodzi w niej autor własne wnioski z założeń filozofii kantowskiej, wykazując jej trudności wewnętrzne i braki. Jako twierdzenie podstawowe dla swych wywodów przyjmuje, że zagadnienie obiektywności poznania jest nierozwiązalne. Badanie podstaw poznania może być jedynie analizą i krytyką jego elementów. Wpływające stąd rozważania filozoficzne dzielą się na część ogólną i część szczegółową; pierwsza jest teorią poznania, druga teorią nauk, mającą za przedmiot formułowanie założeń egzystencjalnych, jakie tkwią u podstawy badania naukowego w poszczególnych dziedzinach. Założenia te zaś mają postać konstrukcji hipotecznych; taką konstrukcją jest pojęcie pozapodmiotowego ciała. Konstrukcje te służą jako punkty wyjścia dla usystematyzowania danych empirycznych w naukach szczegółowych.

W artykule *O filozofii* autor rozróżnia cztery sposoby jej pojmowania. Według pojmowania *dogmatycznego* filozofia jest systemem rozumowym, zmierzającym do wytworzenia jednolitego obrazu świata obiektywnego względem podmiotu. Pojmowanie *pozytywistyczne* zakłada jako zadanie filozofii syntezę wyników nauk szczegółowych. Pojmowanie *ewolucjonistyczne*, jest zbliżone do dogmatycznego, gdyż, zakłada dogmatycznie istnienie bytu pierwotnego jako źródła ewolucji wszechświata; stawia sobie jednak za zadanie wstępne (podobnie jak pojmowanie ostatnie) analizę poznania, której wynikiem jest stanowisko agnostyczne odnośnie do owego pierwotnego bytu. Wreszcie według pojmowania *krytycznego*, z którym Autor sam solidaryzuje się, filozofia jest krytyką władz poznawczych i zasad ogólnych, wspólnych wszystkim lub niektórym tylko naukom poszczególnym.

Postawa teoretyczna Massoniusa przy życiowej jego pogodzie i łagodności, była przepojona zwątpieniami i smutkiem. Swój pogląd na świat określał jako pesymizm. Tragedię życia widział w tym, że następuje po nim śmierć, która nieuchronnie pochłania najwyższe wartości, jakie w życiu posiadamy. Pesymizm swój koił głęboką i rozumową wiarą, która wskazywała mu ideały wyrównujące i przewyższające zło panujące na ziemi.

Ważniejsze prace:

1. Szkice estetyczne, Warszawa 1884.
2. Ueber Kants transcendentalen Aesthetik (rozprawa doktorska), Lipsk 1890.

3. Oczerk istorii polskoj filosofii (dodatek do przekładu rosyjskiego Historii filozofii Ueberwega), Petersburg 1891.
4. Rozdwojenie myśli polskiej, Warszawa 1897.
5. Racjonalizm w teorii poznania Kanta, Przegł. Filoz. r. I, 1898.
6. Wielka Encykl. Ilustr., W. 1898, artykuły: Filozofia, Fichte, Herbart i inne.
7. Stanisław Konarski, Warszawa 1900 (dodatek jubil. do Kuriera Warsz.).
8. Album zasłużonych Polaków XIX w., Warszawa 1901, artykuły: Trentowski, Libelt, Dominik Szulc i inne.
9. Agnostycyzm, Przegł. Filoz. r. VII, 1904.
10. Estetyka. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25 wydane przez Sekcję wyd. Koła Polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego (hektografowane).
11. Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25, wydane j.w. (hektorg.).
12. Dzieje szkolnictwa w Polsce. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25, wydane j. w. (hektogr.).
13. Działalność filozoficzna Jana Śniadeckiego, Ruch filoz. XII, 1931.
14. Władysław Tatarkiewicz... Historia filozofii studium krytyczne, Przegł. Filoz. r. XXXV, 1932 r.

Wydania i tłumaczenia:

15. Du Bois-Reymond E[mil], O granicach poznania natury. Siedem zagadek wszechświatowych, przekład z obszerną przedmową, Warszawa 1898.
16. Tardieu E[mil], Znużenie (L'Ennui), przekład z przedmową, Warszawa 1904.
17. Schopenhauer A[rtur], Czworakie źródła twierdzenia, o podstawie dostatecznej, przedmowa do przekładu I. Grabowskiego, Warszawa 1908.
18. Majewski E[razm], Nauka o cywilizacji IV. arozdyny i rozwój ducha na ziemi. Wydanie pośmiertne pod redakcją M[ariana] Massoniusa, Warszawa 1923 r.

Wiadomości o osobie i pracach Mariana Massoniusa podają: Henryk Struve, Wstęp krytyczny do filozofii, wyd. III, Warszawa 1903, s. 41, 444. — Tenże, Historia logiki jako teorii poznania w Polsce, Warszawa 1911, s. 418–422. — Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, T. II, Wilno 1929, s. 191–192.

(Przegląd Filozoficzny 1947 nr 43 s. 148-150)

MARIAN MASSONIUS — AUTOR HISTORII UNIwersYTETU WILEŃSKIEGO

Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781-1832 Piotra Mariana Massoniusa są książką ważną z dwu, co najmniej, powodów. Po pierwsze — stanowią interesujące źródło do historii nauczania na Uniwersytecie Stefana Batorego (cykl wykładów na temat własnej tradycji zanotowany przez studentów, którzy wiedzę tę uważali za na tyle istotną, by zachować ją w formie edycji hektograficznej) i wiarygodny przekaz filozoficznego stosunku Massoniusa do owej tradycji. Po drugie — są świadectwem niezwykle erudycji wybitnego historyka nauki i filozofa, który wykłady te prowadził na wydziale humanistycznym obok głównego nurtu studiów filozoficznych i pedagogicznych, od roku 1924, z przerwami, aż do późnych lat 30., pomimo przejścia na emeryturę w 1932 roku.

Książka, jakkolwiek nosi podtytuł *Notatki z wykładów w roku akademickim 1924/1925*, zawiera zaledwie dziewięć cotygodniowych wykładów wygłoszonych pomiędzy 21 kwietnia a 19 czerwca 1925 roku. Massonius prowadził zajęcia ze studentami na temat dziejów Uniwersytetu Wileńskiego w III trymestrze roku akademickiego 1924/25. Wcześniej, od roku 1920, wykładał już dzieje filozofii w Polsce, dzieje filozofii powszechnej, historię pedagogiki i psychologię narodów. Prócz tego prowadził proseminarium i seminarium pedagogiczne, a w roku 1920/21 lektorat języka białoruskiego¹⁹⁸. Historia Uniwersytetu Wileńskiego miała być uzupełnieniem dwutrymestrowego wykładu na temat dziejów szkolnictwa w Polsce. Na ile zamierzonym — nie wiemy.

Marian Massonius nie był pierwszym naukowcem, który w Wilnie prowadził badania i wykłady na temat dziejów Uniwersytetu Wileńskiego. Wśród antenatów naukowych wymienić należy dwóch profesorów, którzy współtworzyli w roku 1919 wileńską wszechnicę: Henryka Mościckiego i Ludwika Janowskiego. Pierwszy z nich prowadził w roku akademickim 1919/1920 wykłady dotyczące historii Litwy w epoce porzobiorowej, będące wynikiem wcześniejszych

¹⁹⁸ *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21*. Wilno 1921 s. 5. Lektorat języka białoruskiego został skreślony z programu USB w roku 1921.

drobiazgowych studiów w archiwach rosyjskich. Wśród zagadnień poruszanych przez Mościckiego w publikacjach i w roku 1920 w wykładach były: *Ostatni pobyt Mickiewicza w Wilnie*, *Młodzież litewska i Dekabryści* oraz *Zniesienie uniwersytetu wileńskiego*¹⁹⁹. W zimowym semestrze roku 1920 Mościcki już jednak w Wilnie nie wykladał, tymczasem Massonius rozpoczął zajęcia ze studentami właśnie w tym czasie. Współ z nim, po kilkunastu tygodniach nieobecności, powrócił do Wilna Ludwik Janowski²⁰⁰, historyk kultury i literatury polskiej, a od roku 1920 również dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej. Janowski prowadził studia nad dziejami wileńskiej wszechnicy już w 1903 roku jako słuchacz uniwersytetu w Kijowie, następnie w Krakowie na Uniwersytecie Jagiellońskim, a później w Wilnie do roku 1921²⁰¹. W roku akademickim 1919/1920 prowadził wykłady zatytułowane: „Dzieje kultury polskiej” (trzy godziny w tygodniu) oraz „Historia Uniwersytetu Wileńskiego” (dwie godz.)²⁰². Po powrocie do Wilna, Janowski wygłosił 28 listopada 1920 roku, w czasie akademii z racji 90. rocznicy powstania 1830/31 r., wykład *Młodzież wileńska w powstaniu listopadowym*. Na krótko przed śmiercią (zm. 18.11.1921) rozpoczął zajęcia ze studentami pt. „Filomaci i Filareci”²⁰³ i opublikował w „Przeglądzie Akademickim” notatkę *Otwarcie roku szkolnego w Uniwersytecie Wileńskim*²⁰⁴. W roku 1920 brał też udział w konferencji w Warszawie zwołanej dla wskrzeszenia Liceum Krzemienieckiego. Wydaje się też, że z wykładem na temat dziejów wileńskiej uczelni występował publicznie, nie ograniczając się wyłącznie do studentów Wydziału Humanistycznego. Pewną przesłanką w tej sprawie jest broszura rozprawy Janowskiego zatytułowanej *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, wydana nakładem Wydawnictwa Ludwika Chomińskiego i Księgarńi Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie w sierpniu 1921 roku, a także wspomnienie samego Massoniusa, który był obecny na wykładzie²⁰⁵.

¹⁹⁹ H. Mościcki, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*. Wyd. 2 zm. Lwów – Warszawa 1923.

²⁰⁰ Ludwik Janowski (1878–1921), jeden z najbardziej zasłużonych współtwórców odnowionego Uniwersytetu w Wilnie, historyk literatury, wychowania i szkolnictwa, autor licznych prac na temat uniwersytetu wileńskiego, twórca określenia „Ateny litewskie” dla Uniwersytetu Wileńskiego (Kraków 1912), wzorowanego na tytule z pracy Michała Rollego „Ateny wołyńskie” dla Liceum Krzemienieckiego, twórca i rektor Polskiego Kolegium Uniwersyteckiego w Kijowie w latach 1917-1919. Od jesieni 1919 roku w Wilnie. Najszerzy biogram Janowskiego zawiera praca J. Starnawskiego *Sylwetki wileńskich historyków literatury* (Bydgoszcz 1997). Massonius przejął po Ludwiku Janowskim również funkcję prodziekana Wydziału Humanistycznego.

²⁰¹ Por. np.: L. Janowski, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*. Wilno 1923 – tam pełna bibliografia prac Janowskiego.

²⁰² *Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20*. Wilno 1919 s. 6. Por. też [Nekrolog] *Ludwik Janowski*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1922 t. 7 s. [7–8].

²⁰³ *Spis wykładów i skład uniwersytetu w roku akademickim 1921/22*. Wilno 1922 s. 4. Por. też: J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków literatury*. Bydgoszcz 1997 s. 65–72.

²⁰⁴ „Przegląd Akademicki” 1921 nr 2/3 s. 49–51.

²⁰⁵ M. Massonius, *Nova et vetera*. „Alma Mater Vilnensis”. Jednodniówka „Dnia Akademika” [t. 1]. Wilno 1922 s. 37 – przedruk w niniejszej publikacji.

Rozprawa Janowskiego stanowiła wstęp do większego opracowania pt. *Historjografia Uniwersytetu Wileńskiego*, drukowanego w tomie VII „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”²⁰⁶. Publikacja planowana jako całość zawierająca zarówno rys historyczny Almae Matris Vilnensis, jak i krytykę stanu badań nad dziejami uniwersytetu, ukończona została i wydrukowana za życia Janowskiego jedynie w części pierwszej. Część drugą, zapewne wymagającą głębszych badań, wydano już z jego papierów pośmiertnych w 1939 roku pn. *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*²⁰⁷. Dodajmy, gwoli ścisłości, że mniej lub więcej zaawansowane własne badania na historią i dorobkiem wileńskiej wszechnicy prowadzili w roku 1920/21 ponadto: Władysław Dziewulski, Stefan Glixelli, Alfons Parczewski, Bronisław Żongołłowicz i Ferdynand Ruszczyk²⁰⁸.

Nie udało się potwierdzić, że wykład Janowskiego o „Filomatach i Filaretach” był po jego śmierci kontynuowany. Prowadzony w tym samym czasie wykład Massoniusa na temat „Dziejów szkolnictwa w Polsce” musiał zawierać jakieś elementy nauki o historii uniwersytetu w Wilnie o czym świadczy późniejszy podział tegoż na trzy trymestry, z których ostatni dotyczył będzie wyłącznie Wszechnicy Wileńskiej. Być może jednak zagadnienie to pojawiło się w wykładzie Massoniusa dopiero po śmierci Janowskiego i wynikało właśnie z konieczności podjęcia tematu. Stąd rozbudowany wykład poświęcony organizacjom studenckim na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim.

Treść wykładu Massoniusa różniła się jednak w wielu miejscach od ustaleń autora *Wszechnicy Wileńskiej 1578-1842*. Massonius przyjął, co prawda, wprowadzoną po raz pierwszy przez Janowskiego krytyczną, nowoczesną chronologię dziejów uczelni wileńskiej — podkreślając jej ciągłość od roku 1578 (1579) i ewolucyjny rozwój, którego zasługi rozkładały się równomiernie na wszystkich rektorów i wszystkie wieki (wbrew wcześniejszym opracowaniom sugerującym „odrodzenie” uniwersytetu wraz z edyktem cesarza rosyjskiego w 1803 roku), wykład swój jednak poświęcił głównie ostatniemu półwieczu wileńskiej Almae Matris przed jej likwidacją dekretem carskim w roku 1832, w szczególności zaś Cesarskiemu Uniwersytetowi Wileńskiemu i okresowi pobytu w nim Adama Mickiewicza oraz filaretów. Janowski traktował prehistorię Uniwersytetu na równi z jej dziejami nowożytnymi, a ponadto poszerzył opisaną historię Wszechnicy Wileńskiej o wymyśloną przez siebie Akademię Wileńską (1832-1842), w której skład wejść miały Akademia Medyko-Chirurgiczna i Akademia Duchowna — faktycznie szkoła o tej nazwie

²⁰⁶ L. Janowski, *Historja Uniwersytetu Wileńskiego*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1922 t. 7 s. 9–139; także w osobnej odtbitce.

²⁰⁷ Wydali: Ryszard Mienicki, Marta Burbianka i Bogumił Zwolski (Wilno 1939).

²⁰⁸ W. Dziewulski, *Historja astronomji w Uniwersytecie Wileńskim*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1922 t. 7 s. 140–151; S. Glixelli, *O nauce języków romańskich w Wilnie 1781–1832*, tamże, s. 152–166; A. Parczewski, *Wilno a nauka historii ustroju państwowego i dawnego prawa w Polsce*, tamże, s. 167-176; F. Ruszczyk, *Tradycje sztuki w Wilnie*, tamże, s. 177–180; B. Żongołłowicz, *Fakultet teologiczny w oddziale Nauk moralnych i politycznych w r. 1832*, tamże, s. 181–188.

własnej nie istniała²⁰⁹. Niewątpliwą zasługą Janowskiego było jednak zebranie źródeł historii i literatury na temat Uniwersytetu Wileńskiego i poddanie ich krytycznej ocenie. „Roztrząśnięcie upowszechnionych poglądów na uniwersytet w Wilnie” stanowiło istotny fragment jego badań. Massonius aspekt krytyki źródeł pominął zupełnie przyjmując ustalenia poprzednika. Treść obu wykładów różni się też w szczegółach. Nie ma tu miejsca, aby wyliczać wszystkie różnice, ale jedna wydaje się interesująca. Pisząc o okolicznościach zatrzymania rektora Stroynowskiego na rozkaz cara Pawła I w roku 1800, Janowski — jak powód — podał sprzeciw rektora wobec przekazania jezuitom władzy nad szkołą. Tymczasem w wykładzie Massoniusa czytamy:

„Gdy pełen planów przyjechał Stroynowski do Petersburga, zamiast trafić na audiencję do cesarza — trafił nagle do więzienia, gdzie go dość długo trzymano, nie wyjawiając nawet przyczyny aresztowania. Ostatecznie uwolniono go z więzienia, pozwalając na powrót do Wilna, dokąd po 4-o miesięcznym pobycie w Petersburgu przybył. Tajemnica tego zagadkowego aresztowania rektora po dziś dzień zostaje nie rozwiązana”. (Wykład — 28 IV 1925).

Brak odniesienia do ustaleń Janowskiego, popartych współczesnymi dziarju-szami Józefa Franka i ks. Stanisława B. Jundziłła — musi budzić zdziwienie. Być może jest dowodem na to, że swoje studia nad dziejami Uniwersytetu Wileńskiego prowadził Massonius niezależnie od ustaleń i publikacji Janowskiego, i nie miał dość czasu by wiedzę tę uzupełnić.

Piotr Marian Massonius prowadził wykład na temat „Dziejów Uniwersytetu Wileńskiego” z pewną regularnością w odstępach dwuletnich. „Spis wykładów USB” notuje taki wykład w roku akademickim 1924/25, następnie w 1926/27, oraz kolejno w 1928/29, 1931/32, i wreszcie 1933/34. Wypadnie zauważyć, że od 1932 roku Massonius był już na emeryturze, choć za zgodą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prowadził zajęcia z pedagogiki i seminarium pedagogiczne. Po roku 1934 żaden z profesorów USB wykładu tego nie podjął i nie kontynuował. Dlaczego nie robił tego Massonius — nie wiemy. Wiemy natomiast, że wykład w roku 1925 miał się odbywać w czwartek w godzinach 6—8 wieczorem, w sali IX²¹⁰. Jednak daty wykładów zaznaczone w publikacji wskazują, że odbywały się we wtorki. Przy czym zajęcia w dniu 3 czerwca zostały najpewniej odwołane, stąd konieczność odbycia ostatniego wykładu, z powodu zbliżających się wakacji, w piątek 19 czerwca. Wiemy skądinąd, że Massonius miał zwyczaj jeszcze w latach 30. prowadzić wykłady i odczyty bez rękopisów i notatek. W liście do Mariana Zdziechowskiego z 7 września 1934 roku pisał:

„Że na wykładach albo na odczytach mówię bez rękopisu, to tylko dlatego, że jeszcze mam bardzo dobrą pamięć, chociaż już o wiele nie taką, jak, kiedy byłem młody. Rzecz więc, zwykle mozolnie ułożoną, pamiętam dokładnie — co

²⁰⁹ L. Janowski, *Wszechnica Wileńska 1578—1842*. Wilno 1921 s. 31—32.

²¹⁰ *Spis wykładów na trzy tرمestry w roku akademickim 1924/25*. Wilno 1924 s. 3.

do treści, toku i porządku wykładu — ale nie co do wyrażań. Przeciwnie. Wyrażenia przychodzą mi coraz inne — i właśnie dlatego mnie przy wykładzie rękopis wprost przeszkadza. Próbowałem już mówić z rękopisu i zawsze, gdy patrzę na to, co sam napisałem, już mi przychodzą inne wyrazy i inny układ — i właśnie wtedy płacząc się i mieszam²¹¹.

Wolno nam zatem przypuszczać, że żadnych skryptów, czy notatek do wykładu o Uniwersytecie Wileńskim Massonius nie czynił. Nie przeceniając tego faktu, łatwiej zrozumieć powód, dla którego studenci postanowili wykłady profesora spisać (nie bez licznych błędów, jak widać w opracowaniu), a następnie wydać własnym (czyli Koła Polonistów U.S.B. przy pomocy Sekcji pomocy naukowych Bratniej Pomocy Polskiej Młodzieży Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie) sumptem.

Edycja niniejsza powstała na podstawie egzemplarza ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (syg. 427867), który znajduje się w księgozbiore podręcznym Czytelni Profesorskiej. Egzemplarz ten należał przed wojną do Koła Filozoficznego Studentów USB w Wilnie (pieczętki), a po wojnie, najpewniej, do prof. Tadeusza Czeżowskiego, który przekazał go do księgozbioru Katedry Logiki UMK. W roku 1971, wespół z dubletami i książkami zbędnymi dla Katedry, przekazany został do głównej księżnicy uniwersyteckiej. Z kwerendy przeprowadzonej w bibliotekach naukowych i publicznych wynika, że jest to jedyny zachowany egzemplarz tego wydawnictwa w Polsce. Warto jednak zaznaczyć, że Koło Polonistów USB wydało również w tej samej formie i w tym samym roku inne wykłady Piotra Mariana Massoniusa: *Estetyka. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25* oraz *Dzieje szkolnictwa w Polsce. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25*. Z cyfry zanotowanej na karcie tytułowej wynika, że *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego* stanowiły trzecią część cyklu wykładów. Czy w drukarni Bratniej Pomocy ukazały się również wykłady innych profesorów USB? Czy była to wyłącznie inicjatywa skierowana na ratowanie spuścizny naukowej prof. Massoniusa — nie wiemy. Najprawdopodobniej, edycja hektograficzna skryptów i wykładów z różnych kierunków studiów, była na USB, w początkach lat 20., a również i później, mocno rozpowszechniona. Znamy podobne inicjatywy studentów prawa²¹².

Piotr Marian Massonius — pisał w 1983 roku Marian Zaczyński, przy okazji edycji listów Massoniusa do Mariana Zdziechowskiego — jest poza ścisłym kręgiem historyków filozofii, prawie nieznaną. Sytuacja ta, pomimo upływu 60 lat od jego śmierci, uległa niewielkiej zmianie, choć w ostatnich

²¹¹ M. Massonius, *Rozum w obliczu tajemnicy. Listy do Mariana Zdziechowskiego*. „Znak” 1983 nr 8 (345) s. 1223.

²¹² W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu znajdują się m.in.: W. Rodowicz, *Prawo małżeńskie. Skrypt*. Wilno: Nakładem Koła Prawników Studentów U.S.B., 1939; B. Wilanowski, *Prawo kościelne*. Zbroszurowane wg wykładów na rok 1935/36. Wilno: Wydawnictwo Koła Prawników Studentów U.S.B., 1936 — obie książki wydane w formie maszynopisu powielanego.

latach ukazało się kilka interesujących prac i przyczynków na temat filozofa: Ryszard Jadcak opublikował szkic *Marian Massonius – wileński filozof i pedagog* („Edukacja Filozoficzna”, Vol. 22: 1996 s. 265–274); w tomie *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego*, pod red. Józefa Pawlaka (Toruń 2002) znalazł się tekst Barbary Szotek: *Marian Massonius jako rzecznik naukowości filozofii w Wilnie*; ta sama autorka opublikowała rok wcześniej na Uniwersytecie Śląskim rozprawę habilitacyjną pt. *Marian Massonius a polska filozofia nowokrytyczna* (Katowice 2001).

Wypadnie zatem, dla lepszego zrozumienia przedsięwzięcia, jakim były wykłady o Uniwersytecie Wileńskim, przypomnieć biografię filozofa i pisarza. Dla porządku zanotujmy też najważniejsze teksty autorstwa P. M. Massoniusa.

Piotr Marian Massonius (używał imienia Marian²¹³), urodził się w Kursku w Rosji 2 lutego (21 stycznia wg kalendarza juliańskiego) 1862 roku²¹⁴. Pochodził z rodziny szlacheckiej, osiadłej w majątku Marianówka w okolicach Baranowicz i Nowogródka, w guberni mińskiej. Był synem Piotra, pułkownika wojska rosyjskiego (zmarł w r. 1874 w stopniu generała-majora), i Heleny ze Ślizieniów, córki filomaty Ottona Ślizienia, bliskiego przyjaciela Adama Mickiewicza²¹⁵. Pierwsze nauki pobierał w domu, a później uczęszczał do szkół kolejno w Kursku, Mińsku Litewskim i w Warszawie, gdzie w 1881 roku zdał maturę w VI Gimnazjum i wstąpił na Wydział Matematyczno-Fizyczny, a wkrótce po tym na Wydział Historyczno-Filologiczny Uniwersytetu Warszawskiego²¹⁶. Po niespełna trzech latach przerwał jednak studia i opuścił uczelnię. W roku 1884 wydał nakładem własnym książkę *Szkice estetyczne*, będące efektem głębokiej religijności, zainteresowań estetyką i wiarą w wolność sztuki. Lata 1885–1890 spędził w podróży naukowych za granicą cesarstwa rosyjskiego, studiując filozofię, pedagogikę, oraz pomocniczo historię sztuki

²¹³ B. Szotek, *Marian Massonius a polska filozofia nowokrytyczna*. Katowice 2001 s. 16 – używa błędnie kolejności imion: Marian Piotr.

²¹⁴ Informacje o dacie i okolicznościach urodzin znajdują się w wypisie z metryki – Centralne Archiwum Państwowe Litwy, sygn. F.175-ap.-11Bb-b.36 (prof. M. Massonius, teczka w sekretariacie USB) (dalej: CAPL). Podstawowe dane dotyczące biografii Massoniusa znajdują się w publikacjach: T. Czeżowski, *Wspomnienie pośmiertne. Marian Massonius*. „Przegląd Filozoficzny” 1947 nr 43 s. 148–150; tegoż, *Massonius Piotr Marian*, [w:] *PSB T. XX/1 z. 84*, Wrocław 1975 s. 147–149; N. Lubnicki, „Pozytywizm nowokrytyczny” *Mariana Massoniusa (w 100 rocznicę urodzin filozofa)*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1958 [druk 1961] Sectio F. Vol. XIII z. 1 s. 1–42; R. Jadcak, *Marian Massonius – wileński filozof i pedagog*. „Edukacja Filozoficzna” 1996 vol. 22 s. 265–274; B. Szotek, *Marian Massonius a polska*, s. 16–32 i n.

²¹⁵ O. Ślizień, *Z pamiętnika (1821-1824)*, [w:] *Z filareckiego świata*, s. 344 przypis do s. 109.

²¹⁶ Niemal wszystkie opracowania, z hasłem biograficznym w PSB włącznie, podają, że Massonius studiował prawo. Wydaje się jednak, że raczej ma Barbara Szotek zwracając uwagę, że był to raczej wydział matematyczno-fizyczny, a następnie historyczno-filologiczny, za czym przemawiają późniejsze wybory Massoniusa. Decydująca może tu być informacja w „Księdze pamiętkowej” USB wydanej w 1929 roku, zatem za życia filozofa (s. 191–192) i najpewniej – w tekście noty biograficznej – za jego wiedzą. Informacje tam zawarte wskazują na inne niż prawny fakultety. Por. też: B. Szotek, *Marian Massonius a polska*, s. 17.

i filologię słowiańską. Studiował na uniwersytetach niemieckich w Lipsku, Pradze, Berlinie, Monachium i ponownie Lipsku. Tam, w roku 1889, uzyskał doktorat z filozofii na podstawie rozprawy *Ueber Kant's transzendentalen Aesthetik* (Leipzig 1890), którą Tadeusz Czeżowski uzna za najważniejszą w dorobku Massoniusa. Pracę doktorską zadedykował Massonius Janowi Śniadeckiemu, autorowi *Filozofii umysłu ludzkiego* (Wilno 1821), wybitnemu matematykowi²¹⁷. Po powrocie do Rosji zamieszkał w Sankt Petersburgu i kierował redakcją polskojęzycznego tygodnika „Kraj” (do roku 1891), w którym zamieszczał artykuły na temat literatury polskiej doby romantycznej (niektóre pod pseudonimami: em, Mns); opublikował też – przygotowany najpewniej jeszcze w czasie studiów w Lipsku – szkic *Filozofia u Polaków*, jako dopełnienie rosyjskiego przekładu *Historii filozofii* (*Grundriss der neuen Philosophie*) swoich profesorów z Lipska – Friedricha Überwega, Maxa Heinzego (1890), dokonanego przez J. Kołubowskiego. W Sankt Petersburgu, w kościele Św. Stanisława, zawarł związek małżeński z Anielą Houwalt (27 IV 1892)²¹⁸.

W 1892 roku Massonius przeniósł się na krótko do Zagłębia Dąbrowskiego (Sosnowice), a następnie osiadł na 20 lat w Warszawie, aktywnie uczestnicząc w życiu naukowym i społecznym miasta. Był członkiem redakcji „Głosu” (1895–1900) i „Przeglądu Filozoficznego” (1897–1914); brał udział w redagowaniu „Gazety Warszawskiej” (1905–1906). Przez cztery lat współpracował jako autor (pod ps. Mns) z wydawcami *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej* (1898–1901), pisząc głównie hasła z dziedziny historii filozofii i sztuki²¹⁹.

W grudniu 1900 roku Massonius, wspólnie z Adamem Mahrburgiem i dzięki wsparciu finansowemu księgarni E. Wende i S-ka, zorganizował i jako pierwszy redaktor naczelny (kierownik literacki) prowadził, miesięcznik krytyczno-bibliograficzny „Książka” (1901–1903)²²⁰. Do marca 1903 roku pisał do miesięcznika liczne recenzje książek filozoficznych, ale też literackich, pedagogicznych i socjologicznych. Pisywał też do „Biblioteki Warszawskiej”, „Tygodnika Ilustrowanego”, „Kuriera Warszawskiego”, „Wisły”, „Ateneum”; w „Głosie”

²¹⁷ B. Skarga, *Narodziny pozytywizmu polskiego 1831–1864*. Warszawa 1964 s. 25. – Autorka uważa, że filozofowie-prepozytywiści polscy spośród filozofów polskich najwyżej cenili Jana Śniadeckiego. Paradoksalnie, Śniadecki uważany był za największego przeciwnika Kanta, któremu Massonius poświęcił swoje podstawowe prace. Więcej na ten temat: B. Szotek, *Marian Massonius a polska*, s. 113.

²¹⁸ T. Czeżowski podał w *PSB* mylną datę 24.04.1882, przyjętą bezkrytycznie przez innych autorów. Massonius miałby wg tej daty 20 lat. W teczce M. Massoniusa w aktach sekretariatu USB – w Centralnym Archiwum Państwowym Litwy – znajduje się odpis z mertyki kościoła św. Stanisława z informacją, że małżeństwo zostało zawarte 14 kwietnia 1892 roku (27.04). Massonius miał mieć 30 lat, Anieli Houwalt – 24. CAPL, sygn. F.175-ap.-11Bb-b.36, k. 31.

²¹⁹ Nie udało się potwierdzić, że Massonius był członkiem redakcji „Encyklopedii” jak chcą autorzy jego biogramów. Jego teksty pojawiają się w tomie 21, a współpraca urywa się na tomie 28. Hasło „Kant” pisał już inny autor.

²²⁰ Zrezygnował z funkcji kierownika literackiego „Książki” w marcu 1903 roku. Informacja ta znalazła się na stronie tytułowej numeru 3/1903.

i „Gazecie Polskiej” ogłaszał cykliczne sprawozdania z przedstawień teatralnych (1901 – 1905). Opublikował w tym czasie najważniejsze swoje rozprawy filozoficzne, m.in. *Racjonalizm w teorii poznania Kanta* (1898) i *Agnostycyzm* (1904) – obie w „Przeglądzie Filozoficznym”, *Psychologia i duszoznawstwo* (1900) i *Rozdwojenie myśli polskiej* (1902) – w „Ateneum”, oraz przekład (wraz ze wstępem) książki *Granice poznania natury – Siedem zagadek wszechświatowych* Emila du Bois-Reymonda (1898) i przedmowę do przekładu Artura Schopenhauera *Poczwórne źródło twierdzenia o podstawie dostatecznej* (1904). Dla pomnikowego wydawnictwa *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX* (1901-1903) napisał biografie m.in. Karola Libelta, Bronisława Trentowskiego, Dominika Szulca, a także – jako znawca zagadnień z dziedziny wojskowości (co po wojnie przyniosło mu godność honorowego członka Polskiego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej) – hasła biograficzne Józefa Bema, Henryka Dembińskiego i Ignacego Prądzyńskiego.

Szczególne konsekwencje miał artykuł *Rozdwojenie myśli polskiej*. Massonius napisał, że romantyzm polski powstał w wyniku wpływu kultury litewskiej (w odróżnieniu od laskiej, czyli polskiej), charakteryzującej się „brakiem ścisłości i surowości myśli”, na polską (w jego rozumieniu charakteryzującą się podatnością na zdobycze innych nacji, skłonnością do badań empirycznych oraz zainteresowaną kwestiami moralnymi). Tezy tego szkicu, powtarzane później na wykładach, miały znaczący wpływ na pokolenie Czesława Miłozsa²²¹.

Ważnym terenem aktywności naukowej i społecznej Massoniusa było szkolnictwo. Był organizatorem tajnego nauczania polskiego w Warszawie i wykładowcą filozofii, pedagogiki oraz historii sztuki w tajnych kompletach (1896 – 1905) zastępujących wykłady uniwersyteckie. Tajne kursy odbywały się m.in. w domach Aleksandra Kraushara, późniejszego prezesa Towarzystwa Miłośników Historii i profesora Samuela Dicksteina²²². W 1899 roku, w Zielone Świąta, Massonius był jednym z wykładowców (jeden z wykładów programowych) na I zjeździe nauczycieli szkół ludowych w Warszawie. Zjazd zorganizowało Towarzystwo Oświaty Narodowej wspólnie ze środowiskami radykalnymi, zgrupowanymi wokół Stefanii Sempołowskiej. W latach 1896 – 1905 był nauczycielem literatury polskiej, psychologii i pedagogiki na żeńskich kursach handlowych p. Siemiradzkiej oraz w prywatnych szkołach żeńskich p. Kotwickiej i p. Grochowskiej. W latach 1902 – 1905 wykładał historię teatru i estetykę w Szkole Dramatycznej w Warszawie. Głęboko przeżył strajki uczniowskie w roku 1905, nie godząc się z powszechną opinią, że stanowią one ważny argument w walce o polską szkołę²²³. Właściwą działalność

²²¹ Zdaniem Miłozsa, profesor Marian Massonius odpowiedzialnością za „metafizykę polską” czyli religijną interpretację historii obciążył „romantyczną umysłowość litewską”, która zaraziła empirycznie nastrojonych Polaków. Tezę tę jednak Miłozs odnosił jedynie do Mickiewicza. C. Miłozs, *Szukanie ojczyzny*. Kraków 1996 s. 103.

²²² CAPL, sygn. F.175-ap.-5IV-b.308, k. 64-66 –teczka M. Massoniusa w Wydziale Humanistycznym USB. Pisał o tym R. Jadczyk, *Marian Massonius*, s. 266.

²²³ List M. Massoniusa do Erazma Majewskiego z 4.08.1905 – Państwowe Muzeum

pedagogiczną rozpoczął filozof we wrześniu roku 1906. W okresie do czerwca 1914 nauczał języka polskiego, literatury polskiej, języka łacińskiego oraz propedeutyki filozoficznej i pedagogiki w warszawskich szkołach polskich: Edwarda Rontalera (1906–1909), im. Mikołaja Reya (1907–1914), Emiliana Konopczyńskiego (1909–1910), Wojciecha Górskiego (1910–1914) i Cecylii hr. Platerówny (1911–1914)²²⁴. W gimnazjum W. Górskiego był nauczycielem m.in. Konrada Górskiego (matura 1913)²²⁵. Od października 1907 roku był też profesorem filozofii i pedagogiki na Wyższych Kursach Towarzystwa Kursów Naukowych (późniejsza Wolna Wszechnica Polska). Równocześnie wykładał pedagogikę na Kursach Pedagogicznych Jana Miłkowskiego oraz Kursach Pedagogicznych M. Rudzkiej²²⁶. Prowadził również wykłady publiczne²²⁷ i brał udział w akcji odczytowej Polskiego Towarzystwa Psychologicznego²²⁸.

Władze rosyjskie interesowały się treścią wykładów Massoniusa i jego nazwisko odnotowane zostało w kartotekach warszawskiej *ochrony*. Zarzucano mu kontakt i współpracę z działaczami antypaństwowymi i ludźmi mieszkającymi za granicą, „od których miał otrzymywać nielegalną literaturę”²²⁹. Mimo to, w okresie pewnego liberalizmu w Rosji po klęsce w wojnie z Japonią, Massonius został wybrany z guberni mińskiej posłem do I Dumy Państwowej (posiadał majątek ziemski w tej guberni) otwartej 27 kwietnia 1906 roku. Był jednym z dziewięciu posłów tej guberni, obok Romana Skirmuntta, księcia Hieronima Druckiego-Lubeckiego, Eustachego Lubańskiego, Jana Wiszniewskiego, Aleksandra Lednickiego, Wiktora Janczewskiego, Rosenbauma i Hołowczyca; miał też wielki wpływ na skład osobowy wybranych przedstawicieli²³⁰. Brał udział w pracach Koła Polskiego posłów i członków Rady Państwa z Białorusi, Litwy, Ukrainy i Podola, oraz w dyskusjach nad programem Związku Autonomistów i Federalistów²³¹ utworzonego i kierowanego przez Aleksandra Lednickiego

Archeologiczne w Warszawie, Dział Dokumentacji – spuścizna Erazma Majewskiego, k. 1419 (dalej: PMA – E. Majewski).

²²⁴ Informacje na podstawie ankiety wypełnionej przez Massoniusa w 1921 roku – CAPL, sygn. F.175-ap.-IIBb-b.36, k.1. (prof. M. Massonius – teczka w sekretariacie USB).

²²⁵ K. Górski, *Pamiętniki*. Toruń 1995 s. 84.

²²⁶ CAPL, sygn. F.175-ap.-IIBb-b.36, k. 4.

²²⁷ Tadeusz Czeżowski pisał we wspomnieniach, że poznał Massoniusa w roku 1912. Jako opiekun wycieczki uczniów z Sandomierza wybrał się z nimi do Warszawy, gdzie zaproszony przez Floriana Znanieckiego udał się na odczyt publiczny Mariana Massoniusa. Por. T. Czeżowski, *Wspomnienia*, [w:] *Uczeni polscy o sobie*, t. 1. Warszawa 1988 s. 127–128.

²²⁸ B. Szotek, *Marian Massonius jako rzecznik naukowości filozofii w Wilnie*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego*. Pod red. J. Pawłaka. Toruń 2002 s. 94 p. 20.

²²⁹ M. Zaczyński, *Marian Massonius – nota wydawcy*, „Znak” 1983 nr 8 (345) s. 1227–1228.

²³⁰ W. Lednicki, *Pamiętniki* T. 2. Londyn 1967 s. 542. Por. też: E. Woyniłowicz, *Wspomnienia 1847–1928*, cz. 1. Wydał, wstępem i przypisami opatrzył J. Iwaszkiewicz. Wilno 1931 s. 112.

²³¹ „Związek Autonomistów i Federalistów” miał w Dumie reprezentację, którą był Klub Autonomistów. Należeli do niego posłowie narodowości nie-rosyjskich reprezentujący narodowe i prowincjonalne organizacje, niezależnie od frakcji politycznych. Związek ten miał, jako zadanie, obronę interesów związanych z prawami narodowościowymi i walkę z centralizacją. Materiały na temat Związku znajdują się w archiwum Aleksandra Lednickiego w Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce w Nowym Jorku. Por.: W. Lednicki, *Pamiętniki*, t. 2 s. 540–571.

– podpisał deklarację programową Związku (4 V 1906)²³². Niewiele wiemy o działalności Massoniusa w Dumie. Relacje Władysława Studnickiego były bardzo nieprzychylnie: „Gdyby ogłoszono, kto z członków izby największe głupstwo powiedział, to konkurs ów niezawodnie wygrałby p. Massonius, który żądał aby Izba w odpowiedzi na mowę tronową nie wystawiała szeregu postulatów, w obawie przed zatonięciem w ich powodzi sprawy amnestyi. P. Massonius nie wiedział, że odpowiedź na mowę tronową pierwszej rosyjskiej Dumy musiała nosić charakter deklaracji praw. P. Massoniusowi nie chodziło o amnestyę, lecz sądził, że potrafi ‘perechitrit’ Dumę i umorzyć postulaty polityczne w adresie”²³³. Trzeba jednak zauważyć, że Studnicki bardzo nisko cenił wszystkich posłów z guberni mińskiej.

O latach poprzedzających wybuch wielkiej wojny w biografii Mariana Massoniusa wiemy niewiele. W materiałach biograficznych Konrada Górskiego w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu znajdujemy informację, że w pomiędzy rokiem 1913 a 1915 studiował on prawo na Uniwersytecie w Dorpacie (Tartu) pod kierunkiem M. Massoniusa, który uczył historii filozofii greckiej, a także nauki o przyrodzie²³⁴. Wydaje się jednak, że Górski miał na myśli zajęcia prywatne. Jeszcze w roku 1915, przed wkroczeniem Niemców do Warszawy, filozof przebywał w tym mieście²³⁵.

Lata wojny spędził Massonius wraz z żoną w Mińsku Litewskim oraz w majątku rodzinnym Marianówka koło Baranowicz, gdzie prowadził gospodarstwo²³⁶. Wkrótce po przyjeździe do Mińska, w ciągu kilku miesięcy zorganizował polskie Gimnazjum Męskie Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny (później Polskiej Macierzy Szkolnej) w Mińsku Litewskim i został jego dyrektorem (wrzesień 1915 – czerwiec 1918)²³⁷. Zarządzanie szkołą średnią nie wyczerpywało działalności organizacyjnej i wychowawczej Ma-

²³² Utrwalił się pogląd – powtórzony przez T. Czeżowskiego w *PSB* – że postawa polityczna i patriotyczna Massoniusa w tym okresie bliska była poglądom Narodowej Demokracji. Zdaniem Mariana Zaczyńskiego nic na to nie wskazuje. W wykazach członków Ligi Polskiej i Ligi Narodowej nazwisko Massonius nie występuje, a Aleksander Lednicki, którego Massonius popierał, był zwalczany przez narodowych demokratów. Por. M. Zaczyński, *Marian Massonius*, s. 1229 – tam głębsza analiza tego zagadnienia. Wydaje się, że wiele racji miał też Władysław Studnicki pisząc w 1907 roku, że Massonius pod względem politycznym nie miał wyraźnie określonej przynależności narodowej: „Taki, np. p. Massonius, w marcu i kwietniu jeszcze Polak, w maju i czerwcu Białorusin o kulturze polskiej, a pod względem politycznym kadet rosyjski” – zob.: W. Studnicki, *Pierwsza Duma Państwowa i działalność naszych posłów*. Warszawa 1907 s. 10. Podobny pogląd wyraził Aleksander Lednicki: „Massonius Marian, demokratą szczery z zacięciem klerykałnym, dobry Polak, złote serce, ale absolutnie bez drogowskazu politycznego” – W. Lednicki, *Pamiętniki*, t. 2 s. 546.

²³³ W. Studnicki, *Pierwsza Duma*, s. 10.

²³⁴ *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1845–1994. Materiały do biografii*. Oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, M. Gołębiowski, R. Karpiesiuk. Toruń 1995 s. 234. Nie udało się nigdzie potwierdzić pracy dydaktycznej Massoniusa w Dorpacie.

²³⁵ List M. Massoniusa do E. Majewskiego z 2.06.1921 – PMA – E. Majewski, k. 1456.

²³⁶ M. Massonius, „Fragmenty pamiętnika z lat 1915 i 1918” – materiały M. Massoniusa Archiwum PAN (Warszawa), sygn. III-17 j. 9.

²³⁷ Uczniem gimnazjum prof. Massoniusa był w 1918 roku m.in. Jerzy Giedroyc, założyciel

ssoniusa w Mińsku. W październiku roku 1915 rozpoczął działalność miński oddział Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, przy którym rok później powołano sekcję pedagogiczną. Na jej czele stanął Massonius; do pomocy miał m.in. Marię Czapską, Halinę Krahelską i Marię Iwaszkiewiczową²³⁸. W owym czasie napisał szkic pt. *Niemcy w filozofii*, zamieszczony w jednodniówce wychodzącej w Mińsku Litewskim. „Nawymyślałem w nim Niemcom, co się zmieściło” – napisze w liście do Erazma Majewskiego²³⁹.

W 1917 roku pełnił obowiązki referenta – instruktora Wydziału Kulturalno-Oświatowego przy I Korpusie Polskim, obok Michała hr. Kossakowskiego, Antoniego Sadzewicza i Henryka Nowodworskiego. Do zadań Wydziału należało tworzenie bibliotek i czytelni, kolportaż prasy, organizowanie kursów oświatowych i nauczania²⁴⁰. W maju tego roku, na I Zjeździe Polskim w Mińsku wszedł w skład Komitetu Rady Polskiej Ziemi Mińskiej – nieformalnego polskiego parlamentu²⁴¹. Przez pierwsze tygodnie września 1917 roku, zapewne z ramienia Rady, redagował wspólnie z Feliksem Hilchenem jej organ prasowy – „Dziennik Miński”²⁴². Pismo nosiło podtytuł „narodowe, bezpartyjne i demokratyczne” i w okresie początkowym wykazywało sympatie endeckie. W „latach mińskich” Massonius współpracował jako autor również z tygodnikiem „Żołnierz Polski”, wydawanym przez Wydział Związku Wojskowych Polaków Frontu Zachodniego. W numerze 12 ukazał się szkic biograficzny na temat Tadeusza Kościuszki, napisany przez filozofa. W tym czasie Massonius wszedł w skład zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Mińsku, powołanego dla badania przeszłości ziemi mińskiej, historii, kultury, przyrody i obyczajów. Wśród członków zarządu znaleźli się m.in. wybitni historycy Włodzimierz Dworzaczek, Tadeusz Korzon, Hieronim Drucki-Lubecki. W roku 1918 znalazł się również z zarządzie Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy Polskich (w komisji rewizyjnej)²⁴³.

Ponieważ gimnazjum, którym kierował Massonius, powstało pod patronatem Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Mińskiej, wspólnie z uczniami brał udział w manifestacjach patriotycznych i religijnych organizowanych przez Macierz, w tym: rocznicy 3 Maja, rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki (Massonius wszedł w skład Komitetu Kościuszkowskiego) i powstania listopadowego.

i redaktor paryskiego Instytutu Literackiego – por.: J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*. Opracował i posłowiem opatrzył K. Pomian. [Wyd. 2]. Warszawa 1996 s. 13.

²³⁸ T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku w XIX i na początku XX wieku (do roku 1921)*. Olsztyn 1997 s. 95, 111.

²³⁹ List M. Massoniusa do E. Majewskiego z 20.04/3.05.1915 – PMA – E. Majewski, k. 1453.

²⁴⁰ T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku*, s. 97.

²⁴¹ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 337; L. Życka, M. Łęska, *Działalność popowstaniowa Polaków na Ziemi Mińskiej (Materiały i wspomnienia)*. Warszawa 1939 s. 159 i n.; T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku*, s. 111.

²⁴² T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku*, s. 49.

²⁴³ L. Życka, M. Łęska, *Działalność popowstaniowa Polaków*, s. 211–212; T. Zienkiewicz, *Polskie życie literackie w Mińsku*, s. 113.

Obchody rocznicy 3 Maja opisał Michał Kryspin Pawlikowski w powieści autobiograficznej *Wojna i sezon*²⁴⁴:

„Pochód 3 maja wypada bardzo pięknie. Olbrzymi wąż ze sztandarami rusza z pałacyku przed kościołem na Złotej Górcie w górę po ulicy Zacharzewskiej. ‘Niech żyje wojsko polskie!’ — wołają z balkonów panie ocierając łzy. Oprócz wojska suną szkoły polskie: gimnaziści z gimnazjum profesora Mariana Massoniusa i gimnazystki z gimnazjum im. Emilii Plater”.

W czasie II Zjazdu Polskiego, w czerwcu 1918 roku, został ponownie wybrany w skład Rady i jako pełnomocnik polskich władz wojskowych prowadził negocjacje z dowództwem niemieckich wojsk okupacyjnych²⁴⁵. We wrześniu 1918 roku został dyrektorem koedukacyjnego Gimnazjum Polskiego im. Władysława Syrokomli w Nieświeżu i funkcję tę sprawował z przerwami do końca czerwca 1920 r. (gimnazjum zostało upaństwowione 21 kwietnia 1920 r.)²⁴⁶.

Równocześnie, Marian Massonius wspierał odradzanie się narodu i języka białoruskiego. W lutym 1918 roku, wraz z rozszerzeniem się okupacji niemieckiej na wschodzie i powstaniem Białoruskiej Republiki Ludowej, w Mińsku zaczęły powstawać zręby szkolnictwa białoruskiego. Powstała komisja rządowa pracująca nad otwarciem białoruskiego uniwersytetu, w jej skład weszli profesorowie Mitrafan Dounar-Zapolski, Jewfimij Karski oraz Marian Massonius. Jednym z najważniejszych problemów młodej państwowości białoruskiej był brak nauczycieli gotowych nauczać w języku ojczystym. W kwietniu 1918 roku utworzono kursy białorusoznawcze, na których zapoznawano nauczycieli z historią, geografią i literaturą Białorusi. Marian Massonius czynnie wsparł działalność kursów i uczył języka białoruskiego²⁴⁷.

23 czerwca 1919 roku został aresztowany przez Bolszewików, osadzony w więzieniu w Mińsku i skazany na śmierć, a do Warszawy dotarły wiadomości o jego straceniu. Szczęśliwie uwolniony wrócił do Nieświeża; na krótko jednak — ponownie aresztowany, wywieziony został do Bobrujska, później Smoleńska i zwolniony dopiero w styczniu 1920 roku w ramach wymiany²⁴⁸. W Nieświeżu, gdzie zjawił się, by do czerwca kierować gimnazjum, zastał go list od profesora Józefa Kallenbacha Dziekana Wydziału Humanistycznego utworzonego kilka miesięcy wcześniej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, z zapytaniem czy byłby zainteresowany pracą dydaktyczną na nowej uczelni. W odpowiedzi z 1 kwietnia 1920 roku Massonius napisał:

„Rozejrzawszy się w łaskawie mi doręczonym programie wykładów, oświadczam, że na półrocze zimowe roku akademickiego 1920/21 mogę się podjąć następujących wykładów:

²⁴⁴ M. K. Pawlikowski, *Wojna i sezon*. Paryż 1965 s. 82.

²⁴⁵ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 337.

²⁴⁶ CAPL, sygn. F.175-ap.-11Bb-b.36, k. 4.

²⁴⁷ H. Głogowska, *Białoruś 1914—1929. Kultura pod presją polityki*. Białystok 1996 s. 40—41.

²⁴⁸ Informacje na podstawie ankiety: CAPL, sygn. F.175-ap.-11Bb-b.36, k. 4. Por. też list M. Massoniusa do E. Majewskiego z dnia 5.02.1920 — PMA — E. Majewski, k. 1454.

- 1) Logika i teoria poznania, 4 godziny tygodniowo,
- 2) Dzieje filozofii w Polsce, 3 godziny tygodniowo.

Ponadto, wiedząc o potrzebie wykładów z zakresu litewszczyzny i białoruszczyzny, oświadczam, że językoznawstwa słowiańskiego słuchałem u prof. [Augusta] Leskiena w Lipsku, a białoruszczyznę studiuję od lat przeszło 20 i mogę wykładać:

- a) albo historię Białej Rusi do r. 1386, 3 godz. tyg.,
- b) albo hist. literatury białoruskiej, 2 godz. tyg.,
- c) albo gramatykę języka białoruskiego, 3 godz. tyg.,
(przy wykładach b) lub c) seminarium)".

Swój przyjazd do Wilna Massonius uwarunkował ponadto koniecznością uzyskania porównywalnych z nieświeskimi warunków finansowych, tj. „wyna-grodzeniu profesora zwyczajnego i dogodnościach jakie mu przysługują co do mieszkania i opału”²⁴⁹.

Jeszcze jednak w maju 1920 roku nie był zdecydowany przenieść się do Wilna. W liście do przyjaciela, Erazma Majewskiego z 14 maja, pisał:

„Siedzę w Nieświeżu, pracuję, jak mogę, w szkole i czuję się, jakbym na sto koni wsiadł. Nie pojedę chyba do Wilna. Za wiele kipiącej, twórczej, cudnej roboty jest w szkole. Katedra uniwersytecka tego nie da”²⁵⁰.

1 lipca 1920 roku Naczelnik Państwa marszałek Józefa Piłsudskiego mianował Piotra Mariana Massoniusa na stanowisko profesora nadzwyczajnego filozofii Uniwersytetu Stefana Batorego od 1 września 1920 r., choć właściwe pisma regulujące dekret dotarły do Wilna z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dopiero w październiku²⁵¹. Massonius znalazł się w Wilnie wraz z żoną latem, nie tyle by organizować Uniwersytet, ale by wziąć udział, wspólnie z rektorem Michałem Siedleckim, w jego ewakuacji do Warszawy i dalej do Poznania, gdzie w suterrenach byłego zamku urządzono prowizoryczną kancelarię Almae Mater Vilmensis²⁵². W czasie wojny polsko-bolszewickiej przebywał w Poznaniu. Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza, na krótko po wiktorii warszawskiej, wystąpił z wykładami na temat bolszewizmu²⁵³.

Po bitwie nadniemeńskiej Massonius wrócił do Wilna, by objąć stanowisko profesora nadzwyczajnego filozofii i pedagogiki na Wydziale Humanistycznym USB. Rada Wydziału nie uwzględniła wniosku prof. Wincentego Lutosławskiego o mianowanie na stanowisko profesora zwyczajnego, biorąc pod uwagę

²⁴⁹ Dokumentacja w CAPL, sygn. F.175-ap.-5IV-b.308 (dokumenty prof. Massoniusa – teczka Wydziału Humanistycznego USB).

²⁵⁰ PMA – E. Majewski, k.1461.

²⁵¹ CAPL, sygn. 175-ap.-11Bb-b.36; por.: R. Jadczyk, *Marian Massonius*, s. 268.

²⁵² *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 2. Wilno 1929 s. 103–104.

²⁵³ M. Massonius, *O bolszewictwie. Odczyt wygłoszony w dniu 21 sierpnia roku 1920 w Poznaniu*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1921, 77 s.

niewielką liczbę publikacji²⁵⁴. Uniwersytet – jak wspominał Michał Siedlecki – zastali nietknięty; ocalały zbiory zoologiczne, ocalała Biblioteka Uniwersytecka i wyposażenie pomieszczeń. Zajęcia mogły rozpocząć się już jesienią 1920 roku. Massonius objął również, istniejący jeszcze w 1921 roku, lektorat języka białoruskiego (2 godz. tyg.). Najbliższymi kolegami na katedrach uniwersyteckich Wydziału Humanistycznego byli Wincenty Lutosławski, Władysław Tatarkiewicz i nieco młodszy Tadeusz Czeżowski. Massonius kierował studium (seminarium i proseminarium) pedagogiki, a poza tym prowadził wykłady z filozofii – wymiennie – historii filozofii w Polsce i powszechnej, historii szkolnictwa i pedagogiki, estetyki, a z czasem również z dydaktyki i psychologii narodów²⁵⁵. Asystentkami profesora w seminarium pedagogicznym były: Wiesława Walicka-Woyczyńska (do 1927) i Aleksandra Zajkowska²⁵⁶. We wspomnieniach Tadeusza Czeżowskiego znajdujemy charakterystykę ich współpracy:

„Lokal seminaryjny, złożony z dwóch niewielkich pokoi o pięknych sklepieniach oraz większej sali, mieścił się na drugim piętrze domu stojącego na obszernym dziedzińcu za Biblioteką Uniwersytecką, nazwanym dziedzińcem Sarbiewskiego. Lokal ten miał własną klatkę schodową, prowadzącą do jeszcze jednego pokoiku na poddaszu, znakomicie nadającego się na pracownię naukową dla kogoś szukającego ciszy i spokoju. Z czasem lokal seminaryjny został powiększony o jeszcze jedną obszerną salę na tej samej klatce schodowej. Mniejsza z dwóch sal została urządzona jako czytelnia studencka z podręczną biblioteką i czasopismami, w przylegających do niej pokojach mieścił się gabinet profesorski i pracownia asystenta. Dodatkowa duża sala została urządzona jako sala wykładowa. Asystentem przy katedrze filozofii był doktor filozofii Benedykt Woyczyński, poważny, mądry, zacy młodzienc, uzdolniony także literacko. [...] Moje stosunki z profesorem Lutosławskim były poprawne, ograniczały się jednak do sfery towarzyskiej; z profesorem Massoniuem były serdeczne, ale naukowo też niewiele mieliśmy ze sobą wspólnego. Z młodzieżą natomiast wszystko układało się jak najlepiej. Młodzież garnęła się do nauki i szanowała uniwersytet. Niezwykłym się wydawało, że natychmiast nawiązała się nić tradycji z dawnym uniwersytetem Śniadeckich, jak by rozbudzonej z blisko wiekowego uśpienia. Rychło wytworzył się zespół studentów stale korzystających z czytelnicy seminaryjnej; każdy z uczestników otrzymywał klucz, dzięki czemu mógł korzystać z czytelnicy w dowolnej porze dnia. Każdy też dysponował szufladą, w której mógł przechowywać książki i notatki. [...] Odżyło Koło Filozoficzne studentów, założone poprzednio przez profesora Tatarkiewicza w okresie jego dwuletniej działalności w Wilnie. Odbywały się regularne zebrania naukowe Koła z referatem i dyskusją, w których uczest-

²⁵⁴ CAPL, sygn. F.175-ap.-5IV-b.308, k. 71.

²⁵⁵ Dane na podstawie „Spisów wykładów USB” z lat 1921/22–1938/1939.

²⁵⁶ *Księga pamiątkowa*, t. 2 s. 173. Aleksandra Zajkowska po roku 1945 pracowała w Toruniu w Bibliotece Uniwersyteckiej (do roku 1960).

niczyliśmy obaj z profesorem Massoniusem i które były odnotowywane w kronice czynności Koła. Lato było okresem wspólnych wycieczek w malownicze okolice Wilna, do Trok, do Ponar, do Werek i Zielonych Jezior”²⁵⁷.

W latach 1920–1921, przez pewien czas, Massonius pełnił zastępczo stanowisko sekretarza Kancelarii USB; w roku akademickim 1922/23 był Dziekanem, a w latach 1923–1925 – Prodziekanem Wydziału Humanistycznego. Był przez wiele lat opiekunem towarzystwa akademickiego „Odrodzenie”. Aktywnie uczestniczył w życiu naukowym kół studenckich, przede wszystkim Koła etnologów i Koła filozoficznego studentów USB, którym opiekował się Tadeusz Czeżowski – kilkakrotnie, w latach 1920–1927, sam występował z odczytami²⁵⁸. Prócz zajęć na Uniwersytecie pełnił w roku 1921 obowiązki sekretarza „uniwersytetu żołnierskiego” i występował z odczytami dla żołnierzy²⁵⁹. Był członkiem Wileńskiego Towarzystwa Filozoficznego, łączącego uniwersyteckich przedstawicieli różnych dyscyplin, którzy mieli zainteresowania filozoficzne. Towarzystwo organizowało zebrania filozoficzne z odczytami i dyskusją. Był też aktywnym członkiem Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (odczyty: „Zasady teoretyczne pragmatyzmu” – 25.01.1923; „Problemat prawdopodobieństwa” – 5.05.1924) i Wileńskiego Koła Towarzystwa Wiedzy Wojskowej (odczyt: „Odwaga i jej psychologiczne podstawy” – 8.03.1927). Brał udział w Powszechnych Wykładach Uniwersyteckich USB – źródła zanotowały tematy niektórych z nich: w roku 1920 były to trzy wykłady pod tytułem „Dziady tegoroczne”, w roku 1921 dwa kolejne pt. „Niemcy w filozofii”²⁶⁰, a w roku 1926 – „Magia w filozofii odrodzenia”, wykład 18.10.1926²⁶¹.

W roku 1927 ukończył 65 lat i mógł, zgodnie z obowiązującymi przepisami, przejść w stan spoczynku. Rada Wydziału Humanistycznego przez kolejnych pięć lat zwracała się jednak do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o przedłużenie prawa wykładania dla Massoniusa o rok akademicki i za każdym razem uzyskiwała zgodę²⁶². Zacytujmy pismo ówczesnego Dziekana WH USB prof. Jana Oko w tej sprawie z 20 czerwca 1928 r.:

„Prof. Massonius wykładami swemi obejmuje filozofię i pedagogikę, przedstawiając w kolejnych kursach całokształt nauk pedagogicznych oraz prowadząc proseminarium i seminarium pedagogiczne. W ten sposób wypełnione zostaje ważne ogniwo w całości programu nauk humanistycznych. Prof. Massonius znajduje się w pełni sił i poświęca wykładom i ćwiczeniom stale więcej godzin, niż tego wymaga dekret nominacyjny, pozatem zaś pełni

²⁵⁷ T. Czeżowski, *Wspomnienia*, s. 127.

²⁵⁸ *Księga pamiątkowa*, t. 2 s. 601; spis odczytów notuje R. Jadczyk, *Marian Massonius*, s. 269–270.

²⁵⁹ List M. Massoniusa do E. Majewskiego z 31.01.1921 – PMA – E. Majewski, k. 1455.

²⁶⁰ Tamże.

²⁶¹ R. Jadczyk, *Marian Massonius*, s. 270.

²⁶² CAPL, sygn. F.175-ap.-5IV-b.308, k. 10 i n.; CAPL, sygn. F.175-ap.-1IBb-b.36, k. 15 i n.

obowiązki Senjora Bursy studentek i zajmuje się szczerze życiem młodzieży na różnych polach, posiada tej młodzieży szacunek i zaufanie. Jednocześnie należy Prof. Massonius do najgorliwszych członków Rady Wydziałowej i różnych Komisji uniwersyteckich, a nadto jest Wiceprezesem Państwowej Komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół rednich w Wilnie. Z opuszczeniem katedry przez Prof. Massoniusa powstałaby luka nie dająca się w tej chwili zapłacić, Rada Wydziałowa nie może bowiem wskazać kandydata na jego miejsce”²⁶³.

W latach 1927–1932 Massonius miał nadal wykłady z przedmiotów, których uczył wcześniej; prowadził też proseminarium i seminarium pedagogiczne. Równocześnie nauczał w Państwowym Gimnazjum i Liceum Męskim im. króla Zygmunta Augusta, na Górze Bouffałowej (róg ulicy Mała Pohulanka 9)²⁶⁴. Stanowisko na Uniwersytecie trzymał do roku 1932, tj. ukończenia 70. roku życia. Popierając wniosek Massoniusa o przejście na emeryturę, Rada Wydziału Humanistycznego pisała 8 kwietnia do Senatu USB:

„Prof. Massonius jest jednym z tych, którzy o sobie mogą powiedzieć, że całe swe życie służył społeczeństwu polskiemu, dawał mu wszystko, co miał w sobie najlepszego.

Wykształcony zagranicą, przywiózł ze sobą do kraju, do zaboru rosyjskiego, rozległą wiedzę filozoficzną i pedagogiczną i szczepił ją przez długie lat na gruncie, który wskutek nieprzyjaznych warunków politycznych ugorował. Przyszły historyk kultury polskiej powie z pewnością, że prof. Massonius był jednym z tych, którzy budowali podstawy pod dzisiejszy rozwój filozofii i pedagogiki w Polsce.

Drugim ważnym celem, któremu Prof. Massonius poświęcił swoje siły, było umocnienie polskości. [...] W tej swojej pracy patriotycznej narażał się ciągle na uwięzienie i na ponoszenie wszystkich tego następstw. Pamiętne jest nam wszystkim wrażenie, jakie wywołała wiadomość o męczeńskiej śmierci prof. Massoniusa w więzieniu rosyjskim; w rzeczy samej śmierci tej cudem tylko uniknął.

Prof. Massonius jest urodzonym nauczycielem: potrafi wczuć się w dusze swoich uczniów, rozumie ich potrzeby, otacza ich opieką, to też długi, bardzo długi jest w Polsce szereg tych, którzy mówią o sobie, że są prawdziwymi jego uczniami”²⁶⁵.

Massonius przeszedł na emeryturę z dniem 15 września 1932 roku, choć Wydział Humanistyczny nie mianował na jego miejsce nowego profesora

²⁶³ Tamże, k. 19.

²⁶⁴ Według świadectwa Czesława Miłosza, Massonius był przewodniczącym jego komisji maturalnej w roku 1929 – C. Miłosz, *Poezje*. T. 2. Paryż 1981 s. 206 (z tomu *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada*. Paryż 1974). C. Miłosz, *Autoportret przekorny*. Rozmowy A. Fiut. Kraków 2003 s. 201, 207.

²⁶⁵ CAPL, sygn. F.175-ap.-5IV-b.308, k. 25-25a; List ten przytacza też R. Jadczyk, *Marian Massonius*, s. 271–272 – błędnie adresując go do Ministerstwa.

pedagogiki. Filozof zgłosił propozycję nieodpłatnego prowadzenia wykładów z pedagogiki, seminarium i ćwiczenia, a Wydział prośbę tę poparł w liście do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Massonius wykładał na temat: „Dziejów szkolnictwa w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832” (2 godz. tyg.), „Zasad ogólnych etnopsychologii (psychologii narodów)” (2 godz. tyg. przez jeden trymestr), oraz prowadził wykład pt. „Szkice etnopsychologii Polski i Rusi” (2 godz. tyg. w ciągu II i III trymestru)²⁶⁶.

Uzyskawszy zgodę, powtarzaną co roku, Massonius wykładał na USB aż do 1938, tj. do nominacji następcy – historyka filozofii, profesora Ludwika Chmaja. Uniwersytet korzystał też z jego wiedzy i doświadczenia w pracy pozapedagogicznej; przez kilka lat był Kuratorem koła Stowarzyszenia „Odrodzenie” oraz „Sodalitacji żeńskiej” w USB. Nadal też, choć już na emeryturze, starał się o rozwój studiów pedagogicznych i psychologicznych na USB, a nawet o utworzenie katedry historii kultury. Zabiegał np. o wprowadzenie lektoratu języka rosyjskiego w katedrze filologii słowiańskiej, choć był przeciwny – z powodu innych potrzeb pilniejszych – wprowadzeniu osobnej katedry filologii litewskiej²⁶⁷.

W okresie wileńskim Massonius publikował mało, oddając się pracy dydaktycznej: studenci Koła Polonistów Wydziału Humanistycznego zebrali w trzech tomach jego wykłady z lat 1924/25 z filozofii, estetyki i historii szkolnictwa, i wydali w formie hektograficznych odbitek, najpewniej w niewielkim nakładzie. Kilkustronicowy szkic na temat zadań nowego Uniwersytetu w Wilnie ukazał się ponadto w tomie pierwszym „Alma Mater Vilnensis” w 1922 roku. Massonius brał też udział w edycji pośmiertnej dzieła Erazma Majewskiego (1858–1922), przemysłowca, przyrodnika, etnografa, archeologa, socjologa, członka Warszawskiego Towarzystwa Naukowego i najpewniej przyjaciela. Jedną z najważniejszych prac Massoniusa z tego okresu był szkic *Studium krytyczne: Władysław Tatarkiewicz, Historia filozofii*, opublikowany w „Przeglądzie Filozoficznym” w 1932 roku. Zachował się ponadto rękopis większej, niedokończzonej rozprawy, prawdopodobnie z roku 1920, pt. „Wiara w naukę”.

Massonius mieszkał w Wilnie przy ul. Zamkowej 26, później przy Wielkiej 54, Antokol 12, ponownie Zamkowej 11, a tuż przed wojną przy ul. Wielka 54 m. 25. Zmarł w Wilnie 20 lipca 1945 roku i tam został pochowany na cmentarzu bernardyńskim²⁶⁸.

²⁶⁶ CAPL, syg. F.175-ap.-5IV-b.308, k.19.

²⁶⁷ Tamże, k. 8-11a.

²⁶⁸ Większe zespoły materiałów dotyczących Mariana Massoniusa znajdują się – prócz wymienianych w przypisach – w: Archiwum Akt Nowych: AAN, sygn. 4296 (akta personalne w zespole akt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego); Archiwum PAN (Warszawa): materiały M. Massoniusa (dokumenty, korespondencja i notatki), sygn. III-17, 29 jednostek.

Najważniejsze prace Piotra Mariana Massoniusa:

- Szkice estetyczne.* Warszawa 1884;
Ueber Kants transcendental Aesthetik. Leipzig 1890;
Filozofija u Poljakov, [w:] F. Überweg, M. Heinze, *Istorija novoj filozofiji v satom ocerke.* Przeł. z wyd. niem. J. Kołubowski. S.-Petersburg 1890;
Sprawozdanie literackie. Paweł Janet. „Polityka”. (Tłumaczenie z francuskiego). Przegląd Literacki. Dodatek do „Kraju” 1890 nr 8;
O wolności nauki (Z powodu artykułu p. Stanisława Roszkowskiego „O społecznej wartości nauki” p. nr 10-13 „Kraju”), Przegląd Literacki. Dodatek do „Kraju” 1890 nr 26–27;
Kilka słów o umyśle Mickiewicza, Kraj 1890 nr 26–27;
Katedra literatur słowiańskich w Paryżu, Kraj 1890 nr 42;
Katedra filozofii we Lwowie, Kraj 1891 nr 3;
Prace naukowe Adama Mahrburga, Kraj 1891 nr 5;
Nowoczesny spirytyzm, Kraj 1891 nr 21–22;
Psychologia społeczna, Kraj 1891 nr 33, 34;
Ze spuścizny literackiej po J. Słowackim, Kraj 1891 nr 42;
Sekcja Psychologiczna przy VI Zjeździe przyrodników i lekarzy polskich, Myśl 1891 nr 5;
Psychologia na kongresie krakowskim, Myśl 1891 nr 9;
Racjonalizm w teorii poznania Kanta, Przegląd Filozoficzny 1897/1898 z. 2;
Filozofia, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Filozofia natury, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Filozofia religii, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Fichte Emmanuel H., [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Fichte Johann G., [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Ficinus Marsilius, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Fludd Robert, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,* t. 21/22, Warszawa 1898/1899;
Wstęp, [w:] Emil du Bois-Reymond, *Granice poznania natury. Siedem zagadek wszechświatowych.* Warszawa 1898;
Forma i technika w sztuce, Melitele. Noworocznik literacki 1899 (?);

- Francja: Nauka Francuska*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 23/24, Warszawa 1899/1900;
Garnier Adolf, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 23/24, Warszawa 1899/1900;
Gassendi Piotr, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 23/24, Warszawa 1899/1900;
Gielczowa Mikołaj z, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 23/24, Warszawa 1899/1900;
Gourd Jan Jakub, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 25/26, Warszawa 1900;
Grecja. Filozofia grecka, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 25/26, Warszawa 1900;
Stanisław Konarski, *Kurier Warszawski* — dodatek jubileuszowy 1900;
Psychologia i duszoznawstwo, *Ateneum* 1900 t. 3;
Franciszek Krupiński, *Kurier Warszawski* 1900 nr 29;
Filozofia Mickiewicza, *Kurier Warszawski* 1900 nr 70;
Hamann Jan Jerzy, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Hamilton William, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Hegel Jerzy W. F., [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Herbart Jan F., [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Van Hemert Paweł, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Hoffmann Franciszek, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 27/28, Warszawa 1901;
Adam Mahrburg „*Plastyczność osobowości w sztuce*” — *Kazimierz Gliński* „*Wyjątek z poematu*”, *Kurier Warszawski* 1901 nr 5;
Replika, *Kurier Warszawski* 1901 nr 23;
[rec:] *Prus Bolesław: Najogólniejsze ideały życiowe*, Książka 1901 nr 1;
[*Istotne ubóstwo naszej literatury...*], Książka 1901 nr 3;
[rec:] *Dębicki Władysław: Studia i szkice religijno-filozoficzne*, Książka 1901 nr 3;
[rec:] *Rapacki Wincenty: Do światła*, Książka 1901 nr 3;
[rec:] *Nowiński Józefat: Sienkiewicz*, Książka 1901 nr 5;
[rec:] *Poradnik dla samouków*, 2, Książka 1901 nr 5;
[rec:] *Jedno stulecie. Biblioteka dzieł chrześcijańskich*, Książka 1901 nr 5;
Biblioteka Publiczna, Książka 1901 nr 6;
[rec:] *Natanson Władysław: Pogląd na rodzaje zjawisk w materialnym wszechświecie*, Książka 1901 nr 6;
[rec:] *Nietzsche Fr.: Tak mówił Zaratustra*, Książka 1901 nr 6;
Ś.p. ks. Marian Morawski, Książka 1901 nr 6;
[rec:] *Chrzanowski Ignacy: Autograf „Majtki”*, Książka 1901 nr 6;

- [rec:] *Mol D. (ps.): Symfonia jesienna. Thème variè*, Książka 1901 nr 7;
- [rec:] *Amiel Henryk F.: Z pamiętnika*, Książka 1901 nr 11;
- [rec:] *Wierzbicki Józefa St.: Rapsody*, Książka 1901 nr 11;
- [rec:] *Jabłonowski Władysław: Chwila obecna*, Książka 1901 nr 12;
- [rec:] *Przybyszewski Stanisław: W godzinie cudu*, Książka 1901 nr 12;
- [rec:] *Przybyszewska Dagny: Kiedy słońce zachodzi...*, Książka 1901 nr 12;
- Libelt Karol (1807–1875)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1. Warszawa 1901;
- Rybiński Maciej (1784–1874)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1. Warszawa 1901;
- Skrzynecki Jan Zygmunt (1786?–1860)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1. Warszawa 1901;
- Trentowski Bronisław (1807–1869)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1. Warszawa 1901;
- Rozdwojenie myśli polskiej*, [w:] *W naszych sprawach. Szkice w kwestiach ekonomicznych i społecznych*, t. 3. Warszawa 1902; przedruk: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*, cz. 2. Warszawa 1980;
- Nasze stanowisko krytyczne*, Książka 1902 nr 1;
- [rec:] *Boutroux Emil: Pojęcie prawa przyrody w nauce i filozofii współczesnej*, Książka 1902 nr 2;
- [rec:] *Wais Kazimierz: Psychologia*, Książka 1902 nr 2;
- [rec:] *Natanson Władysław: Wiadomości z nauki fizyki dla seminariów nauczycielskich*, Książka 1902 nr 2;
- [rec:] *Kant Immanuel: Prolegomena do wszelkiej przyszłej metafizyki*, Książka 1902 nr 3;
- [rec:] *Staff Leopold: Mistrz Twardowski*, Książka 1902 nr 3;
- Pamiętnik Literacki*, Książka 1902 nr 4;
- [rec:] *Kozłowski Władysław Mieczysław: Królestwo ideałów*, Książka 1902 nr 4;
- [rec:] *Bleszczyński Jan: Komedia miłości*, Książka 1902 nr 4;
- Jeszcze o stanowisko*, Książka 1902 nr 4;
- Maria Konopnicka*, Książka 1902 nr 5;
- [rec:] *Poradnik dla samouków*, cz. IV, Książka 1902 nr 5;
- [rec:] *Daniłowski Gustaw: Poezje I*, Książka 1902 nr 5;
- [rec:] *Nussbaum Henryk: „Czem jestem”*, Książka 1902 nr 6;
- [rec:] *Szyc Aniela: O zadaniach i metodach psychologii dziecka*, Książka 1902 nr 6;
- [rec:] *Zalewski Władysław: Skrzydła wichrowe*, Książka 1902 nr 6;
- Towarzystwo dla popierania nauki Polskiej*, Książka 1902 nr 7;
- [rec:] *Nowiński Józefat: Stanisław Przybyszewski*, Książka 1902 nr 7;
- Monografie z dziejów Polski w wieku XIX*, Książka 1902 nr 10;
- [rec:] *Przybyszewska Dagny: Krucze gniazdo*, Książka 1902 nr 10;
- [rec:] *Reymont Wł. St.: Przed świtem*, Książka 1902 nr 10;
- [rec:] *Słoński Edward: Noc*, Książka 1902 nr 10;
- [rec:] *Avenarius R.: W sprawie filozofii naukowej*, Książka 1902 nr 11;
- [rec:] *Wais Kazimierz: Psychologia*, t. 2, Książka 1902 nr 11;

- [rec:] *Jabłonowski Władysław: Emil Zola*, Książka 1902 nr 12;
- [rec:] *Orsza H.(ps.): Tania książka dla dzieci i młodzieży*, Książka 1902 nr 12;
- [rec:] *Straszewski Maurycy: Propedeutyka filozofii w naszych gimnazjach*, Książka 1902 nr 12;
- [rec:] *Ronikier B. J.: Sześć kobiet. Cienie*, Książka 1902 nr 12;
- Polemika [z czasopisma "Rola"]*, Książka 1902 nr 12;
- Maria Konopnicka*, Tygodnik Ilustrowany 1902 nr 14;
- [rec:] *Jerzy Żuławski: Benedykt Spinoza*, Biblioteka Warszawska 1902 t. 4;
- Bem Józef (1795-1850)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- Chrzanowski Wojciech (1788-1861)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- Dembiński Henryk (1791-1864)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- Łubieński Tomasz (1784-1870)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- Prądzyński Ignacy (1792-1850)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- Szulc Dominik (1797-1860)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2. Warszawa 1903;
- [rec:] *Włodowicz Z.: Szczęście*, Książka 1903 nr 1;
- [rec:] *Bergson Henryk: Śmiech*, Książka 1903 nr 2;
- [rec:] *Helmholtz Herman von: Liczenie i mieszanie z punktu widzenia teorii poznania*, Książka 1903 nr 2;
- Przedmowa*, [w:] *Artur Schopenhauer, Poczwórne źródło twierdzenia o podstawie dostatecznej*. Warszawa 1904;
- Jan Karłowicz jako filozof*, [w:] *Życie i prace Jana Karłowicza (1836-1903)*. Książka zbiorowa. Warszawa 1904 s. 350-355;
- Mściława Wartenberga studia o przyczynowości*, Przegląd Filozoficzny 1904 z 1;
- Agnostycyzm*, Przegląd Filozoficzny 1904 z. 2;
- Immanuel Kant*, Tygodnik Ilustrowany 1904 nr 6;
- Przedmowa tłumacza*, [w:] *Emil Tardien, Znudzenie. Studium psychologiczne*. Warszawa 1904;
- Przedmowa*, [w:] *Filozofia nowokrytyczna*. Wydawnictwo „Przeglądu Filozoficznego”. Red. A. Mahrburg, M. Massonius. Warszawa 1905;
- Mahrburg jako uczony*, Przegląd Filozoficzny 1914 z. 1;
- Śp. Henryk Sienkiewicz*, Nowy Kurier Litewski 1916 nr 303;
- Henrykowi Sienkiewiczowi w holdzie pośmiertnym*, Nowy Kurier Litewski 1916 nr 305 (M. był jednym z autorów);
- Szkoła ludowa imienia Tadeusza Kościuszki*, [w:] *Tadeusz Kościuszko: hold Ziemi Mińskiej dla Naczelnika Narodu w setną rocznicę zgonu*. Mińsk Litewski 1917 s. 20-22.
- Z niwy literackiej*, Dziennik Miński 1918 nr 83;

- O bolszewictwie, Odczyt wygłoszony w dniu 21 sierpnia roku 1920 w Poznaniu.* Poznań – Warszawa 1921;
- Nova et vetera*, [w:] *Alma Mater Vilnensis*, Jednodniówka „Dnia Akademika”. Wilno 1922;
- Estetyka. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25.* Wydane przez Sekcję wyd. Koła Polonistów USB. Wilno 1925;
- Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25.* Wydane przez Sekcję wyd. Koła Polonistów USB. Wilno 1925;
- Dzieje szkolnictwa w Polsce. Notatki z wykładów w r. akad. 1924/25.* Wydane przez Sekcję wyd. Koła Polonistów USB. Wilno 1925;
- Działalność filozoficzna Jana Śniadeckiego (w stulecie śmierci)*, Ruch Filozoficzny 1930–1931 T. 12 s. 235 (odczyt);
- Władysław Tatarkiewicz, „Historia filozofii” – studium krytyczne*, Przegląd Filozoficzny 1932 T. 35 z. 1–2 (s. 135–150);
- Rozum w obliczu tajemnicy. Listy do Mariana Zdziechowskiego*, Znak 1983 nr 8 (345);
- Wiara w nauce*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 1983 t. 29.

Przekład:

- Emil du Bois-Reymond, *Granice poznania natury. Siedem zagadek wszechświatowych*. Warszawa 1898;
- Emil Tardieu, *Znudzenie. Studium psychologiczne*. Warszawa 1904.

Redakcja:

- Filozofia nowokrytyczna*. Red. Adam Mahrburg, Marian Massonius Warszawa 1905;
- Erazm Majewski, *Nauka o cywilizacji. Narodziny i rozwój ducha na ziemi*. Wydanie pośmiertne pod red. Mariana Massoniusa. Warszawa 1923.

OD WYDAWCÓW

Edycję tekstu wykładów Mariana Massoniusa dopełniliśmy szkicem tegoż, napisanym w roku 1922 dla jednodniówki „Alma Mater Vilnensis”, na temat zadań Uniwersytetu Stefana Batorego jako spadkobiercy historii Wileńskiej Wszechnicy. Szkicem odważnym, lecz zupełnie zapomnianym. Jego lektura pozwala lepiej zrozumieć okoliczności i poznać korzenie decyzji o prowadzeniu wykładu na temat historii Uniwersytetu Wileńskiego. Dodaliśmy ponadto *Wspomnienie pośmiertne* pióra profesora Tadeusza Czeżowskiego o Marianie Massoniusie napisane w roku 1947 dla „Przeglądu Filozoficznego” (1947 R. 43 s. 148–150). Wspomnienie to, jakkolwiek poddane cenzurze – stąd nieobecna

w zestawie publikacji Massoniusa broszura *O bolszewictwie. Odczyt wygłoszony w dniu 21 sierpnia 1920 roku w Poznaniu* (Poznań 1921) — łączy osobę autora *Dziejów Uniwersytetu Wileńskiego* z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, w którym od roku 1945 uczył Czeżowski.

Wszystkie przypisy do tekstów Mariana Massoniusa są autorstwa niżej podpisanych. Odnajdując w tekście wykładów informacje niejasne, błędne lub bałamutne notowaliśmy w przypisie „pomyłkę Massoniusa”, mając wszelako świadomość, że błędny zapis mógł powstać z winy spisujących wykłady studentów.

Anna Supruniuk, Mirosław Adam Supruniuk
Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

Marianas Massoniusas — Vilniaus Universiteto istorijos autorius

Piotro Mariano Massoniuso knyga *“Vilniaus universiteto istorija 1781–1832”* yra svarbi dėl dviejų priežasčių. Pirma — tai įdomus šaltinis studijoms Vilniaus Stepono Batoro universitete nagrinėti ir kartu parodo filosofinį Massoniuso santykį anos tradicijos atžvilgiu. Antra — ji liudija apie neįprastą žinomo filosofo erudiciją, nuo 1924 metų su pertraukomis iki trečiojo dešimtmečio pabaigos dėsiusio Humanitariniame fakultete šalia pagrindinių filosofinių ir pedagoginių studijų srovių.

Knygos paantraštė skamba taip: *“Užrašai iš 1924/1925 mokslo metų paskaitų”*. Ją sudaro devynios paskaitos, skaitytos tarp 1925 m. balandžio 21 d. ir birželio 19 d. Nuo 1920 m. Stepono Batoro universitete Massoniusas dėstė Lenkijos filosofijos istoriją, Visuotinės filosofijos istoriją, pedagogikos istoriją ir tautų psichologiją. Šalia to vedė pedagogikos seminarus, o 1920/21 m. skaitė baltarusių kalbos kursus. Vilniaus universiteto istorija turėjo papildyti jo skaitytą Lenkijos bendrojo lavinimo mokyklų istorijos paskaitų ciklą.

Marianas Massoniusas nebuvo pirmasis mokslininkas, kuris Vilniuje vykdė tyrimus ir skaitė paskaitas apie Vilniaus universiteto istoriją. Tarp jo pirmtakų reikėtų paminėti du profesorius, kurie 1919 m. bendradarbiavo kuriant Vilniaus universitetą — Henryką Mościckį ir Liudwiką Janowskį. Pirmasis iš jų 1919/1920 mokslo metais skaitė paskaitas, skirtas Lietuvos istorijai po padalijimų — tai buvo kruopštus jo tyrinėjimų Rusijos archyvuose saugomų aštinių rezultatas. Pagrindinės temos, aptariamose Mościckio publikacijose ir paskaitose, buvo: *“Paskutinis Mickiewicziaus apsilankymas Vilniuje”*, *“Lietuvos jaunimas ir dekabristai”* bei *“Vilniaus universiteto uždarymas”*. 1920 m. žiemos semestro metu Mościckis jau nebedirbo Vilniuje, tuo tarpu Massoniusas kaip tik tuo metu pradėjo dėstyti universitete. Šiek tiek anksčiau Vilniuje atsidūrė Liudvikas Jonowskis, kultūros ir literatūros istorikas, nuo 1920 m. — Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius. Janowskis tyrinėjo Vilniaus universiteto istoriją nuo 1903 m., iš pradžių kaip Kijevo universiteto klausytojas, vėliau kaip dėstytojas Krokuvoje ir Vilniuje. 1919/1920 m. skaitė paskaitas *“Vilniaus universiteto istorija”*. Prieš mirtį (mirė 1921.18.11) skaitė studentams paskaitas *“Filomatai ir Filaretai”* ir paskelbė darbą, pavadinimu *“Vilniaus universitetas 1578–1842”*. Janowskio studija tapo įvadu didesnei monografijai *“Vilniaus universiteto istoriografija”*, išspausdintai Vilniaus Mokslo draugijos metraščio VII tome (antroji knygos dalis buvo išleista 1939 metais *“Senojo Vilniaus universiteto bio-biografiniame žodyne”*).

Mirus Liudwikui Janowskiui, vienintelis Massoniusas ėmėsi dėstyti paskaitas, skirtas Vilniaus universiteto praeičiai. Būtent jų išdavoje gimė knyga *“Vilniaus universiteto istorija”*. Tačiau Massoniuso paskaitų turinys skyrėsi nuo Janowskio paskaitų. Massoniusas vadovavosi nauja, kritine Vilniaus universiteto istorijos chronologija — pabrėždamas jos tęstinumą nuo 1578 (1579) m. ir evoliucinį vystymąsi, universiteto nuopelnams tolygiai išsidėstant per visus amžius (taip nepaisydamas ankstesnių veikalų, siejančių universiteto “atgimimą” su Rusijos caro 1803 m. ediktu). Tačiau daugiausiai dėmesio savo paskaitose jis skyrė paskutiniam Vilniaus *Almae Matris* pusamžiui iki jo likvidavimo 1832 metų caro ediktu, ypač cariniam Vilniaus universiteto laikotarpiui, kuomet jame veikė Adamas Mickiewiczus bei filaretai. Savo paskaitose Massoniusas visgi apėjo šaltinių kritiką, perimdamas ankstesnių tyrinėtojų išvadas. Jis susikoncentravo ties žinomiausių Vilniaus mokslo asmenybių likimais ir pasiekimais, bei ties istorinėmis Alma Mater Vilmensis vystymosi ir žlugimo aplinkybėmis.

Marianas Massoniusas skaitė paskaitas apie Vilniaus universiteto istoriją reguliariai dviejų metų tarpais 1924/1925, vėliau 1926/27, 1928/29, 1931/32, ir galiausiai 1933/34 mokslo metais. Verta pastebėti, kad nuo 1932 m. Massoniusas buvo jau išėjęs į pensiją, bet gavęs Religijų ir viešojo švietimo ministerijos sutikimą dėstė pedagogiką ir vedė pedagogikos seminarus. Po 1934 m. nei vienas SBU profesorius nesiėmė ir nebetęsė tokios paskaitos. Kodėl nedarė to pats Massoniusas — nežinoma.

Antrajame dešimtmetyje Massoniusas turėjo įprotį skaityti paskaitas be rankraščių ir užrašų. Todėl galima daryti prielaidą, kad Vilniaus universiteto istorijos paskaitų ciklui irgi neršė jokių konspektų. Kita vertus, negalima pervertinti to fakto, svarstant, kodėl SBU studentai nusprendė profesoriaus paskaitas surašyti ir išleisti nuosavomis lėšomis.

Žinios apie tai remiasi Torūnės universiteto bibliotekoje saugomo egzemplioriaus pagrindu. Vykdamas Massoniuso paskaitų paieškas Lenkijos mokslo ir visuomeninėse bibliotekose paaiškėjo, kad tai yra vienintelis išsaugotas paskaitų leidybos egzempliorius. Verta pastebėti, kad SBU Polonistų draugija tokia pačiame pavidale ir tais pačiais metais išleido kitas Piotro Mariano Massoniuso paskaitas — *“Estetika. 1924/25 mokslo metų paskaitų užrašai”* bei *“Lenkijos bendrojo lavinimo mokyklos istorija“. 1924/25 mokslo metų paskaitų užrašai”*. Ar Draugija leido ir kitų SBU profesorių paskaitas, ar tai buvo vienintelė iniciatyva, skirta išgelbėti mokslinį prof. Massoniuso palikimą — nežinoma.

Piotras Marianas Massoniusas yra beveik nežinomas, išskyrus siaurą filosofijos istorikų ratą. Praėjus 60 metų po jo mirties, ši situacija pasikeitė neženkliai, nors paskutiniais metais pasirodė keletas įdomių darbų ir papildomų duomenų apie šį filosofą. Tam, kad geriau suprasti jo paskaitų apie Vilniaus universitetą vertę, dera prisiminti jų autoriaus — filosofo ir rašytojo biografiją.

Piotras Marianas Massoniusas gim 1862 metais Kurske, Rusijoje. Jis buvo Rusijos kariuomenės pulkininko ir Helenos iš Slizenių, filomato Ottono Slizienio, artimo Adomo Mickiewicziaus draugo dukros, sūnumi. 1881–1890 metais studijavo Varšuvoje, vėliau Prahoje, Berlyne, Miunchene ir Leipzige. Ten apgynė filosofijos daktaro disertaciją pagal „*Über Kant's transzendentalen Aesthetik*“ (Leipzig, 1980) studiją. 1884 metais išleido knygą „*Estetinės apybraižos*“, tapusia gilaus religingumo, susidomėjimo estetika bei laisvo meno tikėjimo rezultatu. Grįžęs Rusiją, apsigyveno Sankt Peterburge, kur vadovavo lenkiško savaitraščio „Tėvynė“ („Kraj“) redakcijai, F. Überwego, M. Heinzo „Filosofijos istorijos“ rusiškajame leidime paskelbė savo apybraižą „*Lenkijos filosofija*“. Sankt Peterburge, Šv. Stanisłavo bažnyčioje vedė Anielę Houwaltaite.

1892 metais Massoniusas persikėlė Varšuvą, kur buvo daugelio redakcijų ir žurnalų bendradarbiu, tame tarpe: „Balsas“ („Głos“), „Filosofijos apžvalgos“ („Przegląd Filozoficzny“), „Knyga“ („Książka“), „Spalvotas savaitraštis“ („Tygodnik Ilustrowany“), „Ateneumas“ („Ateneum“) bei „Lenkijos laikraštis“ („Gazeta Polska“). Tame laikotarpyje paskelbė svarbiausius savo filosofijos darbus: „*Racionalizmas pagal Kanto pažinimo teoriją*“ bei „*Agnosticizmas*“ – abu „Filosofijos apžvalgose“, „*Psichologija ir sielos pažinimas*“ (1900) bei „*Lenkijos minties išsiskyrimas*“ – „Ateneume“, bei Emilo Du Bois – Reymondo knygos „*Gamtos pažinimo ribos*“ (1898) vertimą.

Svarbia mokslinės ir visuomeninės Massoniuso veiklos sritimi buvo švietimas. Jis tapo slaptojo lenkiškojo mokslo Varšuvoje organizatoriumi bei slaptųjų užsiėmimų (vykusių 1896–1905 m.) – atstojančių universitetines paskaitas – filosofijos, pedagogikos bei dailės istorijos dėstytoju. Iki 1941 m. birželio mokė lenkų kalbos, lenkų literatūros, lotynų kalbos bei filosofinės propedeutikos ir pedagogikos Varšuvos lenkiškose mokyklose.

1906 metais buvo išrinktas Minsko gubernijos deputatu į I Valstybinę Dūmą (turėjo žemės nuosavybę šioje gubernijoje). Dalyvavo Lenkų deputatų draugijos ir Valstybės Tarybos iš Baltarusijos, Lietuvos, Ukrainos ir Podolės narių darbuose, bei diskusijose dėl Autonomistų ir federalistų sąjungos, įsteigtos ir vadovaujamos Aleksandro Lednickio, programos. Massoniusas pasirašė programinę Sąjungos deklaraciją.

Karo metus Massoniusas praleido Minske. Keleto mėnesių bėgyje sukūrė ten lenkų berniukų gimnaziją ir tapo jos direktoriumi (1915–1918). Tuo pačiu metu palaikė baltarusių tautos ir kalbos atgimimą. Susikūrus Valdančiajai komisijai Baltarusių universiteto atidarymo reikalams, Marianas Massoniusas įėjo į jos sudėtį. Viena iš svarbiausių jaunos Baltarusijos valstybės atgimimo problemų buvo mokytojų, pasirengusių mokyti gimtąją kalbą, trūkumas. 1918 m. balandį pradėjo dėstyti Baltarusijos pažinimo kursus, kuriuose mokytojai buvo supažindinami su Baltarusijos istorija, geografija ir literatūra. Massoniusas aktyviai palaikė šių kursų veiklą ir mokė ten baltarusių kalbos.

1920 m. pradžioje Massoniusas gavo pasiūlymą dėstyti neseniai įkurtame universitete Vilniuje. Dėl lenkų-bolševikų karo pradėjo dirbti tik spalį. Stepono Batoro universitete jis ėjo Humanitarinio fakulteto filosofijos ir pedagogikos

profesoriaus pareigas. 1920–21 metais Massonas dar dirbo SBU Kanceliarijos sekretoriaus pareigose; 1922/23 mokslo metais buvo Humanitarinio fakulteto dekanu, 1923-25 metais – prodekanu. 1927 metais jam sukako 65 metai, todėl pagal galiojančius įstatymus galėjo išeiti užtarnautam poilsiui. Tačiau jis ir toliau dėstė tuos pačius dalykus, vedė pedagogikos seminarus. Tuo pačiu metu dėstė Žygimanto Augusto berniukų gimnazijoje (Mała Pohulanka g. 9), kur buvo Czesławo Miłoszo mokytoju. Universitete pareigas ėjo iki 1932 m. – kai jam sukako 70 metų. Vėliau, iki 1938 m. nemokamai dėstė ir vedė pedagogikos seminarus ir pratybas.

Massoniusas gyveno Vilniuje – Pilies gatvės 26 name (Zamkowa 26), vėliau Didžiosios 54 (Wielka 54), Antakalnio 12 (Antokol 12), vėliau vėl Pilies 11, prieš karą Didžiosios gatvės 54 name. Mirė 1945 m. liepos 20 d. Vilniuje. Palaidotas Vilniaus Bernardinų kapinėse.

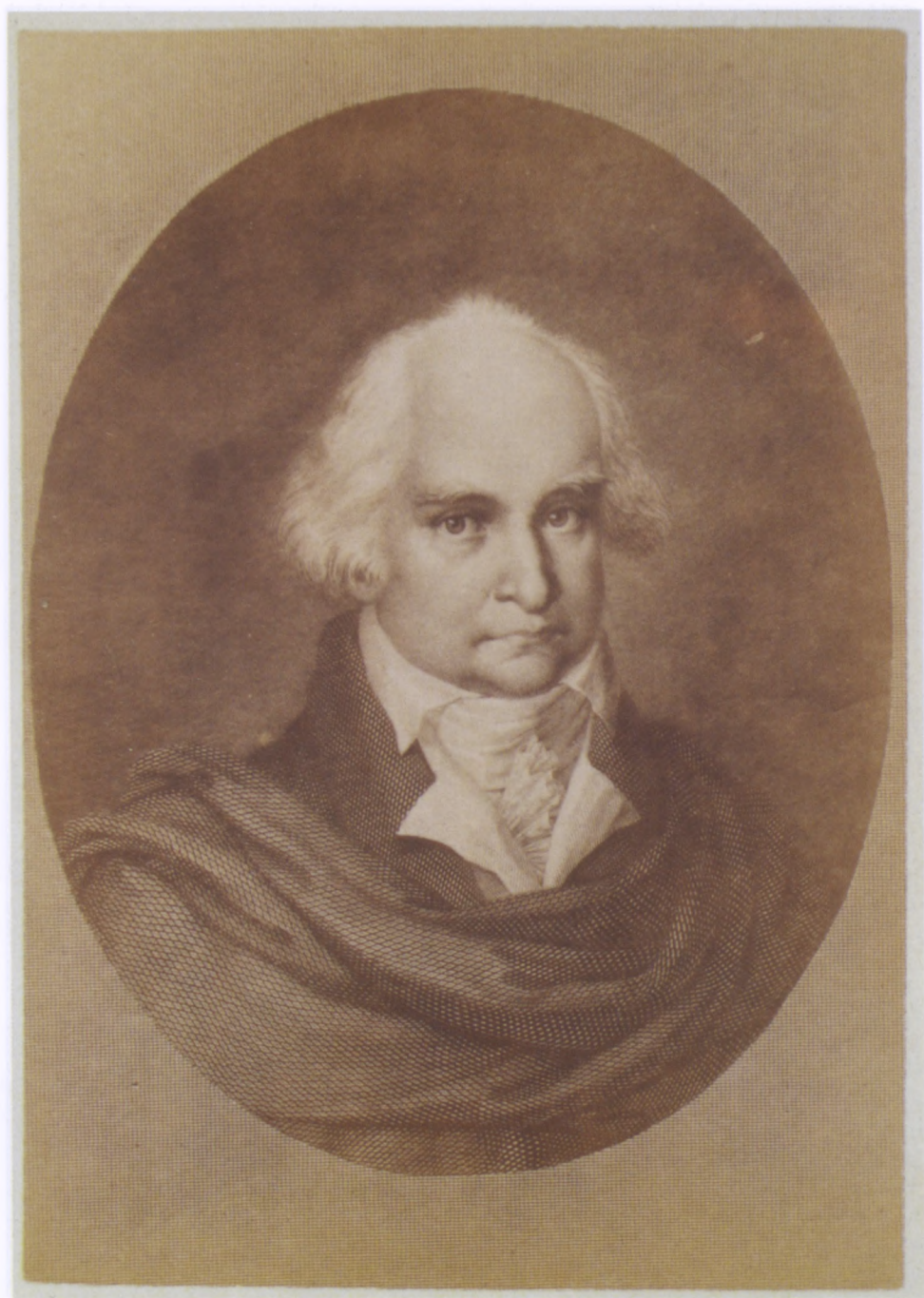
Tlum. Barbara Stankiewicz

3. Poczobut-Odlanicki Marcin h. Pogonia – rektor Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Szkoły Głównej Wileńskiej (1780-1799)

4. Stroynowski (Strojnowski) Hieronim herbu Strzemię – rektor
Szkoły Głównej Wileńskiej i Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1799-1806)

5. Śniadecki Jan Chrzyciel – rektor Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1807-1815)

4. Strzykowski (Strajnowski) Hieronim baron Szymon – rektor

6. Malewski Szymon – rektor Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1816-1822)

7. Twardowski Józef – rektor Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1822-1824)

8. Pelikan Waclaw – rektor Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1824-1826-1831)

9. Mianowski Mikołaj – ostatni rektor Cesarskiego Uniwersytetu
Wileńskiego (1831-1832)

10. Bojanus Ludwik H. (1776-1827), dr medycyny i chirurgii,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

11. Capelli Alojzy (1776-1838), dr filozofii i prawa,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

12. Daniłowicz Ignacy (1787-1843), historyk,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

13. Frank Józef (1771-1842), dr medycyny, patolog,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

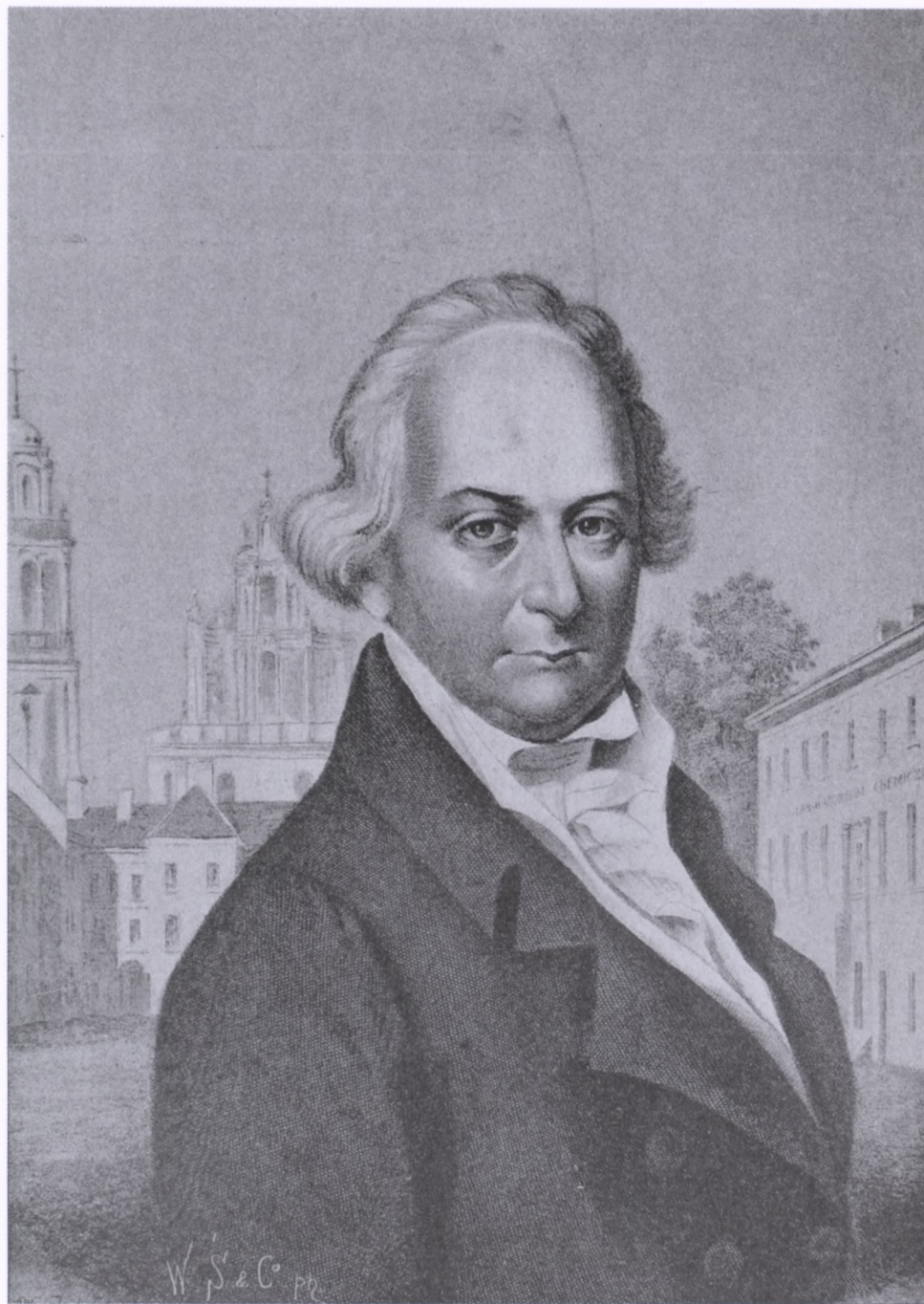
14. Jundziłł Stanisław Bonifacy (1761-1847), botanik, prof. historii naturalnej Uniwersytetu Wileńskiego

15. Nizkowski Jan Fryderyk (1774-1816), dr medycyny i chirurgii,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

16. Sławiński Piotr (1795-1881), astronom, prof. Uniwersytetu Wileńskiego, dyrektor Obserwatorium Astronomicznego

17. Śniadecki Jędrzej (Andrzej) (1768-1838), chemik, lekarz, patolog,
prof. Uniwersytetu Wileńskiego

18. Życki Tomasz (1762-1839), matematyk, prof. matematyki
elementarnej Uniwersytetu Wileńskiego

Spis ilustracji

1. Piotr Marian Massonius — fotografia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (DŹS)
2. Strona tytułowa wykładów P. M. Massoniusa
3. Poczobut-Odlanicki Marcin h. Pogonia — rektor Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Szkoły Głównej Wileńskiej (1780—1799) — przedr.: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny. Warszawa 1890 (wkładka wg litografii Grenier'a)
4. Strojnowski (Strojnowski) Hieronim herbu Strzemię — rektor Szkoły Głównej Wileńskiej, a następnie Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1799—1806) — przedr.: Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX. Warszawa 1903 T. 2 s. 304 (wg portretu malowanego z natury)
5. Śniadecki Jan Chrzyciel — rektor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1807—1815) — przedr.: J. Baliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny. Warszawa 1890 (wkładka, wg litografii W. Walkiewicza)
6. Malewski Szymon — rektor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1816—1822) — przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 1 s. 251
7. Twardowski Józef — rektor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1822—1824) — przedr.: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny. Warszawa 1890 (wkładka, wg współczesnego portretu olejnego)
8. Pelikan Waclaw — rektor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (od 20 X 1824 zastępca rektora, 1826—1831 — pierwszy rektor mianowany przez władze carskie) — przedr.: K. Bieliński, Uniwersytet Wileński (1579—1831). Kraków 1899—1900 T. 3 s. 90—91
9. Mianowski Mikołaj — ostatni rektor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1831—1832) — przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu

- polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 203 (rys. z natury Wincentego Smokowskiego odbity w litografii Przybylskiego)
10. Bojanus Ludwik Henryk (1776–1827), dr medycyny i chirurgii, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 185
 11. Capelli Alojzy (1776–1838), dr filozofii i prawa, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 154 (litografia Klukowskiego wg rysunku Rypińskiego)
 12. Daniłowicz Ignacy (1787–1843), historyk, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 131
 13. Frank Józef (1771–1842), dr medycyny, patolog, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 135
 14. Jundziłł Stanisław Bonifacy (1761–1847), botanik, prof. historii naturalnej Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 150 (litografia Flecka z portretu namalowanego przez J. Rustema w 1822 r.)
 15. Niszkowski Jan Fryderyk (1774–1816), dr medycyny i chirurgii, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 141 (sztych Saundersa z olejnego portretu J. Rustema)
 16. Sławiński Piotr (1795–1881), astronom, prof. Uniwersytetu Wileńskiego, dyrektor Obserwatorium Astronomicznego – przedr.: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny. Warszawa 1890 (wkładka)
 17. Śniadecki Jędrzej (Andrzej) (1768–1838), chemik, lekarz, patolog, prof. Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 1 s. 223; J. Bieliński, Uniwersytet Wileński (1579–1831). Kraków 1899–1900 T. 2 s. 100–101 (portret)
 18. Życki Tomasz (1762–1839), matematyk, prof. matematyki elementarnej Uniwersytetu Wileńskiego – przedr.: A. Sokołowski, Dzieje porozbiorowe narodu polskiego. Warszawa 1904 T. 2/1 s. 203 (z portretu współczesnego)

Indeks nazwisk

- Abicht Adolf 50
Abicht Jan Henryk 33, 50, 91
Abramowiczówna Zofia 52
A Browa d', właścicielka pensji 65, 77
Achilles, bohater *Iliady* 51
Adam Albrecht 61
Adamowicz Adam Ferdynand 39, 88, 89, 91, 94, 96
Aleksander I Romanow, car rosyjski 21, 22, 26, 27, 29, 32, 33, 39, 40, 42, 57, 59–63, 71, 79, 89, 96
Aleksander II Romanow, car rosyjski 90
Aleksandrowska Elżbieta 15, 18
Alexandrowicz Stanisław 9
Ambros Michał 47
Amiel Henri Frédéric 124
Andrieu Bertrand 60
Andrzejowski Antoni 58
Arcet Jean Pierre Joseph d' 19
Arystofanes, komediopisarz grecki 47, 84
Asnyk Adam 101
August III, król Polski 29
Avenarius Richard 124
- Babicz Józef 11, 90
Bacciarelli Marcello 34
Bakowski Stanisław 64
Balińska ze Śniadeckich Zofia 86
Baliński Michał 25, 27, 34, 38, 62, 86, 96, 98
Banach Andrzej Krzysztof 5
Bartnicka Kalina 11, 29, 38, 48
Bartoszewicz Zygmunt 68
Barycz Henryk 5
Beauvois Daniel 8, 28, 32, 34, 52, 60, 62, 82, 89, 92, 93
Bécu August Ludwik 8, 35, 36, 49, 50
Beer Georg Joseph 39
Bem Józef 112, 125
Bergson Henryk 125
- Bernard od Świętego Jacka, *patrz*: Siruć (Syruć) Bernard Ludwik
Besser (Beeser) Suibert Józef Gottlieb, botanik-florysta 58
Bieliński Józef 10, 12, 16, 17, 20–22, 24, 25, 28, 29, 31, 34, 35, 38, 40–43, 47–53, 56, 64, 80, 86–92, 94–96
Bielkiewicz Adam 91
Bietsch Jan Florian 97
Bilikiewicz Tadeusz 89
Birkenmajer Aleksander 19
Bisio Stefan Wawrzyniec 7, 9, 13
Black Joseph 25
Bleszczyński Jan 124
Blondel Jacques François, architekt 24
Bobkowska Wanda 50
Bobrowska Teresa 69
Bobrowski Michał 54, 84, 85
Boerhaave Hermann 20
Bogatko Makary 49
Bogusławski Józef Konstanty 21, 22, 51
Bois-Reymond Emil Heinrich du 104, 112, 122, 126, 130
Bojanus Ludwik Henryk 33, 60, 61, 88
Bolesławita Bogdan, *patrz*: Kraszewski Józef Ignacy
Borowczyk Jerzy 66, 68–73, 75–78, 82, 84
Borowski Leon 18, 47, 53, 55–57, 64, 97
Borsuk Benedykt 49, 50
Boscovich Ruggero Guisepppe in Ragusa 39
Boutroux Emil 124
Brensztejn Michał Eustachy 47, 51, 56, 57, 75, 93–95
Briôtet Jakub 7, 13, 53
Brongniart Alexandre 43
Brugnatelli Louis (Luigi) Gaspard 24
Brzozowski Stanisław Marian 90
Bućkiewicz Adam 61
Budrewicz Wincenty 75

- Bujnicki Tadeusz 97
 Bułhakow Jakow I. 32
 Burbianka Marta 107
 Burdziewicz, *patrz:* Rukiewicz Michał
 Burkot Stanisław 97
 Buttmann Philipp Karl 47
 Byron George Gordon 18, 87
- Cappelli (Capelli Kappelli) Bianka 51
 Cappelli (Capelli Kappelli) Ludwik Alojzy 33, 50, 51, 62
 Cappelli (Capelli Kappelli) Maurycy 51
 Cappelli z Dzieduszyckich, księżna 51
 Carro Jan 91
 Cervantes Saavedra Miguel de 18
 Chamcówna Mirosława 5, 33, 38
 Charkiewicz Walerian 54
 Charles Jacques Alexandre Cesar 43
 Chavannes Daniel-Alexandre 55
 Chmaj Ludwik 121
 Chodkiewicz Aleksander 94
 Chodyncki Kazimierz 54
 Chodźko Dominik 91
 Chodźko Jan 65
 Chomiński Ludwik 106
 Chrapowicki Matwiej J. 90
 Chreptowicz Adam 68
 Chreptowicz Joachim Litawor 13, 20, 33
 Chreptowski Zygmunt, *patrz:* Rewkowski Zygmunt
 Chrzanowski Ignacy 123
 Chrzanowski Wojciech 125
 Ciechanowska Zofia 23
 Ciołkowski Stanisław, generał 65
 Clairaut Alexis Claude 16
 Colemann (Koleman) Eduard 61
 Condillac Etienne Bonnot de 50
 Cook James, odkrywca angielski 19
 Corneille Pierre 98
 Cramer Gabriel 16
 Cullen William 32
 Cuvier Georges Frédéric 33, 43
 Cybulski Radosław 56, 97
 Cycleron (Marcus Tullius Cicero) 47, 56, 64
 Cywiński Stanisław 98
 Czacki Tadeusz 27, 32, 33, 38, 45, 46, 56–59, 64
 Czaja Stefan 35
- Czapska Maria 115
 Czarnocki Michał 78, 82, 83
 Czartkowski Adam 57
 Czartoryscy, książęta 32, 33, 48
 Czartoryski Adam Jerzy, książę 21, 26, 27, 32–34, 40, 42, 44–49, 58, 59, 63, 79–82, 85, 100
 Czartoryski Adam Kazimierz, książę 20, 26, 33, 47
 Czech Józef 58
 Czechowicz Jan 82
 Czeczot (Czeczott) Jan 65, 68, 70, 72–74, 76, 77, 81, 82, 84, 99
 Czerniawski Jan I. 51, 52, 60
 Czeżowski Tadeusz 102, 109–111, 113, 114, 118, 119, 126, 127
 Czubek Jan 71
- D. Mol (ps.), *patrz:* Wolska Maria (Maryla)
 Damel Jan Krzysztof 35, 61
 Danek Wincenty 97
 Danilecki Albert 96
 Danilewiczowa Maria 58
 Daniłowicz (Daniłowicz) Ignacy 54, 70, 80, 81, 86, 87
 Daniłowski Gustaw 124
 Daszkiewicz Cyprian 72, 75, 84
 Dembiński Henryk 112, 125
 Descartes René (Kartezjusz) 16
 Detiuk, *patrz:* Andrzejowski Antoni
 Deyblowa Albina, właścicielka pensji 65, 74
 Dębicki Władysław 123
 Dickstein Samuel 112
 Dmochowski Franciszek Ksawery 45
 Domeyko (Domejko) Hipolit 68
 Domeyko (Domejko) Ignacy 68, 69, 74, 76, 82–84
 Domeyko (Domejko) z Ancutów Karolina 68
 Dorat Claude Joseph (znany jako *Le Chevalier Dorat*), pisarz francuski 64
 Dorat Jean, poeta francuski 55
 Dounar-Zapolski Mitrafan 116
 Dowgird Anioł 84
 dr Szeliga, *patrz:* Bieliński Józef
 Drucki-Lubecki Hieronim 113, 115
 Drzewiński Feliks 49
 Ducloux, kapitan 83

- Duczkowska-Moraczewska Henryka 114
 Dunajówna Maria 66, 70
 Dworzaczek Włodzimierz 115
 Dybiec Julian 5
 Dyniłowicz, *patrz*: Daniłowicz (Daniłłowicz) Ignacy
 Dziewanowski Marian Kamil 27, 32
 Dziewulski Władysław 10, 107

 Eichwald Karol Edward 88, 90
 Elżbieta, caryca rosyjska 23
 Elżbieta Ludwika Aleksiejewna, żona cara Aleksandra I 39
 Euler Leonhard 16

 Fabbroni Giovanni 50
 Falkowski Czesław 21, 51
 Fedorowicz Zygmunt 8, 15, 19, 22, 30, 49, 61, 88
 Feliksiak Elżbieta 60
 Feliński Alojzy 58
 Fichte Emmanuel H. 122
 Fichte Johann G. 104, 122
 Ficinus Marsilius 122
 Fijałkowski Antoni 93
 Finkel Ludwik 39, 82
 Firmian Karol, hrabia 39
 Fiut Aleksander 120
 Fludd Robert 122
 Fonberg Ignacy 25, 94, 95
 Fornalczyk Feliks 98
 Forster (Foerster) Johann Georg Adam 9, 19, 21, 22, 31
 Forster (Foerster) Johann Reinhold 19
 Frank Jan Piotr (Johann Peter) 24, 38–40, 49, 60, 91
 Frank Józef 28, 32, 33, 38–43, 44, 46–50, 52, 53, 59–62, 64, 65, 81–83, 85–87, 91, 92, 94, 96, 108
 Franklin Benjamin 12
 Frejend (Freyend) Antoni 77
 Frejend (Freyend) Ludwik 77
 Frieriep Ludwig Friedrich von 94
 Fuss Georg Albert 10

 Gadon Lubomir 26
 Gaichiès Jean 51
 Gall Franz Joseph, twórca frenologii 60

 Garnier Adolf 123
 Garve Christian 18
 Gassendi Piotr 123
 Gawecki Bolesław J. 85
 Gawroński (Rawita) Franciszek 58
 Gessner Salomon, pisarz szwajcarski 64
 Giedroyc Jerzy 114, 115
 Giełgud Kazimierz 9
 Gilibert Jean Emmanuel 7, 9, 15, 19, 20, 30, 31, 50
 Gintyło Jan Chryzostom 54
 Glaukos, syn Syzyfa bohater wojny trojańskiej 51
 Gliński Kazimierz 123
 Glixelli Stefan 107
 Glücksberg (Glucksberg Glicksberg) Krystian Teofil 96
 Głogowska Helena 116
 Głowacki Witold Włodzimierz 25
 Gmiterek Henryk 8
 Godlewski Franciszek 55
 Golański Filip Nereusz 9, 22, 23, 51, 64
 Gołębiowski Maciej 114
 Gołuchowski Wojciech Józef 84, 85
 Gorianinow (vel Grocznikow) 93
 Gorski Stanisław Batys (Bonifacy) 31
 Gourd Jean-Jacques 123
 Górski Konrad 113, 114
 Górski Wojciech 113
 Grabowska Jadwiga 19, 22, 49, 88
 Grabowski Ignacy 104
 Grabowski Michał 96
 Gresset Jean Baptiste 21
 Grębecka Wanda 11, 15, 19, 30, 31, 58
 Grochowska 112
 Grodeck (Grodek) Benjamin 47
 Grodeck (Grodek) Godfryd Ernest 15, 18, 33, 47, 48, 51, 55, 56, 64, 67, 68, 72, 87
 Gromow Sergiusz 93
 Gruber Gabriel 28
 Grzebień Ludwik 16
 Grzebień Małgorzata 72
 Grzegorz XIII (wł. Ugo Boncompagni), papież 6, 7
 Gubrynowicz Bronisław 38
 Gucewicz Wawrzyniec 24, 29, 48
 Gulbinowicz Henryk 11

- Gulczyński Eugeniusz 89
- Hahn Wiktor 68
- Haller Albert 20
- Hamann Jan Jerzy 123
- Hamilton William 123
- Handelsman Marcelli 27
- Harassek Stefan 85
- Hegel Georg Wilhelm F. 123
- Heinze Max 111, 122, 130
- Heister (Heyster) Laurentius 13
- Helmholtz Hermann Ludwig von 125
- Hemert Paweł van 123
- Herbart Johann Friedrich 104, 123
- Herberski (Harberski) Wincenty Onufry
G. 25, 39, 40, 85, 87
- Herodot (Herodotos) z Halikarnasu 73
- Heyne Christian Gottlob 47
- Hilchen Feliks 115
- Hłuszniewicz Michał 10
- Hoffmann Franciszek 123
- Hogendorp Dirk van, generał 60
- Hołowczyc 113
- Hołowiński Ignacy 96
- Homer (Homeros) 47, 64, 68
- Homolicki Michał 39, 91, 92
- Homonicki Jan, *patrz*: Homolicki
Michał
- Horacy (Quintus Horatius Flaccus) 51,
64, 68
- Horodecki Ignacy 49, 95
- Horodyński (v. Horodeński, Hordyiński)
Józef Jan 73
- Hryniewicz Jan Stanisław Kostka 47, 68, 87
- Hryniewicz Bolesław 31
- Humboldt Alexander von 19
- Hunter Wiliam 13
- Hussarzewski Tomasz 17–19
- Hutten-Czapski Emeryk 89
- Ignacy św. 16
- Inglot Marek 7
- Inglot Mieczysław 97
- Irwing Washington, pisarz amerykański 66
- Iwazkiewicz Janusz 80, 85, 87, 89, 91,
95, 113
- Iwazkiewiczowa Maria 115
- Izbicki Witalis 55
- Jabłonowska z Sapiehów Anna Paulina,
księżna 13
- Jabłonowski Władysław 124, 125
- Jabłońska-Erdmanowa Zofia 56
- Jachimowski Tadeusz 85
- Jacobs Christian Friedrich Wilhelm 56
- Jacquin Nikolaus Joseph, botanik austriacki 30
- Jadczak Ryszard 110, 112, 117, 119, 120
- Jadwiga Andegaweńska, królowa Polski 5
- Jahn Johann 56
- Jan św. 12, 17
- Janczewski Wiktor 113
- Janet Paweł 122
- Janicki (Ianicus) Klemens 98
- Jankowski Gabriel 77
- Jankowski Jan 70, 77, 78, 81
- Jankowski Ludwik 99
- Jankowski Placyd (John of Dycalp) 77
- Janowski Ludwik 90, 105–108, 128, 129
- Januszkiewiczówna Wanda 18
- Jaroszewicz Józef 81, 87, 88, 93
- Jegelevičius Sigitas 6, 29, 93
- Jenner Edward 33, 35
- Jeziński Franciszek Salezy 45
- Jeżowski Józef 47, 68, 70, 72–74, 77
- Jocher Adam Benedykt 35, 56
- Józef II, cesarz rzymsko-niemiecki 38
- Jundził Jan 30
- Jundził Józef 31
- Jundził Stanisław Bonifacy 12–16, 20,
24, 28, 30–32, 43, 44, 46, 48, 49,
51, 59, 60, 80, 87, 94, 108
- Jurewicz Fortunat 61
- Jussieu Antoine Laurent de, botanik francuski 31
- Justynian I Wielki (Iustinianus Flavius,
wł. Petrus Sabbatius), cesarz bizan-
tyjski 14
- Juwenalis (Decimus Iunius Iuvenalis),
rzymski poeta i autor satyr 21
- Kado (Cadeau Kadau) Michał 48–50
- Kaliński Wilhelm (Gwilhelm) 16, 19, 21
- Kallenbach Józef 116
- Kałużyński Stanisław 73
- Kamela Małgorzata 22
- Kamińska Janina 8, 10–23, 30, 48, 49, 51
- Kamiński Aleksander 36, 56, 70, 76, 96
- Kamolowa Danuta 33

- Kamykowski Ludwik 33, 38
 Kant Immanuel 38, 50, 103, 104, 111,
 122, 124, 125
 Karłowicz Jan 125
 Karpiesiuk Renata 114
 Karpowicz Michał Franciszek 16, 51
 Karski Jewfimij 116
 Kartaszewski Grigorii Iwanowicz 93
 Kasabuła Tadeusz 11
 Katarzyna II, caryca rosyjska 23, 26–28,
 45, 83
 Kazimierz III Wielki, król Polski 5
 Kazimierz IV Jagiellończyk, król Polski 81
 Kieniewicz Stefan 54
 Kierkiełło (Kirkiełło) Józef 12
 Kisielewski Mateusz 29
 Klemens VIII (wł. Ippolito Aldobrandini),
 papież 8
 Klemens XIV (wł. Lorenzo Ganganelli),
 papież 10
 Klimaszewski Hipolit 85, 87, 89, 91, 95
 Kłagiewicz Andrzej (Jędrzej) Benedykt
 21, 93
 Knakfus Marcin 10, 29
 Knot Antoni 27
 Kochanowski Jan 19
 Kochanowski Jan Karol 8
 Koczubej Wiktor Pawłowicz, hrabia 42, 96
 Kodreński Jan 51
 Kolumb Krzysztof (Cristoforo Colombo)
 66
 Kołłątaj Hugo 5, 11, 45, 57
 Kołubowski J. 122
 Konarski Michał 55
 Konarski Stanisław h. Gryf (wł. Hieronim
 Konarski) 8, 104, 123
 Kondratowicz Aleksander 98
 Kondratowicz Daniel 29
 Kondratowicz Ludwik Władysław, *patrz*:
 Syrokomla Władysław
 Koneczny Feliks 85
 Konończuk Elżbieta 60
 Konopczyński Emilian 113
 Konopnicka Maria 124, 125
 Konstanty Pawłowicz Romanow, wielki
 książę 79–81
 Kontrym Kazimierz 55–57, 86, 87
 Kontrym Leon 57
 Kopernik Mikołaj 35, 38, 114, 127
 Korowicki Aleksander 81
 Korsak Julian 84
 Korza Benjamin 51
 Korza Grzegorz 51
 Korzeniowski (Korzeniewski) Józef 95
 Korzon Tadeusz 115
 Kosiek Zdzisław 88
 Kossakowski Jan Nepomucen h. Ślepo-
 wron 23, 32, 45
 Kossakowski Józef Kazimierz h. Ślepo-
 wron 21
 Kossakowski Michał, hrabia 115
 Kostenicz Ksenia 86
 Kostrzyca Wawrzyniec, *patrz*: Jundziłł Sta-
 nisław Bonifacy
 Kościalkowski Stanisław 41
 Kościuszko Tadeusz 27, 115, 125
 Kotwicka 112
 Kowalewski Józef Szczepan 72, 73, 84
 Kowalewski Michał 72
 Kozakiewicz Stanisław Jan 69
 Kozłowska-Studnicka Janina 92
 Kozłowski Władysław Mieczysław 124
 Kółakowski (Kułakowski Kołakowski) Fe-
 liks 75, 84
 Krahelska Halina 115
 Krajewska Hanna 33
 Krasicki Ignacy, pisarz i arcybiskup gnieź-
 nieński 18
 Krassowski (Krasowski) Kajetan Justyn 43
 Kraszewski Józef Ignacy 91, 96–98
 Kraushar Aleksander 112
 Krupiński Franciszek 123
 Krzywoszewski, student 55
 Kucharski Eugeniusz 101
 Kuczowski Tomasz 94
 Kukolnik Bazyli Wojciech 95
 Kukolnik Nestor 95
 Kukolnik Paweł 93, 95, 96
 Kulecka Alicja 33
 Kundzicz Tadeusz 12, 29
 Kupiszewski Henryk 51
 Kurdybacha Łukasz 8, 16
 Kurkowski Jarosław 14
 Kurpiel Antoni Marian 28
 Kutuzow Michaił Iłarionowicz, książę 32
 Kwiatek Jolanta 11

- Kwintylian Marek Fabiusz (Marcus Fabius Quintilianus) 14
- Lacaille Nicolas-Louis de 9, 12
- Lachnicki Ignacy Emanuel 86
- Lachowicz Feliks 76
- Lachowicz Stanisław 96
- Laennec René-Théophile-Hyacinthe 85
- Laland Joseph-Jerome de 9, 43
- Langmayer (Langmajer) Józef 7, 20, 22, 31, 32, 37
- Langsdorf (Langsdorff) Carl Christian von 12, 33
- Laplace Pierre Simone de 59, 60
- Laskarys (Lascaris) Jerzy Hieronim Maria Wojciech 8
- Lavoisier Antoine-Laurent, chemik francuski 25
- Le Brun (Bruynn) Andrzej Jan 29
- Lednicki Aleksander 113, 114, 130
- Lednicki Waclaw 113, 114
- Ledoux Claude-Nicolas, architekt francuski 24
- Lewel Joachim Józef B. 18, 47, 53–55, 58, 65, 80, 81, 84, 86, 87, 95, 96, 99
- Lenczewski Antoni 53
- Lepszy Kazimierz 5
- Leroy Louis 72
- Leśniadorski Bogusław 45
- Libelt Karol 104, 112, 124
- Linné (Carolus Linnaeus) Carl von 30, 31
- Lipski Jacek 32, 58
- Lisowski Stanisław 93
- Lobenwein Jan Andrzej 7, 13, 20, 21, 37, 46, 49, 60, 63, 65, 94, 96
- Longinos (Dionisius Cassius Longinus), grecki retor i filozof 73
- Lorentz Stanisław 24
- Lubański Eustachy 113
- Lubecki-Drucki Franciszek Ksawery 32
- Lubomirski Henryk, książę 47
- Lubrański Jan h. Godziemba 37
- Lucyliusz (Lucilius, Gaius Luciliusz 180-ok. 102 p.n.e.), poeta rzymski 18
- Ludwik Władysław, *patrz*: Spitznagel (Szpicnagel Szpicnagiel) Ludwik Ferdynand
- Lutosławski Wincenty 118
- Łęska Michalina 115
- Łobojko Iwan 93
- Łoziński Teodor (Bożydar) 72
- Łubiński Tomasz 125
- Łubnicki Narcyz 110
- Łukasiewicz Jacek 48
- Łukasz św. 29
- Łysakowski Adam 93
- Maclaurin Colin 16
- Mahrburg Adam 111, 122, 123, 125, 126
- Majewski Erazm 104, 112–117, 119, 121, 126
- Makowiecka Zofia 21, 70, 84, 86, 95
- Malewski Franciszek Hieronim (Jarosz) 68–73, 76, 81, 83
- Malewski Szymon 21, 36, 50, 63, 64, 69, 79, 91
- Manteufflowa Maria 32
- Marcinkowski Antoni 55
- Marek Franciszek Antoni 11
- Maria Teodorówna, matka carów Aleksandra I i Mikołaja I 39
- Maron Anton von 29
- Maskelyne Nevil 9
- Massalski Edward Tomasz 77, 78, 82, 83
- Massalski Ignacy Jakub, biskup 7, 10, 11, 13, 16, 20, 21, 24, 29
- Massalski Józef 78, 79, 81
- Massalski Onufry 78
- Massonius Houwalt Aniela 111, 114, 130
- Massonius Piotr 110
- Massonius Piotr Marian 5, 40, 45, 56, 62, 64, 75, 80, 89, 90, 96, 99, 100, 102–122, 125–131
- Massonius ze Ślizieniów Helena 110, 130
- Maślankiewicz Kazimierz 69
- Matuszewicz (Matuszewicz) Andrzej 8, 49, 50, 94
- Mazade Karol de 27
- Metzger Johann Daniel 94
- Mianowski Józef 94
- Mianowski Mikołaj 50, 55, 91, 94
- Mianowski Stanisław 94
- Micewicz Dominik 74
- Micewiczówna Felicja 74
- Michajłowicz Osip, *patrz*: Kowalewski Józef Szczepan

- Michalski Jerzy 23
 Michał od św. Józefa Kalasancjusza, *patrz:*
 Olechnowicz Michał
 Michał św. 29
 Mickiewicz Adam Bernard 18, 35, 47,
 48, 60, 65–78, 82–84, 97–101, 106,
 107, 110, 112, 117, 122, 123, 129, 130
 Mickiewicz Aleksander (wł. Julian Aleksander)
 58
 Mickiewicz Jakub 66
 Mickiewicz Jan, ojciec Józefa Mickiewicza
 66
 Mickiewicz Józef 12, 13, 20, 42, 43,
 46, 55, 66, 67
 Mickiewicz Mikołaj 47, 66
 Mickiewiczowa z Majewskich Barbara 48
 Mickiewiczowa z Malewskich Maria 71
 Mickiewiczowa z Szymanowskich Celina
 48, 70
 Mickiewiczów rodzina h. Poraj 66
 Mienicki Ryszard 90, 107
 Mikołaj I Romanow, car rosyjski 27, 58,
 65, 79, 89, 92, 94, 96
 Mikołaj z Gielczowa 123
 Milton John 18
 Miłkowski Jan Onufry 102, 113
 Miłosz Czesław 112, 120, 131
 Mohrenheim Joseph Jakob 20
 Molière (wł. Jean Baptiste Poquelin) 18
 Moniuszko Kazimierz 55
 Montaigne Michel Eyquem de 56
 Montrym-Gucewicz, *patrz:*
 Gucewicz Wawrzyniec
 Morawski Apolinary 83
 Morawski Kazimierz 5
 Morawski Marian 123
 Morawski Stanisław 57, 82–84, 87
 Moszyńska Joanna, hrabina 78
 Moszyński Piotr Stanisław 69
 Mościcki Henryk 36, 57, 66, 70, 77, 78,
 93, 105, 106, 128
 Mowszowicz Jakub 31
 Mrozowska Kamilla 5, 23
 Münich (Münnich) Wilhelm Fryderyk 87,
 90
 Murat Joachim, marszałek Francji i król
 Neapolu 41
 Muyschel (Mojrzel Moyzel Mujzel) Karol
 Justus 88
 Nakycanowicz Jakub 10
 Napoleon I (Napoleon Bonaparte), cesarz
 Francuzów 16, 32, 39, 45, 56, 59–62,
 99
 Narbutów rodzina 91
 Narbutt Teodor 68
 Naruniec Romuald 97
 Naruszewicz Adam 18
 Narwojsz (Narwojsz Narwos) Franciszek
 Ksawery Milikont 15, 16, 23, 55, 59
 Natanson Władysław 123, 124
 Newton Isaac 16, 23
 Nieciowa Elżbieta Helena 69
 Niemcewicz Julian Ursyn 33
 Niemcewicz Zachariasz 24
 Nietzsche Friedrich 123
 Niskowski Jan Fryderyk 8, 53, 64, 65
 Norblin de la Gourdaïne Jan Piotr 34
 Nowak Edmund 91
 Nowak Zbigniew Jerzy 69, 75, 76
 Nowicka Felicja, *patrz:*
 Micewiczówna Felicja
 Nowicki Józef 73
 Nowicki Napoleon 74
 Nowicki Zygmunt 73
 Nowiński Józefat 123, 124
 Nowodworski Bartłomiej h. Nałęcz 5
 Nowodworski Henryk 115
 Nowosilcow (Nowosilcew) Nikołaj Nikołajewicz
 21, 35, 57, 65, 71, 79, 81, 83–85, 92, 94–96
 Nussbaum Henryk 124
 O'Connor Jan 20, 22, 31, 32
 Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni h.
 własnego 9
 Ogiński Michał Kazimierz 64
 Ogończyk Jerzy 80
 Oko Jan 47, 119
 Olbers Heinrich Wilhelm Matthäus 38
 Olechnowicz Michał 14
 Onacewicz Ignacy Żegota Bazyli 80, 84, 85, 92, 95
 Orman-Michta Elżbieta 91
 Orsza Helena (ps.), *patrz:* Radlińska
 Helena
 Osiński Alojzy 27, 58, 93

- Ossoliński Józef Maksymilian 33
 Ostrowski Piotr 82
 Owidiusz (Publius Ovidius Naso) 64, 73
- Parczewski Alfons 107
 Paweł I, car rosyjski 23, 24, 26–29, 32, 83, 108
 Pawlak Józef 110, 113
 Pawlikowski Michał Kryspin 116
 Pelikan Waław 64, 65, 80, 83, 85, 88, 91–95
 Pelikan Waław, ojciec W. Pelikana 64
 Pełski (Pełskij), kapitan 82
 Pełski (Pełskij), książę 82
 Pestalozzi Johann Heinrich 55
 Peszka Józef 29
 Petrani Aleksy 94
 Petrarca Francesco 51
 Petsch Danuta 38
 Pezda Janusz 33
 Pęczkowski, student 55
 Piasecki Kazimierz 69, 75, 100
 Piechnik Ludwik 6–10
 Pietraszkiewicz Józef 69
 Pietraszkiewicz Onufry 68–72, 74, 81, 82
 Pietraszkiewiczówna Stanisława 71
 Pigoń Stanisław 18, 68, 70, 86
 Pilichowski (Pilichowski) Dawid Zygmunt 9, 11, 17, 18, 22
 Pilecki Jan 54, 55
 Piłsudski Józef 117
 Pinabel de Verrière Jean 55
 Piotr III, car rosyjski 26
 Piotr św. 41
 Pisani Piotr 35
 Plasota Krzysztof 15, 19, 30, 61, 88
 Plater (Broel-Plater) Filip Nereusz 58
 Plater (Broel-Plater) Kazimierz Konstanty 32
 Plater (Broel-Plater) Ludwik August 31–33, 45, 46, 50
 Plater (Broel-Plater) Michał 82
 Plater (Broel-Plater) Tadeusz 82
 Plater (Broel-Plater) Władysław Ewaryst, hrabia 33
 Plater Emilia 116
 Plater Karol, *patrz*: Plater (Broel-Plater) Ludwik August
- Platerowa (Broel-Plater) z Kościuszków Rachelą 82
 Platerówna Cecylia 113
 Plater-Zyberk Michał 45
 Platon 56
 Plenck Joseph Jakob von 50
 Plutarch (Plutarchos) z Cheronei 23, 56
 Pocolęjewski Korneli (Korneliusz) 17
 Poczubut Odlanicki Marcin 8–13, 17–20, 24, 25, 27, 28, 37, 100
 Podbereski Romuald 96
 Podczaszyński Karol 29, 48
 Poliński (Pełka Poliński) Michał 93
 Poluszyński (Połuszyński) Erazm 70, 72
 Pomian Krzysztof 115
 Poniatowska z Iwanowskich Dionizja 68
 Poniatowski Józef h. Ciołek, książę 64
 Popielów rodzina 32
 Porcyanko Konstanty 22
 Porzecki Józef 9
 Poujoulat Jean Joseph-François, pisarz 98
 Prądzyński Ignacy 112, 125
 Propercjusz (Sextus Propertius), liryk rzymski 64
 Protasewicz Walerian 6
 Prus Bolesław (wł. Aleksander Głowacki) 123
 Przeclawski Józef Emanuel 70
 Przybyszewska Dagny 124
 Przybyszewski Stanisław 124
 Puchowski Kazimierz 6
 Pułjanowski Edward 82
 Puttkamerów rodzina 82
 Puzyna Antoni Michał, książę 9
 Puzynina z Ogińskich Elżbieta Magdalena, księżna 9, 10
- Quintus (Quintus Smyrnaeus) ze Smyrny 51, 52
- Rabikauskas Paulus 6
 Rabowicz Edmund 9, 16
 Rachuba Andrzej 7
 Racine Jean Baptiste 64
 Radlińska Helena (ps. Helena Orsza) 125
 Radziwiłł Dominik h. Trąby, książę 68
 Radziwiłł Karol Stanisław zwany Panie Kochanku h. Trąby, książę 13
 Radziwiłł Maciej h. Trąby, książę 31, 41

- Radziwiłł Michał Kazimierz h. Trąby,
książę 10
- Radziwiłłowa z Chodkiewiczów Elżbieta
31, 32
- Rapacki Wincenty 123
- Razumowski Aleksej M. 33
- Régnier (Renje) Mikołaj 7, 11, 13, 14, 50
- Reinhold Karl 50
- Rej (Rey) Mikołaj 19, 113
- Repnin (Riepnin) Nikołaj Wasiljewicz,
książę 8, 20, 23, 27
- Reszka Ignacy 24
- Rewkowski Zygmunt 90
- Reymont Władysław Stanisław 124
- Rodowicz Wiktor 109
- Rogowski Kazimierz 14, 15, 17
- Rolle Michał 27, 58, 106
- Romanowów dynastia 53
- Romanowski Andrzej 97
- Ronikier (Jaxa-Ronikier) Bogdan Marian
W. 125
- Rontaler (Ronthaler) Edward Aleksander
113
- Rosenbaum 113
- Rostafiński Jan 61
- Roszkowska-Sykałowa Wanda 96
- Roszkowski Stanisław 122
- Rousseau Jean Baptiste 55
- Rousset de Missy Jean (ps. Iwan Ne-
stesuranoj) 14
- Rudzka Marta 113
- Rufius Festus Avienus (IV w. n.e), rzymski
poeta 87
- Rukiewicz Michał 75, 76
- Rumiancew Nikołaj Piotrowicz, książę
33, 80
- Rustem Jan 29, 34, 35, 52
- Ruszczyc Ferdynand 107
- Rybiński Maciej 124
- Rybka Eugeniusz 10
- Rybka Przemysław 10
- Rychter Jan Bogusław 55, 87
- Rymkiewicz Feliks 85
- Rymkiewicz Jarosław Marek 48
- Ryn Zdzisław Jan 69
- Ryszkiewicz Andrzej 30, 35
- Rzewuski Henryk 96
- Sadzewicz Antoni 115
- Samujłło Julian 50
- Sapia-Drewniak Eleonora 11
- Sapicha Franciszek, książę 49
- Sapicha Józef, biskup 10
- Sapicha Kazimierz Leon (Lew), książę 7
- Sapicha Lew, książę 7
- Sapicha Michał Antoni, książę 15
- Sapichów rodzina 41
- Sarbiewski Maciej Kazimierz 118
- Sartorius (Sartoris) Józef Gerard 13, 19,
20, 25
- Saunders (Sanders) Józef 29, 34, 35
- Scarpa Antonio di Motta 39
- Scheidt de Paula Franciszek 58
- Schelling Friedrich Wilhelm Joseph von 84
- Schildhaus K. 53
- Schletz Alfons 16, 18
- Schopenhauer Arthur 104, 125
- Scipio (Scypio) Karol 27
- Scopoli Joannes Antonius 39
- Sebastian, *patrz*: Żukowski Szymon Feliks
- Sempołowska Stefania 112
- Seneka Modrzy (Lucius Annaeus Seneca)
18
- Serczyk Władysław Andrzej 26
- Serejski Marian Henryk 54, 88
- Siedlecki Michał Marian 117, 118
- Siemiradzka 112
- Sieniатеcka Teresa 33
- Sienkiewicz Henryk 123, 125
- Sięstrzeńcewicz (Bohusz-Sięstrzeńcewicz
Sięstrzeńcewicz-Bohusz) Stanisław Jan
45, 46
- Sievers Jakow Johann Jefimowicz 11
- Sinko Tadeusz 47
- Siruć (Syruc) Bernard Ludwik 14
- Siruć (Syruc) Szymon 14
- Skarga Barbara 111
- Skarga Powęski Piotr 5, 6, 19
- Skarżyński Bolesław 25
- Skirmuntt Roman 113
- Skowronek Jerzy 27
- Skręt Rościsław 64
- Skrzynecki Jan Zygmunt 124
- Skwarczyński Zdzisław 57, 86, 87
- Sławiński Piotr 10
- Sławiński Witold 15, 30

- Słoński Edward 124
 Słowacki Euzebiusz Tomasz 18, 58, 59, 62, 64
 Słowacki Juliusz 22, 35, 64, 78, 98, 122
 Słuszków rodzina 41
 Smith Adam 50
 Smokowski Wincenty 35
 Smuglewicz (Szmuglewicz) Antoni 29
 Smuglewicz (Szmuglewicz) Franciszek 29, 30, 34, 51
 Smuglewicz (Szmuglewicz) Łukasz 29
 Smysłów Piotr 10
 Sobieski Wacław 60
 Sobolewski 90
 Sobolewski Jan 75, 84
 Sobolewski Ludwik 21, 47
 Sofokles 47, 64
 Solignac Pierre Joseph de 14
 Sołtan (Pereświel-Sołtan) Stanisław, hrabia 60
 Sołtanowa z Radziwiłłów Franciszka Teofila 34
 Sondel Janusz 67
 Soufflot Jacques-Germain, architekt francuski 24
 Spallanzani Lazzaro 39
 Spinoza Benedykt 125
 Spitznagel (Szpicnagel Szpicnagiel) Ludwik Ferdynand 22
 Spitznagel Ferdynand 22, 34, 49
 Sroka Stanisław Tadeusz 22
 Staff Leopold 124
 Stanek Aleksander 8
 Staniewicz Maciej 91
 Stanisław August Poniatowski, król Polski 9, 10, 12, 13, 18, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 58, 83
 Stanisław św. 24, 111
 Stankiewicz Barbara 131
 Starnawski Jerzy 18, 23, 47, 64, 106
 Starzyński Stanisław 55
 Stasiewicz-Jasiukowa Irena 25, 30
 Stefan Batory, król Polski 5–7, 35, 47, 89, 93, 104, 105, 113, 116, 117, 126, 128, 130
 Stocki Edward 21, 95
 Stolzman Małgorzata 42, 83, 96, 97
 Stopka Krzysztof 5
 Straszewski Maurycy 38, 85, 125
 Strawiński Kazimierz 87
 Strojnowski Jerzy 13, 32, 50, 53, 94
 Stroynowski (Strojnowski) Hieronim 9, 12, 17, 18, 21, 27, 28, 32, 33, 40, 44–46, 49, 50, 51, 55, 64, 100, 108
 Struve (Struwe) Wasilij Jakowlewicz 90
 Struve Henryk 104
 Strzałkowski Adam 69
 Strzecki Andrzej 9, 10–13, 24
 Stubielewicz Stefan 42, 43, 48
 Studnicki Władysław 114
 Suchecki Bruno 70, 72
 Suchecki Jan 72
 Suchodolski Bogdan 23
 Sudolski Zbigniew 70–72
 Sudoł Zbigniew 48, 66, 68
 Sungurow Mikołaj 69
 Supruniuk Anna 127
 Supruniuk Mirosław Adam 127
 Suzin Adam 65, 70, 72, 77
 Symonowicz Jakub 49
 Symonowicz Miron 48
 Symonowicz Roman 8, 48, 49
 Syrokomla Władysław (wł. Ludwik Władysław Kondratowicz) 97, 98, 116
 Szantyr Antoni 47
 Szarejko Piotr 20
 Szklarska Ewa 9
 Szotek Barbara 110, 111, 113
 Szpotański Stanisław 71
 Szulc Dominik 104, 112, 125
 Szulc Michał A. 24, 29, 48
 Szuman 31
 Szuwałow Andrzej, hrabia 83
 Szuwałow Paweł, hrabia 83
 Szybiak Irena 8, 10, 11, 14, 51, 80
 Szyca Aniela 124
 Szydłowski Ignacy (Hipolit) 86, 96
 Szydłowski Józef 86
 Szymanowska z Wołowskich Maria 48, 70, 83
 Szymanowska-Malewska Helena 70
 Szymkiewicz Jakub 86
 Szyndler Bartłomiej 71
 Śledziński Zbigniew 8
 Śliwiński Artur 54

- Śliwowska Wiktoria 66, 68–70, 72, 73,
 75–77, 84
 Ślizień Otto 74, 82, 83, 110, 130
 Śmigieński Jerzy 85
 Śniadecki Jan Chrzyciel Władysław 9,
 10, 16, 21, 24, 32, 33, 37, 38, 41,
 44–48, 53, 55, 57–65, 81, 85–87,
 99, 100, 104, 111, 118, 126
 Śniadecki Jędrzej (Andrzej) 24, 25, 28,
 34, 38, 40, 41, 48, 50, 59, 81, 86,
 87, 94, 96, 99, 118

 Tacyt Publiusz Korneliusz (Publius Cor-
 nelius Tacitus) 64
 Tardieu Emil 104, 125, 126
 Tarengi Paul (Paweł) 33, 47, 51, 52
 Tatkiewicz Władysław 104, 118, 121, 126
 Tazbir Janusz 5
 Titus Julian 91
 Tołstoj Fiodor (Teodor) 89
 Tomaszewski Augustyn 51
 Tomaszewski Mikołaj 20
 Topolski Maciej 29
 Trentowski Bronisław 104, 112, 124
 Tretiak Józef 84
 Trypućko Józef 98
 Trzebiński Stanisław 61
 Turkowski Tadeusz (ps. Jerzy Czarnecki)
 69, 81, 86, 95, 97
 Twardowski Jan (wł. Lorenzo Dhurr, poł.
 XVI w.), mistrz sztuk magicznych 124
 Twardowski Józef 24, 36, 54, 55, 65,
 79, 80–83
 Twardowski Piotr 79
 Tync Stanisław 33, 38
 Tyszkiewicz Eustachy 89
 Tyszkiewiczów rodzina 24
 Tyzenhaus, oficer gwardii 83
 Tyzenhausen, oficer gwardii 82
 Tyzenhauz Antoni 7, 15, 16, 21
 Tyzenhauz Ignacy 62
 Tyzenhauz Rajnold (Rejnold) 91
 Tyzenhauzówna Zofia, późn.
 Choiseul-Gouffier de 62

 Überweg Friedrich 111, 122, 130
 Uruski Seweryn, hrabia 66
 Uzłowski Franciszek 82, 83

 Vater Johann Severin 56
 Vitman Fulgenzio 39
 Volta Alessandro Giuseppe Antonio Ana-
 stasio 39
 Voltaire, Wolter (wł. François Marie Arouet)
 64

 Wadowski Jan Ambroży 8
 Wagner Marek 20
 Wais Kazimierz 124
 Walentowiczówna Tekla, księżna Zubowa
 83
 Walicka-Woyczyńska Wiesława 118
 Wańkiewicz Walenty 35
 Warszawski Józef 13
 Wartenberg Mściław 125
 Wasilewski Zygmunt 36
 Wende Edward 111
 Wereszycka Helena 45
 Wergiliusz (Publius Vergilius Maro) 55, 64
 Werner Abraham Gottlob 30, 33, 49
 Wiernikowski Jan N. 84
 Wierzbicki Józef Stanisław 124
 Wilamowicz Ignacy 74
 Wilamowiczowa Felicja, *patrz*: Micewi-
 czówna Felicja
 Wilanowski Bolesław 109
 Wilczyński Jan Kazimierz 61
 Wiszniewski Jan 113
 Witkowska Alina 36, 48, 71
 Wittgenstein Ludwik, książę 98
 Witzel (Witzell) Karol 31
 Władysław IV Waza, król Polski 7
 Włodowicz Zygmunt 125
 Włodzimierz św. 58, 94, 96
 Wolański, *patrz*: Golański Filip Nereusz
 Wolff Friedrich August 47
 Wolfgang Jan Fryderyk 22, 25
 Wolska Maria (Maryla, ps. D. Mol) 124
 Wołodkiewicz Witold 51
 Wołoszyński Władysław 45
 Woyczyński Benedykt 118
 Woyniłłowicz Edward 113, 115, 116
 Wójcik Zbigniew 30, 49, 69
 Wróblewscy rodzina 71
 Wrzosek Adam 13, 25, 39, 40, 50, 85
 Wujek Jakub z Wągrowca 6, 7
 Wyczawski Hieronim 7

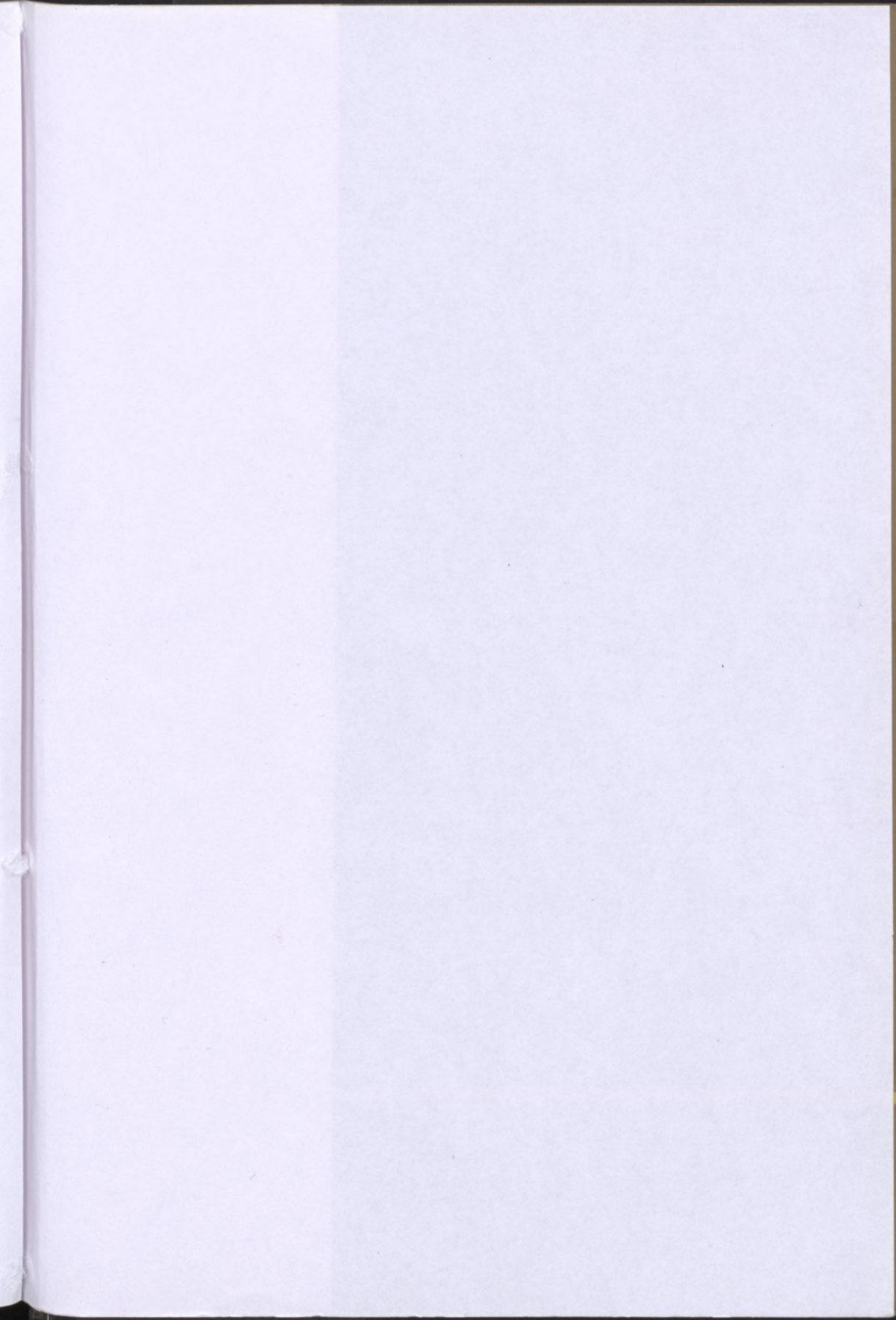
- Wyszynski Stefan, kardynał 71
- Zaczyński Marian 109, 113, 114
- Zahorski Władysław 28, 41, 92, 96
- Zajkowska Aleksandra 118
- Zalewski Władysław 124
- Zamoyski Jan 8
- Zan Karol 65
- Zan Tomasz 36, 65, 66, 68, 70–72, 74, 76, 77, 81, 82–84, 99
- Zanowa z Dylewskich Katarzyna 65
- Zaratustra (łac. Zoroaster), irański prorok i reformator religijny 123
- Zasztowt Leszek 23, 34, 88, 93–96
- Zawadzki Józef 56, 97
- Zdziechowski Marian 108, 109, 126
- Zgorzelski Czesław 71
- Zielińska Marta 71
- Ziembicki Witold 88
- Zienkiewicz Tadeusz 115
- Złotkowski Dariusz 60
- Znaniecki Florian 113
- Znosko Jan 50
- Zola Emil 125
- Zołotorenko, kozak 41
- Zubow Płaton Aleksandrowicz, książę 83
- Zubowa, *patrz*: Walentowiczówna Tekla, księżna Zubowa
- Zwingli Ulrich 5
- Zwolski Bogumił 107
- Zygmunt II August, król Polski 120, 131
- Zygmunt III Waza, król Polski 5
- Żebrowski Tomasz 9, 10
- Żongołowicz Bronisław 23, 107
- Żółkowski Aleksander 87, 96
- Żółkowski Leon, *patrz*: Żukowski Szymon Feliks
- Żukowska Kazimiera 56
- Żukowski Szymon Feliks 55, 56
- Żuławski Jerzy 125
- Życka Ludwika 115
- Życki Tomasz 16, 23, 24
- Żydowo Mariusz Maciej 8
- Żytkowicz Leonid 12, 75

SPIS TREŚCI

Piotr Marian Massonius, *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781-1832*

Wykład 21/IV-1925.....	5
Wykład 28/IV-1925.....	26
Wykład 5/V-1925.....	37
Wykład 12/V-1925.....	44
Wykład 19/V-1925.....	53
Wykład 26/V-1925.....	63
Wykład 9/VI-1925.....	72
Wykład 16/VI-1925.....	79
Wykład 19/VI-1925.....	90
Marian Massonius, <i>Nova et vetera</i>	99
Tadeusz Czeżowski, <i>Marian Massonius – wspomnienia pośmiertne</i>	102
Anna Supruniuk, Mirosław A. Supruniuk, <i>Marian Massonius – autor historii Uniwersytetu Wileńskiego</i>	104
<i>Marianas Massoniusas – Vilniaus Universiteto istorijos autorius</i>	128
<i>Spis ilustracji</i>	133
<i>Indeks nazwisk</i>	135

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

890761

Biblioteka Główna UMK

300041953841

Biblioteka Uniwersytecka UMK

300041953841

890761

ISBN 83-231-18